

Adela Galešić
Aleksandra Letić
Dušanka
Lazarević
Ljubinka
Petrović-Ziemer
Mirko Mutić
Nevena Bojat
Slađana
Radaković
Smiljana Vovna
Suzana Božić
Tanja Tomić
Vedrana Subotić

OBRAZOVANJE ZA MIR PEACE EDUCATION ON LOCATION

OBRAZOVNI PAKET

PRIRUČNIK ZA PRIMJENU U FORMALNOM I NEFORMALNOM OBRAZOVANJU
MLADIH O LJUDSKIM PRAVIMA, INTERKULTURALNOM DIJALOGU I
SUOČAVANJU/SUČELJAVANJU SA PROŠLOŠĆU

ZA I, II, III I IV RAZRED SREDNJE ŠKOLE

Ovaj projekat omogućen je zahvaljujući podršci američkog naroda putem Američke agencije za međunarodni razvoj (USAID). Za stavove iznešene ovdje odgovoran je Helsinški odbor za ljudska prava u Republici Srpskoj i oni ne odražavaju nužno stavove USAID-a ili Vlade Sjedinjenih Američkih Država

HELSINŠKI ODBOR ZA LJUDSKA PRAVA U REPUBLICI SRPSKOJ

**OBRAZOVNI PAKET „OBRAZOVANJE ZA MIR“
PRIRUČNIK ZA PRIMJENU U FORMALNOM I NEFORMALNOM OBRAZOVANJU
MLADIH O LJUDSKIM PRAVIMA, INTERKULTURALNOM DIJALOGU I
SUOČAVANJU/SUČELJAVANJU SA PROŠLOŠĆU
ZA I, II, III I IV RAZRED SREDNJE ŠKOLE**

*Autori: Adela Galešić, Aleksandra Letić, Dušanka Lazarević, Ljubinka Petrović – Ziemer,
Mirko Mutić, Nevena Bojat, Slađana Radaković, Smiljana Vovna, Suzana Božić, Tanja
Tomić, Vedrana Subotić*

Bijeljina, 2015.

Autori: *Adela Galešić, Aleksandra Letić, Dušanka Lazarević, Ljubinka Petrović – Ziemer, Mirko Mutić, Nevena Bojat, Slađana Radaković, Smiljana Vovna, Suzana Božić, Tanja Tomić, Vedrana Subotić*

Urednice:

*Dipl. politik. Vedrana Subotić
Prof. Tanja Tomić*

Recenzije:

*Dr. sc. Nerzuk Ćurak
Prof. dr Slavo Kukić*

Lektura:

Mr. sci. prof. Mirko Mutić

Izgled i prelom:

Tanja Tomić

Tiraž:

100

Štampanje:

Mojić d.o.o. Bijeljina

Godina:

2015

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

37-053.6:342.7(035)

OBRAZOVNI paket : priručnik za primjenu u formalnom i neformalnom obrazovanju mladih ljudi o ljudskim pravima, interkulturalnom dijalogu i suočavanju/sučeljavanju sa prošlošću : za I, II, III i IV razred srednje škole / Adela Galešić ... [et al.]. - Bijeljina : Helsinški odbor za ljudska prava u Republici Srpskoj, 2015. - 181 str. : ilustr. ; 30 cm

Bibliografija: str. 175-180 i uz tekst.

ISBN 978-9926-424-00-8

1. Galešić, Adela

COBISS.BH-ID 22555910

SADRŽAJ:

O ORGANIZACIJI, PARTNERIMA I PROJEKTU „OBRAZOVANJE ZA MIR“	6
HELSINŠKI ODBOR ZA LJUDSKA PRAVA U REPUBLICI SRPSKOJ	6
NORVEŠKI HELSINŠKI KOMITET	7
O PROJEKTU „OBRAZOVANJE ZA MIR“	8
RIJEČ ČLANOVA PROJEKTOG IMPLEMENTACIONOG TIMA	11
TEME/SADRŽAJ	13
1. SUOČAVANJE/SUČELJAVANJE S PROŠLOŠĆU	14
1.1. UZROCI I POSLJEDICE SUKOBA NA TERITORIJI BOSNE I HERCEGOVINE	14
SLOM KOMUNIZMA I RASPAD SOCIJALISTIČKE FEDERATIVNE REPUBLIKE JUGOSLAVIJE (SFRJ)	15
POSLJEDICE KRŠENJA LJUDSKIH PRAVA U BOSNI I HERCEGOVINI	17
1992 – 1995.	17
Raspad Jugoslavije i događaji u Bosni i Hercegovini	17
Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ)	19
Procesuiranje ratnih zločina pred domaćim sudovima u Bosni i Hercegovini	20
Institucionalni okvir za traženje nestalih osoba/lica u BiH	21
EVROPSKA UNIJA I INTEGRACIJE DRŽAVA ZAPADNOG BALKANA – PROCES PRIDRUŽIVANJA BOSNE I HERCEGOVINE	22
1.2. TRANZICIONA/TRANZICIJSKA PRAVDA	25
NASTANAK I RAZVOJ KONCEPTA TRANZICIONA/TRANZICIJSKA PRAVDA	26
OKOLNOSTI KOJE MOGU UTICATI/UTJECATI NA USPOSTAVLJANJE TRANZICIONA/TRANZICIJSKE PRAVDE	27
Neiskusna vlast koja nema kontrolu nad institucijama	27
Nefunkcionisanje pravosudnog sistema	27
Nedekvatna zakonska regulativa	28
Rast privatnog i organizovanog kriminala	29
MEHANIZMI TRANZICIONA/TRANZICIJSKE PRAVDE I KONTEKST U BOSNI I HERCEGOVINI	29
ODNOS TRANZICIONA/TRANZICIJSKE PRAVDE I PROCESA SUOČAVANJA/SUČELJAVANJA S PROŠLOŠĆU	33
PRILOG: SVJEDOCI VREMENA	34
PRILOG: MONOGRAFIJA „100 LICA NAŠE SAVJESTI“ (CD)	35
1.3. POSTTRAUMATSKI STRESNI POREMEĆAJ (PTSP)	36
TRAUMA	37
UOBIČAJENI SIMPTOMI POSTTRAUMATSKOG STRESNOG POREMEĆAJA	37
ŽIVOTNI, TRAUMATSKI DOGAĐAJI	40
PONOVNA IZGRADNJA BAZIČNIH (OSNOVNIH) PRETPOSTAVKI ZA ŽIVOT/ TRAGANJE ZA SMISLOM	42
ULOGA TERAPEUTA U OPORAVKU ŽRTVE	43
1.4. KULTURA SJEĆANJA	46
ZNAČAJ KULTURA SJEĆANJA ZA KONCEPT TRANZICIONA/TRANZICIJSKE PRAVDE	46
OSNOVI KONCEPTI	47
KOLEKTIVNO PAMĆENJE (MAURICE HALBWACHS)	48
MJESTA SAVJESTI (PIERRE NORA)	49
Kulturno i komunikativno pamćenje (Jan i Aleida Assmann)	50
Collected memory (James E. Young, Jeffrey Olick)	51
Organizovanje službenog i društvenog sjećanja	51

Kulture sjećanja u Bosni i Hercegovini	53
Kulture sjećanja i tranziciona/tranzicijska pravda	54
Mjesta savjesti	56
2. INTERKULTURALNI DIJALOG	60
UVOD	61
STEREOTIPI I PREDRASUDE	62
PRILOG: PRIČA O CRVENKAPICI I VUKU - OVAJ PUT ISPRIČANA OD VUKA	64
DISKRIMINACIJA/KOMUNIKACIJA/KONFLIKTI	65
NACIONALIZAM U UDŽBENICIMA	70
ZAKLJUČAK.....	71
PRILOG: DISKRIMINACIJA (KRATAK PRIRUČNIK O POJMU, ZNAČENJU I OBLICIMA DISKRIMINACIJE)	72
ŠTA JE DISKRIMINACIJA?	72
3. LJUDSKA PRAVA	74
DEMOKRATIJA/DEMOKRACIJA I LJUDSKA PRAVA.....	74
POJAM LJUDSKIH PRAVA	75
ISTORIJA LJUDSKIH PRAVA	76
LJUDSKA PRAVA U BOSNI I HERCEGOVINI	79
UNUTRAŠNJI (DOMAĆI) IZVORI LJUDSKIH PRAVA U BOSNI I HERCEGOVINI	80
INSTITUCIJE ZA ZAŠTITU PRAVA I SLOBODA U BIH.....	80
ZAKLJUČAK.....	81
PRILOG: KRATKI PRIRUČNIK O LJUDSKIM PRAVIMA	82
KIROV CILINDAR	83
RAZVOJ LJUDSKIH PRAVA – ŠIRENJE IDEJE	84
<i>Peticija o pravima iz 1628. godine p.n.e.</i>	<i>85</i>
<i>Deklaracija nezavisnosti SAD-a iz 1776. godine</i>	<i>86</i>
<i>Povelja o pravima (1791)</i>	<i>86</i>
<i>Ustav SAD-a.....</i>	<i>87</i>
<i>Deklaracija o pravima čovjeka i građanina (1789).....</i>	<i>87</i>
<i>Prva ženevska konvencija (1864)</i>	<i>88</i>
<i>Ujedinjene nacije (1945).....</i>	<i>88</i>
PRILOG: OPŠTA DEKLARACIJA O LJUDSKIM PRAVIMA	89
4. RELIGIJA U SAVREMENOM/SUVREMENOM SVIJETU	94
4.1. RELIGIJA	94
POJAM RELIGIJE	95
VRSTE RELIGIJA	95
4.2. RELIGIJA U SAVREMENOM/SUVREMENOM SVIJETU.....	102
SVJETSKA POPULACIJA PREMA VJERSKOJ PRIPADNOSTI (podaci iz 2013. godine).....	102
ŠTA RELIGIJA NIJE?.....	104
ELEMENTI RELIGIJE.....	105
RELIGIJSKE ORGANIZACIJE	105
SEKULARIZACIJA	108
FUNKCIJE RELIGIJE.....	110
ZAKLJUČAK.....	110

5. OMLADINSKI AKTIVIZAM	112
ULOGA MLADIH U IZGRADNJI MIRA.....	112
VOLONTERIZAM	113
AKTIVIZAM	114
OMLADINSKI PROJEKTI.....	114
PRILOG: FOLLOW UP AKTIVNOSTI (SAMOSTALNE AKTIVNOSTI MLADIH U LOKALNIM ZAJEDNICAMA)	117
Najbolji primjeri omladinskog aktivizma iz projekta „Obrazovanje za mir“	117
6. EVALUACIJA	122
ŠTA JE EVALUACIJA I KAKO JE NASTALA?	123
SVRHA I VRSTA EVALUACIJE	124
EVALUACIJA U OBRAZOVANJU.....	125
VJEŽBE ZA EVALUACIJU – PRIMJERI IZ PRAKSE.....	130
7. METODE/SREDSTVA/PEDAGOŠKI PRISTUPI	134
INTERAKTIVNA NASTAVA	134
GRUPNI, TIMSKI, INDIVIDUALNI RAD – OSNOVNE KARAKTERISTIKE I USLOVI	134
MULTUPERSPEKTIVNOST.....	136
VERBALNE METODE (RAZGOVOR, ČITANJE, PISANJE)	137
TRANSMISIVNA NASTAVA	139
EGZEMPLARNA NASTAVA.....	139
RJEŠAVANJE PROBLEMA/PROBLEMSKA NASTAVA	139
METODE NASTAVE KOJE KORISTE LOKALNE OBRAZOVNE POTENCIJALE.....	140
DRAMSKE METODE/FORUM TEATAR.....	141
IGRICE I VJEŽBE	141
UPOTREBA SIMULACIJE I IGROKAZA.....	142
KORIŠTENJE MULTIMEDIJE.....	142
8. PRIJEDLOG MATERIJALA ZA DOPUNU SADRŽAJA	144
UVODNE VJEŽBE/VJEŽBE ZAGRIJAVANJA/PUNJAČI ENERGIJE.....	144
VJEŽBE UPOZNAVANJA I IZGRADNJE TIMA	145
SUOČAVANJE/SUČELJAVANJE S PROŠLOŠĆU	146
EVROPSKA UNIJA I INTEGRACIJE DRŽAVA ZAPADNOG BALKANA – PROCES PRIDRUŽIVANJA BOSNE I HERCEGOVINE	149
PTSP	152
KULTURA SJEĆANJA	153
INTERKULTURALNI DIJALOG	154
IDENTITET/STEREOTIPI I PREDRASUDE	154
LJUDSKA PRAVA.....	157
RELIGIJA U SAVREMENOM/SUVREMENOM SVIJETU	163
OMLADINSKI AKTIVIZAM/ULOGA MLADIH U IZGRADNJI MIRA	164
POJMOVNIK	167
PREPORUČENA LITERATURA, AUDIO I VIDEO MATERIJALI ZA DODATNA ISTRAŽIVANJA O TEMAMA SADRŽANIM U PRIRUČNIKU	176

O ORGANIZACIJI, PARTNERIMA I PROJEKTU „OBRAZOVANJE ZA MIR“ HELSINŠKI ODBOR ZA LJUDSKA PRAVA U REPUBLICI SRPSKOJ

Helsinški odbor za ljudska prava u Republici Srpskoj je nepolitičko, nezavisno, nevladino i neprofitabilno udruženje građana, koje je registrovano 10. maja 1996. godine kod nadležnog Osnovnog suda u Bijeljini. Od svog osnivanja ova nevladina organizacija je posvećena promociji, zaštiti i monitoringu stanja ljudskih prava u Republici Srpskoj, Bosni i Hercegovini i regionu. Organizacija je, takođe, svoje aktivnosti usmjerila na edukaciju građana, posebno mladih, o temeljnim vrijednostima na kojima su zasnovana ljudska prava, kao i oblast tranzicione pravde. Helsinški odbor RS u prošlosti je provodio sistematsko praćenje stanja u oblasti ljudskih prava i objavljivao redovne tromjesečne izvještaje, koji su predstavljani domaćoj i međunarodnoj javnosti. Odjeljenje za edukaciju o ljudskim pravima organizacije je ostvarilo niz različitih edukativnih aktivnosti za mlade, profesionalne grupe, buduće donosioce odluka, medije, vjerske vođe, itd.

U periodu 2001-2005. godine, organizacija je uspostavila saradnju sa Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju (MKSJ), te je ostvarila značajane zajedničke aktivnosti, kao što su seminari za sudije i tužioce u BiH na temu „Suđenje za ratne zločine“ i niz konferencija pod nazivom „Premošćivanje jaza između MKSJ-a i lokalnih zajednica u BiH“, gdje je prezentovan rad MKSJ-a u lokalnim zajednicama u kojima su počinjeni teški ratni zločini. Nakon uspostavljanja Vijeća za ratne zločine Suda Bosne i Hercegovine, Helsinški odbor u RS postao je član Mreže podrške sudu, intenzivno radeći na promovisanju i potpori rada nacionalnog pravosudnog sistema u suđenjima za ratne zločine. Odjeljenje za tranzicijsku pravdu je realizovalo različite obrazovne aktivnosti za medije, mlade, kao i publikacije iz oblasti tranzicione pravde. Na osnovu odluke Vijeća ministara, početkom 2010. godine, Helsinški odbor je uključen u rad Ekspertne radne grupe za izradu Strategije tranzicione pravde u BiH i akcionog plana za njeno provođenje. Helsinški odbor u RS je član različitih nacionalnih, regionalnih i međunarodnih mreža, kao što je BHRN, Regionalna mreža obrazovanja o ljudskim pravima, HREA, Međunarodna koalicija za kazneni sud, Mreža pravde u BiH, NVO koordinaciono tijelo i Mreža podrške nacionalnom sudu. Organizacija se finansira kroz donatorska sredstva različitih fondacija.

Glavni ciljevi Helsinškog odbora u RS su:

- sistematsko praćenje stanja ljudskih prava u RS, BiH i regiji,
- uspostavljanje baze podataka o kršenju ljudskih prava,
- predlaganje konkretnih mjera za poboljšanje stanja ljudskih prava,
- pružanje stručne i konkretne pomoći za žrtve kršenja ljudskih prava,
- uspostava saradnje sa svim zainteresovanim stranama koje nastoje da poboljšaju stanje ljudskih prava.

Od 2001. godine, Helsinški odbor za ljudska prava u Republici Srpskoj je organizovao Škole ljudskih prava za mlade iz cijele Bosne i Hercegovine, ali i regiona. Zahvaljujući dugogodišnjem

iskustvu u tom polju, Helsinški odbor za ljudska prava u RS je odlučio da proširi i unaprijedi postojeći program, koristeći i mnogobrojne resurse uspostavljene tokom proteklih godina. Počev od 2013. godine, u saradnji sa Norveškim helsinškim komitetom, a uz podršku Američke Agencije za međunarodni razvoj USAID, Helsinški odbor u RS pokrenuo je projekat pod nazivom **“Obrazovanje za mir”**. Period implementacije projekta je od juna / lipnja 2013. do decembra/prosinca 2015. godine.

Internet stranica organizacije: www.helcommrs.org

NORVEŠKI HELSINŠKI KOMITET

Norveški Helsinški komitet je nevladina organizacija koja se bori za poštivanje ljudskih prava u praksi putem monitoringa, izvještavanja, edukacija i pružanja podrške razvoju demokratije. Norveški helsinški komitet je posebno angažovan u zemljama Evrope, Centralne Azije i Sjeverne Amerike. U proteklih nekoliko godina njihov međunarodni rad se fokusirao na zemlje bivšeg Sovjetskog saveza i Zapadnog Balkana. Norveški helsinški komitet osnovan je 1977. godine i danas broji 15 zaposlenih. Sjedište organizacije je u Oslu, sa predstavništvom u Centralnoj Aziji. NHC zasniva svoj rad na međunarodnim instrumentima za zaštitu ljudskih prava usvojenih od strane UN-a, Savjeta Evrope, Organizacije za evropsku bezbjednost i saradnju (OSCE), uključujući Helsinški završni akt iz 1975. godine.

NHC:

- se bori za zaštitu ljudskih prava putem monitoringa i izvještavanja o stanju ljudskih prava u pojedinim zemljama. NHC stavlja posebnu pažnju na slobodu govora, slobodu udruživanja, pravo na samoopredjeljenje, prava manjina, pravo na slobodu misli, savjesti i vjere, kao i ličnu sigurnost;
- objavljuje izvještaje i predstavlja ih vlastima u svakoj zemlji, uključujući i norveške, međunarodnim organizacijama i drugim relevantnim akterima. Jedna od metoda funkcionisanja NHC-a uključuje direktne kontakte sa ključnim akterima u zemljama u kojima djeluju. Iz tog razloga redovno odlaze u zemlje kojima se bave i dobro su informisani o svim važnijim dešavanjima;
- ima ekspertizu u monitoringu izbora. Nadgledali su brojne izborne procese u proteklih 20 godina, pisali izvještaje o njima i organizovali Misiju posmatranja izbora u Norveškoj;
- teži da utiče na javno mnjenje i vlasti u važnim pitanjima putem medija i učešća u javnim debatama. Putem njihove internet stranice, godišnjeg izvještaja i Magazina o ljudskim pravima, doprinose da tema ljudskih prava dospije na političku agendu. NHC učestvuje na sastancima Organizacije za evropsku bezbjednost i saradnju (OSCE) i UN-a.

Obrazovanje o ljudskim pravima je važan dio aktivnosti Norveškog helsinškog komiteta. NHC već niz godina organizuje škole ljudskih prava koje čine devetodnevna predavanja o ljudskim pravima, multikulturalnom razumijevanju i prevenciji konflikata. Ove škole su prvenstveno namjenjene omladini, ali pored njih organizuju i kurseve za nastavnike, novinare i druge

profesionalne grupe. Putem predavanja, rasprava, teatra u edukaciji i rada u grupama, učenici se ohrabruju da se aktivno uključe u proces učenja. NHC organizuje obrazovanje o ljudskim pravima u zemljama Balkana, Rusiji i Ukrajini, kao i za učenike iz Bjelorusije. Počev od 1998. godine, nekoliko hiljada učenika prošlo je kroz ove škole, što čini ovu organizaciju jednom od vodećih u tom polju.

Kroz podršku razvoju demokratije putem pružanja znanja i finansijske podrške, NHC doprinosi razvoju nezavisnih organizacija, medija i institucija. Finansijska podrška za projekte koje implementiraju lokalne organizacije za ljudska prava važan je doprinos promociji koncepta ljudskih prava. Na taj način NHC daje doprinos jačanju civilnog društva kao najvažnijeg faktora demokratskog razvoja.

O PROJEKTU „OBRAZOVANJE ZA MIR“

Opšti cilj projekta je da se smanji uticaj koji negiranje ratnih zločina može da ima na lokalnu zajednicu i koje, ne samo da podstiče razvoj budućih konflikata, već direktno daje moć onima koji stvaraju političke ili održavaju konflikte na nivou lokalne zajednice, entiteta, na nacionalnom i regionalnom nivou.

Specifični ciljevi projekta su:

1. Uticati na obrazovne institucije da izvrše izmjenu nastavnog plana i programa u cilju smanjenja uticaja koji poricanje ratnih zločina može imati na mlade generacije;
2. Razviti održiv obrazovni program za mlade u formi multimedijalnog obrazovnog paketa, koji će se primjenjivati u nastavnim procesima po završetku projekta;
3. Povećati kompetencije grupe različitih društvenih aktera o izgradnji mira, interkulturalnom dijalogu i prevenciji konflikata;
4. Povećati vještine i sposobnosti mladih iz tri bosanskohercegovačke regije obuhvaćene projektom o interkulturalnom dijalogu i mirnom rješavanju konflikata.

Realizacijom ovog projekta nastojalo se edukovati 120 srednjoškolaca iz tri bosansko-hercegovačke regije – Podrinje, Hercegovina i Krajina o temama koje nisu dovoljno, ili uopšte, tematizovane kroz formalni obrazovni sistem u BiH. Teme obrađivane na putujućim školama u okviru ovog projekta imale su za cilj da povećaju znanja i vještine učenika/ca o kršenju ljudskih prava za vrijeme rata u BiH, na osnovu utvrđenih činjenica i humanističkog pristupa tim događajima, kroz kombinovanje teorije o izgradnji mira i kazivanja istine onih koji/e su svjedočili/e tim događajima. U saradnji sa članovima projektnog tima izrađen je jedinstven obrazovni paket koji će moći da se primjenjuje u formalnom i neformalnom obrazovanju mladih o izgradnji mira i suočavanju s prošlošću, na osnovu sprovedene analize kvaliteta obrazovanja za demokratiju i ljudska prava i predmet istorije/historije/povijesti. Projekat je obuhvatao i obuke za profesore/ice iz uključenih škola, te predstavnike/ce udruženja svjedoka vremena iz projektom obuhvaćenih regija. Predavači i facilitatori angažovani za podučavanje tokom projektnih aktivnosti su priznati i obučeni za rad sa djecom srednjoškolskog uzrasta, a obrađivane teme prilagođene su uzrastu metodološki i sadržajno. Najvažnije aktivnosti realizovane u okviru projekta uključuju: tri putujuće škole mira za srednjoškolce iz tri bosansko-hercegovačke regije - osnovni i napredni nivoi; obuke za srednjoškolske profesore/ice i svjedoke vremena, kao i samostalne aktivnosti učenika/ca i profesora/ica u njihovim lokalnim zajednicama, kao rezultat učešća u pomenutim aktivnostima.

PROJEKTNE AKTIVNOSTI:

1) Pripremne aktivnosti:

- Formiranje projektnog tima od devet osoba (predstavnik/ca institucija formalnog obrazovanja iz BiH, organizacija civilnog društva i pojedinaca aktivnih u polju obrazovanja i suočavanja sa prošlošću);
- Sastanci sa zainteresovanim stranama;
- Analiza nastavnih planova i programa u tri bosanskohercegovačke regije iz oblasti građanskog obrazovanja i istorije/historije/povijesti;
- Priprema i štampanje projektnog promotivnog materijala;
- Priprema i izrada nacrt obrazovnog paketa.

2) Aktivnosti izgradnje kapaciteta:

- Studijsko putovanje članova projektnog tima u Norvešku: „Izgradnja obrazovnih kapaciteta – Norveški model suočavanja sa prošlošću“;
- Formiranje i obuka tima trenera, resursi za obrazovne aktivnosti;
- Formiranje i obuka tima trenera - svjedoka vremena, resursi za obrazovne aktivnosti;
- Razrada obrazovnog paketa.

3) Obrazovne aktivnosti:

- Pripremni sastanci sa predstavnicima/icama školskih administracija u regijama koje su obuhvaćene projektom i potpisivanje memoranduma o saradnji;
- Priprema i realizacija tri putujuće škole mira za srednjoškolce/ke u tri odabrane regije;
- Aktivnosti učesnika/ca u njihovim lokalnim zajednicama nakon realizovanih putujućih škola;
- Regionalni trening za mlade na temu zagovaranja obrazovanja za mir;
- Obuka za nastavnike/ce iz formalnog obrazovnog sektora;
- Zajednička radionica za nastavnike/ce i učenike/ce;
- Zajedničke lokalne aktivnosti nastavnika/ca i učenika/ca;
- Regionalna obuka za mlade;

- Vršnjačka edukacija za mlade o primjeni obrazovnog paketa;
- Obuka za nastavnike/ce o primjeni obrazovnog paketa;
- Finaliziranje obrazovnog paketa.

4) Promotivne aktivnosti

- Izrada promotivnih materijala;
- Produkcija i emitovanje dokumentarnih emisija o projektu;
- Mjesečni bilteni o realizaciji projekta;

5) Zagovaračke aktivnosti:

- Uspostavljanje saradnje sa ministarstvima obrazovanja i pedagoškim zavodima/zavodom za školstvo, u čijoj su nadležnosti srednjoškolske ustanove u tri BiH regije obuhvaćene projektom, sa ciljem davanja saglasnosti za usvajanje obrazovnog paketa kreiranog u sklopu ovog projekta.

Zašto nam je potreban ovakav projekat?

Iako je rat u BiH završen prije 20 godina, bosansko-hercegovačko društvo još uvijek se suočava sa posljedicama tih dešavanja, koja se značajno odražavaju i na obrazovni sistem. Nastavni planovi i programi nisu usaglašeni na republičkom, entitetskom i kantonalnom nivou. Obrazovne institucije na teritoriji cijele BiH ne bave se temama vezanim za dešavanja u periodu 1992-1995. u BiH, uključujući dijalog o uzrocima i posljedicama rata, ali i mogućnostima za prevazilaženje posljedica istog, kao što su interkulturalni i multikulturalni dijalog, te uloga mladih u izgradnji mira. Nepostojanje zadovoljavajuće saradnje između različitih sektora društva, institucija i mladih širom BiH, kao i nepostojanje dijaloga o događajima iz nedavne prošlosti, ostavlja prostor za manipulacije i iskrivljene istine sa različitih strana.

Osnovni cilj projekta jeste da se smanji uticaj koji negiranje ratnih zločina i poimanje ratnih zločinaca kao ratnih heroja mogu imati na lokalnu zajednicu. Svjedoci smo neprestanog poricanja utvrđenih činjenica, promocije etničke netolerancije, razvoja straha, nezadovoljstva i mržnje prema „drugom“, što dalje uzrokuje etničke podjele, podstiče buduće sukobe i daje prostor onima koji stvaraju konflikte da steknu političku moć i spriječe izgradnju mira u BiH.

Obrazovni sistem u BiH, kao i mnoge druge društvene sfere, je defragmentizovan, što ima negativan uticaj na sam kvalitet obrazovanja. Takva pojava uzrokuje i različite interpretacije istorijskih činjenica o ratu u Bosni i Hercegovini 1992-1995, pa samim time i različite interpretacije srodnih tema, a u jednako negativnom smislu i potpuni izostanak ovih tema iz obrazovanja, koje su od suštinske važnosti za dugoročni opstanak i napredak BiH. Ovakvo stanje vidljivo je iz analize NPP-a u tri bosansko-hercegovačke regije, koja je sprovedena u okviru ovog projekta.

WEB STRANICA PROJEKTA:

helcommrs.org/projekti/aktuelni/obrazovanje za mir
<http://helcommrs.org/sr/index.php/projekti/aktuelni/obrazovanje-za-mir-peace-education-on-location>

FACEBOOK STRANICA PROJEKTA:

OBRAZOVANJE ZA MIR/PEACE EDUCATION ON LOCATION
<https://www.facebook.com/Obrazovanje-za-mirPeace-Education-on-Location-1608141776139831/>

ANALIZA NASTAVNIH PLANOVA I PROGRAMA U TRI BOSANSKO-HEREGOVAČKE REGIJE IZ PREDMETA ISTORIJA/HISTORIJA/POVIJEST I DEMOKRATIJA I LJUDSKA PRAVA

Analizom su obuhvaćeni nastavni planovi i programi (NPP) i sadržaji udžbenika historije/istorije/povijesti i demokratije i ljudskih prava za osnovnoškolsko, srednjoškolsko i visokoškolsko obrazovanje, unutar Hercegovačko-neretvanskog kantona (Mostara) u Federaciji BiH, Podrinja (Zvornik) i Krajine (Prijeđor) u Republici Srpskoj, koji se odnose na ratni period od 1992-1995. godine.

Cilj sprovedene analize bio je da pokaže na koji način sistem srednjoškolskog obrazovanja u BiH tretira teme koje se tiču izgradnje mira i suočavanja sa prošlošću, kao i da obezbijedi preporuke na koji bi se način mogli integrisati ovaj projekat i njegovi rezultati u formalni obrazovni sistem, u cilju njegovog unapređenja.

Pomenuta analiza je pokazala da se ove izuzetno važne teme, naročito one koje se bave ratnim dešavanjima, ne obrađuju dovoljno, ili uopšte, u obrazovnom sistemu u BiH. To je posebno vidljivo kada se posmatraju mladi koji nisu ni bili rođeni za vrijeme rata, a imaju veoma krute i jednostrane stavove o istom, te su pod većim uticajem ratnih retorika od generacija koje su lično doživjele rat. Pored toga, brojni/e predstavnici/e obrazovnog sistema u BiH smatraju da uopšte nije potrebno tematizovati ovakve teme i da one samo produbljuju postojeći jaz i nezadovoljstvo, kako kod mlađih, tako i kod starijih generacija, te da bavljenje istim može biti kontraproduktivno.

RIJEČ ČLANOVA PROJEKTOG IMPLEMENTACIONOG TIMA

Kompleksna politička i geografska podjela unutar Bosne i Hercegovine direktno utiče na svakodnevni život njenih građana/ki pa i na obrazovni sistem u cjelini. Okolnosti svakodnevnog života u lokalnim zajednicama, koje su većim dijelom etnički homogene, imaju direktan negativan uticaj na mlade. Mladi ljudi ne posjeduju iskustvo iz prošlog perioda, kada su etničke i vjerske razlike bile manje važne i kada se živjelo u miru, slozi i razmijevanju. Kroz svoje mlade živote su, nažalost, upoznali nasilje, izbjeglištvo, strah i mržnju.

Bosna i Hercegovina se i dalje suočava sa ozbiljnim psihološkim, materijalnim i ideološkim posljedicama rata iz perioda 1992-1995. Dosadašnja nastojanja da se prevaziđu te posljedice nisu bila dovoljna, a nivo tenzija, koji je zasnovan na dešavanjima iz rata, je i dalje zabrinjavajuće visok. Trebalo bi imati na umu da su nosioci ovih sukoba sada generacije koje su rođene tokom ili nakon rata i koje u sebi nose i produbljuju opasne ideje nacionalizma, šovinizma i međuetničke mržnje. No, krivica za ove negativne trendove se ne smije tražiti među mladima. Krivica leži u sistemu, koji nije imao snage ili volje da se posveti razvijanju mehanizama za postepeno, ali odlučno suprotstavljanje ovakvom razvoju, koji će, na koncu, dovesti u direktnu opasnost cijeli društveni konstrukt u BiH. Mladi o nedavnoj prošlosti znaju jako malo, a i to znanje koje su stekli, upitnog je kvaliteta.

Priče iz rata koje čuju od svojih roditelja, pročitaju u novinama i na internet portalima, ili čuju od pojedinih političkih lidera, pretežno služe nekoj drugoj svrsi, a ne objektivnom predstavljanju zajedničke ljudske tragedije, koja je sve nas zadesila devedesetih godina prošlog vijeka. Moramo

priznati da prvenstveno škola nije učinila ono što se od te obrazovne ustanove očekuje, a to je da na bazi činjenica mladima prenese znanja o događajima iz prošlosti, kao i vještine da dobijene činjenice mogu razumjeti, postaviti u odgovarajući društveni i politički kontekst i shvatiti sopstvenu ulogu u procesima izgradnje sadašnjosti i budućnosti, koja neće biti zasnovana na mržnji i nasilju. Nažalost, škola u BiH je tu svoju važnu ulogu u obrazovanju mladih generacija potisnula i, svjesno ili nesvjesno, zanemarila i tako otvorila mogućnost da mladi ljudi u BiH postanu zagovarači podjela, a ne zagovarači mira i suživota.

Ovim projektom nastojimo nadomjestiti taj nedostatak u obrazovanju, jer smo uvjereni:

- ✓ da mladi ljudi imaju sposobnost da donesu ispravnu odluku koja se zasniva na izbjegavanju nasilnog konflikta i na primjeni metoda mirnog rješavanja sukoba, ali su im za to potrebne kompetencije iz oblasti interkulturalnog dijaloga i mirnog rješavanja sukoba;
- ✓ da će mladi ljudi, ukoliko nisu izolovani u okviru svog etničkog, vjerskog i političkog okruženja, već imaju interakciju sa svojim vršnjacima izvan tih okvira, biti spremniji ulaziti u dijalog i mirno rješavanje konflikata sa svojim vršnjacima;
- ✓ da mladi ljudi trebaju sticati znanja o dešavanjima iz nedavne prošlosti u BiH, ali u okruženju koje koristi utvrđene činjenice iz ratne prošlosti, koje otvara dijalog o mogućim posljedicama nasilnog sukoba, o njegovim uzrocima ali i o prepoznavanju i suprotstavljanju ideologijama i politikama koje zagovaraju mržnju, nasilje i podjele.

U potpunosti smo uvjereni da projektom *Obrazovanje za mir* možemo uticati na obrazovni sistem u BiH u smislu uvođenja mirovnog obrazovanja i obrazovnih sadržaja o nedavnoj ratnoj prošlosti u redovne obrazovne tokove bosansko-hercegovačkih srednjih škola. Ovo smatramo iznimno bitnim za razvoj vještina i znanja mladih, za procese mirnog rješavanja sukoba u našoj zemlji, ali prvenstveno za sprječavanje ponavljanja društvene, ljudske i materijalne destrukcije, kojoj smo svjedočili u prvoj polovini 90-tih godina prošlog vijeka

ČLANOVI PROJEKTOG IMPLEMENTACIONOG TIMA:

Mirko Mutić, Republički pedagoški zavod Republike Srpske
Suzana Božić, Međunarodna komisija za nestale osobe - ICMP

Sead Đulić, Mostarski teatar mladih

Emir Hodžić, Inicijativa "Jer me se tiče"

Goran Zorić, Centar za mlade „KVART“

Aleksandra Letić, Helsinški odbor za ljudska prava u Republici Srpskoj

Tanja Tomić, Helsinški odbor za ljudska prava u Republici Srpskoj

Branko Todorović, Helsinški odbor za ljudska prava u Republici Srpskoj

Sladana Radaković, JU Centar "Sunce", Prijedor

Adela Galešić, Noreveški Helsinški komitet

Republički pedagoški zavod RS: www.rpz-rs.org

Helsinški odbor za ljudska prava u Republici Srpskoj: www.helcommrs.org

Norveški helsinški komitet: <http://nhc.no/en/>

Centar za mlade „Kvart“, Prijedor: <http://centarzamladekvartprijedor.blogspot.com/>

Javna ustanova „Sunce“, Prijedor: <https://www.facebook.com/pages/Javna-ustanova-centar-Sunce-Prijedor/236422706465108>

Međunarodna komisija za nestale osobe - ICMP: <http://www.ic-mp.org/bs/where-we-work/europe/western-balkans/bosnia-and-herzegovina/>

Mostarski teatar mladih: <http://mostartm.weebly.com/>

TEME/SADRŽAJ

Teme/podteme koje su predložene u ovom dokumentu namijenjene su obrazovanju učenika/ca srednjih škola iz Bosne i Hercegovine o ljudskim pravima, demokratiji, suočavanju s prošlošću, interkulturalnom dijalogu i omladinskom aktivizmu. Ovaj obrazovni paket je osmišljen kao dopuna redovnim udžbenicima koji se koriste za predmete: GRAĐANSKO OBRAZOVANJE/DEMOKRATIJA I LJUDSKA PRAVA, SOCIOLOGIJA, PEDAGOGIJA, ISTORIJA, FILOZOFIJA I PSIHOLOGIJA, te za primjenu u vannastavnim aktivnostima. Navedene teme odabrane su kao važne na osnovu dugogodišnjeg iskustva koje Helsinški odbor za ljudska prava u Republici Srpskoj i Norveški helsinški komitet imaju u obrazovanju mladih o ljudskim pravima i njihovim masovnim kršenjima za vrijeme rata u BiH u periodu od 1992-1995. godine, kroz brojne škole ljudskih prava organizovane za mlade iz cijele Bosne i Hercegovine, ali i regiona.

Svi sadržaji i materijali predstavljeni u ovom priručniku namijenjeni su prvenstveno nastavnicima/nastavnicama koji/e predaju neki od sljedećih predmeta: GRAĐANSKO OBRAZOVANJE/DEMOKRATIJU I LJUDSKA PRAVA, SOCIOLOGIJU, PEDAGOGIJU, ISTORIJU, FILOZOFIJU I PSIHOLOGIJU, kao i trenerima i facilitatorima koji se bave podučavanjem mladih o pomenutim temama u okviru neformalnog i informalnog obrazovanja. Ovaj priručnik testiran je u više navrata tokom putujućih škola mira za mlade, organizovanih u okviru projekta "Obrazovanje za mir", kako od strane učesnika/ca ovih škola, tako i od strane nastavnika/ca, predavača/ica, trenera/facilitatora, svjedoka vremena i drugih aktera ovog procesa, ali i tokom ostalih aktivnosti realizovanih u okviru pomenutog projekta. Na osnovu komentara svih aktera koji/e su učestvovali/e u procesu testiranja ovog paketa, priručnik je revidiran, odnosno, pojedini sadržaji ili dijelovi tekstova su izbacivani i korigovani, a novi dodavani, prilagođeni potrebama svih aktera u procesu.

U samoj izradi sadržaja ovog paketa učestvovali su članovi projektnog implementacionog tima projekta "Obrazovanje za mir", nastavnici/e iz škola i svjedoci vremena koji/e su uključeni u projekat, kao i dugogodišnji saradnici/e iz implementirajućih organizacija koji/e posjeduju/e bogato iskustvo i znanja iz pomenutih oblasti. Predstavljeni sadržaji (teme) upotpunjeni su prijedlozima dodatnih izvora (literature) za podučavanje o pomenutim temama, kao i prijedlozima adekvatnih metoda i pratećih nastavnih materijala, koj/e mogu doprinijeti kvalitetnijoj i uspješnijoj implementaciji pomenutih sadržaja od strane nastavnika/ca. Priručnik sadrži i spisak najvažnijih pojmova vezanih za predložene teme, kojima mladi u savremenom društvu treba da vladaju. Teme predstavljene u ovom obrazovnom paketu prilagođene su uzrastu ciljne grupe sadržajno i metodološki, kao i potrebama savremenog nastavnog procesa i BiH obrazovanja, uopšte.

Priručnik se sastoji iz sljedećih segmenata i tematskih oblasti:

SUOČAVANJE /SUČELJAVANJE S PROŠLOŠĆU
INTERKULTURALNI DIJALOG
LJUDSKA PRAVA
RELIGIJA U SAVREMENOM/SUVREMENOM DRUŠTVU
OMLADINSKI AKTIVIZAM/ULOGA MLADIH U PROCESIMA POMIRENJA
EVALUACIJA
METODE, SREDSTVA I PEDAGOŠKI PRISTUPI
PRIJEDLOG MATERIJALA ZA DOPUNU SADRŽAJA
POJMOVNIK

1.SUOČAVANJE/SUČELJAVANJE S PROŠLOŠĆU

1.1. UZROCI I POSLJEDICE SUKOBA NA TERITORIJI BOSNE I HERCEGOVINE

AUTORI:

Aleksandra Letić, Helsinški odbor za ljudska prava u Republici Srpskoj
Vedrana Subotić, Helsinški odbor za ljudska prava u Republici Srpskoj

TEMA: UZROCI I POSLJEDICE SUKOBA NA TERITORIJI BOSNE I HERCEGOVINE

- SLOM KOMUNIZMA I RASPAD SOCIJALISTIČKE FEDERATIVNE REPUBLIKE JUGOSLAVIJE (SFRJ)
- POSLJEDICE KRŠENJA LJUDSKIH PRAVA U BOSNI I HERCEGOVINI U PERIODU 1992 – 1995.
- EVROPSKA UNIJA I INTEGRACIJE DRŽAVA ZAPADNOG BALKANA – PROCES PRIDRUŽIVANJA BOSNE I HERCEGOVINE

CILJ: upoznati učenike/ce sa najvažnijim uzrocima i posljedicama sukoba na teritoriji bivše Jugoslavije.

TRAJANJE PREDAVANJA/RADIONICE: 90 minuta

METODE I OBLICI RADA: frontalni način predavanja, praćen prezentacijom u Power Point-u i radionicama koje omogućavaju učenicima/icama da praktično primjene naučeno gradivo.

CILJNA GRUPA: učenici/e srednjih škola

DODACI PREDAVANJU (preporučena literatura/vježbe/radionice/audio i video sadržaji):

- Vježba: Moja domovina, str. 145
- Prilog 1: Vježba „Evropska unija“, str. 149
- Prilog 2: Kviz znanja, Evropska unija, str. 150
- Filmovi Centra za nenasilnu akciju: <http://nenasilje.org/category/film/> str. 180 + CD

SLOM KOMUNIZMA I RASPAD SOCIJALISTIČKE FEDERATIVNE REPUBLIKE JUGOSLAVIJE (SFRJ)

Raspad socijalističkog sistema upravljanja izbacio je na površinu sve njegove nedostatke, koji su godinama prikrivani. Rušenjem Berlinskog zida (1989), koji je razdvajao istočni i zapadni dio Evrope skoro pola vijeka, političko-ekonomske i društvene prilike se mijenjaju u potpunosti. Njemačka se ponovo ujedinjuje (1990), dok u državama koje su bile pod uticajem i kontrolom Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika (SSSR) počinju dubinske reforme u svim segmentima društva. Početak tranzicije u članicama tadašnjeg Varšavskog pakta¹ obilježen je nemogućnošću država da obezbijede stabilno funkcionisanje javnih službi, dok su obnova privrede i privatizacije uzrokovale naglo povećanje nezaposlenosti. Povjerenje u državu i njene institucije dodatno je opalo, a ovaj period obilježio je i značajan porast korupcije. Shodno tome, rastao je strah u društvu od neizvjesne budućnosti. Usljed nedostatka političke volje za sprovođenje neophodnih reformi, ekonomske krize, te višedecenijskog nezadovoljstva politikom vladajućeg režima na prvim višestranačkim izborima 1990. godine u većini država Istočnog bloka pobijedile su antikomunističke, pro-zapadno orijentisane stranke. Pad komunističkog režima u državama Istočnog bloka uzrokovao je urušavanje nadsocijalističkih institucija i prestanak saradnje među državama u različitim oblastima. Nizom revolucija u državama Centralne i Istočne Evrope započinje prevlast neoliberalnog kapitalizma u ekonomskom i liberalne demokratije u ideološkom smislu.

Rukovodstvo Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ)² započelo je proces društveno-političkih reformi tokom 1989. godine, pod rukovodstvom tadašnjeg premijera Ante Markovića. Naime, tadašnji premijer je predložio plan reformi koje su podrazumijevale prelazak sa planske na tržišnu ekonomiju, promjenu vlasništva, regulisanje stranih ulaganja, te pluralistički parlamentarni sistem. U tom periodu započeli su i pregovori sa Evropskom komisijom o uključivanju SFRJ u pregovore o procesu pridruživanja sa ostalim državama Centralne i Istočne Evrope.³ Koristeći se pogodnostima sporazuma o saradnji zaključenih sa Evropskom ekonomskom zajednicom (EEZ), Jugoslavija je, bez carina, na zajedničko evropsko tržište izvozila veliku količinu svojih proizvoda. Bruto nacionalni proizvod (BNP) po glavi stanovnika 1990. godine je iznosio 3,500 američkih dolara.⁴ Trgovina sa EEZ, jednim od najvećih partnera, nastavljena je i tokom 1990. godine iako je SFRJ postala politički nestabilno područje zbog rasta nacionalizma i secesionizma. Evropska komisija je podržala sprovođenje neophodnih reformi i 1990. godine, kada je i odobrila finansijsku pomoć od 50 miliona američkih dolara, koji su proslijeđeni u okviru programa PHARE (Poland and Hungary: Assistance for Restructuring of the Economy).⁵ Međutim, uprkos finansijskoj pomoći i posvećenosti premijera Markovića u sprovođenju reformi, situacija unutar države je počela da se usložnjavala, dok se unutrašnje

¹ Mađarska, Poljska, Istočna Njemačka, Bugarska, Čehoslovačka, Rumunija, Albanija, Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika (SSSR), Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija (SFRJ).

² Stvorena tokom Drugog svjetskog rata na Drugom zasjedanju Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ), koje je održano 29. novembra/studenog 1943. godine u Jajcu, kada je proglašena je Demokratska Federativna Republika Jugoslavija (DFRJ). Tokom trećeg zasjedanja AVNOJ-a, održanom 29. novembra/studenog 1945. godine u Beogradu, naziv je promijenjen u Federativna Narodna Republika Jugoslavija (FNRJ). Konačan naziv države – Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija proglašen je 7. aprila/travnja 1963. godine. Novi Ustav, donijet 31. januara/siječnja 1946. godine, uspostavio je Jugoslaviju kao zajednicu šest republika (Slovenija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Crna Gora i Makedonija i Srbija) i dvije autonomne pokrajine u sastavu Srbije (Vojvodina, Kosovo i Metohija). Državom je vladala centralizovana Komunistička partija Jugoslavije.

³ SFRJ je postao partner EEZ 1967. godine potpisivanjem *Deklaracije o odnosima*, koja je utvrdila osnove na kojima će se zasnivati budući politički i ekonomski odnosi.

⁴ Commission of the European Communities. Trade and foreign investment in the Community's regions: the impact of economic reform in Central and Eastern Europe. EU, mimeo. Directorate-General for Regional Policies, Regional Development Studies 7, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 1993.

⁵ Cilj programa je bio da pomogne Poljskoj i Mađarskoj u sprovođenju političkih i ekonomskih reformi neophodnih za proces pridruživanja. Vremenom je ovaj program postao sredstvo za finansijsku pomoć i drugim državama Centralne i Istočne Evrope, koje su prolazile kroz proces

tržište počelo raspadati. Nezadovoljstvo među republikama u ekonomskom smislu preraslo je u politički i oružani sukob, što je uzrokovalo raspad zajedničke države.

Raspad SFRJ predstavlja dugotrajan proces na koji su, po ocjenama brojnih analitičara, uticali različiti društveni, ekonomski i politički faktori u dužem vremenskom periodu. Nakon smrti predsjednika SFRJ Josipa Broza Tita (1980) nastupaju velike poteškoće u funkcionisanju svih društvenih sfera, djelimično prouzrokovane i odredbama Ustava iz 1974. godine, koji je značajno oslabio poziciju centralne vlasti. Samim tim, narušen je balans višenacionalne države, koji je dugo vremena građen kroz sistem kolektivnog vođstva i personalne rotacije u vršenju najviše državne vlasti. „Pokazalo se koliko je krhka bila ravnoteža sustava i uolikoj je maloj mjeri komunizam uspio dotaknuti izvore nacionalnih i vjerskih sloboda“.⁶ Ekonomska kriza zahvatila je SFRJ početkom osamdesetih godina XX vijeka, podstaknuta devalvacijom dinara, smanjenjem uvoza robe široke potrošnje, visokim trgovinskim i platnim deficitom, te visokom stopom inflacije, što je uticalo na rast socijalnih i etničkih razmirica, naročito u slabije razvijenim regijama države. Započeli su zastoji u proizvodnji i uvedeno je racionalno snadbijevanje deficitarnim proizvodima, kako bi se smanjili efekti ekonomske krize koja će trajati, manjim ili većim intenzitetom, sve do raspada Jugoslavije. Shodno nastalim prilikama, tadašnji ambasador SAD u Beogradu Lawrence Eagleburger formirao je grupu poznatiju pod nazivom „Priatelji Jugoslavije“, koja je posredstvom Međunarodnog monetarnog fonda (MMF) i Svjetske banke (SB) organizovala niz „spasilačkih zajmova“ za oporavak privrede. No, vlasti u SFRJ nisu mogle da se izbore sa naraslim ekonomskim, političkim i društvenim problemima u državi. Nije bilo značajnih inicijativa niti na nivou republika niti na nivou federacije za radikalne mjere koje bi osigurale efikasan izlaz iz nastale situacije. Pokušaji sprovođenja neophodnih reformi samo su pojačali secesionističke tendencije federalnih jedinica, koje su se bazirale na ekonomskim faktorima i etničkim podjelama. Nacionalni i etnički sukobi na području SFRJ, podstaknuti nizom različitih događaja, značajno su došli do izražaja nakon urušavanja jedinstva Saveza komunista Jugoslavije (1990), koji je bio podijeljen na pristalice i protivnike sprovođenja dubinskih ekonomsko-političkih reformi i omeđen granicama republika članica. Raspisivanje i održavanje višestranačkih parlamentarnih izbora 1990. godine u federativnim republikama samo je potvrdilo slom komunističkog sistema i ideologije i ubrzalo raspad SFRJ. Opozicija je pobijedila na izborima održanim u Sloveniji, Hrvatskoj, Makedoniji i Bosni i Hercegovini. Na izborima u Srbiji i Crnoj Gori pobijedile su bivše komunističke partije i osvojile većinu u Parlamentu.

Mada ne postoji saglasnost o tačnom datumu raspada SFRJ, u formalnom smislu se smatra da je raspad zajedničke države započeo 25. juna/lipnja 1991. godine kada su dvije bivše federalne republike – Slovenija i Hrvatska proglasile nezavisnost. Jedan dio autora smatra da je raspad SFRJ zapravo započeo mnogo ranije, već 1974. godine, jer je tadašnji Ustav stvorio osnovne preduslove za otcjepljenje republika članica, a federaciju pretvorio u jedan vid konfederacije. Neki autori smatraju da je slom SFRJ započeo uvođenjem Ustava Srbije iz 1989. godine kada je organičena autonomija pokrajinama Kosovo i Vojvodina, što je rezultiralo ustavnom krizom na federalnom nivou, odnosno u konačnici otcjepljenjem Slovenije i Hrvatske. Nakon toga, nezavisnost je proglasila Makedonija 1991. godine, a godinu nakon toga to je učinila i Bosna i Hercegovina. Pojedini autori, pak, smatraju da je proces raspada SFRJ konačno završen 2008. godine kada je Kosovo jednostrano proglasilo nezavisnost od Srbije. Raspad SFRJ i stvaranje

tranzicije.

⁶ Jerzy Holzer, *Komunizam u Europi – Povijest pokreta i sustava vlasti*, Srednja Europa, d.o.o. Zagreb, 2001, str. 159.

novih država na njenom tlu, koje je priznala i međunarodna zajednica, pratili su oružani sukobi⁷, teška kršenja ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava, veliki materijalni i ljudski gubici, te veliki talasi izbjeglica. Nakon raspada Jugoslavije nastalo je pet nezavisnih država na tlu Evrope - Bivša Jugoslovenska Republika Makedonija, Slovenija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina i Savezna Republika Jugoslavija⁸. Ratovi u regionu izazvali su prisilnu migraciju približno tri miliona ljudi i ostavili brojne posljedice (materijalne i nematerijalne) na velikom broju stanovnika nekadašnje Jugoslavije. Tokom sukoba u regionu poginulo je približno 30 hiljada ljudi, dok se približno njih 10 hiljada vodi kao nestalo.

POSLEDICE KRŠENJA LJUDSKIH PRAVA U BOSNI I HERCEGOVINI U PERIODU 1992 – 1995.

Raspad Jugoslavije i događaji u Bosni i Hercegovini

Početkom devedesetih godina XX vijeka Jugoslavija se počela raspadati, a međunarodna zajednica nije posjedovala potrebna sredstva i odgovarajuću strategiju za uspješan odgovor na eskalaciju sukoba i način rješavanja nastale krize. Prvi višestranački izbori u tadašnjoj Socijalističkoj Republici Bosni i Hercegovini održani su u novembru/studenom 1990. godine, a prethodilo im je osnivanje nacionalnih političkih partija. Formiranje Stranke demokratske akcije (SDA) objavljeno je u maju/svibnju 1990. godine, dok je osnivačka skupština stranke održana u maju iste godine. Alija Izetbegović je izabran za predsjednika stranke. Srpska demokratska stranka (SDS) osniva je u julu/srpnju 1990. godine u Sarajevu, a za predsjednika je izabran Radovan Karadžić. Nakon niza prethodno pokrenutih inicijativa u Sarajevu je u avgustu/kolovozu 1990. godine formirana Hrvatska demokratska zajednica (HDZ), a za predsjednika je izabran Davor Perinović. Usljed brojnih osporavanja njegovog izbora na mjesto lidera stranke nakon toga je izabran Sjepan Kljuić.

Stvaranje nacionalnih stranaka na teritoriji Bosne i Hercegovine, kao i njihova ubjedljiva pobjeda na prvim višestranačkim izborima (1991.) značajno je uticalo na događaje koji su uslijedili nakon toga. Proglašenje nezavisnosti Slovenije, Hrvatske i Makedonije uticalo je u značajnoj mjeri na političku stabilnost i prilike u Bosni i Hercegovini, imajući u vidu sve vidljivije međuetničke i nacionalne tenzije u državi.⁹ Nakon toga u Bosni i Hercegovini je organizovan referendum o nezavisnosti (1992.), gdje se 99,4% građana izašlih na izbore opredjelilo za otcjepljenje države od SFRJ. Srbi u Bosni i Hercegovini su bojkotovali referendum opredjelivši se za ostanak u zajedničkoj državi. Nezavisnost je proglašena 1. marta 1992. godine, a ubrzo je uslijedilo priznanje samostalnosti Bosne i Hercegovine od strane međunarodne zajednice. Nakon događaja na političkoj sceni uslijedio je oružani sukob na teritoriji Bosne i Hercegovine u periodu 1992-1995. godine, koji je praćen stradanjem svih naroda, teškim kršenjima ljudskih prava, ratnim zločinima, povredama međunarodnog humanitarnog prava. Prema podacima MKSJ tokom sukoba u Bosni i Hercegovini poginulo je približno 104 000 ljudi, dok se za sudbinom približno 105 000 nestalih osoba još uvijek traga¹⁰. Polovina stanovništva je interno raseljena ili je

⁷Hrvatska (1991–1995), Bosna i Hercegovina (1992–1995), Slovenija (jun-jul 1991), Kosovo (1998–1999) i Makedonija (januar-avgust 2001).

⁸Savezna Republika Jugoslavija je 4. februara/veljače 2003. godine preimenovana u državnu zajednicu Srbija i Crna Gora. Nakon održavanja referenduma 21. maja/svibnja 2006. godine Crna Gora je proglasila nezavisnost, čime je državna zajednica Srbija i Crna Gora prestala da postoji. Nekadašnja srbijanska pokrajina Kosovo i Metohija, koja je bila pod upravom Ujedinjenih nacija od 1999. godine, jednostrano je proglasila je nezavisnost 17. februara/veljače 2008. godine. Na vanrednoj sjednici Parlamenta za Deklaraciju je glasalo svih 109 poslanika. Vlada Srbije je ovu odluku poništila istog datuma, smatrajući je protivpravnim aktom privremenih organa u Prištini. Nezavisnost Kosova su do sada je priznalo 108 država. Slovenija je 2004. godine postala članica Evropske unije, a Hrvatska 2013. godine. Bivša Jugoslovenska Republika Makedonija, Srbija i Crna Gora imaju status kandidata za članstvo, a Bosna i Hercegovina je potencijalni kandidat za članstvo u Evropskoj uniji.

⁹Prema popisu stanovništva iz 1991. godine u Bosni i Hercegovini je bilo 43,47% Bošnjaka, 31,21% Srba, 17,38% Hrvata, 5,54% Jugoslovena.

¹⁰ <http://www.icty.org/sections>

napustila državu, dok je proces povratka stanovništva u prijeratne domove bio djelimično uspješan.

Rat je okončan potpisivanjem *Opšteg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini* poznatijeg kao *Dejtonski sporazum* (21. novembar/studenj 1995.)¹¹, koji je uspostavio okvir državnog uređenja. Vlast na državnom nivou podijeljena je među tri konstitutivna naroda – Bošnjaci, Srbi, Hrvati. Predsjedništvo BiH ima tri člana koji predstavljaju različite etničke zajednice i rotiraju se na mjestu predsjedavajućeg svakih osam mjeseci počev od 1998. godine. Najviši zakonodavni organ je Parlamentarna skupština BiH, koja se sastoji iz Predstavničkog doma i Doma naroda. Sve odluke donose se usvajanjem u oba doma, dok mandat izabranih predstavnika od 2002. godine traje četiri godine. Savjet/Vijeće ministara BiH predstavlja organ izvršne vlasti, koji obavlja svoje dužnosti kao vladine funkcije, dok mandat članova ove institucije traje četiri godine. Ustav BiH sadrži niz mogućnosti za *veto*, odnosno svaki od tri konstitutivna naroda ima mogućnost da zaustavi određene procese ukoliko samtra da je to u suprotnosti sa *vitalnim nacionalnim interesom*. Na osnovu *Dejtonskog sporazuma* Bosna i Hercegovina se sastoji iz dva entiteta približno iste veličine u geografskom smislu – Republika Srpska (RS) i Federacija Bosne i Hercegovine (FBiH), te Distrikta Brčko kao posebne administrativne jedinice. Narodna skupština Republike Srpske vrši zakonodavnu vlast, dok su za vršenje izvršne vlasti odgovorni Vlada i predsjednik. Niži nivoi vlasti su opštine ili gradovi. Federaciju BiH sačinjava deset kantona/županija, federalnih jedinica, koje imaju sopstveni ustav, vladu i skupštinu. Kantoni/županije su podijeljeni na manje teritorijalne jedinice – opštine i gradovi. Nosioци izvršne vlasti na nivou Federacije BiH su predsjednik i Vlada, dok zakonodavnu vlast vrši Prlament FBiH koji se sastoji iz Zastupničkog doma i Doma naroda. Distrikt Brčko usppstavljen je odlukom Međunarodnog arbitražnog suda 2000. godine, kao posebna administrativna jedinica lokalne samopurave unutar BiH koja ima sopstvenu Vladu Distrikta, Skupštinu Distrikta, Sud/Tužilaštvo i Policiju Distrikta. *Dejtonskim sporazumom* je, takođe, osnovana Kancelarija visokog predstavnika (OHR), zadužena za sprovođenje civilnih aspekata mirovnog sporazuma, koja ima značajan uticaj na političke prilike u BiH¹².

Kao i većina država u tranziciji, Bosna i Hercegovina se još uvijek nalazi u procesu izgradnje demokratije, vladavine prava, stabilnog mira, pomirenja i povjerenja među građanima, koji značajno otežavaju podjele unutar društva po različitim osnovama, kao i složena struktura vlasti. Iako je rat završen prije 20 godina, društvo se još uvijek suočava sa psiho-socijalnim i materijalnim posljedicama događaja iz nedavne prošlosti. Naslijeđe ratne prošlosti dodatno opterećuje pokušaje za izgradnju mira, tolerancije i suživota, poštovanje ljudskih prava, demokratije i vladavine zakona. Lokalne zajednice u Bosni i Hercegovini, koje su prije rata međusobno blisko sarađivale, sada su podijeljene po različitim osnovama – etničkim, društvenim, ekonomskim, političkim, kulturnim. Mada se nalaze u neposrednoj blizini u geografskom smislu, stanovnici lokalnih zajednica još uvijek međusobno ne sarađuju u zadovoljavajućoj mjeri. Zatvorenost u male, uglavnom homogene, etničke zajednice negativno utiče na sve građane, naročito na mlade naraštaje, te predstavlja polaznu osnovu za razvoj ksenofobije i produbljivanje postojećih podjela među građanima.

¹¹Opšti okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini (*Dejtonski sporazum*), službeno je potpisan u Parizu 14. decembra/prosinca 1995.

¹² U skladu sa *Bonskim ovlaštenjima* OHR ima nadležnost da sankcioniše političare i članove javne uprave (uključujući i političare), da poništava i nameće zakone, te ukida domaće odluke koje nisu u skladu sa *Dejtonskim sporazumom*. OHR je vremenom ograničio upotrebu ovlaštenja, koja su često kritikovana od strane različitih aktera kao nedemokratska, pokušavajući da izvrši prelaz na ograničenu savjetodavnu ulogu. Vijeće za implementaciju mira (PiC), koje se sastoji od 55 zemlaja i međunarodnih organizacija koje izdvajaju sredstva iv ode proces implementacije mira, razradilo je mandate OHR-a.

Ukoliko se ne ustanovi istina o događajima iz nedavne prošlosti, uspostavi pravda za žrtve počinjenih zločina, omogućiti naknada štete za pretrpljene patnje i torturu, nije moguće uspostaviti povjerenje i trajni mir u BiH i regionu. Priznanje istine o teškim kršenjima ljudskih prava jedan je od preduslova da se zadovolji pravda, smanji nekažnjivost za počinjene zločine, te da se svim žrtvama omogućiti da se čuje i njihov glas, kao i da se obezbijedi njihova ponovna integracija u društvo.

Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ)

Neposredno nakon okončanja sukoba na prostoru bivše Jugoslavije pravosuđe u novim državama, nastalim na njenom tlu, nije imalo mogućnosti niti je bilo spremno da se bavi kršenjem ljudskih prava i ratnim zločinima počinjenim u bliskoj prošlosti. Nedostatak kapaciteta, neadekvatna infrastruktura, pritisci na svjedoke, nepostojanje adekvatnih programa za podršku i zaštitu svjedoka samo su neki od problema sa kojima se pravosuđe u regionu suočavalo. Shodno tome, Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) osnovan je 25. maja 1993. godine na osnovu Rezolucije 827 Savjeta bezbjednosti Ujedinjenih nacija (VII Povelja UN), kao odgovor na masovna kršenja ljudskih prava i zločine, koji su počinjeni tokom sukoba u regionu.

MKSJ, čije je sjedište u Den Hagu (Holandija), je prvi međunarodni sud za ratne zločine osnovan nakon sudova u Tokiju i Nirnbergu. Sud djeluje kao ad hoc tijelo koje je ovlašteno za vođenje složenih sudskih postupaka za ratne zločine počinjene na teritoriji nekadašnje Jugoslavije. Cilj MKSJ-a je da pred sud izvede i kazni osobe odgovorne za ubistva, mučenja, silovanja, zarobljavanja, uništavanja imovine i ostale zločine obuhvaćene *Statutom Međunarodnog suda*. Vremenom je MKSJ gradio i nadograđivao sopstvena iskustva i stručna znanja nastojeći da se osigura pravda za žrtve zločina i njihove porodice, te da se ostvari pravo žrtava na istinu o događajima iz bliske prošlosti kako bi se doprinijelo izgradnji trajnog mira u regionu. Iako MKSJ radi punim kapacitetom, namjera je da se njegov mandat okonča, pa se težište djelovanja stavilo na krivično gonjenje lica/osoba najvišeg ranga. Određeni broj predmeta, u vezi sa optuženima nižeg i srednjeg ranga, prosljeđuje se nacionalnim sudovima na teritoriji bivše Jugoslavije. *Strategija okončanja rada* MKSJ podrazumijeva njegovo postepeno i organizovano zatvaranje, pri čemu je predviđeno jačanje kapaciteta nacionalnih sudova u regionu za postupanje u predmetima ratnih zločina¹³.

Tokom dosadašnje sudske prakse podignute su optužnice protiv 161 lica/ osobe za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena u periodu 1991 – 2001. godina u Hrvatskoj, Srbiji, Bosni i Hercegovini, BJR Makedoniji, te na Kosovu. U pritvorskoj jedinici MKSJ nalazi se ukupno 19 optuženih, dok je u toku postupak za 14 optuženih. Na osnovu okončanih postupaka do sada je 18 osoba oslobođeno optužbi, dok je postupak zaključen protiv 147 optuženih. Ukupno 13 osoba je prebačeno u nadležnost domaćih sudova u BiH, Hrvatskoj i Srbiji, dok su za 36 osoba povučene optužnice ili su preminuli tokom postupka. Do sada su izrečene pravosnažne presude protiv 80 lica.¹⁴

Regionalna saradnja u krivičnom gonjenju i procesuiranju ratnih zločina, koji su počinjeni na nacionalnom nivou, značajno je unaprijeđena potpisivanjem bilateralnih sporazuma između Srbije, Hrvatske i Bosne i Hercegovine (2010). Na osnovu sporazuma potpisanih od strane

¹³Pravilo 11bis. Transfere predmeta na domaće pravosuđe pratila je i obuka ljudi iz pravne struke u bivšoj Jugoslaviji kroz projekat „Pravda i ratni zločin“, koji je završen u oktobru 2011.

¹⁴Podaci preuzeti sa <http://www.icty.org/sid/11186> (april 2015)

ministara pravde pomenutih država sprečava se zloupotreba dvojnih državljanstava u procesima ekstradicije, unapređuje saradnja među tužilaštvima, te doprinosi borbi protiv nekažnjivosti u regionu. Uprkos tome, Srbija i BiH još uvijek zabranjuju izručenje svojih državljana. Isto tako, određeni broj država u regionu još uvijek nije pristupio *Evropskoj konvenciji o nevaženju zastarjelosti za zločine protiv čovječnosti i ratne zločine* (1974) niti *Trećem dodatnom protokolu uz Evropsku konvenciju o ekstradiciji* (2010), donesenim sa ciljem da se unaprijedi efikasnost procesa izručenja osoba saglasnih sa tim.

Procesuiranje ratnih zločina pred domaćim sudovima u Bosni i Hercegovini

Proces evropskih integracija, u kom Bosna i Hercegovina učestvuje u skadu sa potpisanim *Sporazumom o stabilizaciji i pridruživanju* (SAA, 2008), zahtjevaju usklađivanje postojećeg zakonodavstva sa pravnim tekovinama Evropske unije (*Acquis Communautaire*), kao i njegovu efikasnu primjenu. Promjene u materijalnom i procesnom zakonodavstvu, koje se odnose na krivično-pravnu oblast u sektoru pravosuđa, nastoje približiti BiH ostvarenju evropskih standarda i najbolje prakse u ostvarivanju pravde. Jačanje efikasnosti pravosuđa jedan je od prioriteta u procesu pridruživanja Evropskoj uniji, što je potvrđeno i pokretanjem strukturalnog dijaloga o reformi pravosuđa između EU i BiH.

Pokušaji pravosudnih institucija u BiH da se sistemski bave kršenjima ljudskih prava i počinjenim zločinima na nacionalnom nivou započeli su 2003. godine kada je izvršena reforma pravosuđa. Sud BiH uspostavljen je 2000. godine, kako bi se doprinijelo uspostavljanju vladavine prava, ostavriivanju ciljeva tranzicione pravde, te napretku u procesu evropskih integracija. Izmjenama *Zakona o Sudu BiH* 2002. i 2004. godine, a naročito *Krivičnog zakona BiH*, proširena je nadležnost i usložnjena njegova dotadašnja organizacija. Nadležnosti Suda BiH podrazumijevaju krivičnu, apelacionu i upravnu nadležnost. U sklopu krivičnih postupaka Sud BiH osim ostalog ima nadležnost za krivična djela ratnih zločina, organizovanog i privrednog kriminala, korupcije. U okviru Suda BiH postoje: krivično odjeljenje, apelaciono odjeljenje i žalbeno odjeljenje i sudska uprava. Krivično odjeljenje čine: *Odsjek za ratne zločine (Odsjek I)*, *Odsjek za organizovani, privredni kriminal i korupciju (Odsjek II)*, *Odsjek za opšti kriminal (Odsjek III)*. Sud BiH je prvobitno sačinjavalo 15 sudija bez mogućnosti imenovanja međunarodnih sudija. Nakon sprovedenih reformi 2003. godine, otvorena je mogućnost imenovanja međunarodnih sudija u Odsjek I i Odsjek II Krivičnog i Apelacionog odjeljenja. Sud BiH ima 53 sudije, koji u sudskim postupcima postupaju kao pojedinci ili u okviru sudskih vijeća (tri sudije). Budžet Suda BiH je sastavni dio budžeta institucija BiH, a od 2004. godine međunarodna zajednica je uključena u pružanje podrške ovoj pravosudnoj instituciji.

Parlament BiH usvojio je *Zakon o tužilaštvu BiH* 2003. godine, što je predstavljalo polaznu osnovu za utemeljenje ove pravosudne institucije. Prva četiri domaća tužioca izabrana su u januaru 2003. godine, dok je prvog međunarodnog tužioca imenovao visoki predstavnik za BiH u martu 2003. godine. Tužilaštvo BiH sačinjavaju: *Odsjek za ratne zločine, Odsjek za organizovani, privredni kriminal i korupciju, Odsjek III*. Unutar Odsjeka za ratne zločine tužioci su raspoređeni u šest regionalnih timova, dok svaki tim pokriva približno 30 administrativnih jedinica. Zajedno sa tužiocima na predmetima rade stručni saradnici, istražitelji, koordinatori predmeta, te drugo administrativno, tehničko i stručno osoblje. Odsjek/odjel za ratne zločine radi na predmetima koji se odnose na krivična djela teških kršenja međunarodnog humanitarnog prava, uključujući: genocid, zločin protiv čovječnosti, zločin protiv civilnog stanovništva, zločin protiv ratnih zarobljenika.

Pravosuđe u BiH samostalno procesuiralo predmete ratnih zločina, koji su mu prebačeni iz Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju, a do sada je 175 pravosnažno okončanih predmeta u okviru Odsjeka I.¹⁵ Kao osnovni nedostaci domaćih sudova u BiH za vođenje efikasnih postupaka navode se: političke opstrukcije, nedovoljna podrška i pomoć svjedocima, ograničenost kapaciteta, opstrukcija. Osim toga, sprovođenju *Državne strategije za rad na predmetima ratnih zločina* nije dalo očekivane rezultate zbog nedovoljne saradnje među pravosudnim institucijama na različitim novoima države, entiteta i Distrikta Brčko, te zbog nedostatka sredstava za njeno efikasno sprovođenje. (Savjet/Vijeće Ministara Bosne i Hercegovine usvojilo je Strategiju 2008. godine, gdje se pominje približno 10 000 osumnjičenih za ratne zločine. Dokumentom je predviđen rok od sedam godina potreban za krivično gonjenje u prioritetnim i najsloženijim predmetima, dok je rok od 15 godina predviđen za ostale predmete. Predviđeno je i uspostavljanje jedinstvene centralne baze, koja će sadržati podatke o svim završenim predmetima).

U Bosni i Hercegovini još uvijek nije uspostavljen efikasan mehanizam, koji bi osigurao nadoknadu štete svim žrtvama ratnih zločina i njihovim porodicama. Postojeći mehanizam pojedinačnih isplata kroz sistem socijalne zaštite i invalidnine u Federaciji Bosne i Hercegovine ne tretira na odgovarajući način potrebe žrtava. Isto tako, odgovarajući zakoni u ovoj oblasti na entitetskim nivoima, koji imaju za cilj da se osigura naknada štete žrtvama rata, više idu u korist veteranima nego civilnim žrtvama rata. Takođe, nikakve reparacije nisu osigurane za žrtve ratnog zločina seksualnog nasilja kako bi im omogućile da nastave i ponovo izgrade sopstveni život. Na osnovu Zakona o ratnim štetama Republike Srpske (2005), uspostavljena je „generalna šema“ nadoknade ratne štete. Međutim, nepostojanje *formalne šeme reparacija* navelo je mnoge žrtve da pokrenu parnične postupke za nadoknadu materijalne i nematerijalne štete.

Institucionalni okvir za traženje nestalih osoba/lica u BiH

Obaveza države da preduzme sve neophodne mjere kako bi se saznala sudbina nestalih osoba/lica bazirana je u međunarodnom pravu i brojnim konvencijama koje se odnose na ovu oblast. Kako bi se povećalo angažovanje država nastalih na prostoru bivše Jugoslavije u rasvjetljavanju sudbine nestalih¹⁶ uspostavljeni su Komisija/Institut za traženje nestalih osoba/lica i doneseni odgovarajući zakoni, dok je međunarodna zajednica pružila, materijalnu i tehničku podršku ovom procesu. Međunarodna komisija za nestale osobe (ICMP) jedna je od organizacija koje su značajno doprinijele rješavanju pitanja nestalih osoba/lica i samim tim izgradnji povjerenja i pomirenja u regionu. Ova međunarodna organizacija, od osnivanja do danas pruža stručnu i tehničku podršku u pronalaženju nestalih osoba/lica, učestvuje u ekshumacijama i identifikacijama pronađenih tijela, pruža podršku udruženjima porodica nestalih i predstavlja sponu među različitim institucijama i organizacijama u regionu koje se bave ovim pitanjima.

Uspostavljanje Instituta za nestale osobe/lica Bosne i Hercegovine utemeljeno je na osnovama *Zakona o nestalim osobama/licima* iz 2004. godine, kojim je predviđeno formiranje institucije na državnom nivou kako bi se objedinio, zamjenio i nastavio rad entitetskih komisija i odgovarajućeg tijela Distrikta Brčko BiH. Zakonom je predviđeno da se cjelokupni ljudski resursi i imovina entitetskih tijela prenese na državni nivo, da se uspostavi Centralna evidencija nestalih

¹⁵Podaci preuzeti sa <http://www.sudbih.gov.ba> (maj 2015)

¹⁶ Saradnja država u regionu u procesu traženja nestalih osoba bazirana je na osnovama *Sporazuma iz Neuma*, koji je potpisan u junu 2004. godine između Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Srbije. Na osnovu ovog sporazuma ozvaničena je saradnja institucija u procesu traženja nestalih, ali nisu precizirani specifični načini saradnje država u ovoj oblasti.

osoba/lica, te da se osnuje Fond za pomoć porodicama nestalih. Nakon toga su vlade na entitetskim nivoima donijele odluku o prenosu nadležnosti sa entitetskih komisija na Institut za nestale osobe/lica BiH.

Mada usvajanje *Zakona o nestalim osobama/licima* i uspostavljanje Instituta za nestale osobe/lica predstavlja značajan napredak u rješavanju problema prilikom traganja za nestalim licima u BiH, veliki broj udruženja porodica nestalih još uvijek nije zadovoljan postignutim rezultatima. Kao najvažniji razlozi za to najčešće se navode: nedovoljna primjena *Zakona o nestalim osobama/licima* u praksi, nedostatak stručnih i tehničkih kapaciteta unutar Instituta, nedovoljna uključenost policijskih struktura u proces traženja nestalih osoba/lica.¹⁷ Vremenom je sve manje dostupnih izvora neophodnih informacija, stoga je saradnja Instituta za nestale osobe/lica BiH, tužilaštva, policije, udruženja porodica nestalih, te drugih udruženja koja se bave ovim pitanjima veoma važna za unapređenje procesa traganja, ekshumacije i identifikacije nestalih osoba/lica na teritoriji BiH.

EVROPSKA UNIJA I INTEGRACIJE DRŽAVA ZAPADNOG BALKANA – PROCES PRIDRUŽIVANJA BOSNE I HERCEGOVINE

Izvor fotografije: http://www.euroesprit.org/content/delta2/EU_Flag.jpg

Usljed niza različitih okolnosti, proces tranzicije država Jugoistočne Evrope bitno se razlikovao od ostalih država bivšeg komunističkog bloka. Posljedice ratova vođenih na teritoriji bivše Jugoslavije ostavile su dubok trag na sve novonastale države, prvenstveno u društveno-ekonomskom i političkom smislu. Novonastala situacija je, u značajnoj mjeri, uticala i na proces pridruživanja Evropskoj uniji, za koji se Bosna i Hercegovina odlučila kao jedan od dugoročnih strateških prioriteta države. Evropska unija je na ovom području uglavnom djelovala u skladu sa ciljevima zajedničke spoljne i bezbjedonosne politike, sve dok nisu stvoreni uslovi za primjenu politike proširenja. Angažovanje Unije na ovom prostoru tokom devedesetih godina XX vijeka predstavljalo je pokušaj da se naprave pomaci u upravljanju i izgradnji postkonfliktnih društava u regionu. Dugoročni cilj bila je stabilizacija ekonomskih i političkih prilika, kako bi se stvorile mogućnosti za pridruživanje ovih država Evropskoj uniji. Početak novog političkog pristupa Evropske unije državama na prostoru bivše Jugoslavije povezan je sa zaključivanjem mirovnih sporazuma – Dejtonu/Parizu (1995.) i Erdutu (1995). Namjera je prvenstveno bila da se stabilizuju prilike u regionu, kao jedan od preduslova za pomirenje i početak saradnje novonastalih država u regionu sa Evropskom unijom. U skladu sa tim stvoren je i novi politički pojam – zapadni Balkan, koji je zamijenio dotadašnji korišteni termin Jugoistočna Evropa.

¹⁷Odgovornost za traženje nestalih ne leži isključivo na Institutu za nestale BiH, nego i na entitetskim institucijama, tj. na entitetskim policijskim organima i pravosuđu.

Među prvim inicijativama koje je Unija pokrenula u namjeri stabilizacije postojeće situacije, bio je Rojomonski proces (1996) sa ciljem da se podrži sprovođenje mirovnog sporazuma u BiH i uspostavi bilateralna saradnja sa državama u regionu. Ova inicijativa zamjenjena je kasnije mnogo ambicioznijim modelom – Pakt stabilnosti za Jugoistočnu Evropu u (1999) u svrhu doprinosa uspostavljanju stabilnosti u regionu. (Pakt je okupio više od 40 zemalja i niz međunarodnih organizacija sa ciljem da koordinira tehničku i finansijsku pomoć i podršku regionalnim inicijativama usmjerenim ka stabilizaciji i ekonomskom razvoju regiona zapadnog Balkana. Pakt je 2008. godine prerastao u Savjet za regionalnu saradnju). Iako je Evropska unija jasno istakla da proces proširenja neće biti završen sve dok države zapadnog Balkana ne postanu njen sastavni dio, proces integracija ovih država uslovljen je sprovođenjem niza ekonomskih i političkih reformi.

Evropska komisija predložila je tokom 1999. godine uspostavljanje novog modela za razvoj odnosa sa državama zapadnog Balkana pod nazivom *Proces stabilizacije i pridruživanja*. Savjet ministara Evropske unije prihvatio je ovaj prijedlog kao dugoročni strateški pristup prema državama zapadnog Balkana sa izgledom za njihovo pridruživanje Uniji kada se za to steknu neophodni uslovi. Cilj politike Evropske unije je kreiranje uslova stabilnosti postavljanjem temelja za ekonomski prosperitet osnovnih vrijednosti i ljudskih prava. (Obraćanje dr Hans Jorg Kretschmera, šefa Delegacije Evropske unije u BiH 1998. godine na Međunarodnoj manifestaciji *50th Anniversary of Schuman's Declaration – Lessons for Bosnia and Herzegovina*, Sarajevo, 2001. str. 22) Shodno tome, *Proces stabilizacije i pridruživanja* će predstavljati osnovni politički okvir za odnos Evropske unije i država u regionu zapadnog Balkana. Stabilizacija je podrazumjevala široku koncepciju regionalne saradnje, zasnovanu na nekoliko elemenata: poštovanje mirovnih sporazuma, obnovu privrede, pomirenje, povratak izbjeglica, saradnju sa Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju, te saradnju među državama u regionu. Suština procesa svodi se na ispunjavanje konkretnih uslova i određene finansijske potpore za njihovo ispunjavanje. U skladu sa tim, primjenom principa da *korist dolazi sa članstvom* Evropska unija je postavila izazove pred sve potencijalne članice u smislu demokratizacije države, poštovanja ljudskih i manjinskih prava, te mirno rješavanje sukoba. Pretpostavka na kojoj počiva pristup EU državama u regionu je da će podržavanjem perspektive članstva pomoći državama da definišu strategiju buduće integracije. Naime, usmjeravanjem država u regionu ka članstvu u EU može im pomoći da prevaziđu prošlost ispunjenu etničkim i nacionalnim sukobima. Međutim, davanje mogućnosti članstva uslovljeno je sprovođenjem niza političkih i ekonomskih reformi, pa politika uslovljavanja postaje osnovni princip djelovanja EU u regionu. U zamjenu za ispunjavanje političkih i ekonomskih uslova države zapadnog Balkana postepeno napreduju u procesu integrisanja. (Napredak u razvoju odnosa sa EU uslovljen je ispunjavanjem obaveza na tri različita nivoa: *opšti uslovi definisani na samitu u Kopenhagenu (1993) i odnose se na sve države koje teže članstvu, uslovi za države u regionu – poštovanje mirovnih sporazuma i saradnja sa Tribunalom u Hagu, konkretni uslovi za svaku pojedinačnu državu u regionu*).

Važan segment ovog procesa su i njegovi mehanizmi kao što su: liberalizacija trgovine sa regionom i unutar njega, razvoj postojeće ekonomske i finansijske pomoći, unapređenje pomoći za razvoj demokratije i civilnog društva, obrazovanje, razvoj institucija i pružanje humanitarne i druge pomoći izbjeglim i raseljenim licima. Najznačajniji instrument za saradnju svakako je *Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju*, kao nova vrsta ugovornog odnosa. Potpisivanje Sporazuma predstavlja početnu fazu integracije, čiji je krajnji cilj članstvo u Evropskoj uniji.

Prisustvo Evropske unije vidljivo je kroz Kancelariju specijalnog predstavnika. Kada je riječ o procesu integracije Bosne i Hercegovine često se navodi da Evropska unija nema jasno definisan pristup, te da uglavnom djeluje sporadično odgovarajući na nastale krize. Kao jedan od uzroka ovakve situacije često se navodi to što se prednost daje procesu stabilizacije u odnosu na demokratizaciju države. Situaciju dodatno komplikuje državno uređenje BiH, usaglašeno *Dejtonskim mirovnim sporazumom* (1995), kojim je okončan rat.

Potpisivanju *Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju BiH Evropskoj uniji* (2008) prethodio je ostvareni napredak u primjeni reformi u oblasti međunarodnih obaveza, efikasnog upravljanja, zakona o budžetu, te stvaranja jedinstvenog ekonomskog prostora. Sporazum su ratifikovale sve države članice 2010. godine, a usljed brojnih poteškoća i blokada u primjeni stupio je na snagu 2015. godine. Vizna liberalizacija za građane BiH odobrena je krajem 2009. godine, čime im je omogućeno putovanje bez viza u države potpisnice *Šengenskog sporazuma* ukoliko posjeduju biometrijski pasoš. Uprkos stalnim upozorenjima da je reforma Ustava neophodna na putu ka članstvu u EU, među političkim elitama u BiH još uvijek ne postoji saglasnost kada je riječ o ovom pitanju. Stagnacija u procesu pridruživanja djelimično je uzrokovana nestabilnim političkim prilikama, ali i neispunjavanjem obaveza koje proističu iz procesa integracija. Uprkos ostvarenom napretku na putu ka EU u različitim oblastima, BiH još uvijek nije postala u potpunosti samoodrživa jer glomazan državni aparat značajno utiče na efikasno sprovođenje koherentne politike.

LITERATURA

Holzer Jerzy, *Komunizam u Europi – Povijest pokreta i sustava vlasti*, Srednja Europa, d.o.o. Zagreb, 2001.

Laker Valter, *Istorija Evrope 1945-1992*, Beograd 1999.

Lasić Mile, *Nepodnošljiva lakoća umiranja Titove Jugoslavije*, OFF-SET, Tuzla 2012.

Nezavršeni mir, potreba za dugoročnom strategijom u BiH, Nansen dijalog centar/Safeworld, Sarajevo, avgust 2010.

Poslijeratna pravda i trajni mir u bivšoj Jugoslaviji, Tematski izvještaj komesara za ljudska prava Vijeća Evrope, Vijeće Evrope, februar 2012.

Radoslav Stojanović, *Spoljna politika Evropske unije*, Beograd 1998.

Ramet P Sabrina, *The three Yugoslavias, State – building and Legitimation 1918 – 2005*, Woodrow Wilson Center Press, Washington DC, 2005

<http://www.ic-mp.org>

<http://www.icty.org/>

<http://www.sudbih.gov.ba/>

<http://www.tuzilastvobih.gov.ba/>

<http://europa.ba/>

1.2. TRANZICIONA/TRANZICIJSKA PRAVDA

Fotografija iz Falstad memorijalnog centra u Norveškoj
<http://falstadsenteret.no/en/>

AUTORI:

Aleksandra Letić, Helsinški odbor za ljudska prava u Republici Srpskoj
Suzana Božić, Međunarodna komisija za nestale osobe - ICMP

TEMA: TRANZICIONA PRAVDA

- NASTANAK I RAZVOJ KONCEPTA TRANZICIJSKA PRAVDA
- OKOLNOSTI KOJE MOGU UTCATI NA USPOSTAVLJANJE TRANZICIJSKE PRAVDE
- MEHANIZMI TRANZICIJSKE PRAVDE I KONTEKST U BOSNI I HERCEGOVINI
- ODNOS TRANZICIJSKE PRAVDE I PROCESA SUOČAVANJA S PROŠLOŠĆU

CILJ: Učenici/e su upoznati sa pojmom i mehanizmima tranzicione pravde. Učenici/e razumiju važnost ove discipline u post-konfliktnim društvima, poput bosanskohercegovačkog.

TRAJANJE PREDAVANJA/RADIONICE: 90 minuta

METODE I OBLICI RADA: frontalni način predavanja, praćen prezentacijom u Power Point-u i radionicama koje omogućavaju učenicima/cama da praktično primjene naučeno gradivo.

CILJNA GRUPA: učenici/e srednjih škola iz BiH

DODACI PREDAVANJU (preporučena literatura/vježbe/radionice/audio i video sadržaji):

- *Kratke biografije svjedoka vremena iz projekta „Obrazovanje za mir“ i Monografije „100 LICA NAŠE SAVJESTI“, projekat „Model zajedničkog sjećanja), str. 34*

Vježbe i radionice za dopunu sadržaja:

- *Vježba „Tanganija i Manganija“ (simulacija), str. 146*
- *Mapiranje patrijarhata i militarizma u našim društvima, str. 148*
- *Šta doprinosi izgradnji mira, str. 148*
- *Kako razumjeti izgradnju mira? str. 149*

NASTANAK I RAZVOJ KONCEPTA TRANZICIONA/TRANZICIJSKA PRAVDA

Tranzicijska pravda je nova disciplina u teoriji i praksi zaštite ljudskih prava. Njen nastanak i razvoj može se pratiti od kraja II svjetskog rata kroz aktivnosti Međunarodnog vojnog tribunala u Nirnbergu i Međunarodnog vojnog tribunala za Daleki istok u Tokiju. Potpunu ekspanziju ovaj koncept doživljava tokom sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog vijeka u vezi sa političkim transformacijama u državama Južne Evrope¹⁸ i Južne Amerike¹⁹. Kao izraz „tranzicijska pravda“ prvi put se javlja u literaturi o ljudskim pravima početkom devedesetih godina 20. vijeka. Međutim, od kada je počeo da se upotrebljava, izraz je unosio zabunu. Naime, u kontekstima gdje se ovaj koncept primjenjivao sticao se pogrešan utisak i tumačenje da se *tranzicijska pravda* odnosi i na neki specijalan vid pravde. U stvari, riječ je o skupu aktivnosti koje se provode u društvima u tranziciji, a koje generalno dovode do uspostavljanja pravde i vladavine prava. Pojam u potpunosti upućuje na političku transformaciju države (npr. od autoritarne/postautoritarne do demokratske ili od postkonfliktne do demokratske/održivog mira, koja svakako podrazumijeva dostizanje pravde i vladavinu prava. Shodno tome, sve aktivnosti koje se realizuju da bi se došlo do tog cilja nazivaju se tranzicijskom pravdom.

Ova disciplina svoju svrhu prvenstveno pronalazi u potrebi društava da se suoče sa svojom kriminalnom prošlošću. Ta potreba inicirana je u prošlosti aktivnošću organizacija civilnog društva koje su upućivale na odgovornost države za kršenja ljudskih prava i insistirale na uspostavljanju pravde za žrtve. Države imaju obavezu za uspostavljanje tranzicijske pravde po osnovu međunarodnog prava. Pravna doktrina upućuje na obaveze države da preduzme sve mjere kako bi zaštitila prava svojih građana. Ukoliko postoji propust, država ima obavezu da preduzme sve potrebne mjere kako bi se saznale činjenice o zločinima; kako bi se svi odgovorni procesuirali i kaznili; kako bi se ostvarilo materijalno i simbolično zadovoljenje žrtava zbog činenja materijalne ili nematerijalne štete; kako bi se obezbijedile reforme kojima će se spriječiti ponavljanje prošlosti. Upravo iz ovoga proističe suština tranzicijske pravde - da su žrtve u fokusu procesa i da je cilj postizanje pravde za žrtve. Shodno tome cilj se može ostvariti primjenom različitih sudskih i vansudskih mehanizama, koji će na sveobuhvatan način omogućiti društvu da se suoči sa svojom prošlošću.

Tranzicijska pravda kao disciplina izrasla je u društvima sa naslijeđem autoritarne vladavine, te njihovom težnjom za političkom transformacijom i tranzicijom u demokratsko društvo. Jedna od ključnih komponenata u tom procesu bila su suđenja zbog kršenja ljudskih prava u prošlosti, a koja su organizirana odmah nakon rušenja višegodišnje vladavine vojnih hunti, kao što je to bilo u Grčkoj 1975. godine ili u Argentini 1983. godine. Početkom devedesetih godina 20. vijeka tranzicijska pravda kao disciplina suočila se sa novim izazovima, kao što su masovna i sistematska kršenja međunarodnog humanitarnog prava tokom oružanog sukoba. Na taj način u fokus discipline, pored društava koja su uspostavljala tranziciju iz postautoritarnog društva u demokratiju, ušla su i ona čiji je cilj bio transformacija iz postkonfliktnog društva do održivog mira (demokratije). Takav je bio slučaj sa državama koje su nastale nakon raspada bivše Jugoslavije, Liberijom, Sijerom Leone, Ruandom. Upravo ove dvije različite tranzicije daju generalni okvir ili opštu definiciju šta bi to mogla biti tranzicijska pravda.

Međutim, bilo da je riječ o tranziciji iz postautoritarnog društva u demokratsko ili iz postkonfliktnog društva do održivog mira i demokratije, promjene se događaju u specifičnim

¹⁸ Portugalija i Grčka

¹⁹ Argentina, Čile itd.

društvenim, historijskim, kulturnim, demografskim, etničkim, ekonomskim i drugim kontekstima. U skladu sa tim, kreirana su i jedinstvena rješenja, manje ili više uspješna, ali svakako jedinstvena²⁰. Iz tog razloga pogrešno je insistirati na traženju univerzalnih rješenja, koja se mogu primjenjivati u svakom kontekstu, jer ona ne postoje²¹. Međutim, iako ne postoje univerzalna rješenja, postoje zajednički imenitelji za sve te kontekste - društva sa naslijeđem teškog, masovnog i sistematskog kršenja ljudskih prava, gdje je potreba za dostizanjem pravde dominantan osjećaj. Glavna dilema tranzicijske pravde je na koji način da se društva suoče sa svojom kriminalnom prošlošću, odnosno teškim naslijeđem kršenja ljudskih prava i ratnih zločina. Upravo na tu dilemu utiču određene realnosti, gdje je prva i osnovna pitanje odnosa snaga između stare i nove političke elite.²²

OKOLNOSTI KOJE MOGU UTICATI/UTJECATI NA USPOSTAVLJANJE TRANZICIONE/TRANZICIJSKE PRAVDE

Neiskusna vlast koja nema kontrolu nad institucijama

Nova demokratska vlast nema kontrolu nad društvenim i političkim procesima, mada generalno može postojati volja da se počnu rješavati naslijeđeni problemi iz prošlosti. Generalno, da bi nove elite uopšte došle na vlast, osim izbornog procesa potrebno je održavati pregovore sa predstavnicima starog režima, a naročito u periodu tranzicije. Vrlo često tema tih pregovora jest garancija da stare elite neće biti krivično gonjene, što nove elite prihvataju kako bi obezbijedile funkcionisanje nove demokratske vlasti. Naročito je upitna kontrola nad službama bezbjednosti. Upravo one ostaju kao konstantna prijetnja svim naporima za reformom, jer se u njima na odlučujućim pozicijama još uvijek nalaze ljudi koji su odgovorni za masovna i sistematska kršenja ljudskih prava i koji u svakom trenutku mogu ugroziti opstanak nove vlasti.²³

Nefunkcionisanje pravosudnog sistema

Jedan od karakterističnih problema unutar novog političkog sistema su nefunkcionalne institucije, što se između ostalog može reći i za pravosudne organe. Konkretno, iz prethodnog perioda naslijeđen je veliki broj nezavršenih slučajeva, koji nisu okončani zbog nekompetentnosti pravosuđa, instruiranja da se predmeti ne rješavaju, nefunkcionalnih zakona ili straha sudija i tužilaca da donose presude koje će na određeni način doći u konflikt sa zvaničnim stavovima. Nakon uspostavljanja nove vlasti, pravosudni organi počće da primaju veliki broj zahtjeva za pokretanje krivičnih, odnosno parničnih postupaka zbog kršenja ljudskih

²⁰Predstava tranzicije od autoritarnog režima do demokratije i od postkonfliktnog društva do održivog mira (demokratije) je pojednostavljena slika cilja tranzicijske pravde.

Demokratija ne mora biti cilj tranzicijske pravde, jer demokratija može postojati i kada se dešava sukob. Također, ne mora postojati konflikt, ali mogu postojati opresivne aktivnosti države itd.

²¹U nekim kontekstima, u okviru pristupa tranzicijske pravde, primjenjivane su tradicionalne metode društvenog života. Na primjer, u slučaju Sijera Leone i Ugande, seoski vjerski rituali korišteni su kao sredstvo resocijalizacije bivših vojnika u zajednice, te za dostizanje pomirenja. Također, u Ruandi je uspostavljen tradicionalni sudski sistem Gačaca, čiji je cilj procesuiranje predmeta ratnih zločina.

²²Kao što je istaknuto, svaka od ovih država u kojima će se primjenjivati metoda tranzicijske pravde ima svoje specifičnosti, tako da se možda neke od spomenutih generalizacija neće moći u potpunosti primijeniti na određeni kontekst, a koji po mnogo čemu može biti jedinstven. Tu se konkretno može uzeti primjer BiH: vrlo rijetko se dešavalo da postoji nekoliko etničkih grupa koje su u konfliktu po principu „svako sa svakim“ i gdje su čak postojale frakcije unutar određene etničke zajednice, koje su se borile sa drugom vojskom unutar svoje grupe da bi se ostvarili određeni ciljevi. Međutim, ove realnosti se mogu sresti kao generalni parametri u najvećem broju društava. Metoda tranzicijske pravde također se može primjenjivati i u društvima koja se širom svijeta prihvataju kao države razvijene demokratije, sa tradicijom vladavine prava, a koje su u nekim periodima bliže ili dalje

²³BiH je i u ovom smislu specifična. Na prvim izborima koji su se održali nakon potpisivanja Dejtonskog sporazuma (sporazum je potpisan 14. decembra 1995. godine) 1996. godine nisu pobijedile neiskusne elite, već stare, iskusne elite, koje su vodile rat. Samim tim nije ni postojala volja unutar vlasti da uopšte pokrene reforme institucija, prvenstveno policije, vojske i pravosudnih organa, kao ni da procesuiraju počiniocima ratnih zločina unutar svog naroda. Upravo zbog svih tih razloga međunarodna zajednica bila je jedina u mogućnosti da pokrene inicijalne aktivnosti u pravcu suočavanja bosanskohercegovačkog društva sa svojom prošlošću.

prava u periodu represije. Nova demokratska vlast biće suočena sa desetinama, pa i stotinama hiljada žrtava i veliki broj njih će pokrenuti ove slučajeve. Međutim, nijedan pravosudni sistem nema kapacitete da procesuiraju sve te predmete u razumnom roku.

U državama u tranziciji ne postoje specijalizirane institucije, koje bi se direktno bavile krivičnim istragama povodom zločina počinjenih u prošlosti, dok sudije i tužioci uglavnom nemaju iskustvo u procesuiranju takvih slučajeva. Pravosudni organi se suočavaju sa nemogućnošću sprovođenja istraga, jer svjedoci i žrtve ne žele da sarađuju (čak i ako postoje adekvatne mjere zaštite) ili nemaju povjerenje u institucije vlasti niti dostizanje pravde; relevantna dokumentacija je ili uništena ili nedostupna; pripadnici starog režima još uvijek na rukovodećim pozicijama u institucijama ili u njima i dalje imaju autoritet. Na kraju, na nefunkcionalnost pravosuđa može utjecati i usvajanje određenih novih zakona, poput Zakona o amnestiji, odnosno produžavanje primjene zakona naslijeđenih iz prethodnog perioda kao rezultat pregovora između starih i novih elita, a kojima bi se u potpunosti onemogućilo procesuiranje pripadnika prethodnog političkog, vojnog i policijskog režima.

Naime, na ovaj korak su, zbog svoje slabosti, nove vlasti nekada primorane, da bi se osiguralo funkcionisanje države. S tim u vezi može se posmatrati primjer Argentine. Nakon svrgavanja sa vlasti vojne hunte 1983. godine pravosudne institucije države učinile su hrabar i agresivan korak, te podigle optužnice i osudile nekadašnje najviše lidere vojne hunte. Međutim, ohrabrene uspjehom i generalnom podrškom javnosti, nove demokratske vlasti započele su sa aktivnostima u pravcu uspostavljanja odgovornosti oficira srednjeg i nižeg ranga. Nažalost, ta strategija nije bila podržana generalno u dijelu javnosti, a naročito ne među oficirima koji su smatrali da nisu odgovorni, jer su bili dio komandnog lanca ili su samo izvršavali naređenja. Upravo je ta situacija dovela do toga da izvjesne frakcije unutar argentinske vojske podignu četiri gotovo simultana ustanka, što je primoralo vlasti da usvoji dva zakona (Ley de Punto Final i Ley de Obediencia Debida) kojima se garantuje prekid istraga i procesuiranja oficira (amnestija).²⁴

Neadekvatna zakonska regulativa

U zemljama u tranziciji uglavnom postoji nefunkcionalno zakonodavstvo, koje ne otvara mogućnost za uspostavljanjem odgovornosti nadređenih zbog počinjenih zločina, niti postoji adekvatan zakonski okvir kojim bi se osigurala psiho-fizička zaštita svjedoka. Ovo je veoma važno pitanje jer jedan broj svjedoka, upravo zbog straha, ne želi da sarađuje sa pravosudnim organima ili uvjerenja da je određeni broj počinitelja ratnih zločina još uvijek na slobodi. Naročito povratnici oklijevaju da sarađuju zbog okruženja većinskog (domicilnog) naroda čije su vojne jedinice kršile prava i čiji pripadnici ne bi gledali sa odobravanjem na njihovu saradnju sa pravosudnim organima, kao i zbog povratničke zajednice koja je u strahu da bi svjedočenje povratnika ugrozilo život zajednice.

U državama koje su izašle iz diktature ili oružanog sukoba osiromašene, upravo su žrtve egzistencijalno najugroženiji dijelovi stanovništva. U takvim okolnostima dešava se da jedan broj žrtava, upravo zbog teške materijalne situacije počinje da dobija „pomoć“ od porodica počinitelja ili njihovih prijatelja - pod uslovom da ne svjedoče. Žrtve taj novac prihvataju što zbog straha, što zbog egzistencijalne potrebe. Na kraju, potrebno je naglasiti da ne postoji adekvatna regulativa koja bi pokrenula reformu institucija, ili je usvajanje takvih zakona onemogućeno autoritetom

²⁴Iz The Encyclopedia of Genocide and Crimes Against Humanity (Macmillan Reference USA, 2004), vol. 1, pp. 63-65. <http://www.ictj.org/static/Americas/Argentina/macmillan.Argentina.eng.pdf>

pripadnika starog režima, što također utječe na nemogućnost uspostavljanja povjerenja građana prema institucijama.

Rast privatnog i organizovanog kriminala

Države u procesu tranzicije bilježe veliki rast privatnog i organizovanog kriminala, naročito zato što nove elite nemaju mehanizme ili ne kontrolišu mehanizme kojima bi spriječile njihov rast. Međutim, porast kriminala često može biti povezan sa prethodnim režimom i uslovima koji su tada vladali. Često se dešava da su pripadnici službi bezbjednosti u prošlosti kontrolisali protok robe i novca, a to su nastavili da rade u novim okolnostima sa istih pozicija. Sa druge strane, nove vlasti suočavaju se sa velikim brojem demobiliziranih, dobro treniranih vojnika „puštenih“ u društvo bez adekvatnih programa resocijalizacije. Sve te realnosti dovode do tri glavne posljedice:

a) Nedostatak pravde ili nepotpuna pravda

Krivični sistem nije u stanju da se nosi sa svim pritiscima jer nije reformisan, ne postoji adekvatna zakonska regulativa niti finansijski, tehnički i stručni kapaciteti. Ti problemi su naročito vidljivi u području procesuiranja predmeta masovnog i sistematskog kršenja ljudskih prava i ratnih zločina, koji su prouzrokovali veliki broj žrtava. Ova krivična djela izvan su svakodnevnog iskustva sudija i tužilaca, jer ne postoje adekvatni mehanizmi kako bi se ona procesuirala i uspostavila odgovornost onih koji su činili zločine (iako možda postoji volja). Upravo zbog toga je teško ostvariti apsolutnu pravdu kakvu žrtve i javnost, odnosno dio javnosti očekuju i na način kako to očekuju (putem krivičnog sistema).

b) Krivični sistem ne može biti jedini odgovor

Da bi se ostvario potpuniji osjećaj pravde, neophodno je potražiti odgovore u drugim mehanizmima izvan pravosuđa, kao što su instrumenti za utvrđivanje činjenica o zločinima, programi reparacija putem kojih bi se umanjile negativne posljedice zlodjela, te aktivnosti u pravcu reforme institucija.

c) Realnost u pristupu

Na uspostavljanju pravde i suzbijanju nekažnjivosti treba konstantno insistirati. Međutim, ova nastojanja moraju biti usklađena i sa ostalim prioritetima u društvu, kao što su konsolidacija mira i demokratije, ekonomski razvoj i vladavina prava, sa čime je direktno povezano pitanje odnosa starih i novih političkih snaga. Preciznije, samo u situaciji kada postoji održiv mir i demokratija može se doći do pravde, u suprotnom će se talas nasilja i zločina nastaviti.

MEHANIZMI TRANZICIONE/TRANZICIJSKE PRAVDE I KONTEKST U BOSNI I HERCEGOVINI

Kao što je prethodno istaknuto, međunarodno pravo daje osnovu za uspostavljanje i primjenu metoda tranzicijske pravde. Osim ostalog, pravni okvir ovom principu dala je presuda Međuameričkog suda za ljudska prava u slučaju Velasquez –Rodriguez (Velásquez-Rodríguez)

protiv Hondurasa.²⁵ Značaj presude je u tome što naglašava pet osnovnih obaveza države kako bi se obezbijedila borba protiv nekažnjivosti i zaštitila ljudska prava:

- država je u obavezi da preduzme sve neophodne mjere kako bi spriječila kršenja ljudskih prava;
- ukoliko se učini propust u zaštiti ljudskih prava, država je u obavezi da efikasno istraži sve navode o počinjenim zločinima;
- država ima obavezu da imenuje ko su žrtve, a ko su počinioци zločina;
- država ima obavezu da procesuirala sve one za koje postoji osnovana sumnja da su naredili ili lično počinili zločine, te da organizuje efikasan i fer sudski postupak;
- država ima obavezu da izradi programe reparacija za žrtave zbog patnji kroz koje su prošle, kako bi se umanjile posljedice zločina i ostvario potpun osjećaj pravde.

Definisane obaveze države predstavlja pravnu doktrinu tranzicijske pravde, a u praksi se realizuju putem četiri osnovna sudska i vansudska mehanizma:

Krivična pravda

Država ima zakonsku obavezu da istraži slučajeve kršenja ljudskih prava i da procesuirala krivična djela (ratne zločine, zločine protiv čovječnosti, genocid), koja podliježu propisanim domaćim i međunarodnim sankcijama. Shodno tome, države sprovode nepristrasnu istragu kako bi se, kroz organizovan parnični postupak, procesuirale i kaznile osobe/lica odgovorne za počinjene zločine. Dakle, cilj ovog mehanizma je utvrđivanje odgovornosti pojedinaca, prvenstveno onih najodgovornijih, za kršenja ljudskih prava u prošlosti i ratne zločine, čime se dostiže sudska pravda i utvrđuje forenzička/sudska istina. Na ovaj način se, takođe, štite zagarantovana ljudska prava i preventivno djeluje na stvaranje bilo kakvih mogućnosti za ponavljanje zločina. Mehanizam krivične pravde naglasak prvenstveno stavlja na počinioce ratnih zločina, gdje država ima obavezu da utvrdi i imenuje počinice zločina, kao i žrtve počinjenih zločina.

Suđenja za ratne zločine počinjene na teritoriji bivše Jugoslavije odvijaju se pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju (MKSJ)²⁶, pred sudovima u Bosni i Hercegovini, sudovima u regionu, kao i sudovima u trećim državama. Takođe, *Državna strategija za rad na predmetima ratnih zločina* usvojena je 2008. godine sa ciljem da se poboljša efikasnost rješavanja predmeta ratnih zločina u BiH. Osim toga, Vijeće/Savjet ministara Bosne i Hercegovine, u saradnji sa svim relevantnim akterima, pokrenulo je proces izrade državne *Strategije tranzicijske pravde u BiH za period 2012 – 2016. godina*. Kreiran je nacrt dokumenta, ali on još uvijek nije usvojen prvenstveno zbog političkih razloga.

Kazivanje istine

Jedna od obaveza države je da istraži slučajeve kršenja ljudskih prava, imenuje žrtve i počinioce ratnih zločina, zaštititi postojeću dokumentaciju i omogućiti pristup arhivu kako bi relevantna dokumentacija bila dostupna svima koji će je koristiti. Cilj ovog mehanizma je utvrđivanje činjenica o događajima u prošlosti na osnovu glasa žrtava, kako bi se spriječila manipulacija

²⁵Presuda je objavljena 1988. godine. Ona je do danas u značajnoj mjeri citirana u odlukama raznih međunarodnih tijela kojima se podnose žalbe zbog kršenja ljudskih prava, kao što su Evropski sud za ljudska prava ili Komitet UN protiv torture, tj. Komitet UN za ljudska prava. *Velasquez Rodriguez Case, Judgment of July 29, 1988, Inter-Am.*

²⁶Međunarodni krivični sud za progon osoba odgovornih za ozbiljne povrede humanitarnog prava na teritorijama bivše Jugoslavije od 1991. godine, djeluje kao ad hoc tijelo Ujedinjenih nacija ovlašteno da vodi sudske postupke za ratne zločine. Sud je osnovan Rezolucijom 827 Savjeta bezbjednosti ujedinjenih nacija 25. maja 1993. godine sa sjedištem u Den Hagu.

njihovim brojem, isključile različite proizvoljne interpretacije, te izgradilo istorijsko pamćenje zasnovano na istini. Osnovni ciljevi koji proizilaze iz prava na istinu i obaveze koju svaka država ima u tom pravcu jesu da se utvrde činjenice o kršenjima ljudskih prava, te da se iste predstave javnosti. Zbog boljeg razumijevanja počinjenih nepravdi iz prošlosti neophodno je, takođe, utvrditi društveni ali i politički kontekst koji je doveo do kršenja ljudskih prava, kao i posljedice koje su rezultat tih kršenja. Utvrđivanje i priznanje istine, posebno u državama, koje su prošle kroz nasilan period, može predstavljati jedan od najznačajnijih dijelova procesa uspostavljanja pravde nakon nasilja. Ovaj proces pruža konačnu priliku i žrtvama da ispričaju svoju priču, da budu prihvaćene kao žrtve, te ostvare prava na obeštećenje, ali i društvenu reintegraciju.

Dakle, naglasak ovog mehanizma je na žrtvama počinjenih zločina i priznanju njihovog stradanja, prvenstveno kroz stvaranje mehanizama za javno slušanje njihovih iskustava. Kazivanja istine kroz svjedoke vremena se u dosadašnjoj praksi najčešće nazivaju „javna slušanja“. U ranijem periodu javna govorenja žrtava torture su najčešće organizovala neovisna, vansudska tijela - *Komisije za istinu*. Na primjeru južnoafričke Komisije za istinu i pomirenje, koju je vodio biskup Desmond Tutu (Desmond Mpilo Tutu) pod motom „Da se oprost, ne da se zaboravi“ (to forgive, not to forget), pokazalo se kako su iscjeljenje i pomirenje bili generator promjena u pojedincima, promjena u njihovom odnosu sa okolinom, kao i odnosu okoline prema njima.

Institucionalni pokušaji za utvrđivanje činjenica o počinjenim zločinima u periodu 1992-1995. godine u Bosni i Hercegovini ogledaju se u uspostavljanju komisija za istinu i pomirenje - Komisija za Sarajevo, Komisija za Srebrenicu i Komisija za Bijeljinu. Osim toga, usvojen je *Zakon o nestalim osobama* i uspostavljen *Institut za nestale osobe*, kako bi se rasvijetlila istina o nestalim osobama u BiH. Organizacije građanskog društva pokretale su niz različitih inicijativa sa ciljem da se utvrde činjenice i sazna istina o počinjenim zločinima tokom rata na prostoru BiH.

Svjedoci vremena u Bosni i Hercegovini, koji danas učestvuju u javnim govorenjima, su do prije nekoliko godina teret torture nosili isključivo na svojim leđima. Tijekom psiho-socijalnih treninga, na kojima su uz pomoć organizacija civilnog društva sudjelovali, uspjeli su prije svega govoriti o torturama koje su doživjeli, te prihvatiti i pravilno koristiti alate koji im pomažu u svakodnevnoj borbi i prevazilaženju trauma koje nose. Najvažnije od svega je što su uspjeli izdignuti iznad svojih ličnih trauma i razumjeti važnost iznošenja njihovih svjedočanstava na ovakav način, naročito za mlade ljude. Kazivanje istine kroz svjedoke vremena predstavlja snažan instrument za suočavanje s prošlošću i posljedicama sukoba, te izgradnju koraka za buduće naslijeđe.

Reparacije²⁷

Državni programi reparacija podrazumijevaju skup različitih mjera za nadoknadu štete zbog kršenja ljudskih prava u prošlosti. Cilj ovog mehanizma je zadovoljenje žrtava zbog nanošenja materijalne ili nematerijalne štete, priznavanje i prihvatanje patnje i stradanja, te resocijalizacija i poboljšanje njihovog socijalnog i ekonomskog položaja. Kroz dosadašnju praksu utvrđeni su osnovni oblici reparacija kao što su:

- *obeštećenja* (provode se putem sudskih ili administrativnih odluka),
- *restitucija* (podrazumijeva vraćanje na stanje prije nego što je nastalo kršenje prava),

²⁷Svi oblici reparacija obuhvaćeni su Rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 60/147 - *Osnovna načela i smjernice za ostvarivanje prava na pravni lijek i reparacije žrtavateških kršenja međunarodnog prava ljudskih prava i ozbiljnih povreda međunarodnog humanitarnog prava*, <http://www2.ohchr.org/english/law/remedy.htm>

- *rehabilitacija* (odnosi se na pravnu, socijalnu, medicinsku i psihološku pomoć žrtvama i njihovim porodicama),
- *različiti oblici zadovoljenja* (podrazumijeva različite simboličke forme – izvinjenja, spomenici i memorijali, utvrđivanje činjenica o prošlosti),
- *garancija neponavljanja* (podrazumijeva reforme institucija, izmjenu zakonodavstva).

Obeštećenja, kao vid reparacije u BiH, vrše se na osnovu zakona na entitetskom nivou o pravima civilnih žrtava rata i ratnih vojnih invalida, kao i sudskih postupaka za nadoknadu štete. *Restitucija* je zasnovana na primjeni odredbi *Dejtonskog mirovnog sporazuma (Aneks IV)* na svim nivoima vlasti, kao i različitim strategijama koje se odnose na povratak interno raseljenih lica i izbjeglica. U Bosni i Hercegovini postoji odgovarajući zakonski i strateški okvir za sprovođenje procesa *rehabilitacije*, dok se simboličko zadovoljenje žrtava vrši kroz realizaciju različitih aktivnosti uglavnom usmjerenih na procese memorijalizacije i komemoracije. *Memorijalizacija* proističe iz zakonske obaveze države da zaštiti istorijsko sjećanje i spriječi poricanje događaja iz prošlosti. Ovaj proces uglavnom se zasniva na podizanju spomenika i memorijala, kao znakova sjećanja na događaje iz perioda 1992-1995. godine u Bosni i Hercegovini.

Institucionalne reforme zasnovane su na obavezi države da zaštite svoje građane i osiguraju poštovanje njihovih prava. Shodno tome, cilj ovog mehanizma je da se preduzmu neophodne aktivnosti kako bi se vratilo povjerenje građana u institucije (prije svega pravosudne institucije, službe bezbjednosti) i spriječilo ponovno kršenje ljudskih prava. Nakon sprovođenja odgovarajućih reformi institucije represije će prerasti u institucije sa integritetom koje će služiti građanima i preventivno djelovati na kršenje ljudskih prava u budućnosti. Ovaj mehanizam zasniva se na „provjeri profesionalnog kapaciteta i moralnog integriteta (Vetting)”²⁸ sa ciljem izgradnje integriteta i legitimiteta institucija, koje će osigurati poštovanje ljudskih prava, univerzalnih i demokratskih vrijednosti i standarda. Ukoliko proces provjere nije praćen odgovarajućim reformama kako bi se obezbjedila nezavisnost i otvorenost institucija prema građanima, nemoguće je ispuniti ciljeve i povećati efikasnost ovog mehanizma.

Proces provjere u Bosni i Hercegovini sproveden je u policiji (certifikacija) i pravosuđu (reimenovanje), a uspostavljene su neke nove institucije i usvojeni određeni zakoni u vezi sa tranzicionom pravdom. Većinu ovih aktivnosti inicirala je međunarodna zajednica, dok su vlasti na svim nivoima u BiH odgovorne za njihovo sprovođenje.

Svi pomenuti mehanizmi imaju svoje prednosti i mane i nijedan sam po sebi nije dovoljan da se pomoću njega u potpunosti izbrišu posljedice zločina, niti da se postignu svi zacrtani ciljevi. Potrebno je uspostaviti integrisani pristup i obezbijediti da se aktivnosti simultano sprovedu. Na primjer, ukoliko postoji samo jedan instrument, fokus će biti na njemu i on će trpjeti konstantan pritisak, bilo od javnosti, bilo od političkih elita, a što onemogućava da se zadati ciljevi ostvare. Kada bi postojalo više institucija koje bi se bavile aktivnostima u oblasti tranzicijske pravde, sa jedne strane značajno bi bio olakšan njihov rad, odnosno smanjio bi se pritisak javnosti, dok bi se, sa druge strane, postiglo više rezultata. U pravcu primjene bilo kojeg od mehanizama potrebno je imati realističan pristup i utvrditi koliko se zaista bilo kojim od njih mogu postići zadani ciljevi. U svakom slučaju, koji god pristup da se primijeni, važno je ne ugroziti funkcionisanje države, šta bi moglo dovesti do novog talasa kršenja prava.

²⁸ The rule of law and transitional justice in conflict and post-conflict societies, Report of Secretary-General, S/2014/616, avgust 2014, paragraf 52, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N04/395/29/PDF/N0439529.pdf?OpenElement>

Da bi se bila koja od aktivnosti u vezi sa mehanizmima tranzicijske pravde realizovala, potrebna je politička volja. Institucije vlasti imaju autoritet i snagu da implementiraju ovakve inicijative. Takođe, jedino institucije vlasti mogu utjecati na javnost tako da se smanje stereotipne predstave o drugima (medijska kampanja, promjena obrazovnog sistema, zakonodavstvo).

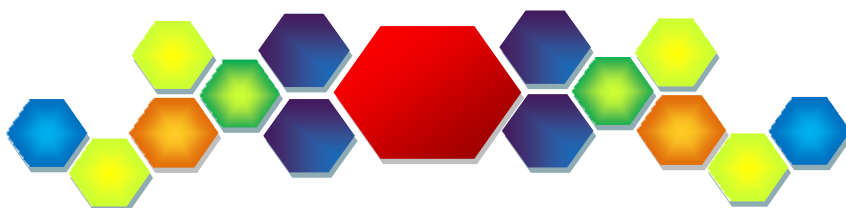
ODNOS TRANZICIONE/TRANZICIJSKE PRAVDE I PROCESA SUOČAVANJA/SUČELJAVANJA S PROŠLOŠĆU

Nasuprot terminu tranzicijska pravda vremenom je postavljen pojam suočavanje s prošlošću. Ovaj koncept takođe pronalazi svoje korijene u godinama neposredno nakon II svjetskog rata. Centralna pitanja koja dijele ove dvije discipline su pitanje odgovornosti i ciljevi procesa. Prema stavovima teoretičara, osnove tranzicijske pravde nalaze se u pravnoj doktrini koja insistira na pitanju individualne odgovornosti za nedjela koja su počinjena u prošlosti. Suočavanje sa prošlošću bazira se na mnogo širim političkim, socijalnim, kulturnim, ekonomskim ili pravnim odnosima, te shodno tome definiše pitanje odgovornosti na širi način, tako da osim individualne odgovornosti inicira i diskusiju o kolektivnoj odgovornosti.

Kada je riječ o ciljevima, doktrina tranzicijske pravde zasniva se na skupu različitih instrumenata i koraka (sudskih i vansudskih), koji se uspostavljaju tokom perioda tranzicije, čiji je cilj uspostavljanje vladavine prava. Doktrina suočavanja sa prošlošću ima širi mandat i ne obuhvata samo tranzicijski period i konkretne mehanizme, već je shvaćena kao proces koji konstantno traje, koji se bazira na konstantnim raspravama i razvijanju koncepta o pravu na pravdu, istini, zadovoljenju, miru, kako bi se došlo do pomirenja.

U svakom slučaju, ove dvije discipline vrlo su slične jedna drugoj: teoretičari tranzicijske pravde, takođe, mogu reći da je cilj koncepta pomirenje, kao što teoretičari suočavanja s prošlošću mogu govoriti o konkretnim koracima u pravcu upostavljanja vladavine prava. Generalni ciljevi i jednog i drugog procesa su transformacija konflikta u mir, uspostava uslova za potpuni prekid kršenja ljudskih prava, te uključivanje svih sektora društva u ovaj proces, kako bi se uspostavilo pravedno društvo.

Izvor: VODIČ KROZ TRANZICIJSKU PRAVDU U BOSNI I HERCEGOVINI, Razvojni program UN BiH:
(http://www.mpr.gov.ba/web_dokumenti/Vodic%20kroz%20tranzicijsku%20pravdu%20u%20BiH.pdf)

PRILOG: SVJEDOCI VREMENA

Projekti „Obrazovanje za mir“ i „Model zajedničkog sjećanja“

Osobe koje su dale značajan doprinos projektu i ideji izgradnje trajnog i održivog mira u BiH, kroz kazivanje istine i javno govorenje o događajima koji su ih zadesili tokom rata u BiH od 1992-1995. godine.

Enisa Salčinović. Bila je zatočena u nekoliko logora na području Foče, gdje je i silovana. Više puta javno svjedočila na različite načine, te govorila o svojim iskustvima iz rata pred učesnicima/icama Treće putujuće škole mira, realizovane u okviru ovog projekta.

SARAJEVO, Bosna i Hercegovina - Enisa odrasta u Foči, gradu u istočnoj Bosni i Hercegovini, gdje je uživala bezbrižne dane kao dijete i šetnje uz rijeku Drinu kao mlada osoba. U gradu u kome su ljudi različitih vjera i nacionalnosti živjeli zajedno u miru, ona je studirala socijalni rad, naučila da pleše, i zaljubila se u prijatelja iz djetinjstva, za koga se udala i sa kojim je imala dvije kćeri. Ona i njezin suprug nisu mogli niti zamisliti da će njihov divni svijet biti narušen nasiljem kakvo je zadesilo BiH tokom 1990-ih.

Izvor: UNFPA Bosna i Hercegovina, Dealing With a Legacy of Rape and Torture in Bosnia and Herzegovina, SOS Zvuk Tišine (<http://www.unfpa.ba/bih/novost/9606/s.o.s.-zvuk-tisine>)

Film: <http://bcove.me/uhwfg5pd>

Jankica Samouković iz Višegrada. U logor „Silos“ u Tarčinu odveden sa 23 godine.

Stanislav Krezić iz Mostara. Bivši logoraš iz logora Bijelo Polje, koji je bio pod kontrolom Armije BiH. Posjeduje bogato iskustvo u javnom govorenju. Predstavlja se uvijek na kraju izlaganja, ne želeći da svojim imenom, ili imenima onih koji su ga zatočili, podstiče razvoj predrasuda kod mladih.

Amir Omerspahić iz Han Pijeska. Bio je zatočenik logora Šljivovica u Srbiji, i posjeduje iskustvo u javnom govorenju. Zajedno sa Stanislavom i Jankom je, u više navrata, javno svjedočio.

“Projekt Izaberimo mir zajedno, podržan od strane USAID-a, u partnerstvu implementiraju Catholic Relief Services (CRS) i Caritas Biskupske konferencije Bosne i Hercegovine (Caritas BK BiH). Cilj projekta je napredak osoba različitih etničkih i vjerskih pripadnosti u Bosni i Hercegovini u oblasti izgradnje mira i pomirenja. U cilju poticanja šire kulture pomirenja, sudionice i sudionici koji su uspješno završili treninge komunikacije, trauma i opraštanja kroz javna govorenja, simbolično nazvana Moja priča: Izaberimo mir zajedno, govore o svojim iskustvima tokom rata i vrijednostima pomirenja. Kako bi ove priče čuo što veći broj ljudi, u suradnji sa Fondacijom za kreativni razvoj (FKR) snimljen je i dokumentarni film Moja priča u kojemu je predstavljeno šest priča. Svoje priče podijelili su: Amir Omerspahić, Anđelko Kvesić, Jankica Samouković, Semina Aleksić, Smilja Mitrović, Stanislav Krezić.”

Izvor: O projektu Izaberimo mir zajedno, Caritas BiH (<http://www.moja-prica.org/oprojektu.html>)

Film: <http://www.moja-prica.org/film.html>

Zijad Bačić iz Prijedora. Nakon prve projektne aktivnosti, odlučio je da do kraja učestvuje u projektu i svjedoči o ratnim događajima pred srednjoškolcima tokom obrazovnih aktivnosti. Uprkos dubokom žalu najbližim članovima porodice koje je tokom tih dešavanja izgubio, on danas svoju djecu uči etničkoj toleranciji i vrijednostima zajedničkog življenja.

Adis Hukanović, psiholog. U ratu je kao maloljetna osoba bio u bijegu, kada je njegov otac Rezak Hukanović nestao. Adis smatra da mladi ljudi treba da znaju šta se dešavalo u BiH u periodu od 1992-1995. godine, ali da dio toga treba da uče i u školi, a ne samo kroz neformalno obrazovanje. Takođe, Adis je ukazao na osjetljivost svjedočenja pred mladima, kao i na potrebu izopštavanja zastrašujućih detalja.

Željko Vladić, član Predsjedništva Hrvatske udruge logoraša Domovinskog rata u BiH, bio je zatočenik u logoru „IV Osnovna škola u Mostaru“, koja je bila pod nadzorom Armije Republike Bosne i Hercegovine. Doveo je u pitanje zainteresovanost mladih za ove teme: „Njih više interesuju društvene mreže. Treba u školi da ih nateraju da uče.“ Smatra da će mladi opet biti spremni za rat, te da mi, sistemski, moramo riješiti taj problem na državnom nivou.

Mladenka Mikulić iz Mostara. Izgubila je muža i kuću za vrijeme rata u BiH. Ona kaže da je zabrinuta segregacijom među mladim ljudima iz zapadnog i istočnog Mostara, te je istakla da bi ovakva vrsta aktivnosti bila izuzetno značajna za grad Mostar.

Dragiša Andrić, predsjednik „Udruženja logoraša Višegrad.“ Za vrijeme rata je bio zatočen u logoru „Viktor Bubanj“ u Sarajevu i do sada je više puta javno svjedočio i dao veliki doprinos tokom Putujućih škola mira, organizovanim u okviru projekta „Obrazovanje za mir“. Svoja izlaganja pred mladima uvijek je završavao porukama mira i tolerancije.

Goran Dragojević iz Prijedora. Promoviše suživot, ne krivi „drugu stranu“, već počinioce zločina. On je nastradao u sanitetu, kao vozač službe hitne pomoći, kada je pogođen sa 32 metka tokom napada na Prijedor. Nakon ovog nemilog događaja prevezen je u Beograd, gdje se oporavljao 18 mjeseci i operisan je 36 puta.

Zdravka Karlica je predsjednica „Organizacije porodica zarobljenih i poginulih boraca i nestalih civila u Prijedoru.“ Prije desetak godina pozvana je na sastanak od strane predstavnika/ca Udruženja Prijedorčanki „Izvor“, kada je po prvi put saznala da je 250 žena i deset djevojčica poginulo u Prijedoru, baš kao i njen suprug.

Suljo Kmetaš, predsjednik „Udruženja logoraša Hercegovačko-neretvanskog kantona“ i „Udruženja logoraša opštine Prozor-Rama.“ Bio je zatočenik više logora. Prosvjetni je radnik u osnovnoškolskom obrazovanju, pohvalio je projekat i dodao da bi ovakve aktivnosti trebalo raditi i sa drugim društvenim akterima.

Sakib Ahmetović, predsjednik „Udruženja logoraša Bratunac.“ Smatra da nije poželjno mladim ljudima govoriti o svim strahotama koje je vidio za vrijeme rata u BiH, već im dati informacije o njegovom odvođenju u logor i odvajanju od porodice. On smatra da je potrebno ovakve aktivnosti organizovati i za medije, jer vjeruje da je njihova uloga u ratu u BiH bila velika.

PRILOG : MONOGRAFIJA „100 LICA NAŠE SAVJESTI“ (CD)

1.3. POSTTRAUMATSKI STRESNI POREMEĆAJ (PTSP)

Izvor fotografije:

<http://phoenixpatriotmagazine.com/wp-content/uploads/2012/10/PTSD-main.jpg>

AUTOR:

Dipl. psihol. Slađana Borojević – Radaković

JU Centar „Sunce“, Prijedor

TEMA: POSTTRAUMATSKI STRESNI POREMEĆAJ – PTSP

- TRAUMA
- UOBIČAJENI SIMPTOMI POSTTRAUMATSKOG STRESNOG POREMEĆAJA (PTSP)
- ŽIVOTNI, TRAUMATSKI DOGAĐAJI
- PONOVA IZGRADNJA BAZIČNIH (OSNOVNIH) PRETPOSTAVKI ZA ŽIVOT/ TRAGANJE ZA SMISLOM
- ULOGA TERAPEUTA U OPORAVKU ŽRTVE

CILJ: Učenici/e razumiju pojam traume i traumatskog događaja, simptome PTSP-a, stiču sposobnost da prepoznaju traumatizovanu osobu i razumiju njegovo/no poimanje svijeta. Učenici/e podstaknuti/e da kritički promišljaju o primljenim informacijama, budu odgovorni/e za svoje ponašanje i samostalno donose odluke.

TRAJANJE PREDAVANJA/RADIONICE: 90 minuta

METODE I OBLICI RADA: frontalni način predavanja, praćen prezentacijom u Power Point-u i radionicama koje omogućavaju učenicima/icama da praktično primjene naučeno gradivo.

CILJNA GRUPA: učenici/e srednjih škola iz BiH

DODACI PREDAVANJU (preporučena literatura/vježbe/radionice/audio i video sadržaji):

Priča za bolje razumijevanje PTSP-a „Ratna trauma i senzitivizacija – priča o ribicama“, prilog iz knjige „Gdje si to bio, sine moj“, Vladan Beara, str. 152

PTSP priručnici Centra za ratnu traumu, str. 178, 179 + CD

TRAUMA

Ratna trauma je intruzivno (nenametljivo) prisjećanje na taj događaj i izbjegavanje sjećanja – poricanje i emocionalna utrnulost.

Traumatski događaj je:

- događaj koji nije uobičajen, na koji nismo navikli;
- značajan, snažan, opasan, neočekivan;
- nezaboravan;
- događaj koji često dovodi u pitanje život čovjeka;
- događaj sa kojim se ne mirimo;
- događaj koji se ne uklapa u naš konceptualni sistem.

Kada osoba pretrpi prijetecu situaciju na koju odreaguje snažnim osjećajem straha, bespomoćnosti ili užasa, kažemo da je doživjela *traumu*.

Postoje različite reakcije na traumatski događaj. Neke od najčešćih su:

- fizički ili psihički stres koji traje od par sati do par dana;
- trenutno osjećanje “zgranutosti”, šoka, nevjerice;
- sužena svijest i pažnja, isključivo na to što se desilo;
- osoba teže konstatuje događaje oko sebe;
- gubitak orijentacije;
- traje neko vrijeme i prođe;
- ostaje bolno sjećanje sa kojim se čovjek nosi tokom nekog vremena.

Reakcija nakon traumatskog stresa se može posmatrati kao dio normalne reakcije na snažne doživljaje. Kod većine ljudi se intenzitet simptoma smanji za nekoliko mjeseci, naročito ako imaju podršku članova porodice i prijatelja. Ipak, kod određenog broja ljudi simptomi se ne povlače tako brzo, te u nekim slučajevima mogu da se održe i do kraja života. Takođe, uobičajeno je da intenzitet simptoma varira tokom vremena. Neki ljudi dugo nemaju tegobe značajnog intenziteta, ali se u stresnim situacijama taj intenzitet može pojačati. Veoma rijetko može da se desi da se simptomi ne pojave mjesecima, pa čak ni godinama nakon traume.

UOBIČAJENI SIMPTOMI POSTTRAUMATSKOG STRESNOG POREMEĆAJA

Tri osnovne grupe problema obilježavaju PTSP:

- 1) *Intruzivni/nametljivi simptomi* (nenadano se pojavljuju, izazivaju intenzivnu uznemirenost i mogu dovesti do tugovanja, žalosti, osjećaja krivice ili bijesa)
 - uznemirujuća sjećanja ili slike traumatskog događaja
 - flešbekovi (osjećaj kao da se traumatski događaj ponovo dešava)
 - doživljaj uznemirenosti pri podsjećanju na taj događaj
 - fizički simptomi kao što su znojenje, ubrzan srčani ritam i mišićna napetost pri podsjećanju na događaj.
- 2) *Simptomi izbjegavanja* (izbjegavanje svega što podsjeća na traumu). To mogu biti misli, osjećaji, mjesta, ljudi, i sl.
 - zaboravljanje dijelova doživljaja, tzv. „rupe u sjećanju“;
 - gubitak interesovanja za svakodnevne aktivnosti;
 - osjećaj izolovanosti ili nepovezanosti sa bliskim osobama;

- osjećanje obamrlosti ili praznine;
- osjećaj besperspektivnosti (teškoća da se misli o budućnosti).

3) *Simptomi pojačane pobuđenosti*

Ljudi koji dožive traumu najčešće su suočeni sa sopstvenom smrtnošću. Nakon doživljene traume, ljudi prijetnju i opasnost vide pretežno svuda, uvijek su u iščekivanju i skloni su naglim reakcijama. Traumatizovani su više pobuđeni (preosjetljivi, brže reaguju) i oprezniji su u odnosu na one koji nisu doživjeli traumu. Sve to utiče da:

- imaju probleme sa koncentracijom;
- imaju probleme sa snom;
- imaju probleme sa kontrolom bijesa;
- razdražljivi su;
- napeti su.

Rat je serija traumatskih događaja. To znači da se u ratu dešava niz stresnih situacija, jedna za drugom, u kratkom vremenskom intervalu. Čovjek nema dovoljno vremena da te stresore procesuiru u glavi, da razmisli, prihvati i da nađe rješenje kako da postupa dalje. On mora brzo donijeti neku odluku, za koju će se, možda, kajati ostatak svog života. U ratu se čovjek može naći u jednoj od ove tri uloge, ili u sve tri u isto vrijeme:

1) *počinilac nasilja;*

2) *žrtva nasilja;*

3) *svjedok nasilja.*

U ratu nije uvijek jasno u kojoj se čovjek ulozi u datom trenutku nalazi. Nekada osoba može da se nađe u sve tri uloge u istom momentu:

- Ratni realitet je kvalitativno različit i sa drugačijim pravilima. Pravila koja su vrijedila u mirnodopskim uslovima ne vrijede u ratu. U ratu "nema pravila", odnosno, stvari se dešavaju bez ikakvog reda i pravila.
- Nedostatak informacija – čovjek u ratu nije blagovremeno informisan ili ne raspolaže tačnim informacijama.
- Odluke se donose u nedostatku vremena - čovjek u ratu mora odluku donijeti brzo (sada i ovdje), nema vremena za promišljanje o istoj, a za te odluke će se možda kajati cio život.
- Nasilje, nepovjerenje, emocionalna otupjelost – u ratu čovjek postaje posebno nepovjerljiv, emotivno neosjetljiv.
- Iskustvo apsolutnog haosa – u ratu čovjek doživi iskustvo u kome je sve u apsolutnom haosu, u kome nema pravila, zakona, ni pravde, dešavanja oko sebe poima kao van svoje kontrole ili moći.
- Bol i patnja.
- Ekstremna moć i potpuna bespomoćnost – u ratu vlada osjećanje bespomoćnosti ili ekstremne moći kod pojedinca, u zavisnosti od uloge u kojoj se pojedinac nađe.

Rat i ubijanje ljudi - otpor ubijanju? (Dave Grossman)

- D. Grossman smatra da samo 2% vojnika može da izdrži produženu borbu, hladnokrvno ubije i nema nikakvih pratećih posljedica. Preostalih 98% će imati određene psihičke posljedice.
- Što je fizička udaljenost od mete bliža, to je otpor ubijanju veći.

Prema I. Yalom-u, traumatizovan čovjek ima sljedeće egzistencijalne uvide nakon preživljene traume:

- u ratu nema pravila ili kontrole;
- sloboda izbora i odgovornost za odluke, čije posljedice trpi do kraja života;
- ljudska bića su pogrešiva;
- tok događaja u životu nije predvidiv;
- povratak iz rata je kriza;
- gubitak povjerenja u mirnodopske vrijednosti (pravila koja su vrijedila prije odlaska u postratnom vremenu ne važe);
- ono što je bilo adaptivno na ratištu sada je disfunkcionalno (pravila ponašanja koja su bila funkcionalna u ratu, u mirnodopskim uslovima su disfunkcionalna);
- porodica ima očekivanja da veteran ponovo bude "onaj stari", isti onakav kakav je bio prije doživljene traume;
- veteran sada drugačije vidi sebe, druge ljude, svijet oko sebe i život, uopšte;
- kod traumatizovane osobe se javljaju brojni simptomi ratne traume, koji ometaju svakodnevno funkcionisanje.

Bazične pretpostavke o sebi i svijetu

Tri bazične pretpostavke, prema Ronnie Janoff- Bulmanu su:

- ❖ *The world is benevolent* – ovaj svijet je dobroćudan, drugi ljudi su dobri - vjera u pozitivne ishode događaja. Čak i kada su pesimistični oko sudbine svijeta, optimistični su oko svoje budućnosti.
- ❖ *The word is meaningful* - ovaj svijet ima smisla i reda. Mi vjerujemo da kontrolišemo šta nam se događa u životu. To nam pruža doživljaj smisla u svijetu. Ljudi imaju potrebu da vjeruju u pravedan svijet u kome čovjek dobije ono što zaslužuje. Mi smo duboko zastrašeni mogućnošću da se loši događaji dese po slučajnosti.
- ❖ *The self is worthy* - moje „ja“ je vrijedno. Mi vidimo sebe kao generalno dobre, sposobne i moralne pojedince, koji nisu bespomoćni u svijetu. Smislen svijet je onaj u kome postoji prirodna povezanost između osobe i onoga što joj se događa.

Kognitivni konzervativizam i otpor promjeni

- Kognitivni konzervativizam predstavlja pretpostavke i uvjerenja koje imamo o sebi, svijetu i drugima. Mi smo njih najmanje svjesni i najmanje spremni da mijenjamo.
- Traumatski događaj je događaj koji je tako snažan da pobjedi kognitivni konzervativizam, tj. pretpostavke koje smo mi najmanje spremni mijenjati.
- Mi idemo kroz život bez preispitivanja bazičnih pretpostavki, vjerujemo da je ovaj svijet siguran, polazeći od toga da „ja sam dobar/ra“, i da su i drugi ljudi dobri. Sve to daje smisao našem doživljaju svijeta, zbog čega se osjećamo sigurno, zaštićeno.
- Ljudi teže da očuvaju već utvrđena uvjerenja iz naše potrebe za stabilnošću i uređenošću.

Dupla doza anksioznosti kod traumatizovanih osoba

Traumatizovana osoba posjeduje duplu dozu anksioznosti jer:

- vjeruje da je ovaj svijet neizvjestan, opstanak nije siguran;
- njegov/njen konceptualni sistem je u rasulu, a značajan je za stabilnost u kompleksnom svijetu;

- unutrašnji svijet preživjelog/e je u haosu. Stare pretpostavke više nisu adekvatni putokazi kroz svijet;
- doživljaj dubokog gubitka iluzija koegzistira sa anksioznošću. Žrtve iskuse gubitak starih, pozitivnih, optimističnih pogleda na svijet, time i sebe;
- gubitak iluzija se osjeti kao depresija nakon traumatskog događaja. Nema više "ružičastih naočara" kojima posmatra svijet i sebe;
- žrtve ne mogu da zadrže optimizam, tuga se pretvara u "depresivni realizam";
- psihološki slom bazičnih pretpostavki proizvodi stanje gubitka i dezintegracije. Gubitak iluzija je neočekivan, iznenadan i dramatičan - ubrzan.

Gubitak iluzija o svijetu - depresija traumatizovanih

Depresija je stanje neraspoloženja i gubitka interesa ili zadovoljstva za aktivnosti u kojima je osoba ranije uživala. Život postaje bezličan i siv, ništa više ne djeluje zabavno, uzbudljivo niti prijatno. Kada je stanje depresije kod osobe veoma intenzivno, može da vodi u potpuno povlačenje od drugih, kao i u stanje obamrlosti. Ali, kada je slabijeg intenziteta, ovo stanje je praćeno samo osjećajem blage potištenosti. Takve depresivne epizode mogu da traju od nekoliko sati do nekoliko mjeseci, pa čak i nekoliko godina. U težim slučajevima osoba može da smatra da život više nije vrijedan življenja.

ŽIVOTNI, TRAUMATSKI DOGAĐAJI

Tipovi traumatskih događaja:

❖ *Single događaj ili hronični događaj* (single - pljačka, silovanje, udes) ili (hronični - teška bolest, zlostavljanje, rat, i sl. Kod hroničnih događaja žrtva je primorana da reaguje na stresor (rat, bolest, zlostavljanje, i sl.), a kod single događaja - na sliku samog događaja.

❖ *Individualna ili grupna viktimizacija* – individualna viktimizacija više vodi ka preispitivanju sopstvene odgovornosti. Pojedine osobe koje su proživjele određeni traumatski događaj (npr. silovanje), stalno se preispituju da li su, i u kojoj mjeri, oni/e doprinijeli/e svojim ponašanjem da se to dogodi. Osobe koje su preživjele određeni traumatski događaj, npr. Zlostavljanje, to kriju od okoline te, shodno tome, nemaju svijest o učestalosti takvih događaja kod ljudi.

❖ *"Počinilac sa zlom namjerom" ili "Božja volja"* u slučaju gdje nema počinioaca. Žrtve koje su napali ljudi sa namjerom da im nanese zlo, obično imaju negativnije pretpostavke o sebi i svijetu. One preispituju svoju ulogu u viktimizaciji (postavljajući pitanja tipa: "Zašto sam baš ja izabran/a? Kako sam doprinio/la tome"?). Iz njihove perspektive, svijet je zloćudan, a povjerenje u ljude narušeno. Žrtve se osjećaju bespomoćno, ukaljeno, slabo i zavisno od drugih. Njihovo samopoštovanje i dostojanstvo je slomljeno.

„Coping“ – Nošenje sa traumom

Preživjeli/a bira između dvije loše mogućnosti: da zadrži staru sliku svijeta, koja se pokazala netačnom, ili da izgradi novu, koja je zastrašujuća, i po kojoj je svijet zloćudan i besmislen, a osoba sebe vidi kao bespomoćnu i bezvrijednu. Traumatizovana osoba mora da promijeni svoje pretpostavke i viđenje sebe, svijeta i drugih, kako bi došla do novih funkcionalnih šema, koje moraju biti tačne i nezastrašujuće, da bi osoba mogla ponovo uspostaviti balans, stabilnost i pronaći životni smisao.

Postoje tri kategorije Coping-a (procesa nošenja sa traumom):

1. *Automatski, rutinski - poricanje, emocionalna otupjelost* (izraz potrebe da se izbjegnu bolne misli, slike i osjećanja) i *intruzivno suočavanje* (izraz potrebe da se završi procesiranje traume). Dakle, žrtve reaguju na dva načina: ili se suočavaju sa traumatskim događajem i na taj način pokušavaju da izgrade nove pretpostavke i konceptualni sistem, sa ciljem da povrate stabilnost, ili izbjegavaju sjećanja na traumatičan događaj, kako bi se zaštitile od bola i patnje.
2. *Reinterpretacija događaja*. Žrtva pokušava da reinterpreтира traumatski događaj i na taj način pronađe dobre i loše strane istog, i da sve to uklopi u svoj konceptualni sistem, kako bi povratila stabilnost.
3. *Interakcija sa drugima* koja pomaže oporavak žrtve. Žrtva kroz razgovor sa drugima koji su preživjeli slične traume pomaže sebi da povрати stabilnost.

Poricanje i emocionalna otupjelost

Poricanje i emocionalna otupjelost nisu patološke reakcije, već automatski naponi da se na postepen i neugrožavajući način integriše traumatsko iskustvo. Mogu se poricati spoljašnji događaji ili unutrašnja stanja. Nije svjesno niti voljno.

Emocionalna otupjelost i poricanje manifestuju se kroz:

- *Intruzivno prisjećanje* - potreba za završetkom procesiranja informacija.
- *Kognitivno procesuiranje* - Svaki put kada se događaj ponovo doživi, novi podaci mogu biti prorađeni tako da rad asimilacije i akomodacije šema integriše stare pretpostavke i novo zastrašujuće iskustvo! Kada se osoba prisjeti traumatskog događaja, ona pokušava da novo zastrašujuće iskustvo integriše (uklopi) u stare pretpostavke. Intruzivno prisjećanje pruža mogućnost za nova značenja (osoba se stalno prisjeća traumatičnog događaja i pokušava da mu da neki smisao i da ga prihvati).

Potreba da se govori o traumatskom iskustvu

Kako vrijeme odmiče, trauma se sve više procesira, s ciljem da se integriše u kognitivne šeme. Osoba se osjeća sve manje ugroženo, ima neutaživu potrebu da govori o traumatskom iskustvu. Intruzije (nametljivi sadržaji) su pokazatelji nezavršenog procesiranja. Kada se traumatski događaj integriše u stare šeme, intruzija i potreba da se govori o događaju se smanjuje. Nema više prisilne potrebe, već samo neugrožavajuće prisjećanje događaja, slika i misli.

Ponovna izgradnja bazičnih pretpostavki - reinterpretacija događaja

Tri glavne spontane kognitivne (misaone) strategije za izgradnju novih pretpostavki su:

- *Poređenje sa drugim žrtvama*, npr. “*ja sam i dobro prošao*”, žrtva/traumatizovana osoba poredi svoju situaciju sa zamišljenim gorim scenarijom, razmišljajući o tome šta se sve moglo desiti, a nije. Žrtve se porede sa drugima, kojima ne ide tako dobro, koji imaju više teškoća u nošenju sa nesrećom/traumatskim iskustvom).
- *Samookrivljivanje (Self-blame)*, interpretiranje sopstvene uloge u viktimizaciji. Žrtva se pita “*Zašto se to baš meni desilo?*” Pokušava da nađe nekakav smisao, da integriše događaj šeme. *Self-blame je izraz potrebe da se umanjí zastrašujuća besmislenost prirode događaja*. Treba imati u vidu da, ako osoba krivi sebe, to ne znači da je dala pravo drugima da je krive. Samookrivljivanje je pokušaj da se razumije zašto se baš nama nešto dogodilo (“*Why me?*”), da se minimizira slučajnost nesreće u ovom svijetu. Neprihvatljivo je da se dešava slučajno, jer

onda nemamo kontrolu. Samookrivljivanje je izraz potrebe da se ponovo uspostavi doživljaj smislenosti svijeta, povezanosti osoba, kontrole toka i ishoda događaja. Za ljude je strašno da se nešto dešava slučajno, mora postojati neki razlog zašto se nešto dešava, sve mora imati neki smisao. Međutim, ljudi u ratu često umiru ili stradaju bez reda, smisla i pravila, dok ljudi, po prirodi, imaju konstantnu potrebu da znaju uzroke i razloge određenih dešavanja.

- *Potraga za smislom* - analiza traumatskog iskustva. Traumatizovan čovjek pokušava da nađe smisao zašto je nešto dobro, koja je svrha toga što je proživio.

PONOVNA IZGRADNJA BAZIČNIH (OSNOVNIH) PRETPOSTAVKI ZA ŽIVOT/ TRAGANJE ZA SMISLOM

“Zbog čega ova patnja?” – odgovor na to pitanje ima potencijal da transformiše neizbježnu patnju, koja ima smisla i značenje za čovjeka. Čovjekovo bazično viđenje sebe, drugih i svijeta je pozitivno, gdje se svijet percipira kao sigurno mjesto, a ljudi dobri i bezazleni. Ukoliko osoba svoju patnju vidi kao božju kaznu jer smatra da je loša i da zaslužuje takvo iskustvo, ona ima negativnu sliku o sebi, što ne ostavlja prostor za adaptaciju. Bez opažanja pozitivnih elemenata u nekom traumatskom iskustvu ne može se doći do prihvatanja traumatskog događaja. Proces prihvatanja i potpunog transformisanja traumatskog iskustva se odvija kroz opažanje pozitivnih elemenata u iskustvu. Postoje dvije vrste krivice:

- *Karakterološka* je povezana sa depresijom i vrti se oko procjene ličnosti osobe (ja sam loš/a, i ako se popravim - biće sve u redu).
- *Bihevioralna* je vezana za kontrolu, za sopstveno ponašanje i propuste koji su “doprinijeli” traumatskom događaju (“nisam trebao/la ući u taj lift, i ako se budem ponašao/la opreznije, neće se ponoviti”). Bihevioralna krivica može da postoji bez karakterološke, ali ne i obrnuto. Bihevioralna krivica u odsustvu karakterološke predstavlja adaptivne pokušaje za uspostavljanje doživljaja smisla i kontrole.

Postoje dva tipa pozitivnog viđenja traumatskog iskustva:

- 1) *Benefit za sebe* - važne lekcije koje su naučene iz traumatskog iskustva:
 - a. *Lekcije o životu* – osoba više cijeni život. Život dobija dubinu i smisao. Sopstveni život dobija prioritet, a preživjeli novu mudrost. Osobe tek sada shvataju da je život dragocjen, shvataju značaj odnosa sa bližnjima, ljepotu prirode, ono što je “stvarno važno”. U susretu sa smrću, život se više cijeni i svaki dan je važan.
 - b. *Lekcije o sebi* - novootkriveno znanje o sebi i cijenjenje sebe. Mnoge žrtve govore o promjenama u sebi, osjećajnije su, tolerantnije i bolje razumiju druge ljude (*izgradnja karaktera kao posljedica patnje*).
- 2) *Benefit za druge* - patnja kao altruistički čin pomoći drugima. Smisao patnje je da se preživi i ispriča o užasima.

**Oba tipa obezbjeđuju doživljaj smisla, daju žrtvama osjećaj da su patnja i užas koji su preživjeli imali svoju svrhu, te da se nisu desili uzalud.*

Negativne reakcije sredine u kojoj se preživjeli/a nalazi

Za razliku od osoba/lica koje su prošle kroz određene tragedije ili torture, osobe koje to nisu doživjele još uvijek žive pod uticajem sopstvenih iluzija o svijetu i sebi. To često dovodi do njihovog nerazumijevanja stanja u kome se osobe pod uticajem tragedije nalaze, a u isto vrijeme priča onog ko je preživio iste predstavlja prijetnju iluzijama onih koji to nisu doživjeli.

Iz tog razloga, žrtve se često percipiraju kao prijetnja našim iluzijama i pozitivnom viđenju svijeta, sebe i drugih. Žrtve su pokazatelji zloćudnosti čovječanstva/univerzuma, što narušava pozitivnu sliku o svijetu. Ako je preživjeli sam kriv, univerzum i dalje predstavlja mjesto gdje svi dobiju ono što su zaslužili – gdje sve ima smisla i prirodna pravda postoji. Svako odstupanje od takvog poimanja života predstavlja narušavanje uvriježenog vjerovanja većine u pogledu “kosmičke pravde”, te narušavanje pozitivne slike o svijetu i ljudima. Na primjer, često, upravo iz ovog razloga, žene - žrtve porodičnog nasilja i silovanja bivaju okrivljene za takav čin, pod obrazloženjem da su ga same izazvale, na određeni način, ili iz određenih razloga.

Reakcije bližnjih i članova porodice žrtve

Pored samih žrtava, i članovi njihovih porodica suočavaju se sa poteškoćama, koje se manifestuju na razne načine, a uzrokovane su različitim emocijama i pogledima na situaciju:

- a) često najvidljiviji razlog za to su dvije bolne stvari:
 - nedostatak socijalne podrške;
 - doživljaj da život drugih ide svojim normalnim tokom, dok je unutrašnji svijet preživjelog u rasulu i stoji u mjestu;
- b) život bliskih osoba se, takođe, mijenja. Ne znajući kako da se nose sa traumatizacijom bližnjeg, osobe osjećaju neugodnost i sklone su okrivljivanju žrtve;
- c) često se dešava da članovi porodice okrivljuju sebe ili nekog iz porodice za tragediju;
- d) ambivalencija - partneri se mogu osjećati zarobljeno, prevareno, razočarano, frustrirano ili zabrinuto;
- e) teškoće u komunikaciji. Stoga je naročito važna spremnost bližnjih da pokažu empatiju, brigu i spremnost da saslušaju. To obezbjeđuje sigurnu sredinu u kojoj žrtva može da procesuirati i suoči se sa svojim iskustvom, a ne samo da ga poriče i izbjegava;
- f) porodica često šalje i negativne poruke, kritikuje ili ispoljava pretjeranu brigu, sažaljenje i pesimizam ili minimizira problem, što može biti veoma štetno za žrtvu;
- g) nekada ljudi umanjuju traumatsko iskustvo jer vjeruju da je najbolji lijek biti optimističan i veseo u interakciji sa žrtvom, kako bi se inhibirala ekspresija anksioznosti i brige. Neke žrtve shvate da okolina bolje reaguje kada oni ispoljavaju optimizam i veselost. Tada su u dilemi da li da budu autentični ili da glume optimizam (stanje poznato pod nazivom “Catch22” - šta god uradiš, nije dobro za tebe);
- h) zavjera ćutanja - svi izbjegavaju da pričaju o traumatskom iskustvu jer je previše bolno i plaše se pitanja koja bi razgovor o problemu mogao otvoriti. Nekada žrtve ne žele da pričaju o svojim negativnim iskustvima, kako bi zaštitile svoje bližnje od bola i patnje. S druge strane, osobe bliske žrtvi često izbjegavaju da pitaju žrtve o događajima, od straha da ih ne povrijede, uprkos postojanju interesovanja i potrebe. *Problemi u komunikaciji često izviru iz brige jednih za druge, a ne iz odsustva brige.*

ULOGA TERAPEUTA U OPORAVKU ŽRTVE

Uloga terapeuta - dva tipa učenja, simultano:

1. *Terapeut kao brižni drugi* koji pruža iskustvo prihvatanja i brige u okviru uvažavanja iskustva preživjelog. Od suštinske važnosti je izgradnja odnosa koji služi kao dokaz da drugi ljudi mogu biti dobri i brižni, kao dokaz da je žrtva vrijedna brige, uprkos traumatskom iskustvu. Razvoj brižnog odnosa terapeut - klijent pruža mogućnost žrtvama da istražuju misli i osjećanja povezana sa traumom u sigurnoj sredini. Terapeut služi kao “kontejner” (sakupljač) žrtvinog bola. Terapeut kroz svoj brižni odnos prema žrtvi pokazuje pozitivniji svijet, različit od onog koji

je žrtva iskusila u traumi. Funkcija "kontejnera" pokazuje da terapeut saosjeća sa žrtvom, njenim bolom, da razumije način na koji žrtva razmišlja. Terapeut je uči kako da promijeni način razmišljanja, da se nosi sa svojim strahovima, negativnim mislima, i sl. Uči je da promjenom misli mijenja ponašanje i daje joj novu, prihvatljivu sliku o sebi, svijetu i drugima.

2. *Terapeut kao učitelj* koji obezbjeđuje puteve za ublažavanje traumatskih emocija i maksimizira procesiranje traumatskog iskustva. Pruža klijentu strategije koje olakšavaju i ubrzavaju integraciju traumatskog iskustva sa bazičnim šemama. Kognitivno žrtva ima potrebu da se suoči sa traumatskim iskustvom, da ga proradi i procesira, a emotivno da izbjegne bol i da se zaštiti. Procesi poricanja i suočavanja odražavaju sistem u ravnoteži. Vremenom se izbjegavanje smanjuje, a osoba se sve više suočava. Verbalizacije je sve više, tolerancija bola je sve bolja.

Neke traumatizovane osobe zastanu u jednoj fazi, iz razloga prečestog/pretjeranog suočavanja sa događajem/ima, što ih postepeno čini pretjerano anksioznima, ili nastave da žive u poricanju i emocionalnoj otupjelosti. Terapeut pomaže da se izgradi balans između ta dva procesa - izbjegavanja i suočavanja.

Pretjerano anksioznim osobama od suviše intruzija treba pomoći da ublaže anksioznost, a onima koji su skloni pretjeranom izbjegavanju pomaže se više u suočavanju. Često je najprije potrebno umanjiti osjećaj anksioznosti kod osobe, pa tek onda preći na procese suočavanja.

Dobri terapeuti pružaju žrtvama traume metode za minimiziranje uznemiravajućih simptoma i pomažu im da istražuju traumatski materijal na nove, raznovrsne načine. Ove nove procjene i interpretacije omogućavaju integraciju misli, osjećanja i slika vezanih za traumu.

Kada veteran primijeti simptome ratne traume, on/ona:

- vjeruje da počinje da ludi,
- vjeruje da će izgubiti kontrolu nad sobom,
- vjeruje da će napasti i povrijediti nekoga,
- vjeruje da će osramotiti sebe i svoju porodicu,
- povlači se iz socijalnih situacija,
- druži se sa drugim veteranima,
- pokušava da uspostavi bolju samokontrolu - konzumira alkohol u cilju samomedikacije,
- pokušaj restauracije doživljaja smisla.

Ko je traumatizovan?

- ko ne prihvata da se to dogodilo, ko se ne miri sa tim – poricanje/izbjegavanje sjećanja,
- ko se užasava tog događaja,
- ko vjeruje da se to ne može podnijeti,
- ko misli da je izgubio vrijednost,
- onaj ko kontinuirano reaguje impulsivno,
- konflikti u porodici,
- neprestana odbacivanja,
- gubitak posla,
- alkohol u svrhu samomedikacije + medikamenti,
- tjelesno zdravlje sve više narušeno,
- život sa invaliditetom,
- potreba za brzim i radikalnim rješenjima.

Suicid veterana kao “rješenje”

Razlozi zbog kojih se pojedine traumatizovane osobe/žrtve/veterani opredjeljuju na ovakav potez (njihova perspektiva):

- da spasi sebe od patnje,
- da spasi druge od sebe - da ih spase patnji koju im nanosi,
- da kazni sebe - jer osjeća da ne zaslužuje da živi,
- da kazni druge - da ih opameti, pošalje im poruku koju će čuti i razumjeti.

Integrativni terapijski pristup:

- prepričavanje neizrecivog i neshvatljivog traumatskog događaja u grupi ili u individualnoj seansi;
- verbalizacija i organizacija „razbacanog iskustva“ u dugoročnoj memoriji. To je pokušaj da se u dugoročnoj memoriji novo iskustvo uklopi, da se dođe do pretpostavki koje su prihvatljive za osobu, kako bi mogla da se nosi sa tim iskustvom i živi sa istim u budućnosti;
- terapijski rad na prisjećanju na traumatske događaje i traumatske snove.

Podrška i pomoć u reintegraciji veterana u društvo:

- fokus grupe - suočavanje sa egzistencijalnim činjenicama života u grupi ljudi sa sličnim iskustvom;
- savjetovanje članova porodice;
- veteranske grupe za podršku;
- uključivanje veterana u mirovne aktivnosti-izgradnja novog smisla;
- konstruktivna upotreba veteranskog iskustva-uspostavljanje dijaloga;
- veterani-ostali-izgradnja novog smisla. Na grupnim radionicama veteran drži predavanja i prenosi svoje iskustvo drugim ljudima, koji nisu doživjeli traumu, ili onima koji su imali slično iskustvo. *Na ovaj način oni ne samo sebi pomažu da nađu smisao života i pozitivnog viđenja svijeta, već omogućavaju i drugima (netraumatizovanim) da izvuku određene pouke iz takvog iskustva.*

LITERATURA:

PTSP, POSTTRAUMATSKI STRESNI POREMEĆAJ – PRIRUČNIK ZA RATNE VETERANE I ČLANOVE NJIHOVIH PORODICA, Centar za ratnu traumu, Novi Sad januar 2011.

http://www.wartrauma.org/images/stories/edukativni_materijal/brosura-ptsp-new.pdf

PTSP, POSTTRAUMATSKI STRESNI POREMEĆAJ, PRIRUČNIK ZA RATNE VETERANE I ČLANOVE NJIHOVIH PORODICA, Centar za ratnu traumu, Novi Sad Novembar 2010.

http://www.wartrauma.org/images/stories/edukativni_materijal/ptsp-prirucnik-za-veterane-i-clanove-njihovih-porodica.pdf

„Gde si to bio, sine moj“, Vladan Beara, 2006.

Psihološki rečnik, Dragan Krstić

1.4. KULTURA SJEĆANJA

ZNAČAJ KULTURA SJEĆANJA ZA KONCEPT TRANZICIONE/TRANZICIJSKE PRAVDE

AUTOR:

Doc. dr Ljubinka Petrović - Ziemer

TEMA: KULTURA SJEĆANJA ZA KONCEPT TRANZICIONE/TRANZICIJSKE PRAVDE

- UVOD
- OSNOVNI KONCEPTI
- KOLEKTIVNO PAMĆENJE (MAURICE HALBWACHS)
- MJESTA SAVJESTI (PIERRE NORA)
- KULTURNO I KOMUNIKATIVNO SJEĆANJE (JAN I ALEIDA ASSMANN)
- COLLECTED MEMORY (JAMES E. YOUNG, JEFFREY OLICK)
- ORGANIZOVANJE SLUŽBENOG I DRUŠTVENOG SJEĆANJA
- KULTURE SJEĆANJE U BOSNI I HERCEGOVINI
- KULTURE SJEĆANJA I TRANZICIJSKA PRAVDA
- MJESTA SAVJESTI

CILJ: Upoznati učenike/ce sa osnovnim pojmovima vezanim za kulturu sjećanja u kontekstu tranzicije pravde, konceptima kolektivnog pamćenja, mjesta sjećanja i mjesta savjesti, te kulture sjećanja u BiH i uopšte, kao i njihovim uticajem na razvoj identiteta.

TRAJANJE PREDAVANJA/RADIONICE: 90 minuta

METODE I OBLICI RADA: frontalni način predavanja, praćen samostalnim ili grupnim radom učenika na terenu ili dodatnim istraživanjem o temi.

CILJNA GRUPA: učenici/e srednjih škola iz BiH

DODACI PREDAVANJU (preporučena literatura/vježbe/radionice/audio i video sadržaji):

Vježba „Memorijalizacija: spomenici“, str. 153

FILM „Monumenti in Motion“.The Art of Dealing with the Past", Forum Ziviler Friedensdienst e.V. str. 179+ CD

Publikacija „Monumenti. Promjenjivo lice sjećanja“, Forum Ziviler Friedensdienst e.V.

<http://www.ziviler-friedensdienst.org/sites/ziviler-friedensdienst.org/files/anhang/publikation/zfd-monumenti-717.pdf> +CD

UVOD

Prilog o kulturama sjećanja unutar koncepta tranzicijske pravde pruža u svom prvom dijelu uvod u metodologiju i osnovne koncepte kultura sjećanja i pamćenja nastalih prije svega u društvenim naukama i kulturnim studijama. Ovim izborom metodoloških pristupa nudi se zainteresiranim studenticama i studentima koristan instrumentarij za vlastita proučavanja i istraživanja kulturnih i društvenih memorijskih narativa i praksi u i van BiH. Drugi blok predstavlja kratak pregled različitih vidova individualne i društvene 'produkcije' sjećanja i pamćenja, s time da će se u trećem poglavlju teksta ta tematika produbiti, stavljajući naglasak prije svega na prakse i politike sjećanja kako su se razvijale i sprovodile na prostoru BiH od početka rata do danas. Imajući u vidu da se u BiH primjenjuju politike sjećanja koje su sučeljene, monološki i jednostrano organizovane, važno je upravo kulture sjećanja promatrati iz perspektive koju otvara koncept tranzicijske pravde. Stoga, četvrti dio ovog priloga ukazuje na važnost koju kulture sjećanja odnosno procesi memorijalizacije zauzimaju unutar koncepta tranzicijske pravde i osvjetljuje međusobnu povezanost između kultura sjećanja i drugih mehanizama tranzicijske pravde. Završni dio teksta razmotrit će model 'mjesta savjesti' (engl. *sites of conscience*) jer se upravo kroz spomenuti model pokušava objediniti potreba da se žrtvama oda počast, da se razviju adekvatni obrazovni programi u kojima će se sjećanje na i refleksija o kršenju ljudskih prava u nedavnoj prošlosti dovesti u direktnu vezu s trenutnim stanjima u našim društvima kada je u pitanju poštivanje ljudskih prava i razvijanje kulture uzajamnog uvažavanja. Iza koncepta 'mjesta savjesti' stoji napor i želja da se usmjeri pogled prema prošlosti iz današnje perspektive i stanja svijesti s ciljem da prije svega mladu generaciju inspiriše u kreiranju vizije za sigurniju budućnost. Pored opisa samog koncepta, navest će se i primjeri iz svijeta, iz Čilea.

OSNOVI KONCEPTI

U prvom poglavlju predstavljeni su u vrlo kratkim crtama osnovni koncepti sjećanja i pamćenja koji su postali mjerodavnim za društvene i kulturne studije sjećanja i koje mogu unaprijediti diskusije o kulturama sjećanja unutar koncepta tranzicijske pravde.

Sjećanje, pamćenje i zaborav

U svakodnevnom diskursu, pa čak i među upućenima u akademskim krugovima, termini 'sjećanje' i 'pamćenje' se povremeno koriste sinonimno, ukoliko spomenute pojmovne razlike ne predstavljaju centralne kategorije u samom istraživačkom postupku. Heterogenost koncepata i naučnih pristupa nastalih od početka prošlog vijeka otežava da se postignu jasna terminološka razgraničenja. Međutim, za bavljenje kulturama sjećanja i kulturnim pamćenjem neizostavno je da se, barem ukratko, osvrnem na značenja koja se u studijama sjećanja i pamćenja pridaju troparu sjećanje – pamćenje – zaborav.

Pamćenje je sposobnost da se informacije i sadržaji iz prošlosti registruju, kodiraju, pothrane, te da se ranije usvojeni sadržaji ponovo prizovu u sjećanje radi dalje obrade i reinterpretacije. Činom *sjećanja* se, međutim, aktualiziraju informacije pothranjene o minulim događajima i sadržajima. Međusobna povezanost ovih pojmova se očituje u činjenici da se bez mogućnosti pamćenja pojedinaka i pojedinac ne bi ni mogli prisjećati prošlih događaja. Neke od glavnih karakteristika procesa sjećanja su, pored subjektivnosti i društvene uslovljenosti, naknadnost, fragmentarnost, selektivnost i identifikatornost. Sjećanje, pojedinačno i kolektivno, ne oslikava dosljedno stvarni događaj iz prošlosti, već je rezultat uvijek naknadne rekonstrukcije događanja i

radnji iz sadašnje perspektive. Rekonstrukciju uvijek vrši individua, čija se viđenja i stavovi razvijaju unutar datog socio-kulturološkog i političkog okvira. Stoga sjećanja jesu društveno uslovljena, ali ostaju prožeta ličnim iskustvima, saznanjima i afinitetima. Analogno percepciji, i sjećanje je nužno selektivno i fragmentarno jer je, u skladu s postmodernim shvatanjem istorije, sveobuhvatno i cjelovito prikazivanje prošlosti nemoguće, iako se segmenti iz prošlosti u naknadno nastalim narativima uvezuju u smislenu i logičnu cjelinu. Međutim, ti narativi su više iskaz o potrebi individue i zajednice za stvaranjem smisla i kontinuiteta koji nudi orijentaciju, stabilnost i afirmiše osjećaj pripadnosti, nego li mimetički odraz stvarnosti. Sjećanje i pamćenje podjednako utemeljuju individualne i grupne identitete. Promjene režima, smjene generacija, sukobi i krize samo su neki od vanjskih faktora koji imaju destabilizirajući učinak na identitete zajednica i pojedinki. U kriznim vremenima kolektivno pamćenje se reorganizira i prilagođava potrebama i strategijama novih vladajućih elita. U mjeri u kojoj u konfliktnim situacijama nastupa opasno sužavanje horizonta sadašnjosti i budućnosti, u istoj mjeri se širi opsjednutost prošlošću (H. Welzer)²⁹ koja se ili glorificira ili demonizira (T. Kuljić)³⁰ vrlo često radi homogenizacije narušenog (kolektivnog) identiteta i slabljenja pozicija onih drugih, koji ne pripadaju vlastitoj skupini.

Treća kategorija koja se ne može izolovano posmatrati od sjećanja i pamćenja je zaborav, jedan od faktora koji, uopšte, omogućava sjećanje i pamćenje. Osim toga, zaborav osigurava funkcionalnu ekonomiju pamćenja usljed ograničenog kapaciteta ljudske memorije, posjeduje rasterećujuću funkciju za psihički aparat na individualnoj razini, kao i za društvene sisteme na makro-razini. U pogledu traumatičnih iskustava i ratnih dešavanja zaboravu i sjećanju, odnosno suočavanju s prošlošću, se u jednakoj mjeri pripisuju ljekovita i učinkovita dejstva. Kao što je to zorno pokazao njemački povijesničar Christian Meier, nemali broj primjera u istoriji svjedoči o tome da je nakon okončanja, u većini slučajeva, simetričnih ratova preovladavala uglavnom strategija zaborava, koju su vladari pobjednici putem dekreta nametnuli s istim ciljem kojim se danas propagira suočavanje s prošlošću, a to je prevencija ponovnog izbijanja ratnih sukoba, prevladavanje animoziteta i postavljanje temelja za sigurniju budućnost. S obzirom da je koncept suočavanja s prošlošću i tranzicijske pravde novijeg kova, još ne stoji na raspolagaju validna empirijska građa koja bi mogla potvrditi njegovu djelotvornost. Što se tiče strategije zaborava, zavisno od istorijskog konteksta koji se razmatra, njena primjena znala je biti kako kontraproduktivna tako i uspješna. Međutim, Meier zaključuje da postoje zločini takvih razmjera, polazeći od primjera Holokausta, nakon kojih je sjećanje jedina adekvatna reakcija.³¹

KOLEKTIVNO PAMĆENJE (MAURICE HALBWACHS)

Francuskom sociologu i filozofu Mauriceu Halbwachsu (1877-1945), učeniku Henrija Bergsona i Emila Durkheima, pripisuje se zasluga da je postavio temelje za teorijsko-istraživačko promišljanje koncepta *kolektivnog pamćenja*. Svoje teze o kolektivnom pamćenju Halbwachs razvija u studiji *Les cadres sociaux* objavljenj 1925. godine, a dorađuje ih u spisu *La mémoire collective*, posthumno objavljenom 1950. godine.³²

29 Usporedi Dana Giesecke/Harald Welzer: *Das Menschenmögliche. Zur Renovierung der deutschen Erinnerungskultur*, Hamburg, 2012.

30 Usporedi Todor Kuljić: *Kultura sećanja. Teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti*, Beograd, 2006.

31 Usporedi Christian Meier: *Das Gebot zu vergessen und die Unabweisbarkeit des Erinnerns. Vom öffentlichen Umgang mit schlimmer Vergangenheit*, München, 2010.

32 Usporedi Maurice Halbwachs: *Das Gedächtnis und seine sozialen Bedingungen*, Frankfurt a. M., 1985 (orig.: *Les cadres sociaux de la mémoire*, Paris, 1925); Maurice Halbwachs: *Das kollektive Gedächtnis*, Frankfurt 1991 (orig.: *La mémoire collective*, Paris, 1950); Maurice Halbwachs: *On Collective Memory*, Chicago, 1992.

Kao glavno polazište svojih razmišljanja, Halbwachs postulira tezu da je pojedinačno pamćenje i sjećanje uslovljeno društvenim kontekstom i da se individualno pamćenje može jedino razvijati unutar društvene grupe, oponirajući tako teorijama pamćenja Bergsona i Freuda u kojima se sjećanje uglavnom tumači kao psihološki proces koji se odvija isključivo unutar individue, u nesvjesnom. Halbwachs pristupu individualne psihologije i subjektivizma prigovara što zapostavlja društvene dimenzije sjećanja i pamćenja. Strogo uzevši, za Halbwachsa kolektivno pamćenje osigurava kontinuitet grupe, a pojedinac se prema njemu može jedino sjećati kao član grupe. Zasigurno je da Halbwachs ističe konstruktivni karakter sjećanja, kao što se to naglašava iz današnje postmodernističke perspektive. Ipak, društvena dimenzija sjećanja i pamćenja prema Halbwachsu prije svega ukazuje na činjenicu da individua kao društveno biće stupa u interakciju s članovima zajednice kojoj pripada i putem komunikacije sakuplja svoja saznanja, usvaja interpretativne uzorke, oblikuje i modificira vlastita sjećanja. Na tragu toga, Halbwachs u svojim istraživanjima detaljno analizira forme i funkcionisanje kolektivnog pamćenja i sjećanja u različitim društvenim i kulturološkim grupama, pri čemu veliku pažnju posvećuje porodici i njenim narativima posredstvom kojih se prenose sadržaji pamćenja s jedne generacije na drugu (intergeneracijsko pamćenje). Glavna kritika koju je izazvala Halbwachsova teorija odnosi se na prenaplašavanje kolektivnog i društvenog naspram pojedinačnog pamćenja.

Nakon što Halbwachsov koncept poslije Drugog svjetskog rata pada u zaborav, on se krajem vijeka (1980-ih) aktualizira i doživljava preinake koje su najvidnije u teoretskim razmišljanjima Pierrea Norae, Jana i Aleide Assmann.

MJESTA SAVJESTI (PIERRE NORA)

Drugi vrlo uticajan koncept među teorijama pamćenja i sjećanja predstavljaju *lieux de mémoire* francuskog historičara Pierrea Norae.³³ Još sasvim u duhu Halbwachsa, Nora zagovara strogo razgraničenje između historije i pamćenja. Međutim, u njegovoj radikalnoj tvrdnji da pamćenje kao duhovna kohezivna snaga isčezava, te više ne umije da oblikuje smisao i garantuje kontinuitet između prošlosti i sadašnjosti, prepoznaje se postmodernističko odbacivanje svake historijske teleologije. Usljed ubrzane dinamike historijskih procesa i društvenih razvoja jedinstvo prostora i vremena se razbija u nepovezane, izolovane fragmente. Promjena i nepostojanost kao dominantni modusi življenja onemogućavaju održavanje homogenih grupacija i linearnih tokova. Istovremeno, izumiranje svjedokinja odnosno savremenika kao živih spona koje obezbjeđuju dijalog između prošlosti i sadašnjosti, nameće upotrebu tehnika i strategija pamćenja koje mogu osigurati trajnost kolektivnog sjećanja. U onom trenutku kada nestaje pamćenje, prema Nori ostaju samo još mjesta sjećanja kao institucionalizirani čuvari prošlosti. Središnji predmet Norinih istraživanja su, dakle, mjesta sjećanja francuske historije koja čuvaju i osamvremenjuju uspomene na prošlost u sklopu komemorativnih manifestacija i edukativnih programa. Po Nori ta mjesta, odnosno, trajne tačke kristalizacije kolektivne historijske svijesti evociraju slike iz prošlosti, ali ona ne učestvuju više u procesima konstituiranja kolektivnog pamćenja.

Delegirajući zadatak kolektivnog i pojedinačnog pamćenja mjestima savjesti, presijeca se spona između uspomene i svakodnevnog života. Prema Nori prenaplašen javni diskurs o sjećanju i pamćenju je siguran pokazatelj da pamćenje u savremenom svijetu više i ne postoji.

33 Usporedi Pierre Nora: *Zwischen Geschichte und Gedächtnis*, Frankfurt, 1998 [1990]; Pierre Nora: *Erinnerungsorte Frankreichs*, za izdavača Etienne François, München, 2005. Pierre Nora: *Između sjećanje i povijest. Diskrepancija*, Vol 8 broj 12, Veljača 2007.

Mjesta savjesti su nadalje objekti, prostori, simboli, pa čak i krajolici koji se vezuju za ključne trenutke u istoriji jedne nacije i koji trebaju da svjedoče o postojanju zajedničke istorije kao primarne legitimacije za stvaranje nacije. Prema Nori, mjesta savjesti sadrže tri dimenzije: *materijalnu, funkcionalnu i simboličku*. Definišući mjesta sjećanja vrlo široko, Nora u njih ubraja spomenike, pojedinačne knjige, reprezentativne zgrade, istorijske ličnosti, bitke, trgove, muzeje, arhive, komemorativne rituale, pa čak i uzrečice. Za neke kritičare i kritičarke opširnost ove definicije briše specifičnosti takvih mjesta i poziva na proizvoljnu upotrebu termina.

Kulturno i komunikativno pamćenje (Jan i Aleida Assmann)

Na njemačkom govornom području termini kulturno i komunikativno pamćenje koje 1980-ih godina uvode egiptolog Jan Assmann i anglistica Aleida Assmann za stručnjakinje i stručnjake iz oblasti kulturnih studija još uvijek su predmet intenzivnih diskusija. Jedan od ključnih doprinosa Assmannove teorije o kulturnom pamćenju je taj što detaljno i precizno razrađuje postojeće relacije između pamćenja i kulture. Jednako značajna su i Assmannova tumačenja suodnosa između kulturnog sjećanja, stvaranja kolektivnih identiteta i njihove političke legitimacije.

Terminološka jasnoća koju Assmannovi u svojim radovima postižu počiva između ostaloga na razmeđivanju komunikativnog i kulturnog pamćenja. Kontrastirajući ova dva okvira pamćenja, Assmannovi konstatuju da se komunikativno i kulturno pamćenje suštinski razlikuju po sadržajima, oblicima, medijima, vremenskim strukturama i nosiocima/akterima kao relevantnim elementima pamćenja.³⁴

Komunikativno pamćenje nastaje u svakodnevnoj interakciji članova jedne grupe, odnosno zajednice. Sadržaji komunikativnog pamćenja su iskustva savremenika i obuhvataju vremenski raspon od 80 godina. Jedna od bitnih formi komunikativnog sjećanja su porodični narativi iz kojih se generira intergeneracijsko pamćenje i sjećanje. Komunikativno pamćenje se uvijek odnosi na nedavnu prošlost. Kada se usljed nestanka generacije svjedoka jednog istorijskog razdoblja prekida komunikacija i interakcija između mlađe i starije generacije, onda komunikativno prelazi u kulturno pamćenje. Ono se odnosi na mitsku praistoriju ili apsolutnu prošlost. Kulturno pamćenje je u velikoj mjeri oblikovano odnosno stilizovano i oslanja se na mnemotehnička pomagala pothranjivanja i organizovanja sadržaja pamćenja, dok komunikativno pamćenje nastaje u direktnoj i spontanoj interakciji, rastezljivo i promjenljivo je.

Kao moguće društvene strategije pamćenja Jan Assmann navodi tople i hladne opcije. Ako se sjećanje stavi u službu društvenih razvoja i promjena ili, na primjer, određivanja novog kolektivnog ideniteta u kriznim momentima, govori se o vrućoj opciji sjećanja. Kod hladne opcije sjećanja društvo ili službene politike su "zamrzle" fundirajuće mitove iz prošlosti za tumačenje sadašnjosti i upostavu vrijednosnih i kulturnih sistema. Kao primjer za hladne kulture Assmann spominje stari Egipat i srednjovjekovno jevrejstvo.

34 Usporedi Jan Assmann: *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*, München, 4. izdanje, 2002; Jan Assmann: *Kulturno pamćenje. Pismo, sjećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama*, prev. Vahidin Preljević, Zenica 2005; Aleida Assmann: *Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*, München 1999.

Collected memory (James E. Young, Jeffrey Olick)

Američki historičar James E. Young, profesor na univerzitetu Yale, u svojim istraživanjima o memorijalima posvećenim sjećanju na Holocaust, ukazuje na neadekvatnost pojma kolektivnog pamćenja i sjećanja, te u svrhu preciziranja vlastitih opservacija uvodi alternativni termin "collected memory" (sabrana, sakupljena sjećanja). Young čak smatra da je termin kolektivnog sjećanja postao, izlišan, jer javnim i zajedničkim pamćenjem i sjećanjem upravljaju i uređuju ga specijalizovane institucije.³⁵

Zajednice sjećanja su po svom sastavu heterogene, a sama sjećanja unutar jedne mnemoničke grupe stoje u dosta kompleksnim međudnosima koji mogu biti harmonični, sukobljeni, konkurentni, paradokсни ili čak komplementarni. Pojam kolektivnog sugerise statična stanja i postojanje monolitnog i nepromjenjivog materijala pamćenja, dok Young zajedničko sjećanje shvata kao proces u kome pojedinke i pojedinci svojim individualnim sjećanjima i uspomenama, (re-)interpretacijama, dopunama, kontraverznim stavovima i višeznačnom recepcijom spomeničke kulture i memorijalnih centara tek tvore sjećanje i određuju značenje sadržaja sjećanja. Young u svojim analizama ističe fragmentarni karakter sjećanja i kao nukleus sjećanja postulira individuu naspram kolektiva. Kulturu sjećanja ne obrazuju same forme, veličina i kvantitet spomenika već iz Youngove perspektive individualni akti recepcije, interpretacije i povezivanja ili disintegracije spomenika i mjesta sjećanja iz vlastite svakodnevnice. Izdižući pojedinku kao glavnog aktera sjećanja i pamćenja, Young pokušava redefinirati mjesta sjećanja u mjesta dijaloga. Memorijalni kompleksi ne trebaju stajati u funkciji da se za nas sjećaju, već da nas pozivaju da stupimo u aktivan odnos s prošlošću. Prostori i mjesta sjećanja trebaju da budu lokacije na kojima se sakupljaju individualna sjećanja i uspomene koje supostojе odvojeno jedna od druge. Shodno tome, Young insistira na jačanju individualnog pristupa sjećanju i depontenciranju značenja koje implicira pojam kolektivnog. Za razliku od Younga, Olick ukazuje na važnost i upotrebljivost oba pojma, koji su po njemu u epistemološkom i prakseološkom smislu istovremeno diferentni i usko povezani, jer sjećanje jeste individualno, ali se po pravilu ne odvija van grupe. Nadalje, smisao i svrha kolektivnog i individualnog sjećanja i pamćenja ne podudaraju se u potpunosti, iako se međusobno uvjetuju i prožimaju. Olick stoga zagovara da se značajske razlike koje proizlaze iz ova dva pojma ne razdvajaju na metodološkoj i teorijskoj razini.³⁶

Organizovanje službenog i društvenog sjećanja

Sjećanje samo po sebi je bezoblično, nestabilno i podliježe zaboravu. Potrebna mu je, dakle, stabilizacija u vremenu i prostoru kroz materijalizaciju i konkretizaciju, te određene forme ponavljanja.

Kao što je već spomenuto u prvom dijelu ovog teksta, za konstituisanje nacije, države, nacionalnog identiteta i historijske svijesti, kolektivno pamćenje i sjećanje su od ključnog značaja. Konstrukcija, uređenje i upravljanje kolektivnim pamćenjem i sjećanjem zahtijevaju sistematičan pristup u vidu institucionalizacije. Službene politike sjećanja kreiraju državne institucije snagom svoga ovlaštenja da donose odluke koje su relevantne za cjelokupno društvo. Nadalje, predstavnici državne, a vrlo često lokalne vlasti su mandatirani da odlučuju i o distribuciji sredstava za sprovođenje politika sjećanja. Političke elite su nosioci interpretacija

35 James E. Young: *The Texture of Memory. Holocaust Memorials and Meaning*, Yale University Press, 1993.

36 Jeffrey K. Olick: *Collective Memory: The Two Cultures*, 1999. *Sociological Theory* 17(3):333-348.

prošlosti koje su podređene potrebama tekućih ideologija. U skladu sa službenom verzijom o prošlosti vrši se izbor sadržaja i događaja iz istorije koji se smatraju vrijednim da uđu u kolektivno pamćenje, i onih perioda iz prošlosti koji su kvalificirani kao beznačajni, te ih treba zaboraviti ili se njihovo spominjanje u javnom diskursu čak zabranjuje, ako simboliziraju za vladajuće elite neprihvatljive ideološke koncepte. Iz istorije određenog kolektiva biraju se po pravilu ključni, prekretni momenti koji su izazvali promjenu političkog i kulturnog identiteta jednog naroda, kao što su na primjer proglašenje nezavisnosti, izbijanje ratova, pobjede i porazi, mirovni sporazumi. Pored toga sastavni dio kolektivnog sjećanja predstavljaju i ličnosti raznih profila čiji se doprinos smatra od vitalnog značaja za cijelu zajednicu. Izgradnjom spomenika i memorijala, imenovanjem ulica, javnih ustanova i trgova prema slavnim ličnostima i ključnim istorijskim događajima, javni prostor se pretvara u vizualnu reprezentaciju kolektivnog sjećanja i svijesti. Pored uprostorenja i vizualizacije kolektivnog sjećanja, službene politike sjećanja obuhvataju i očuvanje kulturnog nasljeđa kroz muzeje, arhive, izložbe, filmove i umjetničku produkciju, kao i prenošenja sadržaja vezanih za nacionalni identitet i istoriju kroz obrazovne sisteme. Jedna od temeljnih djelatnosti u tom kontekstu su izrade udžbenika za istoriju, književnost i jezik, geografiju i vjeronauku. Organizovano sjećanje prati i određeni ritam i dinamika. Tako se, primjera radi, ciklično uređenje kolektivnog sjećanja osigurava državnim kalendarima kojima se utvrđuju praznici od državnog, nacionalnog, vjerskog i internacionalnog značaja, kao i dani komemoracija. Statične forme sjećanja dopunjuju dinamični odnosno performativni oblici sjećanja kao što su komemoracijske ceremonije, rituali, vjerski obredi.³⁷

Vrijedna spomena je činjenica da svaka promjena režima rezultira prekrajanjem istorije i reorganizacijom kolektivnog sjećanja. To se manifestuje između ostalog, preimenovanjem ulica, javnih ustanova i trgova, prenamjenom, pa čak i zapuštanjem ili rušenjem spomenika i memorijalnih kompleksa prethodnog režima, zatim preradom cjelokupnog kulturnog kanona.

Službene politike sjećanja postavljaju smjernice i okvir sjećanja za jedno društvo. Akteri koji institucionaliziraju sjećanje i pamćenje su pored predstavnika državne i lokalne vlasti, mediji, obrazovni sistemi, kulturne i vjerske institucije, do određene mjere i udruženja žrtava i veterana. Međutim, iako dominantan, institucionalizirani vid sjećanja nije jedini unutar jednog društva u kojem supostojе razne mnemoničke zajednice sa svojim alternativnim strategijama sjećanja. Nosoci alternativnih kultura sjećanja mogu biti predstavnici manjina, političke opozicije, građanskih inicijativa, dijaspora. Službene politike sjećanja, alternativne kulture sjećanja vidne u javnom prostoru, privatna/porodična sjećanja skupa čine šire, društveno sjećanje. Odnos između aktera društvenog sjećanja je dinamičan, omogućava različite alijanse ili se, na temelju oprečnih tumačenja prošlosti i zahtjeva za budućnost, ispoljava i doživljava kao bitka oko prava na participaciju, priznanje i prisustvo.

37 O društvenom uređenju sjećanja i pamćenja vidi Eviatar Zerubavel: *Time Maps: Collective Memory and the Social Shape of the Past*, Chicago, 2003. Eviatar Zerubavel: *Calendars and History: A Comparative Study of the Social Organization of National Memory*, in: Jeffrey Olick (ed.): *States of Memory: Continuities, Conflicts, and Transformation in National Retrospective*, Durham, 2003.

Prelomni i vrlo traumatični istorijski momenti koji obilježavaju kulture sjećanja u Bosni i Hercegovini od 1990. godine pa do današnjeg dana su raspad SFR Jugoslavije, pobjeda nacionalnih partija nakon prvih višestranačkih izbora i izbijanje rata 1992. godine, koji je u Bosni i Hercegovini kulminirao genocidom.

Istražujući politike sjećanja u BiH u odnosu na nasljeđe narodnooslobodilačke borbe i Drugi svjetski rat, Darko Karačić primjećuje da revizionistički odnos prema ideologiji komunističkog režima počinje dolaskom nacionalnih partija na vlast. Smjena režima popraćena je izmjenama “vizualnih podsjetnika na postojeći narativ, kao što su bili: prenamjena memorijalnih centara i muzeja, zapuštanje i devastacija spomenika i spomen-područja te preimenovanje ulica čiji su nazivi podsjećali na događaje i ličnosti iz Drugog svjetskog rata koje je socijalistički jugoslavenski režim smatrao važnim u tom narativu.”³⁸ Odnos vlada post-jugoslovenskih država spram komunističke prošlosti se u zadnje dvije decenije mijenjao i sve se više usložnjava kroz pokušaje da se rehabilitiraju fašističke politike i vojne formacije iz Drugog svjetskog rata, istovremeno konstruišući navodni kontinuitet između antifašističke borbe partizana i borbe novonastalih vojski 1990-ih godina za državni, odnosno nacionalni suverenitet.

Službene politike sjećanja od rata pa do danas uglavnom su koncipirane prema etno-nacionalnoj paradigmi. Etnički identiteti su tako konstituisani da su u stalnom neskladu s bosanko-hercegovačkim identitetom kao multikulturalnim i građanskim konceptom identiteta. Jednonacionalne orijentacije utiču uvelikome na tumačenja i sjećanja na nedavnu, ratnu prošlost.

U središtu dominantnih kultura sjećanja su žrtve rata, pali borci i ratni heroji isključivo jedne nacionalne skupine. Duboka sukobljenost i podijeljenost narativa o prošlosti najvidljivije se očituje u tome da se ratni zločinci s jedne strane slave kao narodni heroji na drugoj strani. Ta tendencija ukazuje na prisutnost još jedne bitne komponente vladajućih kultura sjećanja: relativiziranje, pa čak i poricanje zločina počinjenih u vlastitoj etničkoj skupini. Strategije šutnje, relativizacije i poricanja sastavni su dio javnog i porodičnog sjećanja.

³⁸ Darko Karačić: Od promoviranja zajedništva do kreiranja podjela. Politike sjećanja na partizansku borbu u Bosni i Hercegovini nakon 1990. godine, u: Darko Karačić, Tamara Banjeglav, Nataša Govedarica: *Re:vizija prošlosti. Politike sjećanja u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji od 1990. godine*, Sarajevo, 2012, str. 17-89, citat na str. 23.

Ekspertna radna grupa zadužena za izradu državne Strategije tranzicijske pravde u svoj radnoj verziji online objavljene Strategije opisuje proces memorijalizacije na sljedeći način: "proces memorijalizacije [je] politiziran i (...) izražava jednostran pogled na događaje u prošlosti."³⁹

U dokumentu se takođe ističe zabrinjavajuća činjenica da se memorijali s jednonacionalnim i vjerskim obilježjima, posvećeni vlastitim žrtavama ili palim borcima, postavljaju u mjestima povratka. "U tom smislu, naročito su značajna spomen-obilježja jedne etničke skupine koja su podignuta na mjestu stradanja pripadnika druge etničke skupine ili u povratničkim naseljima gdje žive pripadnici samo jedne etničke zajednice. Također, negativan efekat na povratničko stanovništvo imala su ona spomen-obilježja, sa pomenutim karakteristikama, koja su postavljena u školskim prostorima, a u koja idu učenici povratnici."⁴⁰

Ovakvo stanje na terenu ilustruje da se jednonacionalne strategije sjećanja vrlo često kombinuju i sa zabranom da civilne žrtve rata druge etničke grupe na mjesto stradanja postave spomen-ploču ili s uništavanjem ili skidanjem takvog spomen-obilježja, čime se žrtve ponovo vrijeđaju.⁴¹

Pored službenih politika sjećanja razvile su se, prije svega u civilnom društvu, građanske inicijative kao alternativni modeli sjećanja. Nije teško zamijetiti da su te alternativne kulture sjećanja reakcija na etno-nacionaliziranu politiku sjećanja. Glavni motiv tih inicijativa je solidarnost i pružanje podrške svim žrtvama rata, zatim potreba da se probije zid šutnje, javno suprotstavi strategijama poricanja i odredi prema ratnim zločinima koji su počinjeni u vlastitoj grupi.

Broj takvih inicijativa nije zanemariv, ali ću zbog ograničenosti prostorom spomenuti samo jednu noviju inicijativu koja svoj odnos prema društvu nagovještava već u samom nazivu svoje aktivističke grupe "*Jer me se tiče*". Radi se o grupi aktivistkinja i aktivista iz cijele Bosne i Hercegovine s više od 50 članova. Primarni cilj je obići mjesta stradanja civilnih žrtava rata bez obzira na njihovu etničku i vjersku pripadnost. Grupa mladih 27. aprila 2013. krenula je u obilazak bivših logora u Hadžićima, Čelebićima, Jablanici i Dretelju. U noći s petka na subotu, 25. 10. 2013. "*Jer me se tiče*" postavila je tri spomen-ploče civilnim žrtvama ratnih zločina u Foči, Konjicu i Bugojnu. Ploče su, po naredbi lokalnih vlasti, ponovo uklonjene. Međutim, Inicijativa nastavlja sa svojim akcijama. Kako stoji na njihovoj internet stranici, aktivistkinje i aktivisti svojim djelovanjem žele društvu staviti do znanja da su protiv poricanja ratnih zločina, diskriminacije i politizacije žrtava.⁴²

Kulture sjećanja i tranziciona/tranzicijska pravda

Kao što je poznato, mehanizmi tranzicijske pravde su: krivična pravda; utvrđivanje činjenica i kazivanje istine; reparacije i memorijali i institucionalne reforme.

U Strategiji tranzicijske pravde, ključnom dokumentu za rad na polju suočavanja s prošlošću, memorijali se navode kao simbolični vidovi reparacija. Pored memorijala autori spominju i

39 Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine i Ministarstvo pravde Bosne i Hercegovine: Strategija tranzicijske pravde u Bosni i Hercegovini 2012. - 2016. Radni tekst, Sarajevo, 2012, str. 61.

40 Ibidem, str. 62

41 O izgradnji memorijala u post-jugoslovenskim zemljama vidi i istraživanja koja su sprovedli novinarski timovi BIRN-a. Rezultati su predstavljeni u junu 2013. godine u Sarajevu: <http://www.balkaninsight.com/rs/article/stihija-podizanja-spomenika-na-balkanu>

42 Više informacija o inicijativi "*Jer me se tiče*" dopustno je pod ovim linkom: <https://www.facebook.com/jermesetice>

“izvinjenje, (...), promjene nastavnih planova i programa, utvrđivanje i verifikacija činjenica o prošlosti.”⁴³ Važnost koju implementacija ovog segmenta mehanizma tranzicijske pravde ima za društvene procese objašnjava se u Strategiji na sljedeći način: “Proces memorijalizacije neposredno se naslanja na obaveze države da osigura zadovoljenje zbog kršenja prava, kao i da zaštiti historijsko sjećanje, kako bi se spriječilo poricanje, revizija i negiranje prošlosti, te osigurala prevencija od kršenja prava. Generalno gledajući, memorijali imaju funkciju da izazovu emotivnu reakciju, kao i da pruže saznanje o određenom događaju. Međutim, u konceptu tranzicijske pravde memorijalima se daje i pedagoška funkcija, koja se ogleda kroz edukaciju i stimuliranje otvorenog i širokog društvenog dijaloga o onome šta memorijali predstavljaju i koja je njihova veza sa sadašnjim društvenim pojavama, kako bi se zaštitile demokratske vrijednosti i ljudska prava, te osigurala prevencija od ponavljanja traumatične prošlosti.”⁴⁴

Primjetno je da se u konceptu tranzicijske pravde kulture sjećanja ne spominju u svom širokom značenju već prominentno u kontekstu izgradnje spomenika kao vida ostvarivanja prava civilnih žrtava rata. Međutim, spomenička kultura predstavlja samo jednu formu sjećanja, i to onu na koju građanske inicijative s alternativnim pristupom imaju najmanje uticaja jer sredstva koja su potrebna za gradnju spomenika i memorijala nadmašuju mogućnosti aktivistički organizovanih grupa. Osim toga, urbanističke dozvole za podizanje spomenika izdaju lokalne vlasti koje vrlo često znaju ignorisati zahtjeve kojima se želi postići inkluzivna kultura sjećanja. Kako bi se mogao uključiti veći broj važnih aktera iz civilnog društva, bilo bi neophodno uvrstiti i druge, finansijski manje zahtjevne forme sjećanja kao što su komemorativne akcije ili umjetnički projekti. Što se tiče dijaloga s lokalnim vlastima, bitno je da se nastavi s javnim zagovaranjem alternativnih modela i širenjem kruga aktera.

Autori Strategije tranzicijske pravde uz kulture sjećanja i memorijale vežu između ostalog edukativnu funkciju i otvaranje prostora za širi društveni dijalog. U ovom poglavlju osvrnut ću se na dijaloški proces na lokalnoj razini, a u narednom poglavlju biće riječi o tome kako metodološki riješiti pitanje prenošenja znanja o prošlosti na mlade generacije i koju funkciju dodijeliti sjećanju na traumatična iskustva u edukativnim programima.

Pri organizovanju diskusija o procesu memorijalizacije u lokalnim zajednicama, kako se to predlaže u Strategiji, čini mi se potrebno imati sljedeće tačke u vidu: negativan učinak koji su memorijali imali do sada na društvenu koheziju; opšte nezadovoljstvo rezultatima koji su postignuti primjenom mehanizama tranzicijske pravde do sada; dokumentacija na osnovu koje se donosi odluka o podizanju spomenika; asimetrije moći; konfliktirajući i konkurirajući prioriteti i potrebe jedne zajednice.

Istraživanja koja su novinarski timovi BIRN-a sprovedi u cijeloj regiji o izgradnji spomenika jasno ukazuju najprije na postojeću maniju memorijalizacije.⁴⁵ Zatim novinari i novinarke konstatuju da spomenici koji su od početka rata do danas podignuti produbljuju konflikte i nepovjerenje u lokalnim zajednicama. Imajući takav bilans u vidu, u dijaloške procese i diskusije trebale bi biti uključene evaluacije o dosadašnjim procesima memorijalizacije i o učincima koje su imali na suživot u dotičnoj zajednici. Pri pripremi diskusija takođe ne treba zanemariti činjenicu da su građani i građanke nezadovoljne rezultatima koji su postignuti implementacijom mehanizama

43 Strategija tranzicijske pravde, str. 16.

44 Strategija tranzicijske pravde, str. 17.

45 Rezultati istraživanja prezentirana u više članaka mogu se naći na BIRN-ovoj web stranici pod sljedećem linkom: <http://www.balkaninsight.com/rs/article/stihija-podizanja-spomenika-na-balkanu>

tranzicijske pravde, budući da su daleko ispod očekivanja, što uvećava skepsu prema spomenutim instrumentima.⁴⁶ Ako se presude ICTY-a djelomično osporavaju, procesi vetinga nisu okončani i pojačavaju osjećaj straha i nezaštićenosti, posebno u povratničkim sredinama, ako se vidovi diskriminacije prema manjinskom stanovištvu odražavaju i na mogućnosti zapošljavanja, ako se povratničkoj djeci otežava pohađanje nastave i sadržaji u udžbenicima nacionalnih predmeta izazivaju netrpeljivost među učenicima i učenicama, onda se mora postaviti pitanje da li pod takvim uslovima gradnja spomenika može da transformiše konfliktne odnose u zajednici. Građane i građanke zajednice treba prije svega ojačati da ne poduzimaju korake koje će znatno pogoršati situaciju, što se ne treba nužno protumačiti kao odustajanje od zaštite ljudskih prava ili čak poraz. Nadalje, u podijeljenim zajednicama mora se računati s time da supostoje konflirajući i konkurirajući prioriteti i potrebe. U prevazilaženju kršenja ljudskih prava, podrška civilnim žrtvama rata da ostvare svoja prava i da im se vrati njihovo dostojanstvo su prioritet svake zajednice koja želi da gradi vrijednosni sistem utemeljen u načelima ljudskih prava, povjerenja i uzajamnog poštovanja. Pored prava i potreba žrtava postoje i prava i potrebe jedne cijele zajednice. Da bi se postigao suživot u miru i sigurnosti, valja te potrebe uskladiti, a da se pri tome ne padne u zamku relativizma ili osjećaja moralne superiornosti. Memorijali će moći tek onda da razviju učinak koji se od njega očekuje, kada njegova izgradnja bude izrazita želja cijele zajednice, do tada on će biti znak razdvajanja, ma koliko iz perspektive ljudskih prava njegovo postojanje bilo opravdano. U diskusijama o izgradnji spomenika bilo bi dobro usmjeriti i raspravu na pitanja vezana za dokumentaciju na osnovu koje se donosi odluka o podizanju spomenika. Spomenik kao javni i trajni objekt ulazi u kolektivno sjećanje, stoga je važno da podaci o žrtvama i zločinima na temelju kojih je izgrađen budu vjerodostojni i provjerljivi. Inače potreba za validnom dokumentacijom predstavlja sponu između memorijalizacije i drugih mehanizama tranzicijske pravde. Za kraj, asimetrije moći koje se poslije rata nisu suštinski promijenile stvaraju i "asimetrije sjećanja"⁴⁷, kako je to opisala Aleida Assmann. Te asimetrije se neće umanjiti zajedničkim zaboravom već zajedničkim sjećanjem, zaključuje Assmann. To pretpostavlja sposobnost žaljenja i tugovanja. Tamo gdje su te emotivne reakcije deficitne valja postaviti pitanje zašto neko ne može da žali za žrtvom. U toj blokadi leži ključ kako da se odustane od strategije poricanja.⁴⁸

Mjesta savjesti

Kao što sam već nagovijestila, u ovom poglavlju dotaći ću se pitanja memorijalizacije i edukativnih mjera. U tom kontekstu se u Strategiji navode mjesta savjesti kao vrlo pogodan model. Za Liz Ševčenko, direktoricu Internacionalne koalicije mjesta savjesti (International Coalition of Sites of Conscience)⁴⁹ koncept mjesta savjesti se izrodio iz potrebe da se poduzme otklon prema tradicionalnim konceptima muzeja ili memorijala koji su statični i ne omogućavaju

46 Vidi o tome opširnije u Martina Fischer, Ljubinka Petrović-Ziemer (eds.): *Dealing with the Past in the Western Balkans. Initiatives for Peacebuilding and Transitional Justice in Bosnia-Herzegovina, Serbia and Croatia*, Berghof Report No. 18, Berlin, 2013.

47 Aleida Assmann: *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*, München 2006, str. 107.

48 O kulturama sjećanja u sklopu tranzicijske pravde i procesu demokratizacije vidi Sebastian Brett, Louis Bickford, Liz Ševčenko, Marcela Rios: *Memorialization and Democratization: State Policy and Civic Action*, New York, 2007; Judy Barsalou, Victoria Baxter: *The Urge to Remember. The Role of Memorials and Social Reconstruction and Transitional Justice, Stabilization and Reconstruction Series No. 5*, Washington, 2007; Erneshee Naidu, with contributions from Bix Gabriel and Mofidul Hoque: *From Memory to Action. A Toolkit for Memorialization in Post-Conflict Societies*, New York.

49 Više informacija o Internacionalnoj koaliciji mjesta savjesti se može naći pod sljedećim linkom: <http://www.sitesofconscience.org/>

nikakvu razmjenu i interakciju između posjetiteljki i samog mjesta sjećanja, niti osoblje otvara mogućnost dijaloga i zajedničkog istraživanja i učenja između njih samih i posjetitelja. Memorijali koji su puka reprezentacija nacionalnih identiteta, prema Ševčenko, vrlo brzo će biti prepušteni zaboravu.

Mjesta savjesti su, u većini slučajeva, memorijali i muzeji koji čuvaju sjećanje na stradanje i kršenje ljudskih prava, ili pak na značajne historijskih događaja. Sama izgradnja memorijala i spomenika neće spriječiti ponovno izbijanje nasilja, niti instrumentalizaciju historije za maligne političke ideologije.

U srži koncepta mjesta savjesti stoji napor da se građanstvo podstakne da se angažuje u kritičnom promišljanju prošlosti i gorućih problema sadašnjosti, te da bude dovoljno inspirisano da preduzme korak ka aktivnom učešću u borbi protiv različitih vidova diskriminacije i kreiranju sigurne i slobodne budućnosti zajednice u kojoj živi.⁵⁰

Izučavajući razne oblike kršenja ljudskih prava u prošlosti, mogu se razviti sposobnosti da se prepoznaju obrasci ponašanja, strukturalno, kulturalno i sistemsko nasilje koje pripremaju jedno društvo da podrži ili da učestvuje u rušenju standarda humanosti i vršenju kriminalnih radnji. Edukativni programi koji se nude na mjestima savjesti, osim analitičko-kritičkog pogleda na prošlost, navode i svoje posjetioce da stečeno znanje o prošlosti povežu s trenutnom situacijom društva u kome žive i usmjere pažnju na probleme i konflikte s kojima se nose kao pojedinike i pripadnici jedne zajednice, kao što su imigracija, siromaštvo, rodna i rasna diskriminacija, intergeneracijski konflikt. Mjesta savjesti u svojim edukativim programima žele da izoštre savjest sugrađana/ki za razvoje koje predstavljaju implicitno ili eksplicitno prijetnju stečenim vrijednostima kao što su ljudska prava i humanost. Takođe žele podići svijest o tome da se zlodjela koja su se dogodila u prošlosti mogu opet dogoditi te je zbog toga budnost i spremnost da se spriječi izbijanje nasilja, kada se pojave prve naznake, i dalje potrebna. Zajednički rad na prošlosti i sukobljenim narativima ne treba da izazove strah i resignaciju, već da produbi radoznalost i ojača uvjerenje da se konfliktima može kreativno pristupiti i da se nepomirljiva viđenja ne moraju doživjeti jedino kao polje žestokih obračuna, već polje učenja i spoznaje. Suočavanje s prošlošću nas dovodi u situaciju da, preko sjećanja na druge, shvatimo širok spektar ljudskog iskustva i etičkih dilema pred koje svako od nas može biti stavljen.

Radi ilustracije za mjesta savjesti navest ću jedan primjer iz Čilea, Villa Grimaldi, Kooperacija Park Mira (Corporacion Parque por la Paz Villa Grimaldi). Nakon vojnog puča u septembru 1973. godine, kada je svrgnut tadašnji predsjednik Salvador Allende, na vlast je stupila vojna hunta koju je predvodio Augusto Pinochet. Slijedi skoro sedamnaest godina vladavine straha i terora. Sve demokratski uređene instucije su morale da obustave svoj rad. Za vrijeme Pinochetove vojne diktature politički protivnici su sistematski odvođeni, zatvarani i mučeni. Villa Grimaldi bila je u posjedu jedne vrlo imućne porodice u Penalolenu, predgrađu Santiagoa. Za vrijeme Pinocheta ta vila pretvorena je u mjesto zatočenja i mučenja. Pretpostavlja se da je oko 4.500 hiljada ljudi zatvoreno u ovom kompleksu. Niko od njih nije znao/znala gdje se nalaze.⁵¹ Po okončanju vojne diktature, tajna služba DINA je naredila kompletno rušenje vile i ostalih objekata na posjedu, kako bi se izbrisali svi tragovi zločina i obilna dokumentacija. Za bivše zatvorenike potraga za tim mjestom stradanja stavila ih je pred ogromne izazove: niti su znali gdje su bili zatvoreni, niti su mogli da slute da su svi objekti porušeni. Potragu je otežala i činjenica da su žrtvama oči bile

50 Vidi o tome Liz Ševčenko: *Sites of Conscience: new approaches to conflicted memory*, New York.

51 Za više informacija posjeti web stranicu Ville Grimaldi: <http://villagrimaldi.cl/>

zavezane. Ipak je jedna zatvorenica mogla da prepozna dugo traženo mjesto zahvaljujući komadićama staza kojima su vođene iz jednog objekta u drugi. 1996. godine grupa preživjelih je osnovala Corporacion Parque por la Paz Villa Grimaldi. Vođene su duge rasprave kako se postaviti prema tom mjestu i šta uraditi od tih ruševina.

Odluka je bila da se objekti neće rekonstruisati, već će se cijela površina pretvoriti u park mira s malim brojem manjih objekata kao simboličnim memorijalima. Izgradnja tog memorijalnog kompleksa tekla je preko niz godina. Od komadića staza i objekata koje su preživjeli nalazili na posjedu pravili su mozaike. Ti mozaici koji se mogu naći po cijelom kompleksu podsjećaju na činjenicu da zatvorenici nikada nisu vidjeli cijeli prostor na kojem su se nalazili. Svezanih očiju, vidjeli su uvijek samo iscječke svoje okoline. Neke zatvorenice su se sjetile da su prolazile kraj jednog rondela gdje su ljeti mirisale ruže. Na tom mjestu aktivisti Kooperacije zamolili su porodice žrtava tog kampa, koje su ili ubijene ili nestale, da zasade ružičnjak. Svaka ruža nosi ime jedne žrtve. Sagrađena je i jedna spomen kuća (memory house) gdje su izložene slike i predmeti žrtava, uz ličnu biografiju. Villa Grimaldi je mjesto sjećanja, ozdravljenja i priznanja. Tu se preživjeli redovno sreću i razmjenjuju, njegujući vrt, ružičnjak i spomen-kuće.

Pored toga, ono je i mjesto učenja i dijaloga. Studentice i učenici iz cijele zemlje posjećuju spomen-park. Vodiči kroz park su bivše zatvorenice. Na edukativnim programima radi i stručno osoblje. Sjećanje na prošle strahote se povezuje sa strukturiranim i moderiranim razgovorom o onim problemima koje mladi i ostali posjetioci prepoznaju kao ključne probleme u svojoj zajednici. Primjera radi, jedna grupa studenata je u jednoj takvoj radionici identificirala nasilje u školi, rasizam, stigmatizaciju imigranata i osiromašeni aktivizam u civilnom društvu kao direktnu posljedicu masovnog odvođenja mladih ljudi za vrijeme diktature. Na osnovu tih sakupljenih rezultata, osoblje Ville Grimaldi je organizovalo u školama s visokom stopom kriminaliteta radionice na temu prevencije nasilja. Kako se to pokazalo vrlo uspješnim, nastavlja se s takvim aktivnostima. Trenutno u svijetu postoji oko 90 mjesta savjesti.

LITERATURA

Assmann, Aleida: *Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*, München 1999.

Assmann, Jan: *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*, München, 4. izdanje, 2002.

Assmann, Jan: *Kulturno pamćenje. Pismo, sjećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama*, prev. Vahidin Preljević, Zenica 2005.

Barsalou, Judy, Victoria Baxter: *The Urge to Remember. The Role of Memorials and Social Reconstruction and Transitional Justice*, Stabilization and Reconstruction Series No. 5, Washington, 2007.

Brett, Sebastian, Louis Bickford, Liz Ševčenko, Marcela Rios: *Memorialization and Democratization: State Policy and Civic Action*, New York, 2007.

Fischer, Martina, Ljubinka Petrović-Ziemer (eds.): *Dealing with the Past in the Western Balkans. Initiatives for Peacebuilding and Transitional Justice in Bosnia-Herzegovina, Serbia and Croatia*, Berghof Report No. 18, Berlin, 2013.

Giesecke, Dana, Harald Welzer: *Das Menschenmögliche. Zur Renovierung der deutschen Erinnerungskultur*, Hamburg, 2012.

Halbwachs, Maurice: *Das Gedächtnis und seine sozialen Bedingungen*, Frankfurt a. M., 1985 (orig.: *Les cadres sociaux de la mémoire*, Paris, 1925).

Halbwachs, Maurice: Das kollektive Gedächtnis, Frankfurt 1991 (orig.: La mémoire collective, Paris, 1950).

Halbwachs, Maurice: On Collective Memory, Chicago, 1992.

Karačić, Darko: Od promoviranja zajedništva do kreiranja podjela. Politike sjećanja na partizansku borbu u Bosni i Hercegovini nakon 1990. godine, u: Darko Karačić, Tamara Banjeglav, Nataša Govedarica: Re:vizija prošlosti. Politike sjećanja u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji od 1990. godine, Sarajevo, 2012, str. 17-89.

Kuljić, Todor: Kultura sećanja. Teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti, Beograd, 2006.

Meier, Christian: Das Gebot zu vergessen und die Unabweisbarkeit des Erinnerns. Vom öffentlichen Umgang mit schlimmer Vergangenheit, München, 2010.

Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine i Ministarstvo pravde Bosne i Hercegovine: Strategija tranzicijske pravde u Bosni i Hercegovini 2012. - 2016. Radni tekst, Sarajevo, 2012.

Naidu, Erneshee, with contributions from Bix Gabriel and Mofidul Hoque: From Memory to Action. A Toolkit for Memorialization in Post-Conflict Societies, New York.

Nora, Pierre: Zwischen Geschichte und Gedächtnis, Frankfurt, 1998 [1990]

Nora, Pierre: Erinnerungsorte Frankreichs, za izdavača Etienne François, München, 2005.

Nora, Pierre: Između sjećanje i povijest. Diskrepancija, Vol 8 broj 12, Veljača 2007.

Olick, Jeffrey K.: Collective Memory: The Two Cultures, 1999. Sociological Theory 17(3):333-348.

Ševčenko, Liz: Sites of Conscience: new approaches to conflicted memory, New York

Young, James E.: The Texture of Memory. Holocaust Memorials and Meaning, Yale University Press, 1993.

Zerubavel, Eviatar: Time Maps: Collective Memory and the Social Shape of the Past, Chicago, 2003.

Zerubavel, Eviatar: Calendars and History: A Comparative Study of the Social Organization of National Memory, in: Jeffrey Olick (ed.): States of Memory: Continuities, Conflicts, and Transformation in National Retrospective, Durham, 2003.

<http://www.balkaninsight.com/rs/article/stihija-podizanja-spomenika-na-balkanu> (11.6.2015.)

<https://www.facebook.com/jermesetice> (11.6.2015.)

<http://www.sitesofconscience.org> (11.6.2015.)

<http://villagrimaldi.cl> (11.6.2015.)

2. INTERKULTURALNI DIJALOG

AUTOR:

Mr. sci. prof. Mirko Mutić

Republički pedagoški zavod Banja Luka

TEMA: INTERKULTURALNI DIJALOG

- STEREOTIPI I PREDRASUDE
- DISKRIMINACIJA/KOMUNIKACIJA/KONFLIKTI
- NACIONALIZAM U UDŽBENICIMA

CILJ: da učenici steknu znanja o stereotipima, predrasudama, diskriminaciji i konfliktima, o nacionalizmu u udžbenicima i da usvoje znanja o načinima prevazilaženja istih.

TRAJANJE PREDAVANJA/RADIONICE: 90 minuta

METODE I OBLICI RADA:

- monološka metoda (metoda usmenog izlaganja)
- metoda razgovora (dijaloška metoda)
- frontalni oblik rada
- rad u grupama
- individualni rad
- radionički interaktivni pristup
- interaktivne metode i oblici rada

NASTAVNI MATERIJAL I OPREMA: listići, panoji, tabla i flipchart papir, flomasteri, udžbenici, audio-vizuelna oprema (laptop i video projektor), internet, i dr.

CILJNA GRUPA: učenici/e srednjih škola u BiH

DODACI PREDAVANJU (preporučena literatura/vježbe/radionice/audio i video sadržaji):

- Priručnik o diskriminaciji, str. 73
- Vježbe i radionice:
INTERKULTURALIZAM (MODUL) - Priručnik za trenere, "Civitas" I MDG-F "Kultura za razvoj", Sarajevo 2009. (vježbe: 4, 5, 6, 7, 8, 9)
- Asocijacije, str. 154
- Drugi pogled, str. 155
- Korak napred, str. 155
- Heroji, str. 157

Izvor fotografije: <http://besolidary.blogspot.com/>

UVOD

Modeli vaspitanja i obrazovanja koji više ili manje direktno proizilaze iz standarda Opšte deklaracije o ljudskim pravima pokrivaju široku lepezu inovacija. Neki od njih usmjereni su na ljudska prava uopšteno (vaspitanje i obrazovanje za ljudska prava). Drugi se usredsređuju na pojedinačna prava, kao što su mir (rješavanje sukoba; vaspitanje i obrazovanje za toleranciju; medijacija; kultura mira; vaspitanje i obrazovanje za mir, bezbjednost i razoružanje; vaspitanje i obrazovanje za globalnu bezbjednost i sl.), razvoj (vaspitanje i obrazovanje za razvoj), samoodređenje (vaspitanje i obrazovanje za samoosvještenje/konscientizaciju ili za oslanjanje na sopstvene snage) ili zdravu sredinu. Treći, pak, polaze od načela međunarodne povezanosti i uloge međunarodnih institucija (globalno vaspitanje i obrazovanje, međunarodno obrazovanje i sl.). Ti se modeli primjenjuju različito: u nekim zemljama uvode se posebni nastavni predmeti u javne, odnosno privatne škole, ili se njihovi sadržaji uvode u za to primjerene postojeće predmete, u drugima se provode kao opšte nastavno načelo, a u trećima predstavljaju kao dio vannastavnih ili vanškolskih vaspitno-obrazovnih aktivnosti. Jedan od njihovih najznačajnijih rezultata jeste spoznaja da vaspitanje i obrazovanje koji polaze od načela i sadržaja Opšte deklaracije, odnosno od standarda ljudskih prava, mora biti vaspitanje i obrazovanje o ljudskim pravima, za ljudska prava i u uslovima ljudskih prava (Ray, 1994.) u svijetu razlika.

Promjene koje su uvedene u vaspitanje i obrazovanje poznate su kao interkulturalno ili multikulturalno vaspitanje i obrazovanje. Iako postoji razlika u značenju tih termina, ona je još uvijek više „vlasništvo“ uskih akademskih krugova. Na nivou politike i javnosti za sada se može reći da je termin „*interkulturalizam*“ odomaćen u programima Savjeta Evrope i pojedinih evropskih država, a termin „*multikulturalizam*“ (ponekad i kros-kulturalizam) u SAD, Kanadi, Velikoj Britaniji i Australiji. U oba slučaja radi se o posebnim programima koji se uvode u škole kako bi bile zadovoljene potrebe kulturno heterogene zajednice, ali i kako bi se pripadnicima manjina ili migranata omogućio lakši prelaz u redovni sistem obrazovanja.

Multikulturalizam i *interkulturalizam* su termini koji ukazuju na postojanje više kultura ili naroda na prostoru jedne teritorije. Dok se termin „*multikulturalizam*“ koristi da bi se opisalo društvo u kojem različite kulture žive na istoj teritoriji bez mnogo interakcije, termin „*interkulturalizam*“ predstavlja okruženje u kojem se smatra da kontakt i interakcija sa pripadnicima drugih kultura obogaćuje ljude, te da svi trebamo da učimo jedni od drugih.

Samim tim, interkulturalno obrazovanje, interkulturalni dijalog se fokusira na unapređenje uzajamnih odnosa pri susretima i interakciji pripadnika različitih naroda ili kultura. Pored upoznavanja, prvo svoje, pa onda i drugih kultura, interkulturalnim obrazovanjem se potiče razumijevanje osnovnih principa i načina funkcionisanja kulturno pluralne zajednice (npr. briga, jačanje građanske odgovornosti, solidarnosti, kritičko osvješćivanje o etničkim, rasnim, polnim, vjerskim i drugim faktorima koji prouzrokuju nejednakost, diskriminaciju, sukob, predrasude, stereotipe, nacionalizam, itd.)

STEREOTIPI I PREDRASUDE

Iako postoje kulturalne razlike koje su duboke i koje treba shvatiti ozbiljno, želimo pokazati da neki od najvažnijih izazova u multikulturalnim društvima nisu neophodno utemeljeni u razlikama, nego, naprotiv, u *stereotipima* i *predrasudama* koje mi sami, pod uticajem informacija koje primamo, stvaramo, a koji objašnjavaju te razlike. Postati svjestan toga može biti saznanje koje je teško prihvatiti, jer na ovaj način mi shvatamo svoje vlastite ljudske slabosti. Ovo znanje može nam, međutim, pokazati da je proces nastanka stereotipa i predrasuda spontan, a da borba protiv njih mora biti aktivna i svjesna. Proces osvješćivanja, sredstvo je za ovaj rad. Stereotipi su kategorizacija ljudi ili grupa koje imaju pojedine zajedničke crte. U pravilu, to su jednostavna uopštavanja tipa: *"Svi Bosanci su glupi"*, *"Svi Crnogorci su lijeni"*, *"Sve plavuše su glupe"*, *"Homoseksualni muškarci su ženskasti"* ili *"Feministkinje ne drže do svog izgleda"*.

Stereotipi su kategorizacije ljudi ili grupa koje imaju neke zajedničke crte. Valter Lipman, koji je i uveo ovaj izraz u nauku o društvu, stereotipe zove "slike iz naše glave". On smatra da mi najčešće svoje shvatanje o drugim ljudima dobivamo iz drugih izvora, a ne iz direktnog iskustva. Na taj način vidimo ono za šta smo "unaprijed programirani" da vidimo, a ne ono što je zaista pred nama, a naše se mišljenje ne promijeni čak ni kad se sami susretnemo sa predstavnikom/com određene grupe. Najčešće nam iskustvo potvrđuje sliku i čini proces generalizacije opasnijim, jer nam djeluje opravdana. Ako je stereotip koji se vezuje za romsku zajednicu: "Svi Romi su prosjaci", onda se pojedinci koje srećemo na ulici da prose, uzimaju kao dokaz ispravnosti tog stereotipa. Ako upoznamo lica koje ne odgovaraju postojećem stereotipu, najčešće ne mijenjamo postojeću sliku u smislu prestanka generalizacije i upoznavanja individue, nego pravimo subkategoriju koja se primijeti u komentaru tipa: "Ja imam prijatelja koji je Rom, ali je on završio fakultet i ne prosi." Postoje pozitivni i negativni stereotipi. "Bake su dobre", a "Žene su loši vozači". Bilo da su pozitivni ili negativni, ugrožavaju pravo na individualnost.

Kategorizacija ljudi uobičajen je proces mišljenja, i svi to radimo. To je jedan od načina na koji pojednostavljujemo i "sređujemo stvarnost" jer naša čula mogu da prime ograničen broj informacija, koje se nadovezuju na naša prethodna iskustva. Zbog toga nam nije cilj poslati poruku kako možemo potpuno odbaciti stereotipe i pomisliti da možemo živjeti bez njih, ali je vrlo važno da budemo svjesni njihovog postojanja u našoj glavi i njihovih mogućih negativnih posljedica u smislu našeg ophođenja prema ljudima na koje se ti stereotipi odnose. Ukoliko je stereotip da su "svi Romi prljavi i da, stoga, prenose zarazu", taj stereotip izaziva u ljudima osjećaj straha i gađenja u susretu sa svim pojedincima koji su pripadnici ove zajednice, a samim tim i reakciju izbjegavanja pripadnika ove grupe. Zato moramo osvješćivati slike, jer one utiču na naše ponašanje i dovode do ozbiljne društvene nepravde i diskriminacije ljudi koji postaju žrtve slika koje se vezuju za grupu kojoj pojedinac, po nekom dijelu svog identiteta, pripada.

Mjerenjem socijalne distance (spremnosti da se prihvate ili odbiju karakteristični socijalni odnosi s pripadnicima određenih grupa), možemo utvrditi raširenost predrasuda u određenoj zajednici. Stereotipi predstavljaju kognitivnu komponentu stava (ono što znamo o određenoj grupi), a socijalna distanca se, najčešće, odnosi na konativnu komponentu stava (kako se ponašamo u susretu s pripadnicima određenih grupa). Ona je važnija za društveni položaj neke grupe, a uslovljena je stereotipima.

Stereotipi i predrasude su naučeni obrasci mišljenja, što ih čini društvenim pojavama. Stvaraju se i prenose kroz socijalizaciju, nesvjesno kroz institucije sistema, obrazovanje, masovne medije i kroz naš svakodnevni život. Oni utiču na naše stavove i držanje i zbog toga ih moramo biti svjesni. Razvojem kritičkog mišljenja, tendencije ka stalnom preispitivanju informacija, koje su u osnovi slika i predrasuda, omogućava razdvajanje činjenica od uvjerenja i promjene ponašanja. Negativni stereotipi i predrasude mogu dovesti do toga da se ljudi udalje jedni od drugih. A kada ljudi prestanu komunicirati, redukuje se mogućnost da se koriguju. Tako vjerovatnoća da se neprijateljske slike uvećaju stalno raste.

Uopštavanja u vidu neopravdane generalizacije mogu biti štetna kada su pogrešna i kada se koriste bez obzira na individualne razlike i tada su izraz nepotpune indukcije, tj. suđenja na osnovu ograničenog iskustva (pojedinci potvrđuju pravilo i čine istinit dio slike). Čak i kada su stereotipi vrlo jaki, mogu se modifikovati ukoliko sretnemo lice/osobu koja toj slici ne odgovara.

Za razliku od stereotipa koji predstavljaju šematske i krute predstave o osobinama i ličnosti pripadnika neke grupe, koje se prenose i primjenjuju na svakog pojedinca iz grupe, *predrasude* su "presude prije suđenja", koje, pored kognitivne komponente (informacije na kojima se baziraju), uključuju i snažne emocije koje prate te informacije i čine predrasude snažnim uvjerenjima koja se odnose na jednu grupu ljudi.

Godine 1996. mladi čovjek je dobio sezonski posao tokom ljeta u jednim lokalnim norveškim novinama. Na recepciji ga je dočekala ljubazna službenica. Prije nego je stigao objasniti da je zaposlen kao novinar, ona mu je pokazala put prema odjelu za raznosače novina. Po njegovoj tamnoj boji kože ona je, bez provjere, brzo zaključila da se radilo o novom raznosaču novina.

Predrasude su, upravo zbog komponente uvjerenosti, svrstane u vrstu stavova jer je u njima vidljivo postojanje sve tri komponente stava (kognitivna, emocionalna, konativna). Postojanje sve tri komponente čini ih i težim i otpornijim na promjenu jer zahtjevaju intervenciju na tri nivoa. To je važno razumjeti jer predrasude opravdavaju diskriminaciju (različit tretman) ljudi zato što smo uvjereni da je to tretman koji zaslužuju. Ako smo uvjereni da su "svi Romi glupi", opravdavamo njihovo školovanje isključivo unutar specijalnih škola, na isti način kao što se u prošlosti, zloupotrebom nalaza određenih eksperimenata, odnosno njihovom pogrešnom interpretacijom, poslala poruka da je mozak crnaca lakši od mozga bijelaca, pa se preko tog uvjerenja pravdala diskriminacija uz komentare: "Zašto ulagati u njihovo obrazovanje, kada su oni glupi? Manuelni rad je isključivo za njih."

Danijel Goleman u "Emocionalnoj inteligenciji" govori da riječ emocija (*emotere*) potiče od glagola *motere* (kretanje) koji sa prefiksom *e* znači kretanje ka objektu, pa samim tim pojašnjava direktnu vezu osjećaja i djelovanja na osnovu njih. Ukoliko, kao polazište, imamo predrasude prema određenim grupama, teško da ćemo biti raspoloženi promijeniti unaprijed određena mišljenja samo na osnovu informacija koje nam neko nudi. Potreban je sistematski rad na

informisanju ljudi i razdvajanju činjenica od interpretacija, ali i susreti sa predstavnicima grupa i zajednički rad na razotkrivanju posljedica predrasuda i faktora koji omogućavaju njihov opstanak. Iskustvenim učenjem je moguće dotaći emocionalnu sferu, a samim tim i konativnu.

Otpornost na promjenu u odnosu na stereotipe se može lako ilustrovati reakcijama ljudi koji se edukuju o AIDS-u i načinima njegova prenošenja. Nakon dva sata informisanja, na pitanje edukatora da li bi se na kraju predavanja rukovali s njim ukoliko bi im on rekao da ima sidu, većina prisutnih eksplicitno je odbila ili je pokazala znake uznemirenosti i izbjegavanja kontakta. Ovaj primjer govori koliko emocije, u ovom slučaju strah, sprečavaju izmjenu uvjerenja i predrasuda uprkos novim informacijama koje smo primili, jer su one te koje presuđuju da li ćemo se rukovati ili ne, a ne nove informacije koje smo dobili.

PRILOG: PRIČA O CRVENKAPICI I VUKU - OVAJ PUT ISPRIČANA OD VUKA
(INTERKULTURALNO RAZUMIJEVANJE I LJUDSKA PRAVA - kompendijum, Helsinški komitet Norveške)

Živio sam u šumi, i pokušao sam prirodu uvijek čuvati čistom, jer je šuma bila moj jedini dom. Jednog lijepog dana, dok sam kupio smeće koje je ostalo iza nekih ljudi koji su tu bili na izletu, čuo sam neke čudne zvukove. Sakrio sam se iza jednog drveta i pokušao biti što je moguće tiši. Prema meni je, lakim koracima, išla mala curica s korpom u ruci. Na sebi je imala nekakvu čudnu crvenu odjeću, i odmah sam postao sumnjičav. Na glavi je nosila veliki crveni šešir s nekom vrstom zastora koji je skrivao njeno lice. Djelovalo je kao da nije htjela da je neko prepozna. Znam da ne treba suditi o drugima po izgledu, ali pošto je bila gost u mojoj šumi, osjećao sam da imam pravo da saznam nešto više. Zato sam izašao iz svog zaklona i zaustavio je. Pitao sam je ko je, odakle dolazi i druge obične stvari koje se često pitaju pri prvom susretu. Na vrlo neljubazan način mi je odgovorila da joj nije dopušteno "razgovarati sa strancima". Sa strancima! Zamislite nešto takvo reći! I to meni, čiji su djed, pradjed i puno rodbine prije njih živjeli u ovoj šumi od pamtivijeka! Ipak je bila dovoljno kulturna, pa mi je ispričala zašto je ovdje. Njena baka bila je bolesna, tako da joj je pošla u posjetu i ponijela užinu. Nakon nekog vremena stekao sam utisak da je ipak iskrena, ali i dalje sam mislio da je trebala paziti šta govori i ne hodati u tako čudnoj odjeći. Pustio sam je da ide dalje. Malo sam razmislio i onda ipak odlučio da prečicom odem u posjetu njenoj baki. Kada sam stigao, sreo sam jednu prijatnu staru damu. Objasnio sam joj situaciju. Složila se da je unuka trebala naučiti da se bolje ponaša, te da nije trebala biti tako nepristojna prema strancima. Zato smo se dogovorili da se s njom malo poigramo. Ja sam trebao da zauzmem bakino mjesto u krevetu, a ona da se sakrije ispod kreveta i pojavi tek kada je ja pozovem.

Kada je curica pokucala na vrata, zamolio sam je da uđe u bakinu spavaću sobu. Obukao sam bakinu odjeću, skočio u krevet i pretvarao se da sam ona. Ali prije nego što sam uopšte stigao započeti neku priču, opet me je počela vrijeđati. Komentarisala je moje uši i pitala zašto su tako velike! Jako sam se iznervirao. Pa već me je jednom uvrijedila! Pokušao sam ipak odgovoriti, i rekao sam da mi uši pomažu da je bolje čujem. I šta sam time htio reći? Naravno – da sam želio da sasluša moje savjete, da se ponaša pristojnije prema drugima i da više pazi šta govori. Ali mislite da je poslušala savjete? Ma kakvi, samo je nastavila. Na jedan vrlo arogantan način počela je komentarisati moje velike oči! Možete samo zamisliti kakvi su osjećaji bjesnili u meni. Dakle, nije bilo granica njenoj drskosti! Unatoč njenom ponašanju, savladao sam se i nisam se dao provocirati. Zato sam samo odgovorio da mi te velike oči pomažu da je bolje vidim.

Ali mislite li da se ona na tome zaustavila? Ma kakvi, samo je nastavila. Sljedećom uvredom prevršla je svaku mjeru! Znam da su mi zubi veliki, i ovo je, da budem sasvim iskren, za mene bilo veoma teško. Zar ova djevojčica nije imala drugog posla nego da me pita za moje velike zube? Znam da sam se trebao savladati, ali u tom trenutku sam iskočio iz kreveta, zarežao i rekao da će mi ti veliki zubi pomoći da je pojedem!

Sad želim naglasiti, reda radi, da ni jednom vuku nije stalo do toga da pojede neku malu djevojčicu. Ali kada se ovo malo razmaženo dijete rastrčalo po sobi i počelo derati i zapomagati, potrčao sam za njom da je utješim. Istog trenutka sam čuo vrata kako se otvaraju, i sljedeće što sam vidio bio je jedan ogroman čovjek koji je upravo ulazio u kuću. Viđao sam ga i ranije. Bio je to čuvar šume i bio je gotovo dva metra visok. Kada sam vidio sjekiru u njegovoj ruci, shvatio sam u kakvoj se opasnosti nalazim. Iza mene je bio prozor kroz koji sam, na sreću, iskočio na vrijeme.

Baka nikada nije htjela ispričati moju priču. Rekla je, naprotiv, da sam ja užasna zvijer u koju se nije moglo imati povjerenja. Ne znam šta se poslije tog strašnog dana dogodilo s tom curicom u crvenoj odjeći, ali jedna stvar je sigurna - ja više nikada nisam imao mir, i nesretno sam nastavio živjeti.

DISKRIMINACIJA/KOMUNIKACIJA/KONFLIKTI

Ako je osnovno načelo ljudskih prava bazirano na riječima da su svi ljudi rođeni jednaki, prihvatanje nejednakosti ljudi i podržavanje diskriminacije ruši cijeli koncept ljudskih prava.

Stereotipi i predrasude mogu dovesti do *diskriminacije*. Ovaj pojam najčešće se koristi za obilježavanje neosnovanog ili neobjektivnog tretiranja ljudi ili grupa, koje se zasniva na tome da se u obzir uzima njihov spol, nacija, religija, boja kože, etničko porijeklo, seksualna orijentacija, fizička ili psihička ograničenja ili neke druge karakteristike. Diskriminacija na osnovu boje kože ili rase zove se *rasizam*.

Diskriminacija potiče od latinskog „discriminare“, što znači „razlučiti“, „razlikovati“. „Diskriminirati“ znači različito tretirati, obično u smislu da se prema određenoj osobi postupa lošije nego prema nekoj drugoj. Riječ se obično koristi da bi se označila neobjektivna ili neopravdana razlika u tretiranju drugih lica, etničkih grupa, nacionalnosti, religijskih zajednica ili slično, i to zbog emocionalnih ili tradicionalnih stavova. U oblasti ljudskih prava, diskriminacija predstavlja razlikovanje u pogledu posjedovanja i obima prava.

Različito ponašanje može biti rezultat svjesne politike, ali ne nužno. U velikom broju zemalja nediskriminacija kao ogledalo jednakosti u zajednici jedan je od najvećih ideala, a diskriminacija je zabranjena. Pravo na nediskriminaciju je u osnovi Povelje UN-a i svih savremenih dokumenata o ljudskim pravima. I pored toga, diskriminacija može biti posljedica struktura i uobičajenog načina razmišljanja u društvu. Neko pravilo ili način njegovog korišćenja može biti diskriminirajuće po svojim posljedicama, iako u svojoj osnovi nije takvo.

U norveškim novinama Dagbladet izašao je 1998. godine članak o jednom tamnoputom momku kojeg je policija u Oslu zaustavila 17 puta u toku tri sedmice. Razlog je bio što je vozio vrlo lijep i skup bicikl, za koji je policija vjerovala da je ukraden. Kako bi jedan tamnopusi momak mogao imati ovako skup bicikl? Iako ne bismo mogli reći da je svako od tih zaustavljanja bilo rasistički motivirano, usudili bismo se reći da taj događaj u sebi može sadržavati elemente rasizma.

Neke društvene grupe imaju veću moć nego neke druge. U tom slučaju posljedice diskriminacije mogu biti još ozbiljnije. Političari, novinari, direktori i lica koja rade u državnim institucijama, bilo da je riječ o službama za zaštitu djece, školama, policiji, zatvorskim vlastima, službama za izbjeglice ili drugima, mogu zloupotrebjavati vlast tako što će nekima pružiti bolji pristup resursima ili mogućnostima nego drugima. Ali i obični ljudi mogu diskriminisati.

Diskriminacija je ponižavanje ljudskog dostojanstva i kršenje ljudskih prava. Ukoliko se grupe u društvu sistematski tretiraju drugačije, to može biti izvor nemira. Ako manjine osjećaju da imaju manje mogućnosti od većine, na primjer u školi, na tržištu rada, stambenom tržištu ili na drugim poljima, može doći do frustracije, agresije i konflikta. Ukoliko te društvene grupe stalno budu nazivane kao "oni drugi", može se desiti da se na kraju same počnu definisati tako, što će dovesti do umanjenog kontakta među grupama.

Ponekad pomislimo da je nešto diskriminacija, iako to nije tačno. Ako neki slijepi političar ne bude izabran u organ opštinske uprave, on može misliti da je u pitanju diskriminacija, dok su u stvarnosti potpuno druge stvari odigrale ulogu. Diskriminacija u ovakvim slučajevima može biti najlakše objašnjenje za "sve što ne ide kako treba" i na taj način umanjiti našu vjeru u vlastitu sposobnost da formiramo svoj život. Zbog toga uvijek moramo pažljivo procjenjivati razloge i ne nazivati stvari rasizmom i diskriminacijom prije nego što smo potpuno sigurni da je to tako. Ponekad nam ni naše vlastito iskustvo ne pomaže da se riješimo stereotipa.

Riječ *konflikt* potiče od latinskog *conflictus*, što znači sudar. Da bi se dogodio sudar, potrebna je neka vrsta interakcije, nezavisno o tome da li je dobrovoljna ili ne, unaprijed planirana ili spontana. Iz ovoga možemo zaključiti da su potrebni veza i kontakt među ljudima kako bi uopšte moglo doći do konflikta. Istovremeno se može reći da je u svakom slučaju interakcije uvijek prisutan preduslov za konflikt. Samo oni koji izbjegavaju druženje s ljudima mogu izbjeći konflikte. Međutim, život bez konflikata je život bez relacija.

Konflikti se dešavaju među individuama, među grupama i među državama. Mogu biti *vidljivi*, odnosno akteri jesu svjesni postojanja konflikta i izražavaju ga. Drugi konflikti mogu biti *latentni*, što znači da su preduslovi konflikta prisutni, ali da još nisu spoznati kao konflikt. Neki konflikti nastaju brzo i brzo se rješavaju, dok drugi mogu da se razvijaju kroz duži vremenski period i da postanu dugotrajni. Mnogo je razloga zašto dolazi do konflikta. Neki su povezani s činjenicom da ljudi ili grupe imaju različite stavove i vrijednosti ili različito doživljavaju stvarnost, dok drugi mogu biti povezani s neslaganjem u vezi s resursima i materijalnim pitanjima, kao i sa tim što ljudima nisu zadovoljene osnovne potrebe. Konflikti mogu biti nasilni, ali ne nužno.

Često i najlakše dolazimo u konflikt s onima koje najviše volimo. Tako gledajući, konflikti mogu biti pozitivni izrazi bliskih odnosa, emocionalne povezanosti i zavisnosti. Upravo zato što se brinemo o tim ljudima, postajemo frustrirani kada ne dijele naša stajališta. Na osnovu toga možemo razumjeti zašto najveći konflikti izbijaju između prijatelja, zaljubljenih, roditelja i djece. Konflikti mogu biti odraz postojanja jakih odnosa među ljudima. Konflikt će one koji su umiješani u njega uvijek nečemu naučiti.

Nerijetko se, kada su u pitanju teški konflikti, čuje "jedno je dovelo do drugoga, i najednom je bilo nemoguće zaustaviti taj proces". Teško je savladati konflikte kada su već započeli – čini se da žive svojim životima. Međutim, iako je teško, ne znači da je i nemoguće. Najvažnije je biti svjestan da u konfliktnim situacijama zapravo imamo izbor. Djeci, ali i mnogim odraslima i mladima, neobična

je misao da u većini situacija imamo mogućnost da odaberemo kako ćemo reagovati i djelovati. Činjenica da stalno biramo između različitih načina djelovanja, važna je spoznaja da bismo se razvili u odgovorna lica/osobe. Umjesto da konflikt upravlja nama, možemo pokušati mi upravljati njime.

U procesu konflikta obično su prisutne sljedeće alternative:

- pokušati izbjeći miješanje u konflikt;
- pokušati istisnuti ono što se događa iz svijesti;
- dopustiti da konflikt ide svojim tokom;
- reagovati negativnim emocijama i koristiti se psihičkom ili fizičkom moći;
- reagovati upotrebom sile;
- pokušati savladati i riješiti konflikt.

Konflikt počinje tako što dvoje ili više ljudi ili strana izrazi neslaganje. Sukob može biti oko resursa, vrijednosti ili strane jednostavno mogu imati različita mišljenja ili stavove.

U drugoj fazi konflikta, strane će raspravljati i iznositi argumente braneći svoja stajališta. Svaka strana ubijeđena je da je u pravu i stalo joj je da objasni svoja stajališta. Stvarnog dijaloga nema, jer jedna strana drugu ne sluša, i niko ne dopire do drugog. Obje strane doživljavaju situaciju koja nigdje ne vodi, i to ih čini frustriranim.

Razvijaju se jake emocije. U situaciji gdje druga strana ne sluša i nema stvarnog dijaloga, svaka strana će ponavljati svoje argumente, ali s pojačanim emocijama. U ovom stadiju obično se učesnici konflikta počnu ljutiti i osjećati da se njihovi interesi ne uzimaju u obzir, te da se prema njima nepravedno postupa.

Uključuju se elementi koji nemaju veze s problemom. U ovoj fazi počinju se spominjati prijašnje nesuglasice i svađe, iako one, u suštini, nemaju ništa s konfliktom. Strane također mogu, umjesto da se bave aktualnim predmetom, početi raspravu o osobinama onog drugog. Tipična su generaliziranja i iznošenje negativnih karakteristika druge osobe, poput: *"Za tebe nema nade"*, *"Tvoje reakcije su uvijek tako besmislene"*, *"Tipična muškarčina"*... Uvlačenje takvih nerelevantnih elemenata često povećava i otežava konflikt i čini ga teže rješivim. Dijalog se obustavlja. Konflikt se može završiti tako da strane prekinu kontakt; jedna drugoj okrenu leđa i više ne pričaju. Kada prestane komunikacija, situacija ostaje neriješena i preduslov za pronalazak rješenja se gubi. Važno je biti svjestan da u pojedinim slučajevima može biti ispravno povući se iz napete i akutne situacije konflikta, kako bi se spriječio prelazak u fizičku konfrontaciju. U tom slučaju, s dijalogom se može nastaviti kasnije, kada se strasti smire. Prekid dijaloga je najgori neprijatelj rješavanja konflikata.

Fizička konfrontacija. Konflikt se može završiti i fizičkim sukobom, strane se počinju tući, a nekad posežu i za drugom vrstom nasilja. Fizički okršaj je veoma traumatičan događaj koji će konflikt učiniti teže rješivim.

Opis faza spirale konflikta pokazuje da je teže riješiti konflikt koji se nastavlja razvijati. Što se ranije umiješamo da riješimo konflikt, to je bolje. Obično su dva elementa kriva za ubrzavanje i jačanje konflikta: to što nismo uvijek baš vješti u komunikaciji, i to što se lako predajemo emocijama. Da bismo rješavali konflikte na bolji način, važno je da naučimo vještinu dobre komunikacije i upravljanja vlastitim emocijama.

Do konflikata dolazi zbog toga što često istu situaciju doživljavamo na različite načine. Najteže, ali ujedno i najvažnije, u procesu savladavanja konflikta jeste komunikacija. Vježbanjem komuniciranja možemo postati bolji u rješavanju konflikata. Zbog toga je važno da smo svjesni razlike između diskusije i dijaloga. Kod diskusije nam je stalo da onaj drugi postane ubijeđen u ispravnost našeg stajališta: želimo da drugi misle isto kao mi. Većina ljudi upušta se u diskusije ubijeđena da je u pravu! To je prirodno! U nama su čvrsto ukorijenjeni uticaji i znanja iz prošlosti. Ako ljudi oko nas ne dijele naše stavove, imamo običaj da zaključimo kako jednostavno nisu razumjeli. I onda još jedanput ponavljamo što smo rekli. Diskusije često mogu dovesti do sukoba. Mislimo da smo u pravu i da bi drugi trebali misliti kao mi.

Kada upitate ljude na šta ih asocira riječ "konflikt", većina odgovara da im ona stvara negativne asocijacije, poput svađe, neprijateljstva, nemira, anksioznosti, straha, itd. To je prirodno, jer svi smo vjerovatno doživjeli konflikte koji izazivaju negativne osjećaje. Nađemo li se usred nekog konflikta, osjećamo se loše, postajemo nemirni i možda loše spavamo. Mnogi povezuju konflikte s naoružanom silom, ratovima, nasiljem, ubistvima, haranjima i iskorištavanjima. Kada se ozbiljni konflikti na nacionalnom i internacionalnom nivou ne riješe i završe masivnom upotrebom sile, medijske informacije o tome utiču i na nas. Uprkos očiglednim negativnim osjećajima kojima nas ispunjava pojam konflikta, pronaći ćemo, ako bolje razmislimo, i njegove pozitivne strane. *Ustvari, svakodnevni konflikti su neophodni da bismo se razvili kao ljudi. Ukoliko ih uspijemo savladati na konstruktivan način, oni mogu proizvesti pozitivan razvoj, kako pojedinca tako i društva.*

S obzirom na to da živimo u društvenim zajednicama, logično je da ljudi oko nas reaguju na naše ponašanje i na to kakvi smo. Nekada se stvaraju konflikti zato što djela i mišljenja izazivaju negativne reakcije. Međutim, ne smijemo prešutjeti ono što mislimo da bismo izbjegli konflikt. Naprotiv, ljudima je, da bi bili potpuni, važno da izraze svoje mišljenje.

Odrastajući, djeca formiraju svoju ličnost kroz neslaganja s roditeljima, braćom, sestrama i drugima: "Neću pojesti svoju hranu!" i "Neću da se igram lutkama – hoću da igram fudbal!" primjeri su načina isticanja djece i mladih u svakodnevnim izazovima. Verbalnim i tjelesnim izrazima ističu se želje, stajališta i zahtjevi koji mogu dovesti do trzavica i konflikata. Iako takvi izrazi mogu proizvesti neugodnosti, važno je, i zdravo, da drugima damo do znanja šta mislimo. Na taj način drugima pokazujemo ko smo, a zauzvrat dobijamo ili potvrdu ili ispravku. Na ovaj način gradimo svoj *identitet*.

Konflikti doprinose izgradnji *identiteta*. Kada ljudi imaju različita stajališta, može lako doći do konflikta. Iako se diskusije mogu zahuktati, iz njih može izaći nešto dobro. Jer tek kada ljudi razmišljaju različito i imaju različita stajališta, postoje izgledi da se nauči nešto novo. Može se tvrditi da se nemoguće razviti bez neslaganja i diskusija. Suprotnosti su prirodne, potrebne, efikasne, zdrave i konstruktivne. Odreknemo li se svoje stopostotne sigurnosti u nešto, i postanemo li otvoreniji prema drugima, veće su nam šanse da se razvijemo i obogatimo novim utiscima i saznanjima. Suviše rijetko u znanju i razmišljanju vidimo izvor sreće i razvoja. "Sazreti" je izraz koji se koristi kada lice/osoba prođe kroz značajno lično sazrijevanje. Izreka svjedoči o novom i važnom saznanju koje može dovesti čak i do vrednijeg odnosa prema samom životu. Promjena mišljenja i stavova stoga može biti znak rasta i sazrijevanja.

Posljednja važna strana konflikata, koju ćemo ovdje predstaviti, jeste da oni mogu stvoriti temelj za pozitivan razvoj i napredak, kako u međuljudskim odnosima, tako i u nacionalnom i

internacionalnom društvu. Konflikti su često rezultat stvarnih poteškoća i izazova i vidljivi su izrazi situacija koje treba ispraviti: Moramo postati svjesni izazova prije, kako bismo na vrijeme poradili na njima. Tek kada se najmlađi pobuni zbog nepravde što ne dobija novca koliko i starija braća i sestre, sistem dodjele džeparca se mijenja. Konflikti su često nužni da bi se došlo do razvoja i promjena. Mnogi napreci u nacionalnom i internacionalnom društvu rezultat su konflikata. Sindikat, koji je izborio bolje uslove za radnike, rezultat je jednog konflikta, na isti način kao što je borba za ženska prava na kraju 70-ih dovela do ravnopravnosti polova. Deklaracija o ljudskim pravima je rezultat najobimnijeg konflikta u historiji čovječanstva - Drugog svjetskog rata. *Na taj način konflikti, neposredno ili posredno, djeluju kao katalizatori za pronalaženje novih solucija i mjera.*

Konflikti mogu dovesti do napretka i pozitivnih izmjena u društvu. Doprinosе formiranju identiteta, dovode do ličnog rasta i razvoja, sklapanja novih prijateljstava i odnosa i dovode do pozitivnih promjena u društvu. Zato se ne trebamo plašiti konflikata. Naprotiv, oni su nam potrebni. Naučimo li se nositi s njima na bolji način, u većoj mjeri možemo izvući njihove dobre strane, i smanjiti one loše.

U konfliktnim situacijama važno je *aktivno slušanje*. To ne podrazumijeva samo slušanje riječi i rečenica, već i hvatanje svih onih signala koje druga osoba/lice koristi u komunikaciji, kako govor tijela tako i izraz lica. Često može zabrinuta bora na čelu, ton kojim se govori, nesiguran pogled i držanje tijela reći više nego hiljadu riječi. *Biti aktivan slušalac znači biti u stanju u potpunosti pažnju posvetiti drugoj osobi/licu.* Dobar slušalac će gledati pravo u onoga s kim razgovara i imati aktivno držanje tijela. Takva osoba/lice će, takođe, postaviti pitanje ukoliko joj nešto nije jasno. Suprotno tome, loš slušalac neće biti okrenut prema govorniku i pogled će mu biti usmjeren na sasvim drugo mjesto. Ako se potrudiš da u školi ili u sali za predavanje gledaš učitelja ili profesora pravo u oči i pokažeš stav aktivnog slušaoca/slušatelja, ubrzo ćeš primijetiti kako se pažnja usmjerava prema tebi.

Slušati jedno drugoga bitan je dio u procesu savladavanja konflikta. U stvarnom dijalogu jednako je važno slušati, koliko i govoriti i prenositi svoju poruku tako da je druga strana razumije.

Da bismo imali što bolju komunikaciju s drugima, kroz stalno vježbanje moramo:

- uvidjeti da svi nisu kao mi;
- biti u dodiru s vlastitim osjećajima – i pokušati razumjeti tuđe;
- saslušati tako da razumjemo šta drugi govore;
- govoriti tako da nas drugi mogu razumjeti;
- postati svjesni značaja govora tijela.

SAŽETAK

- Konflikti su prirodni dio života.
- Konflikt je sadržajan pojam i definisan je na mnogo načina. Konflikte često shvatamo kao neslaganja i suprotne interese između više strana. Mogu postojati elementi zavisnosti među stranama, i obično su u njih umiješane jake emocije.
- Konflikti se često povezuju sa negativnim elementima i mučnim emocijama.
- Konflikti mogu imati mnoštvo pozitivnih strana:
 - doprinose razvoju identiteta osobe;
 - dovode do ličnog/osobnog rasta i razvoja;

- stvaraju nova prijateljstva i odnose.
- Konflikti dovode do napretka i pozitivnih promjena u međuljudskim odnosima i u nacionalnom i internacionalnom društvu.
- Imamo izbor: sami možemo odabrati kako želimo postupati u situaciji konflikta.
- Mi rješavamo konflikte svaki dan, ali često o tome ne mislimo.
- Konflikt u sebi često nosi potencijal da se razvije u negativnom smjeru.
- Upoznamo li se sa fazama spirale konflikta, lakše možemo prepoznati razne stadije i pokušati upravljati konfliktom.
- Često se spirala konflikta pomjera u negativnom smjeru zato što loše komuniciramo i zato što ne vladamo svojim osjećajima. Jedna spirala konflikta može imati sljedeće faze:
 - nesaglasnost;
 - jednosmjernu komunikaciju i polarizaciju;
 - stvaranje jakih emocija;
 - uvlačenje irelevantnih stvari u diskusiju;
 - dijalog se obustavlja i eventualno dolazi do fizičkog obračuna.
- Kako bismo bolje vladali konfliktima, potrebno je da savladamo vještinu komunikacije i upravljanja osjećajima. Dobar dijalog podrazumijeva ukazivanje poštovanja, pokušaj da se uživi u situaciju onog drugog i pažljivo slušanje.
- Faze u savladavanju konflikta:
 - priznati postojanje konflikta;
 - definisati problem;
 - povesti dijalog i ukazati poštovanje prema situaciji u kojoj se druga strana nalazi;
 - naći elemente oko kojih se slažemo;
 - pronaći rješenja koja poštuju obje strane.
- Konflikt može prouzrokovati povrede prava. Povreda prava neumjesno je uplitanje ili povreda tuđih prava (zloupotreba moći). Povrede prava nikada se ne trebaju tolerisati. Postanemo li svjedokom povrede prava, trebamo je pokušati zaustaviti, ili, ako je u pitanju dijete, javiti odraslom licu/ osobi.
- Postane li nam jasno da se nalazimo u konfliktu, potrebno je da na sebe preuzmemo odgovornost i pokušamo ga savladati. Samo tako možemo smanjiti potencijalne negativne strane konflikta i izmamiti one pozitivne.

NACIONALIZAM U UDŽBENICIMA

Državi poput Bosne i Hercegovine potrebne su škole i udžbenici koji nisu zasnovani na nacionalizmu. Obrazovanje u BiH je podijeljeno na tri odvojena nezavisna sektora. Obrazovanje je na nivou entiteta i kantona, odnosno županija. Svaki od njih ima svoj zakon i u BiH postoji 12 obrazovnih sistema. Izlaskom Okvirnog zakona o obrazovanju i vaspitanju na nivou BiH 2003. godine, formirane su Komisije za uklanjanje uvredljivih i neprimjerenih sadržaja iz udžbenika, koje nisu u potpunosti, do danas, završile svoj posao za koji su formirane. Uočena je nespremnost formalnog obrazovnog sistema da govori o ratu, što se vrlo često popunjava neodgovornim i pristrasnim interpretacijama nastavnika/ca. Stoga je u Bosni i Hercegovini neophodno modernizovati obrazovanje u osnovnim i srednjim školama, kako bi podsticalo i razvijalo kritički stav i razmišljanje kod učenika/ca.

Analizom nastavnih planova i programa (NPP-a) u tri bosansko-hercegovačke regije - Krajina, Podrinje i Hercegovina, iz predmeta istorija/povijest/historija, demokratija i ljudska prava/građansko obrazovanje, koja je rađena u okviru ovoga projekta, utvrđeno je nepostojanje istorijskog/povijesnog sadržaja od 1992-1995. godine i postojanje uvredljivih sadržaja u

udžbenicima, kao i korišćenja udžbenika „Historija IV“ koji je izdat 1994. godine. Većina smatra, da je u društvu potrebno postojeće praznine i nedostatke ispuniti pedagoški osmišljenim sadržajima koji će pomoći i svakom pojedincu, a i društvu u cjelini, da gradi novu budućnost, utemeljenu na odgovornom odnosu prema događajima iz vremena rata u BiH, prema žrtvama, osjećaju pravde i poštovanju ljudskih prava.

Na čitankama se najbolje vidi kakva je struktura BiH, da je obrazovanje podijeljeno praktično na tri odvojena, nezavisna sektora. Tim sektorima upravljaju nacionalizmi koji su na vlasti i koji, kroz školske sisteme, indoktriniraju djecu, kako bi ih pridobili za svoje vrijednosti. To, naravno, udžbenici za matematiku ne mogu potvrditi, ali sadržaji čitanki mogu. Postoji dogovor da se posljednji rat ne pominje u udžbenicima u Bosni i Hercegovini.

Ne nacija na prvom mjestu, ne izmišljena prošlost, ne mitovi, ne drugi kao neprijatelj, ne fokusiranost na jezik kao obilježje identiteta koji nas razdvaja od nekog drugog, nego škola koja će nas učiti da sarađujemo, da komuniciramo, da kritički mislimo, škola koja će biti utemeljena na nekim opštim, univerzalnim načelima, na altruizmu, a ne na nacionalizmu.

ZAKLJUČAK

Ne preuzme li zajednica u cjelini obavezu da, preko svih svojih institucija, osigura provođenje interkulturalnih/multikulturalnih programa kojima je cilj stabilnost višekulturalne zajednice na zadovoljstvo svih njenih članova, školski programi će ostati samo nedovoljno efikasne mjere. Jedan od prvih koraka u tom pravcu je sistemsko uvođenje što kvalitetnijih interkulturalnih/multikulturalnih modela u obrazovanje nastavnika/ca i drugih zaposlenih u vaspitanju i obrazovanju, o čemu se zadnjih godina sve više govori.

Škole bi trebale pružiti učenicima obrazovanje i vaspitanje koje će im pomoći u odrastanju i životu sa različitostima koje, ako su ispravno shvaćene, ne dijele već obogaćuju i povezuju ljude. Da bismo razumjeli i cijenili različitosti, nije dovoljno samo poznavati ih. Potrebno je raditi na uspostavljanju i promovisanju interkulturalnih odnosa, saradnje i dijaloga. Interkulturalno vaspitanje, zapravo, predstavlja izgradnju stavova, sposobnosti i osjećaja, te učenje o načinima življenja i ophođenja sa licima/osobama kulturno različitim, drugačijim od nas.

LITERATURA

- INTERKULTURALNO OBRAZOVANJE I RAZUMEVANJE, bazični priručnik za nastavnike/nastavnice –Grupa Most Beograd, Maj 2007
http://www.most.org.rs/publikacije/prirucnici/IO_Prirucnik_za_nastavnike_i_nastavnice_SR.pdf
- H.B.Danesh,Sara Clarke-Habibi:OBRAZOVANJE ZA MIR,(Nastavni plan i program),Sarajevo,2007.
- INTERKULTURALNO RAZUMIJEVANJE I LJUDSKA PRAVA - kompendijum, Gradimo mostove a ne zidove,Helsinški komitet Norveške, Oslo 2013
- “INTERKULTURALIZAM”(MODUL)-Priručnik za trenere,”Civitas” I MDG-F “Kultura za razvoj”,Sarajevo 2009.
- Radionica o rješavanju konflikata - GTZ – Nemačka organizacija za tehničku saradnju, Stanislava Vidović i Marija Radovanović
<http://www.pedagog.rs/GTZ/radionica/radionica.pdf>
- CNA “Nenasilje – Priručnik za treninge iz nenasilne razrade konflikata za rad sa odraslima”, Nenad Vukosavljević, CNA
<http://nenasilje.org/publikacije/pdf/CNA-prirucnik.pdf>

ŠTA JE DISKRIMINACIJA?

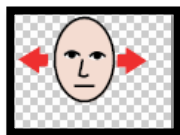
Diskriminacija je kada se prema tebi postupa lošije nego prema drugim ljudima samo radi neke tvoje osobine. Na primjer ako se drugi ponašaju lošije prema tebi samo zato što si:

da te neko od kolega na poslu vrijeđa;

da te izbace iz autobusa ili voza iako imaš kartu kao i svaka druga osoba;

da te poslodavac ne želi zaposliti iako bi taj posao mogao obavljati jednako dobro, kao i svaka druga osoba;

da te neki službenik vrijeđa ili ti ne želi pružiti potrebne informacije;

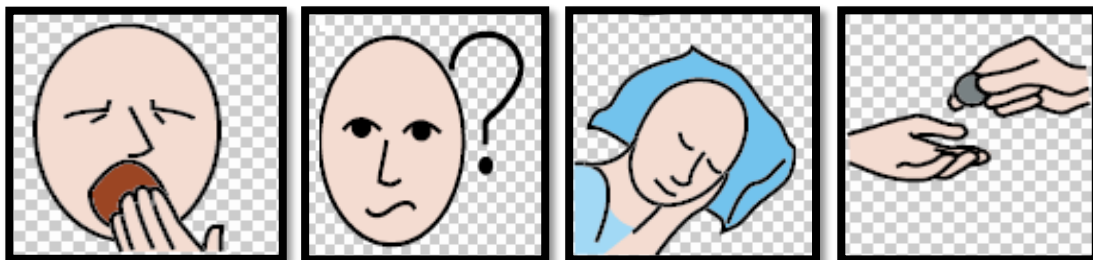

da te nastavnici ili učenici u školi vrijeđaju ili ti se rugaju...

Sve ovo su primjeri diskriminacije. Ako ti se neka od ovih situacija dogodila, znači da si doživio/la diskriminaciju.

PRIMJERI PONAŠANJA KOJA NISU DISKRIMINACIJA

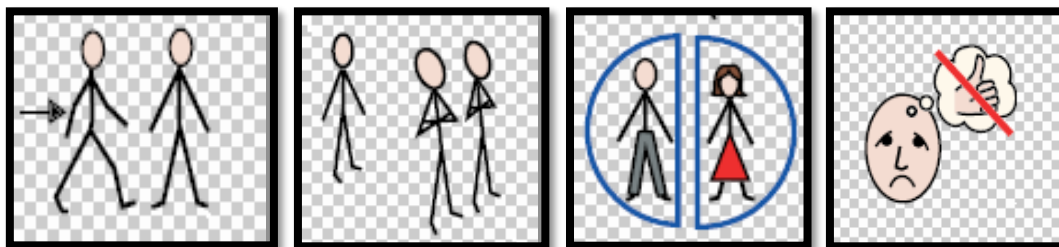
Ponekad se drugi ljudi ponašaju ružno prema tebi ali te ne diskriminiraju. Nije svako ružno ponašanje diskriminacija.

Evo nekoliko primjera koji NE PREDSTAVLJAJU diskriminaciju:

- ❖ *kada prodavac nije dovoljno ljubazan;*
- ❖ *kada te neko ne zaposli jer nisi obrazovan za to zanimanje;*

- ❖ *kada je šef ljut na tebe jer si zakasnio na posao;*
- ❖ *kada te izbace iz voza ili autobusa jer nemaš kartu ili je ne želiš platiti;*
- ❖ *kada se tvoj komšija ne želi pozdraviti;*
- ❖ *kada se neko ne želi družiti sa tobom;*
- ❖ *kada neko ne želi biti tvoj momak ili djevojka.*

Ove stvari nisu ugodne i zbog njih se često osjećamo loše.

Ipak, ovakve stvari se događaju svim ljudima, bez obzira da li su vjernici, osobe sa invaliditetom, koje im je boje koža, da li su žene ili muškarci.

Zato se tu ne radi o diskriminaciji.

****Ovaj dokument napravljen je u okviru regionalnog programa "Edukacija za ljudska prava i aktivno građanstvo na Zapadnom Balkanu" od strane učesnika/ca programa***

3. LJUDSKA PRAVA

DEMOKRATIJA/DEMOKRACIJA I LJUDSKA PRAVA

AUTORI:

Prof. Nevena Bojat, Srednjoškolski centar Foča

Prof. Tanja Tomić, Helsinški odbor za ljudska prava u Republici Srpskoj

TEMA: DEMOKRATIJA/DEMOKRACIJA I LJUDSKA PRAVA

- *POJAM LJUDSKIH PRAVA*
- *ISTORIJA LJUDSKIH PRAVA*
- *KLASIFIKACIJA LJUDSKIH PRAVA*
- *LJUDSKA PRAVA U BOSNI I HERCEGOVINI*
- *UNUTRAŠNJI (DOMAĆI) IZVORI LJUDSKIH PRAVA U BOSNI I HERCEGOVINI*
- *INSTITUCIJE ZA ZAŠTITU PRAVA I SLOBODA U BIH*

CILJ: da učenici/e steknu znanja, razviju sposobnosti i vještine i usvoje vrijednosti koje su pretpostavke za cjelovit razvoj ličnosti i za odgovoran i angažovan život u društvu, u duhu poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda, mira, tolerancije, ravnopravnosti polova, razumijevanja i prijateljstva među narodima, etničkim, nacionalnim i vjerskim grupama.

TRAJANJE PREDAVANJA/RADIONICE: 90 minuta

METODE I OBLICI RADA: kombinovani interaktivni, rad u grupama, objašnjavanje, dijalog, prezentacija, rad na tekstu, demonstracija, radionica.

NASTAVNI MATERIJAL I OPREMA: Štampani materijal (Ustav BiH, Univerzalna deklaracija UN o ljudskim pravima i slobodama), flipchart papir, markeri, laptop, projektor.

CILJNA GRUPA: učenici/e srednjih škola iz BiH

DODACI PREDAVANJU (preporučena literatura/vježbe/radionice/audio i video sadržaji):

- *KRATAK PRIRUČNIK O LJUDSKIM PRAVIMA* str. 84
- *UNIVERZALNA DEKLARACIJA O LJUDSKIM PRAVIMA* (1948) str. 91
- *Koja su prava prekršena?*, str. 157
- *NOVA PLANETA*, str. 158
- *Šta znamo od ranije?*, str. 160
- *Ljudska prava*, str. 161
- *Pantomima o ljudskim pravima*, str. 162
- *Kratki film o istoriji ljudskih prava, ZEITGEIST*, str. 180
- *Film „Dječak u prugastoj pidžami“*, str. 180 (CD)

UVOD

Ljudska prava i temeljne slobode spadaju u najvažnije društvene i pravne vrijednosti koje svaki državnopravni poredak treba da štiti. Mir i pravda mogući su jedino onda kada, i ako, se poštuju ljudska prava. Istinski i trajan mir ne može se graditi samo na papiru, ugovorom ili sporazumom, ma koliko da je on bitan. Mir se mora graditi na poštovanju ljudskog dostojanstva, jednakog dostojanstva svih, i na osnovnim pravima svakog člana društva. Ljudska prava su osnova i opšti princip na kojem se izgrađuju politički sistemi. Može se istaći da ljudska prava čine osnovu globalnih civilizacijskih vrijednosti, začetak nove univerzalne političke kulture, pretpostavku međusobnog uvažavanja različitih političkih sistema i suživota različitih vjera i nacija. Mi svi imamo ista ljudska prava. Demokratsko društvo i njegov razvoj tijesno je povezano sa ljudskim pravima. Ne može se graditi demokratsko društvo bez poštovanja ljudskih prava, i obrnuto - ljudska prava se ne mogu ostvarivati i realizovati bez razvijenog demokratskog društva.

Obim poštovanja ljudskih prava zavisi od stepena izgrađenosti demokratskih struktura vlasti i vladavine zakona unutar jedne države. Sve njene institucije imaju obavezu da promovišu ljudska prava i sprječavaju njihovu povredu.

POJAM LJUDSKIH PRAVA

Ljudska prava mogu se definisati na brojne načine, ali sve definicije moraju sadržati *univerzalnost* tih prava u svom karakteru, te specifikaciju da su *važeca za sve ljude*. Stoga je možda najjednostavnija definicija: „Ljudska prava su prava koja pripadaju pojedincu ili grupi pojedinaca kao posljedica činjenice da su oni ljudska bića.“ Moguće je izvoditi znatno složenije definicije, ali ova prosta odredba čini se najkraćom i pri tome najsveobuhvatnijom.

Ljudska prava su pravila po kojima država postupa u ophođenju prema pojedincima i grupama. Ljudska prava stavljaju nas u povlašćenu poziciju u odnosu na državu i prava su koja imamo samo zato što smo ljudska bića. Ova prava nije potrebno zaslužiti, stičemo ih samim rođenjem. Ljudska prava su prava svojstvena svim ljudskim bićima, bez obzira na rasu, pol, jezik, vjeroispovijest, političko ili neko drugo opredjeljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, imovinsko stanje, rođenje ili drugi status. Svi imamo pravo na ostvarivanje naših ljudskih prava, bez ikakve diskriminacije. Ljudska prava štite ljudski život, privatni život, fizički integritet i društveni angažman.

Osobine ljudskih prava

„*Svi ljudi rođeni su slobodni, s jednakim dostojanstvom i pravima*“- početak je prvog člana Opšte deklaracije o ljudskim pravima. Ljudska prava su zajednička za sve pojedince na osnovu toga što su ljudska bića; ona obezbjeđuju minimum zaštite i ovlašćenja koja su dostupna svima. Ona su minimum zahtjeva koji možemo postaviti prema društvu ili prema drugim ljudima, samim time što smo ljudi. Ljudska prava su *univerzalna*, što znači da pripadaju svakom ljudskom biću u jednakoj mjeri, bez obzira na rasu, pol, vjeru, političko ili drugo uvjerenje, nacionalno ili socijalno porijeklo.

Ljudska prava su *neotuđiva*, nerazdvojiva od pojedinca. Ljudska prava se ne mogu kupiti, zaraditi ili naslijediti, nisu i ne mogu biti stvar zasluge, nagrade ili izbora, ne mogu se prodati, pokloniti.

Ljudska prava su *neponištiva*, što znači da ih država ili neko drugi ne mogu opozvati, ne mogu se oduzeti - niko nema pravo lišiti drugu osobu/lice prava iz bilo kojeg razloga.

Ljudska prava su *nedjeljiva*, istog su značaja i međusobno zavisna, pa se jedna grupa prava ne može postizati na račun neke druge grupe prava.

Dozvoljena ograničenja ljudskih prava

Države ugovornice svih međunarodnih ugovora kojima se garantuju prava i slobode ovlašćene su da u tačno određenim situacijama ova prava i slobode podvrgnu ograničenjima, pa čak i da neka od njih određeno vrijeme stave van snage. Dozvoljena ograničenja ljudskih prava odnose se na stavljanje van snage određenih prava i sloboda u vanrednim okolnostima. Na primjer, u stanju ratne opasnosti, pobune većih razmjera ili drugih opasnosti po narod i državu, izazvanih prirodnim nepogodama ili katastrofama, veći broj prava i sloboda garantovanih međunarodnim ugovorima moguće je ukinuti, ali samo privremeno, tj. dok te okolnosti ne prođu. Mjere kojima se ukidaju ova prava moraju biti u skladu sa obavezama države koje ona ima prema međunarodnom pravu.

Drugu vrstu čine tzv. *ugrađena ograničenja* odnosno *stalna ograničenja ljudskih prava*. Na primjer, pravo na slobodu (jedno od osnovnih ljudskih prava), stalno je ograničeno jer zakon omogućava da svako za koga se sumnja da je ugrozio pravo nekog drugog bude uhapšen, tj. lišen prava na slobodu.

ISTORIJA LJUDSKIH PRAVA

Ideja o ljudskim pravima ima svoje korijene u grčkoj filozofiji, gdje se razvila ideja o jednakosti svih ljudi, ideja o prirodnom pravu koje pripada svakom. To nisu bila ljudska prava u savremenom smislu riječi, ali su takve ideje, koje su se oslanjale na prirodno pravo, izvršile značajan uticaj na kasnija filozofska razmišljanja o ljudskim pravima.

U srednjem vijeku filozof Toma Akvinski dalje razvija koncept prirodnog prava, posebno naglašavajući njegovu božansku prirodu. Akvinski je tvrdio da zemaljsko pravo mora biti u skladu sa prirodnim pravom, ili u suprotnom ono predstavlja kvarenje prava. Učenje Tome Akvinskog je veoma značajno za savremena shvatanja o legitimitetu, kontroli i ograničenju državne vlasti. Novovijekovne teorije konačno odvajaju prirodno pravo od religije, nalaze njegov osnov u racionalnom razmišljanju ili zdravom razumu i utemeljuju klasično međunarodno pravo.

Politički dokumenti (u obliku deklaracija i rezolucija) su vrlo značajni materijalni izvori ljudskih prava, jer izražavaju političke ciljeve i konkretne aktivnosti u ostvarenju i primjeni zaštite ljudskih prava, kako na nacionalnom, tako i na međunarodnom nivou. Najvažniji i najpoznatiji dokument u ovom smislu je Magna Carta Libertatum (Velika povelja o slobodama) iz 1215. godine, stvorena kao politički kompromis između pobunjenog plemstva i kralja Džona bez Zemlje. Ovim dokumentom se plemstvu, a kasnije i slobodnim građanima, priznaju izvjesne privilegije u odnosu na zaštitu života, slobode i imovine.

Kao rezultat Američke revolucije nastala je Deklaracija nezavisnosti iz 1776. godine. U političkoj osnovi Američke revolucije, a tako i Deklaracije, nalazi se ideja da je oslobođanje

sjevernoameričkih kolonija od britanske vlasti, elementarni preduslov za uživanje prirodnih prava pojedinaca, posebno onih najosnovnijih – života, slobode i traženja sreće.

Kao najvažniji dokument francuske revolucije spominje se Deklaracija prava čovjeka i građanina, koju, po uzoru na američku Deklaraciju nezavisnosti, donosi Ustavotvorna skupština 26. avgusta 1789. godine. U Deklaraciji stoji da se ljudi rađaju i ostaju slobodni i jednaki u pravima, njome se obezbjeđuje sloboda i bezbjednost, a zakon se ističe kao izraz zajedničke volje. Pored ogromnog značaja Deklaracije, ona je imala istorijski ograničen karakter, jer je nagovijestila početak epohe kapitalizma i zamjenu epohe feudalizma (*Liberté, égalité, fraternité*).

Strašni zločini počinjeni tokom Drugog svjetskog rata podstakli su ljude na razmišljanje na koje načine bi se mogli osigurati poštivanje i primjena ljudskih prava širom svijeta. Ono što se dogodilo nije se smjelo ponoviti. Iz toga se razvila potreba da ljudska prava postanu predmet međunarodne zaštite. Pored razloga humanosti i stava da svi ljudi imaju urođena prava, postojao je i jedan politički razlog. Naime, režimi koji krše prava svojih „podanika” postaju međunarodno agresivni i opasni po mir i svoje susjede.

Po završetku II svjetskog rata, 1945. godine, formirane su Ujedinjene nacije, nova univerzalna međunarodna organizacija, s ciljem da unapređuje i podstiče ljudska prava na međunarodnom nivou. Članovi/ice Komisije UN-a za ljudska prava, koja se sastojala iz 18 predstavnika/ca iz svih krajeva svijeta, više od dvije godine radili/e su na pisanju Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima. Ona je usvojena 1948. godine i sadrži 30 članova, koji se dijele u dvije kategorije: 1) politička i civilna prava i 2) socijalna, ekonomska i kulturalna prava. Tada su po prvi put ljudska prava postala univerzalna, drugim riječima - odnosila su se na sve ljude.

Evropska konvencija o ljudskim pravima je pravni akt Savjeta/Vijeća Evrope o zaštiti sloboda i prava, donijeta 1950. godine. Originalna verzija, sastavljena na engleskom i francuskom jeziku i objavljena pod nazivom Konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, stupila je na snagu 1953. godine.

KLASIFIKACIJA LJUDSKIH PRAVA

Razvojem ljudskih prava javila se potreba za njihovim klasifikovanjem. Jedna od najčešće pominjanih klasifikacija govori o tri generacije ljudskih prava. Kao presudan kriterijum ovdje se uzima trenutak njihovog međunarodnog priznavanja.

U prava *prve generacije* ubrajaju se: građanska i politička prava.

Drugu generaciju prava čine: socijalna, ekonomska i kulturna prava.

Treću generaciju čine prava nove generacije.

Prema subjektu – nosiocu, ljudska prava se dijele na: individualna (pojedinačna) i kolektivna (grupna). Nosilac prvih je čovjek ili građanin po ličnom svojstvu, dok je nosilac drugih – grupa, odnosno pripadnik grupe. Zavisno od toga da li postoje samo u pravnim normama, kao normativna proklamacija onog što treba da bude, ili postoje i u stvarnosti, kao činjenica, ljudska prava dijele se na formalna i stvarna.

Građanska i politička prava

Građanska prava nazivaju se i prava slobode i predstavljaju primarna ograničenja državne vlasti da nameće svoju volju građanima pod njenom jurisdikcijom, u odnosu na život, slobodu, integritet i mišljenje pojedinca. Građanska prava štite život, integritet, slobodu, pravnu sigurnost, privatni i porodični život, slobodu izražavanja, okupljanja i kretanja (zabrana ropstva, nečovječnog i ponižavajućeg postupanja, sloboda savjesti, mišljenja i vjeroispovjesti, sloboda kretanja, pravo na pravično i nepristrasno suđenje, sloboda štampe). Prava prve generacije su, po pravilu, apsolutna, odmah ostvariva i državu ne koštaju ništa, a nazivaju se i *prava negativnog statusa*. Politička prava su prava participacije, prava čovjeka da učestvuje u životu i radu države (pravo glasa i učestvovanja na izborima). U ova prava spadaju:

Ekonomska, socijalna i kulturna prava

Ekonomska, socijalna i kulturna prava, prava društvenog blagostanja štite ekonomski i socijalni položaj čovjeka kao i njegov socijalni i ekonomski integritet. Ova prava zasnovana su na načelima jednakosti i solidarnosti i njihov važan aspekt je pomoć slabijim članovima zajednice, po pravilu zahtijevaju pozitivnu akciju države u ostvarivanju ovih prava, podrazumijevaju troškove za državu i nazivaju se još *prava pozitivnog statusa*. Ekonomska prava štite pravo na rad, na osnivanje i učestvovanje u radu stručnih sindikata, pravo na štrajk i na zadovoljavajući životni standard. Socijalna prava štite pravo individue na pomoć prilikom nezaposlenosti, bolesti, invalidnosti i ostalih okolnosti koje su izvan naših moći, stvaranja uslova za zadovoljavanje osnovnih životnih potreba. Zaštita djece i majki, prava osoba/lica sa invaliditetom.

Pravo na obrazovanje garantuje svima pravo na obrazovanje, propisujući da je osnovno obrazovanje obavezno i besplatno.

Kulturna prava obezbjeđuju: pravo na kulturni identitet i učešće u kulturnom životu, pravo na uživanje blagodeti naučnog progressa, pravo na kulturno naslijeđe, autorsko pravo, akademske slobode.

Ljudska prava treće generacije - prava solidarnosti

U ljudska prava treće generacije ili prava solidarnosti spadaju pravo na mir, pravo na zdravu životnu sredinu, ravnopravno raspolaganje prirodnim bogatstvima i resursima, opšte blagostanje i prosperitet, pravo na razvoj, pravo na samoopredjeljenje.

Ostvarivanje i zaštita ljudskih prava na globalnom planu

Na globalnom planu organizacija Ujedinjenih nacija preuzela je funkciju očuvanja mira i osiguranja ljudskih prava. Ujedinjene nacije su, radi nadgledanja ljudskih prava, obrazovale različite komisije, potkomisije i odbore. Komisija za ljudska prava (Savjet za ljudska prava) je političko tijelo koje postupa po instrukcijama svojih vlada, a najčešće podnosi prijedloge, preporuke i izvještaje u vezi sa zaključivanjem ili sprovođenjem međunarodnih instrumenata u oblasti zaštite ljudskih prava. Komisija za ljudska prava, takođe, služi kao forum u okviru koga predstavnici država, nevladinih organizacija i borci za ljudska prava razmatraju situaciju o oblasti njihove zaštite i unapređenja.

Opšta deklaracija o ljudskim pravima, usvojena 1948. godine

Međunarodni pakt Ujedinjenih nacija o građanskim i političkim pravima iz 1966. godine

Međunarodni pakt Ujedinjenih nacija o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima iz 1966. godine

UNESCO - Organizacija Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu

UNHCR - Visoki povjerenik za izbjeglice

UNICEF – Međunarodni fond za djecu

Ostvarivanje i zaštita ljudskih prava u Evropi

U Evropi su najvažnije dvije organizacije koje se bave zaštitom ljudskih prava. Savjet Evrope koji se koristi pravom kao polaznom tačkom u svom radu s ciljem osiguranja da države poštuju ljudska prava. Za Bosnu i Hercegovinu i ostale evropske države takođe je važna Evropska konvencija o ljudskim pravima, koja je usvojena u Savjetu Evrope 1950. godine. Organizacija za sigurnost i saradnju – OSCE usvaja samo političke odluke, koristi se politikom diplomatije i pregovora sa ciljem unapređenja demokratije i ljudskih prava.

Odluke Evropskog suda za ljudska prava imaju deklarativan karakter, što znači da Sud nema odgovarajuća sudska sredstva implementacije odluka koje se donose u povodu kršenja odredbi Evropske konvencije i pratećeg Protokola. Izvršenje odluka Suda ostavlja se na volju državama članicama.

LJUDSKA PRAVA U BOSNI I HERCEGOVINI

Bosna i Hercegovina je započela obiman proces obnove, uključujući ponovnu izgradnju moralnih standarda, koji su u velikoj mjeri narušeni sistematskim kršenjima ljudskih prava tokom proteklog ratu. Neophodno je ponovo izgraditi vjeru u ljudsku vrijednost i stvoriti predispozicije za poštivanje ljudskih prava, kako bi se preduprijedila nova kršenja i etnička diskriminacija, i kako bi se izgradilo demokratsko društvo, koje je sposobno da živi u miru.

Pored ovoga, važno je i uspostavljanje vrijednosti poput međunacionalnog razumijevanja i prihvatanja, te poštivanja različitosti. Na ovaj način se otvara put ka pomirenju, kao jednom od najvažnijih elemenata pomenutog procesa obnove: pomirenje između ranijih neprijatelja, pomirenje sa novom stvarnošću, pomirenje sa samim sobom i svojom krivicom.

Dakle, naša zemlja se danas kreće prema novom, demokratskom društvu, tržišnoj ekonomiji, vladavini prava, zaštiti ljudskih prava i jednakosti polova. U perspektivi koja je okrenuta budućnosti, ljudska prava mogu biti platforma za izgradnju zajedničkih pogleda na zajedničke društvene probleme i izazove i ponovnu izgradnju povjerenja između različitih etničkih grupa i kultura. Zato su ljudska prava osnov koji se ugrađuje u temelje naše domovine, jer budući razvoj zavisi i od poštivanja ljudskih prava, kao i od spremnosti ljudi da žive zajedno, uprkos razlikama. Ljudska prava doprinose razvoju boljih odnosa među ljudima, ravnopravnijih društvenih odnosa i samorealizaciji ljudi kao pojedinaca.

UNUTRAŠNJI (DOMAĆI) IZVORI LJUDSKIH PRAVA U BOSNI I HERCEGOVINI

Ljudska prava i osnovne slobode zauzimaju važno mjesto u najvažnijim dokumentima naše zemlje. Kao unutrašnji izvori ljudskih prava navode se: ustav, zakoni i sudska vlast.

Ustav je najviši pravni akt jedne države i osnovni pravni okvir jedne zajednice. Ustav je veoma značajan formalni izvor ljudskih prava. Osnovni cilj ustava jeste da obezbijedi određenu sferu sloboda i prava građana, te da bude sredstvo ograničenja nosilaca političke vlasti. Ljudska prava su obično predviđena uvodnom glavom ustava, ali je njihova sadržina određena i onim dijelom ustava koji se odnosi na organizaciju vlasti, njenu podjelu i nadležnost.

Zakoni su, takođe, važan izvor ljudskih prava. Mnogi ustavi često upućuju na zakone u cilju konkretizacije i razrade načelnih i uopštenih ustavnih odredbi o ljudskim pravima. Ljudska prava se mogu garantovati samo zakonom, ali je takva zaštita nesigurna i nedovoljna zbog relativno lake procedure promjene zakona, čime se propisana prava mogu ukinuti ili ograničiti. Međunarodni dokumenti o ljudskim pravima ističu načelo jednakosti pred zakonom. Svi su jednaki pred zakonom i pretpostavlja se da su svi nevini dok se ne dokaže suprotno. Svi ljudi imaju pravo na nezavisno suđenje pred nezavisnim i nepristrasnim sudovima. Sudovi moraju biti utemeljeni na zakonu. Sudovi su dio vlasti, a sudije su ti koji u ime države vrše ovu vlast.

INSTITUCIJE ZA ZAŠTITU PRAVA I SLOBODA U BIH

Obim poštivanja ljudskih prava zavisi od stepena izgradnje demokratskih struktura vlasti i vladavine zakona u jednoj državi. Sve njene institucije su obavezne promovisati ljudska prava i sprječavati njihovu povredu. Kako bi ostvarivanje ovih obaveza bilo što uspješnije, postoje posebne institucije koje kontrolišu djelovanje vlasti.

Institucije u našoj zemlji koje imaju obavezu da promovišu, štite i kontrolišu poštivanje ljudskih prava su:

- **Ustavni sud BiH i ustavni sudovi entiteta**, čiji je mandat ocjenjivanje da li je neki zakon u skladu sa Ustavom BiH. Ove institucije, takođe, ocjenjuju i da li je neki zakon u skladu sa međunarodnim dokumentima, na čije se poštivanje Bosna i Hercegovina obavezala. Sud djeluje na osnovu vlastite inicijative ili nekog drugog subjekta.
- **Ministarstvo BiH za ljudska prava, izbjeglice i azil** je središnje tijelo vlasti za zaštitu ljudskih prava i odgovorno je za jednako poštivanje ljudskih prava na teritoriji cijele BiH. Ono štiti ljudska prava u skladu sa Ustavom BiH i međunarodnim konvencijama.
- **Dom za ljudska prava** se sastoji od 14 članova. Četiri člana je imenovala Federacija Bosne i Hercegovine, a dva Republika Srpska. Ostalih osam članova je imenovao Savjet ministara Vijeća Evrope (Predsjednika Doma imenuje Savjet ministara Vijeća Evrope iz reda međunarodnih članova). Dom za ljudska prava je sudsko tijelo uspostavljeno po Aneksu 6 Opšteg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini (Dejtonski mirovni sporazum).
- **Institucija ombudsmena/ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine**. Osnovna uloga ombudsmana jeste u tome da štiti individualna i kolektivna prava i interese građana, tako što vrši opštu kontrolu nad radom uprave i javnih službi. Ombudsman može samo preporukama i kritikom da ukazuje upravi i javnim službama na njihov pogrešan rad i da im predloži kako da isprave propuste. Ombudsman postupa na osnovu žalbi građana, ali i po sopstvenoj inicijativi. Da bi zaštitnik prava građana postupao po žalbi građana, uslov je da su iscrpljena sva raspoloživa pravna sredstva.

Odgovornost države za ljudska prava

Obaveza države je da poštuje ljudska prava, da ih ne podriva, bilo svojom aktivnošću, bilo zakonima, država mora da štiti ljudska prava tako što pojedincu obezbjeđuje nepristrasno i pravično suđenje. Država ima dužnost da doprinosi ostvarenju ljudskih prava, što znači da mora preduzimati aktivne mjere po tom pitanju. Djelovanje radi stvaranja uslova za uživanje ljudskih prava podrazumjeva i njegovanje kulture ljudskih prava. Na individualnom nivou/razini, uživajući sopstvena prava, imamo obavezu da poštujemo i prava drugih.

ZAKLJUČAK

Obim poštivanja ljudskih prava zavisi od stepena izgradnje demokratskih struktura vlasti i vladavine zakona. Iako su ljudska prava uveliko zastupljena u javnom govoru, ona se često zloupotrebljavaju radi opravdavanja javnih ili privatnih ciljeva i akcija, te za stvaranje slike o BiH kao demokratskom društvu. Kršenje ljudskih prava posljedica je, prevenstveno, neinformisanosti građana/ki o ovoj tematici, te nepoznavanje mehanizama za zaštitu sopstvenih prava.

Ipak, može se istaći da odnos vlasti prema obavezama koje se odnose na zaštitu ljudskih prava i državnim institucijama i nevladinim organizacijama koje se bore za njihovo poštovanje, postaje sve pozitivniji. BiH ima razvijene institucije za razvoj i zaštitu ljudskih prava. Rad ovih institucija veoma je važan za demokratski razvoj društva, što je rezultat realnih potreba, kao i preuzetih međunarodnih obaveza sa ciljem da se Bosna i Hercegovina što brže razvija i dostigne standarde koji će joj omogućiti ravnopravan položaj u međunarodnoj zajednici.

Nepoštivanje ljudskih prava dovodi do:

- negacije čovjeka kao pojedinca i njegove vrijednosti;
- nemogućnosti zadovoljavanja osnovnih ljudskih potreba;
- neslobode, neravnopravnosti i diskriminacije;
- konflikata/sukoba;
- šteti demokratskom razvoju društva;
- umanjuje ugled države.

LITERATURA

Marija Rudić, Ljudska prav priručnik za nastavnike
Gunnar M. Karlsen i Enver Đuliman Uvod u ljudska prava
Udžbenik za učenike srednjih školaDemokratija i ljudska prava
Kratka povijest ljudskih prava Neven Andelić
Vikipedija
ETC GRAZ

PRILOG: KRATKI PRIRUČNIK O LJUDSKIM PRAVIMA

Izvori logoa: <http://www.humanrightslogo.net/en/download>

„Ljudska prava su prava koja su svojstvena svim ljudskim bićima, bez obzira na to koje su nacionalnosti, gdje žive, kog su pola, nacionalne ili etničke pripadnosti, boje kože, vjere, kojim jezikom govore, ili bilo kog drugog statusa. Svi mi imamo jednaka prava i niko po tom osnovu ne smije biti diskriminisan.“

„Bez obzira na boju kože, poreklo ili pol, mi imamo ljudsko dostojanstvo. Da bi zaštitila ljudsko dostojanstvo, ljudska prava su definisala neke temeljne aspekte koji se ne smeju prekršiti, stvari koje su bitne za samu našu egzistenciju. Ukoliko se one krše, krši se naše ljudsko dostojanstvo.“

„Ljudska prava su prava koja pojedinac ima u odnosu na državu u kojoj živi.“

„Ova prava se definišu kao obaveze koje vlasti imaju prema pojedincima.“

„Ljudska prava predstavljaju zajednički pravni i normativni okvir za sva društva.“

Andrea Maćešić

Helsinški komitet za ljudska prava u Srbiji

„Ljudska prava su pravila po kojima država postupa u ophođenju prema pojedincima i grupama. Uopšteno bi se moglo reći da nam prava daju prednost u odnosu na nekoga ko je na suprotnoj strani. Ljudska prava stavljaju nas u povlašćenu poziciju u odnosu na državu i prava su koja imamo samo zato što smo ljudska bića. Ova prava nije potrebno zaslužiti. Mi svi imamo ista ljudska prava.“

Gunnar M. Karlsen i Enver Đuliman

Norveški helsinški komitet

Sva ljudska prava su univerzalna, nedeljiva, međuzavisna i međusobno povezana:

- 1. Ona su **univerzalna**, što znači da pripadaju svakom ljudskom biću u jednakoj meri. Kao i bilo koja druga vrsta prava, i ljudska prava se štite putem različitih mehanizama – Ustava, zakona, međunarodnih ugovora i sl. Pojedinci se u tim dokumentima sagledavaju kroz određenu kategoriju (građanin, žena, radnik, stranac) ili kroz svrstavanje u određenu grupaciju (etnička grupa, politička stranka, udruženje). Ovo svrstavanje ne ugrožava univerzalnost ljudskih prava već prvenstveno služi efikasnijoj i preciznijoj zaštiti.*
- 2. Ljudska prava su **neotuđiva**, nerazdvojiva od pojedinca. Ona nisu i ne mogu biti stvar zasluge, nagrade ili izbora, ne mogu se prodati, pokloniti, zaraditi ili oduzeti.*
- 3. Ljudska prava su **neponištiva**, što znači da ih država ili neko drugi ne mogu opozvati.*
- 4. Ljudska prava su **nedeljiva**. Istog su značaja i međusobno zavisna, pa se jedna grupa prava ne može postizati na račun neke druge grupe prava.*

Ljudska prava su, znači, zajednička za sve pojedince na osnovu toga što su ljudska bića; ona obezbeđuju minimum zaštite i ovlašćenja koja su dostupna svima. Ona su minimum zahteva koji možemo postaviti prema društvu ili prema drugim ljudima samim tim što smo ljudi.

Marija Rudić, Ljudska prava – priručnik za nastavnike

(<http://chris-network.org/wp-content/uploads/2013/01/Ljudska-prava-Priru%C4%8Dnik-za-nastavnike.pdf>)

Ljudska prava počivaju na određenim vrijednostima i imaju određene karakteristike. Možemo reći da centralni dio ideje o ljudskim pravima, odnosno koncepta na kojem ona počivaju leži u *ljudskom dostojanstvu i jednakosti* kao nasušnim potrebama svakog čovjeka.

„Ljudska prava se mogu shvatiti kao definisanje onih osnovnih standarda koji su neophodni za život u dostojanstvu; a njihova univerzalnost je izvedena iz činjenice da su, barem u ovom pogledu, svi ljudi jednaki.“ Iz pomenutih vrijednosti proizilaze i brojne druge, jednako važne za praksu poštivanja ljudskih prava, kako od strane država, tako i pojedinaca, a to su: sloboda, poštovanje drugih, tolerancija, nediskriminacija, pravda i odgovornost. Sve ove vrijednosti navedene su s razlogom, a to je da bez njih ne možemo govoriti ni o dostojanstvu, ni jednakosti:

- sloboda: zbog toga što je ljudska volja važan dio ljudskog dostojanstva. Biti prisiljen/a na nešto protiv svoje volje poniženje je za ljudski duh;
- poštovanje drugih: zato što nedostatak poštovanja prema nekome znači da se ne cijeni nečija individualnost i dostojanstvo;
- nediskriminacija: zato što jednakost u ljudskom dostojanstvu znači da ne smijemo suditi o ljudima na osnovu fizičkih ili drugih karakteristika;
- tolerancija: zato što netolerancija ukazuje na nedostatak poštovanja razlika; jednakost ne znači poistovjećivanje i uniformnost;
- pravda: zato što ljudi, jednaki u svojoj ljudskosti, zaslužuju pravično postupanje;
- odgovornost: zato što poštovanje prava drugih zahtijeva odgovornost za sopstvene postupke.

Priručnik za obrazovanje mladih o ljudskim pravima – KOMPAS

(<http://media.cgo-cce.org/2013/10/KompasMNE.pdf>)

KIROV CILINDAR

Izvor fotografije: http://www.iranchamber.com/history/cyrus/images/cyrus_cylinder.jpg

Kir veliki bio je prvi kralj Persije, koji je robove Vavilona proglasio slobodnima. Kirov dekret o ljudskim pravima zabilježen je na glinenoj ploči, poznatoj kao Kirov cilindar. 539. godine p.n.e. vojske prvog persijskog kralja Kira velikog su osvojile Vavilon. On je proglasio robove slobodnima i objavio da svi ljudi imaju pravo da izaberu svoju religiju, a uspostavio je i rasnu

jednakost. I ovi, kao i drugi dekreti Kira velikog zabilježeni su na glinenoj ploči „Kirov cilindar“, koji se ujedno smatra i prvom poveljom o ljudskim pravima na svijetu. Ovaj dokument preveden je na svih šest zvaničnih jezika Ujedinjenih nacija.

RAZVOJ LJUDSKIH PRAVA – ŠIRENJE IDEJE

Iz Vavilona se ideja o ljudskim pravima ubrzo proširila na Indiju, Grčku i Rim, gdje se pojavio koncept „prirodnog prava“ koji je podrazumijevao prirodnu spoznaju ljudi da prate određene nepisane zakone, pravila ponašanja i moralna načela koja olakšavaju funkcionisanje društva.

„Prirodno pravo (latinsk:i ius naturale), višeznačan pojam koji označava: a) neotuđivo pravo svakog čovjeka kao ljudskog bića, koje se stječe činom rođenja; b) više pravo koje je osnova pozitivnoga prava i služi mu kao mjerilo; c) tradicionalne i moderne teorije o vezama između kozmičkoga poretka, moralnosti i prava; d) naučavanje da pravo koje stvara čovjek nije istinsko pravo, već se pravo nalazi negdje drugdje, a ne u pozitivnom pravu, koje je aksiološki inferiorno prirodnomu pravu. Eur. tradicija u prirodnom pravu vidi vrlinu, pravednost, Boga i razum. Ideje o prirodnom pravu razvijale su se u klasičnoj i modernoj pravnoj i političkoj misli.“

Izvor: Leksikografski zavod Miroslav Krleža: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=50453>

„Aristotel je razvio nauk o prirodnom pravu iz analize racionalnih načela do kojih je došao nakon proučavanja političkih zajednica i njihovih zakona. Čovjek gradi vezu s prirodom na dualističkoj osnovi: podređen je prirodi, ali je i njezin gospodar. Prema Aristotelu postoje dvije vrste zakona: posebni (partikularni) i opći (univerzalni). Posebne zakone prihvata i primjenjuje svaka zajednica za svoje pripadnike, bilo u pisanom ili u nepisanom obliku. Opći, prirodni zakon obvezuje sve ljude, čak i one koji nisu u vezi ili zajednici. Opći se zakon ne mijenja, mijenjaju se samo pisani zakoni.“

Izvor: Wikipedia http://sr.wikipedia.org/wiki/ljudska_prava

Rimsko pravo zasnovano je i na ideji racionalizma, razvijenom iz ideje o prirodi stvari. „Racionalizam (prema racionalan), spoznajnoteorijski smjer u filozofiji koji teorijske i praktične probleme promatra i rješava s gledišta uma i mišljenja. Racionalizam smatra razum izvorom spoznaje i temeljem logičkih vrijednosti, tj. spoznaja je utemeljena na sposobnosti razuma da u granicama osjetilnog iskustva zahvati njoj imanentni bitak.“

Izvor: Leksikografski zavod Miroslav Krleža <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=51372>

Kirovom cilindru uslijedili su i brojni drugi dokumenti koji su tretirali ljudska prava, a najpoznatiji među njima su: Magna carta libertatum ili „Velika povelja slobode“ iz 1215. godine; Peticijska povelja o pravima iz 1628. godine; Ustav SAD-a iz 1787. godine (prvi ustav u svijetu); Francuska deklaracija o pravima čovjeka i građanina iz 1789. godine i Povelja o pravima SAD-a (1791) i oni čine temelj brojnih savremenih dokumenata o ljudskim pravima. U nastavku ćemo kratko reći ponešto o svakom od ovih izuzetno važnih dokumenata.

MAGNA CARTA LIBERTATUM

Magna carta libertatum, poznata još kao „Velika povelja slobode“ je dokument koji je potpisao engleski kralj Jovan bez zemlje (Džon) 1215. godine i ona predstavlja prekretnicu u razvoju ljudskih prava. Uticaj ovog dokumenta na istorijski tok vidljiv je u vladavini ustavnog zakona i današnje vladavine prava.

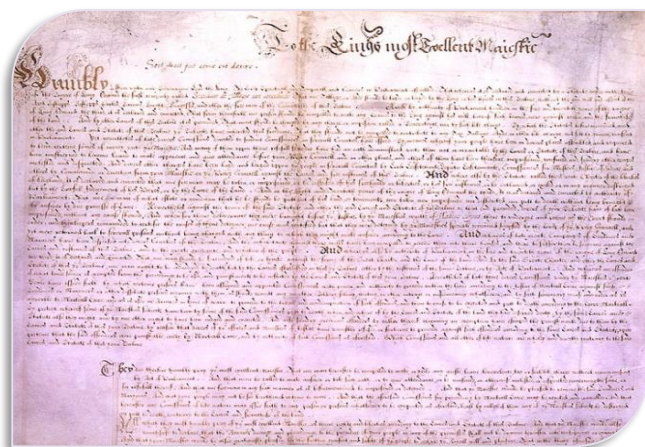
Izvor fotografije:

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/c0/Magna_carta_cum_statutis_angliae_p1.jpg

“Magna Carta (lat.: velika povelja, engl. Great Charter), velika povelja o slobodama i pravima podanika, koju je engl. kralj Ivan Bez Zemlje (John Lackland) izdao pod pritiskom engl. velikaša u Runymedeu pokraj Windsora 15. VI. 1215. S vremenom je postala simbolom ograničenja samovoljne vladarove vlasti. Slične povelje bile su izdavane i prije, ali su bile općenito formulirane i nisu ih nametnuli podanici. Magna Charta pisana je neprekinuto, ali je prihvaćeno da sadrži preambulu i 63 članka. Poveljom se vladar obvezao da će se izvanredna davanja ubirati samo uz pristanak opće skupštine staleža i zajamčio je sigurnost imovine. Obvezao se i da slobodne ljude neće lišavati života, slobode, prava i imovine niti ih progoniti, osim na osnovi odluke suda njima ravnih ili na osnovi prava zemlje, kao i da nikomu neće uskratiti pravnu zaštitu. Magna Charta jamči i povlastice engl. Crkve i nemiješanje kralja u crkv. izbore kao i povlastice Londona i drugih gradova, a trgovcima daje pravo na slobodno kretanje i trgovanje.”

Izvor: Leksikografski zavod Miroslav Krleža/Magna harta : <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=38022>

PETICIJA O PRAVIMA

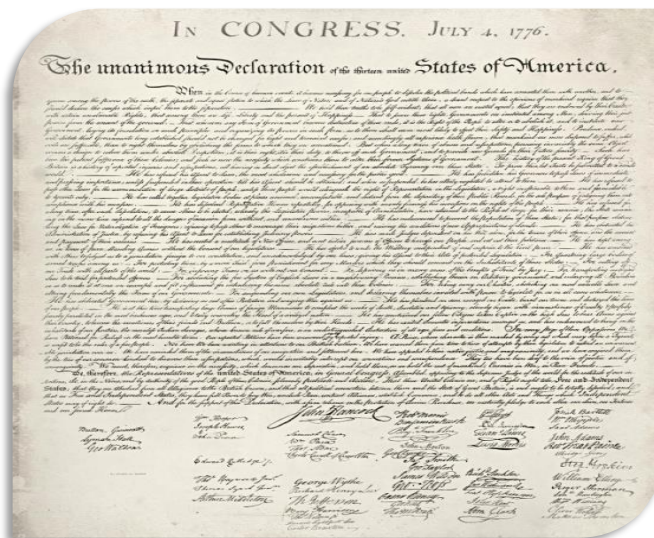
Peticija o pravima iz 1628. godine p.n.e.

Ovim aktom su potvrđena određena ovlaštenja Parlamenta u odnosu na Monarha („nema oporezivanja bez predstavljanja“ – „no taxation without representation“), ali i prava čoveka koja se danas smatraju neotudivim i presudnim za zaštitu pojedinaca od države („habeas corpus“ – „princip da niko ne može biti lišen slobode bez odgovarajuće sudske odluke, kao i pravo lica koje je lišeno slobode da zatraži od suda da bude izvedeno pred sud kako bi argumentovao svoj slučaj, tj. kako bi dokazao da je protivpravno lišen slobode.

Izvor fotografije:

<http://www.luminarium.org/encyclopedia/petitionright.jpg>

DEKLARACIJA NEZAVISNOSTI

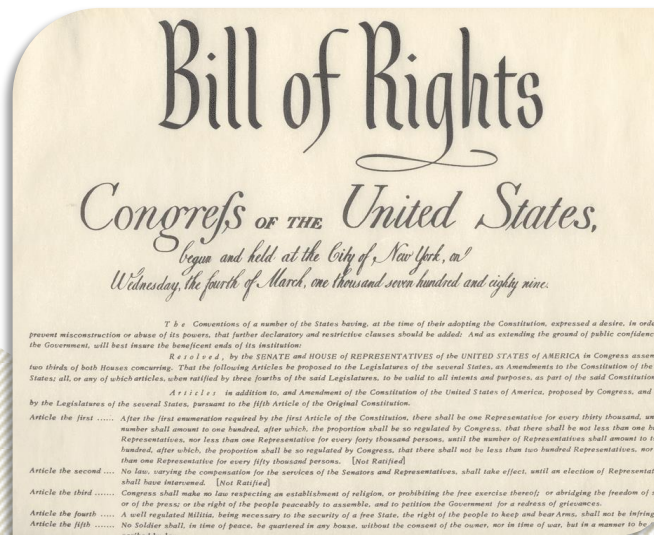
Izvor fotografije:

<http://1.bp.blogspot.com/-rxHBiG5gLdA/T6Ck0Z-6ShI/AAAAAAAAABY8/o788oXhG6iQ/s1600/US+Declaration+light.jpg>

„Američka Deklaracija nezavisnosti je deklaracija koju je potpisalo 13 tadašnjih britanskih kolonija u Novom svijetu, čime su proglasile svoju nezavisnost i objasnile svoje razloge za to. Potvrđena je od Kongresa 4. jula 1776. godine, dan koji se u Sjedinjenim Američkim Državama obilježava kao Dan nezavisnosti. Velika Britanija je priznala nezavisnost svojih bivših kolonija 3. septembra 1783. godine.“ (Wikipedia/Američka deklaracija nezavisnosti)

Ove ideje su rasprostranjene i na međunarodni nivo, što se posebno odrazilo na Francusku revoluciju. „Francuska građanska (buržoaska) revolucija započela je 1789. godine, a trajala do 1795. godine, a po nekim tumačenjima i do 1799. godine. Najveće dostignuće tog procesa je ukidanje feudalnih odnosa u Francuskoj i, u velikom broju, ostalih europskih zemalja. Sve prijašnje revolucije imale su drukčije osobine. Ova je revolucija nešto posve radikalno, te označava epohu slobode od feudalnog pritiska i nepravde, ukidanje formi ovisnosti i osobne neslobode ljudi.“ (Wikipedia/Francuska revolucija)

POVELJA O PRAVIMA

Povelja o pravima (1791)

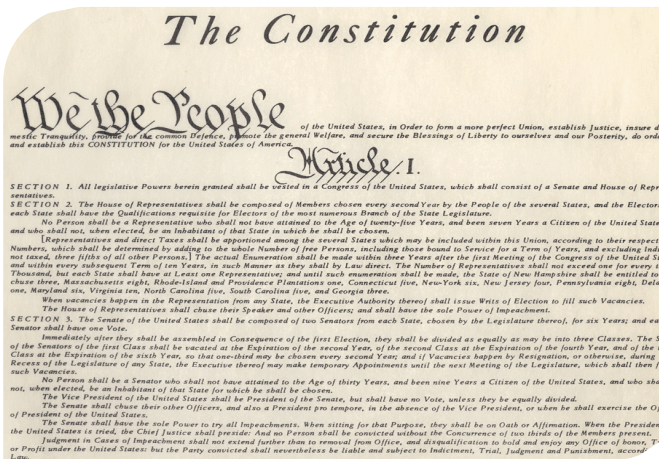
Budući da su se mnogi građani bojali da će nova središnja vlast, osnovana temeljem Ustava SAD, postati odviše snažna, predloženi su amandmani za zaštitu prava govora, tiska, vjere i drugih osnovnih prava. Deset amandmana na Ustav je usvojeno, a danas su poznati pod nazivom „Povelja o pravima“.

Izvor fotografije:

<http://www.arb.ca.gov/permits/bill-of-rights.jpg>

Ustav SAD-a

Sačinjen u ljeto 1787. godine u Filadelfiji, Ustav SAD-a predstavlja osnovni zakon američkog federalnog sistema vladavine i ključni je dokument Zapadnog svijeta. To je ujedno i najstariji napisani nacionalni ustav koji se primjenjuje i koji definiše ključne organe vlasti i njihove nadležnosti, kao i osnovna prava građana/ki. Ustav Sjedinjenih Američkih Država (*The United States Constitution*) je najviši zakon u SAD i ujedno najstariji ustav na svijetu. Donešen je na Ustavnoj konvenciji u Filadelfiji 17. septembra 1787. godine. Njime su SAD iz labavog saveza država pretvorene u federalnu državu. Ustav je formalno stupio na snagu 21. juna 1788. godine, a počeo se primjenjivati od 13. septembra 1788. godine. Novi državni organi su počeli sa radom 4. marta 1789. godine. (Wikipedia/Ustav SAD)

Ustav SAD iz 1787. godine

Prvih 10 amandmana Ustava čini „Povelja o pravima“ (*The Bill of Rights*), koji je stupio na snagu 15. decembra 1791. godine, ograničavajući vladavinu federalnih vlasti SAD-a i štiteći prava svih građana/ki, rezidenata i posjetilaca na području Amerike.

Izvor fotografije:

http://mrortlieb.weebly.com/uploads/8/9/7/6/8976286/9210793_orig.gif?448

„Povelja o pravima“ štiti slobodu govora, slobodu religije, pravo na posjedovanje i nošenje oružja, pravo na okupljanje i pravo na peticiju. Ovaj dokument istovremeno ograničava (zabranjuje) nerazumne pretrage i zaplijene, okrutno i neuobičajeno kažnjavanje, kao i prinudno samooptuživanje. Pored pravnih protekcija koje pruža, Zakon o pravima sprječava Kongres da donese bilo kakav zakon o uspostavljanju državne religije, kao ni zakon kojim se zabranjuje sloboda vjeroispovijesti, zakon koji bi bilo koju osobu lišio života, slobode ili imovine bez odgovarajućeg zakonskog procesa, kao i bilo kakav zakon koji ograničava slobodu govora ili štampe, ili pravo naroda na mirno okupljanje i na obraćanje vlastima radi ispravljanja nepravdi.

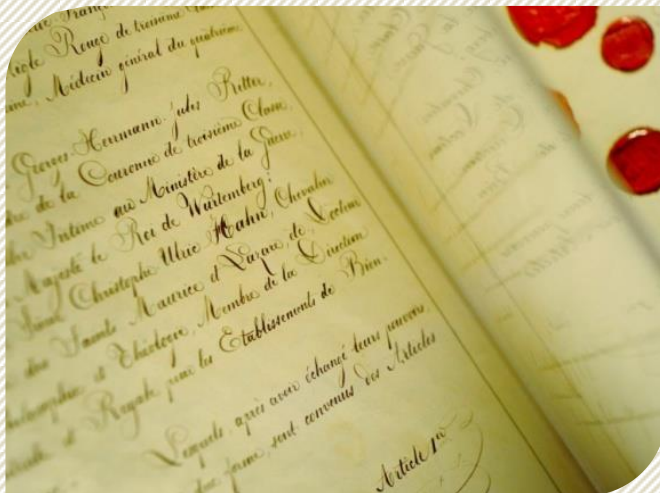
Deklaracija o pravima čovjeka i građanina (1789)

1789. godine Francuzi su doveli do ukidanja apsolutne monarhije i postavili scenu za uspostavljanje prve Francuske republike. Samo šest nedjelja nakon Pada Bastilje i nepune tri nedjelje nakon ukidanja feudalizma, Deklaracija o pravima čovjeka i građanina je usvojena od strane Nacionalne skupštine kao prvi korak ka pisanju Ustava Republike Francuske.

Izvor fotografije:

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/6c/Declaration_of_the_Rights_of_Man_and_of_the_Citizen_in_1789.jpg

U Deklaraciji stoji da svi građani imaju garantovana prava na „slobodu, imovinu, sigurnost i otpor ugnjetavanju“. U njoj stoji da potreba za zakonom proizilazi iz činjenice da „...izvršenje prirodnih prava svakog čovjeka ima samo onolika ograničenja koja osiguravaju drugim članovima društva uživanje tih istih prava“. Na taj način je pravo u Deklaraciji predstavljeno kao „izraz opšte volje“, sa ciljem da promoviše jednakost prava i da zabrani „samo radnje štetne za društvo“.

Izvor fotografije:

<http://www.theepochtimes.com/n2/images/stories/large/2013/01/14/89726919.jpg>

Prva ženevska konvencija (1864)

16 evropskih zemalja i nekoliko američkih država su 1864. godine učestvovala na Ženevskoj konferenciji po pozivu Švajcarskog federalnog savjeta i na inicijativu Ženevskog komiteta. Ova diplomatska konferencija održana je sa ciljem usvajanja konvencije za poboljšanje položaja ranjenika u oružanim sukobima.

Ova Konvencija predstavlja prekretnicu u razvoju međunarodnog humanitarnog prava, a njen sadržaj zasnovan je na ideji poštivanja određenih pravila humanosti, poštivanja svakog pojedinca i njegovih prava, čak i kad je u pitanju neprijatelj. Prva Ženevska konvencija ima 10 članova, a potpisale su je predstavnice 12 tadašnjih država.

Izvor fotografije:

http://www.fromthetvalradio.org/home/wp-content/images/FTV426-TheChangingUnitedNations/Flag_of_the_United_Nations.jpg

Ujedinjene nacije (1945)

Drugi svjetski rat trajao je od 1939 do 1945. i kako se bližio kraju, gradovi širom Evrope i Azije su bili porušeni. Na milione ljudi izgubilo je živote, a milioni preživjelih su ostali bez krova nad glavom i hrane. Ruske snage su se približavale ostacima bombardovanog Berlina, glavnog grada Njemačke. Na Pacifiku, američki marinci još

uvijek su vodili borbu protiv snaga Japana na otocima poput Okinave. Do 1948. godine nova Komisija za ljudska prava osnovana od strane Ujedinjenih nacija privukla je pažnju svjetske javnosti. Pod dinamičnim vođstvom Eleonore Ruzvelt, koje je bila i delegat UN-a u ime SAD-a, Komisija je sačinila dokument koji je postao poznat kao Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, koja je usvojena od strane UN-a 10. decembra 1948. Godine. Preambula i član 1. Deklaracije o ljudskim pravima govori o neotuđivim pravima svih ljudskih bića: „*Budući da su nepoštivanje i preziranje prava čovjeka imali za posljedicu akte koji su grubo vrijeđali savjest čovječanstva, i budući da je stvaranje svijeta u kojem će ljudska bića uživati slobodu govora i vjerovanja i slobodu od straha i nestašice, bilo proglašeno kao najviša težnja običnih ljudi... Sva ljudska bića rađaju se slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima. Ona su obdarena razumom i svijesću pa jedna prema drugima trebaju postupati u duhu bratstva.*“

Države članice Ujedinjenih nacija obavezale su se da rade zajedno na promociji 30 članova o ljudskim pravima koja su, po prvi put u historiji, sakupljena i integrisana u jednom dokumentu. Zahvaljujući tome, mnoga od prava koja danas poznajemo sastavni su dio ustavnih zakona demokratskih nacija.

PRILOG: OPŠTA DEKLARACIJA O LJUDSKIM PRAVIMA

Opšta deklaracija o ljudskim pravima je proglašena kao zajedničko mjerilo postizanja za sve ljude i sve države, kako bi svaki pojedinac i svaki organ društva imali ovu deklaraciju stalno na umu, težeći da učenjem i odgojem doprinesu poštivanju ovih prava i sloboda i da bi progresivnim, nacionalnim i međunarodnim mjerama osigurali njihovo opšte i djelotvorno priznavanje i održavanje, kako među narodima samih država članica, tako i među narodima onih područja koja su pod njihovom jurisdikcijom.

Član 1.

Sva ljudska bića se rađaju slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima. Ona su obdarena razumom i svješću i treba da jedno prema drugom postupaju u duhu bratstva.

Član 2.

Svakome su dostupna sva prava i slobode navedene u ovoj Deklaraciji, bez razlike bilo koje vrste, kao što su rasa, boja, pol, jezik, vjera, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili drugo porijeklo, imovina, rođenje ili neki drugi status. Nadalje ne smije se činiti bilo kakva razlika na osnovu političkog, pravnog ili međunarodnog položaja zemlje ili područja kojima neka osoba pripada, bilo da je ovo područje nezavisno, pod starateljstvom, ili da se nalazi, ma pod bilo kojim drugim ograničenjima suverenosti.

Član 3.

Svako ima pravo na život, slobodu i ličnu sigurnost.

Član 4.

Niko ne smije biti držan u ropstvu ili u ropskom odnosu, ropstvo i trgovina robljem zabranjuje se u svim njihovim oblicima.

Član 5.

Niko ne smije biti podvrgnut mučenju ili okrutnom, nehumanom ili ponižavajućem tretmanu ili kažnjavanju.

Član 6.

Svako ima pravo da se svagdje pred zakonom priznae kao osoba.

Član 7.

Svi su jednaki pred zakonom i imaju pravo, bez ikakve diskriminacije, na jednaku zaštitu zakona. Svi imaju prava na jednaku zaštitu od bilo kakve diskriminacije kojom se krši ova Deklaracija i od svakog podsticanja na takvu diskriminaciju.

Član 8.

Svako ima pravo na djelotvorna pravna sredstva putem nadležnih nacionalnih sudova, zbog djela kojima se krše osnovna prava, koja su mu dodjeljena ustavom ili zakonom.

Član 9.

Niko ne smije biti podvrgnut samovoljnom hapšenju, zatvoru ili izgonu.

Član 10.

Svako ima pravo da ga u punoj jednakosti pošteno i javno sasluša nezavisan i nepristrasan sud radi utvrđivanja njegovih prava i obaveza i bilo kakve krivične optužbe protiv njega.

Član 11.

Svako ko je optužen za krivično djelo ima pravo da se smatra nevinim, dok se na temelju zakona, krivnja ne dokaže na javnom pretresu, na kojem je imao sve garancije neophodne za svoju odbranu.

Niko se ne smije smatrati krivim za krivično djelo na temelju bilo kakvog čina ili propusta koji nije predstavljao krivično djelo u smislu nacionalnog ili međunarodnog prava u vrijeme kada su oni bili počinjeni. Isto tako ne smije se izricati teža kazna od one koja se mogla primjeniti kada je krivično djelo počinjeno.

Član 12.

Niko ne smije biti izvrgnut samovoljnom mješanju u svoj privatni život, porodicu, dom ili prepisku, niti napadima na svoju čast i ugled. Svako ima pravo na zaštitu zakona od ovakvih uznemiravanja ili napada.

Član 13.

1. Svako ima pravo na slobodu kretanja i stanovanja unutar granice, svake države.
2. Svako ima pravo da napusti bilo koju zemlju, uključujući svoju vlastitu, i da se vrati u svoju zemlju.

Član 14.

1. Svako ima pravo da traži i uživa u drugim zemljama, utočište pred progonima.
2. Na to se ne može pozivati u slučaju progona koji su zaista izazvani nepolitičkim zločinima ili djelima suprotnim ciljevima i načelima Ujedinjenih nacija.

Član 15.

1. Svako ima pravo na državljanstvo.
2. Niko ne smije samovoljno biti lišen svog državljanstva, niti mu se smije odreći pravo da promeni svoje državljanstvo.

Član 16.

1. Punoljetni muškarci i žene, bez ikakvih ograničenja u pogledu rase, državljanstva ili vjere, imaju pravo da sklope brak i da osnuju porodicu. Oni su ravnopravni prilikom sklapanja braka, za vrijeme njegovog trajanja i prilikom njegovog razvoda.
2. Brak se sklapa samo uz slobodan i potpun pristanak onih koji namjeravaju stupiti u brak.
3. Porodica je prirodna i osnovna društvena jedinica i ima pravo na zaštitu društva i države.

Član 17.

1. Svako ima pravo da sam poseduje imovinu, a isto tako i da je poseduje u zajednici sa drugima.
2. Niko ne smije samovoljno biti lišen svoje imovine.

Član 18.

Svako ima pravo na slobodu mišljenja, savjesti i religije ; ovo pravo uključuje slobodu da promjeni svoju vjeru ili vjerovanje i slobodu da bilo pojedinačno, ili u zajednici sa drugima, javno ili privatno, ispoljava svoju vjeru ili vjerovanje učenjem, praktikovanjem, obredima i obilježjima.

Član 19.

Svako ima pravo na slobodu mišljenja i izražavanja ; ovo pravo uključuje slobodu mišljenja, a isto tako i traženje, primanje i saopštavanje obavještenja i ideja, bilo kojim sredstvima i bez obzira na granice.

Član 20.

1. Svako ima pravo na slobodu mirnog sastajanja i udruživanja.
2. Niko ne može biti primoran da pripada nekom udruženju.

Član 21.

1. Svako ima pravo da učestvuje u vladi svoje države, neposredno ili preko slobodno izabраних predstavnika.
2. Svako ima pravo na jednak pristup javnim službama u svojoj zemlji.
3. Volja naroda, treba da bude osnova državne vlasti, ta volja treba da se izražava u povremenim i istinskim izborima, koji treba da se provode opštim i jednakim pravom glasa, tajnim glasanjem ili odgovarajućim postupcima slobodnog glasanja.

Član 22.

Svako, kao član društva, ima pravo na socijalno osiguranje i pravo da ostvaruje ekonomska, socijalna i kulturna prava neophodna za svoje dostojanstvo i za razvoj svoje ličnosti putem državne pomoći i međunarodne saradnje, a u skladu sa organizacijom i sredstvima svake države.

Član 23.

1. Svako ima pravo na rad, na slobodan izbor zaposlenja, na pravične i povoljne uslove rada i zaštitu od nezaposlenosti.
2. Svako, bez razlike, ima pravo na jednaku platu za isti rad.
3. Svako ko radi ima pravo na pravičnu i povoljnu naplatu koja njemu i njegovoj porodici osigurava egzistenciju koja je vrijedna ljudskog dostojanstva i koja se po potrebi, dopunjuje drugim sredstvima socijalne zaštite.
4. Svako ima pravo da radi zaštite svojih interesa obrazuje sindikate i da stupa u njih.

Član 24.

Svako ima pravo na odmor i razonodu, uključujući razumno ograničenje radnih sati i plaćene periodične praznike.

Član 25.

1. Svako ima pravo na životni standard koji odgovara zdravlju i dobrobiti njega samoga i njegove porodice, uključujući hranu, odjeću, stan i ljekarsku negu i potrebne socijalne usluge, kao i pravo na osiguranje za slučaj nezaposlenosti, bolesti, nesposobnosti, udovištva, starosti ili drugog pomanjkanja sredstava za život u prilikama koje su izvan njegove moći.
2. Majka i dijete imaju pravo na naročitu brigu i pomoć. Sva djeca, bilo da su rođena u braku ili izvan njega, treba da uživaju istu socijalnu zaštitu.

Član 26.

1. Svako ima pravo na obrazovanje. Obrazovanje treba da bude besplatno, bar u osnovnim i nižim stupnjevima. Osnovno obrazovanje, treba da bude obavezno. Tehničko i stručno obrazovanje treba da bude uopšteno pristupačno, a više obrazovanje takođe treba, na osnovu sposobnosti, da bude pristupačno svima.
2. Obrazovanje treba da bude usmjereno na puni razvitak ljudske ličnosti i na učvršćivanje poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda. Ono treba da unapređuje razumijevanje, toleranciju i prijateljstvo među svim narodima, rasnim i religijskim skupinama, i treba da unapređuje aktivnost Ujedinjenih naroda na održavanju mira.
3. Roditelji imaju prvenstveno pravo da biraju vrstu obrazovanja za svoju djecu.

Član 27.

1. Svako ima pravo da slobodno učestvuje u kulturnom životu zajednice, da uživa u umjetnosti i da učestvuje u naučnom napretku i u njegovim koristima.
2. Svako ima pravo na zaštitu moralnih i materijalnih interesa koji proističu iz bilo kojeg naučnog, literarnog ili umjetničkog djela, čiji je on autor.

Član 28.

Svako ima pravo na društveni i međunarodni poredak u kome prava i slobode izložene u ovoj Deklaraciji mogu biti potpuno ostvarene.

Član 29.

1. Svako ima obaveze prema zajednici u kojoj je moguće slobodno i puno razvijanje njegove ličnosti.
2. U ostvarenju svojih prava i sloboda, pojedinac treba da bude podvrgnut samo onim ograničenjima koja su određena zakonom isključivo u cilju osiguranja dužnog priznanja i poštovanja prava i sloboda drugih i u cilju zadovoljenja pravičnih zahtijeva morala, javnog poretka i opšteg blagostanja u demokratskom društvu.
3. Ta prava i slobode, ni u kojem slučaju ne mogu se primjeniti protivno ciljevima i načelima Ujedinjenih nacija.

Član 30.

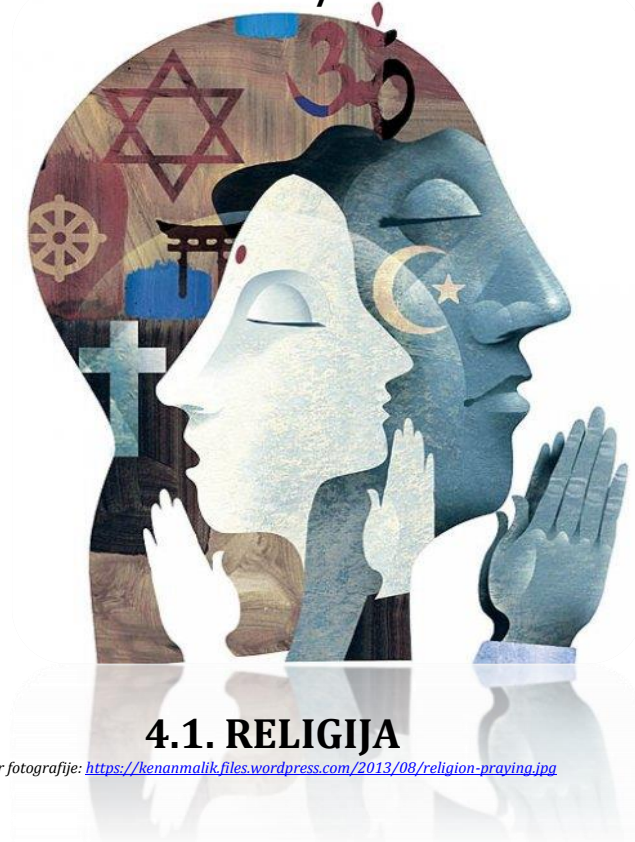
Ništa se u ovoj Deklaraciji ne može protumačiti, kao pravo ma koje države, skupine ili osobe da učestvuje u bilo kakvoj djelatnosti usmjerenoj ka uništenju bilo kojih ovdje izloženih prava i sloboda.

Izvor: <http://www.ckptb.org/download/3.pdf>

LITERATURA:

- Izvori logoa: <http://www.humanrightslogo.net/en/download>
- *Ljudska prava. Pojam, poreklo. Šta pojedinac može uraditi* (Decembar, 2011) - Andrea Maćešić, Helsinški komitet za ljudska prava u Srbiji
- *Uvod u ljudska prava* (Sarajevo, 2003) - Gunnar M. Karlsen i Enver Đuliman, Norveški helsinški komitet
<http://www.theewc.org/uploads/content/archive/MRr-innfring-bos-kroatisk-serbisk.pdf>
- *Ljudska prava – priručnik za nastavnike*, Marija Rudić
<http://chris-network.org/wp-content/uploads/2013/01/Ljudska-prava-Priru%C4%8Dnik-za-nastavnike.pdf>
- *Prirodno pravo*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=50453>
Ljudska prava, Wikipedia
http://sr.wikipedia.org/wiki/ljudska_prava
- *POVELJA UJEDINJENIH NARODA*
<file:///D:/My%20Documents/Downloads/Povelja%20UN-a.pdf>
- *UNIVERZALNA DEKLARACIJA O LJUDSKIM PRAVIMA* (1948)
<http://www.humanrights.com/what-are-human-rights/universal-declaration-of-human-rights.htm>
- *Film o istoriji ljudskih prava*, ZEITGEIST
<https://www.youtube.com/watch?v=nCQWwkERi>
- *United for Human Rights*:
<http://www.humanrights.com/what-are-human-rights/brief-history/declaration-of-human-rights.html>
- *Youth for Human Rights*:
http://www.youthforhumanrights.org/?source=gaw&gclid=CjwKEAajwYcVBRc99sSm_frioAwSJACrKuPCALzYjlHZOf_teNWPx-MaxOrTHinfVJXRJTymbG575RoC0KXw_wcB
- *United Nations Human Rights*:
<http://www.ohchr.org/EN/Issues/Pages/WhatareHumanRights.aspx>
- *Magna Charta*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža:
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=38022>

4. RELIGIJA U SAVREMENOM/SUVREMENOM SVIJETU

4.1. RELIGIJA

Izvor fotografije: <https://kenanmalik.files.wordpress.com/2013/08/religion-praying.jpg>

AUTOR:

Prof. Dušanka Lazarević, Gimnazija "Petar Kočić", Zvornik

TEMA: RELIGIJA

- POJAM I DEFINICIJA RELIGIJE
- VRSTE RELIGIJA I NJIHOVE KARAKTERISTIKE
- PRIJEDLOG DODATNIH SADRŽAJA

CILJ: da učenici/e steknu osnovna znanja o religijama i njihovim karakteristikama.

TRAJANJE PREDAVANJA/RADIONICE: 90 minuta

METODE I OBLICI RADA: monološka metoda (metoda usmenog izlaganja), metoda razgovora (dijaloška metoda), frontalni oblik rada, posjete vjerskim objektima

NASTAVNI MATERIJAL I OPREMA: listići, panoj, table i audio-vizuelna oprema.

CILJNA GRUPA: učenici/e srednjih škola iz BiH i regiona

DODACI PREDAVANJU (preporučena literatura/vježbe/radionice/audio i video sadržaji):

Vježba „Religija i tradicija u susretu sa ljudskim pravima“, str. 163

Film „Kum na zemlji, Bog na nebu“, IWPR, str. 182 (CD)

POJAM RELIGIJE

Religija je forma društvene svijesti, čija se specifičnost sastoji u fantastičnom odrazu odnosa ljudi prema prirodi i njihovih međusobnih odnosa.

Termin religija nastao je iz latinskog *religio* - pobožnost, tj. izražavanje poštovanja prema bogovima. Kao posebna forma društvene svijesti religija je prošla kroz različite faze razvoja. U prvobitnom društvu religijska vjerovanja su bila posebne forme neizdiferencirane svijesti u vidu *animizma i totemizma*, da bi sa izdvajanjem zemljoradnje poprimila formu *naturalističkih religija*. Kasnije nastaju *politeističke religije*, kao mnogoboštvo, a tek sa klasnim društvom i pojavom civilizacije *monoteističke religije*, kao jednobozštvo. Osobenost svih religijskih vjerovanja je vjerovanje u „zagrobni“ život i ponovno rađanje kao stvarna ili nebeska reinkarnacija.

Od praistorijskog do savremenog perioda svemoćne dominacije naučnih, tehničkih otkrića i tehnologije, zadržala su se religiozna vjerovanja, sa danas suptilnijim obilježjima.

Religija i religijska vjerovanja su posebno značajna društvena pojava. Kao razvijen oblik društvene svijesti sadrži posebne sisteme simbola, koje prate posebni religiozni doživljaji kao doživljaji svetog. Religiozni simboli uključuju:

1. *Misaone predstave* o svijetu i čovjeku kao povezanost sa nekom višom, natprirodnom, transcendetnom i sasvim drugom stvarnošću, sadržane su u „svetim“ tekstovima i knjigama,
2. Posebnu vrstu *ponašanja, vjerskog ili obrednog*, koje se shvata kao uslov, priprema i povezanost sa natprirodnom stvarnošću.
3. *Materijalizovanu simboliku*, tzv. „svete stvari“, u zvučnom ili pisanom obliku, koja se razlikuje prema različitosti vjerovanja, crkve, sekti i sl.,
4. *Vjersku ideologiju*, kod profesionalnih crkava koja se ogleda u crkvenim položajima i politici određenog vjerskog sistema.

Doživljaj svetog povezan je sa društvenim sistemom simbola, tj. prihvaćenih od više pojedinaca. Smisao religijskih vjerovanja ispoljava se u zadovoljavanju osjećaja sigurnosti u „budućem“ svijetu, osmišljavanjem postojećeg svijeta, povezivanju sa drugim ljudima, socijalizacijom i osjećajem zaslužene kompenzacije. Čovjekova težnja da objasni i razjasni pojave koje ga u svijetu okružuju, posebno se odnosi na *pitanje prvobitnog postanka svijeta*. Traženje odgovora na ovo osnovno pitanje, s jedne strane je bilo podsticaj razvoju filozofskog i naučnog mišljenja, a sa druge je uslovalo oblikovanje raznovrsnih nenaučnih tumačenja među kojima vidno mjesto imaju religiozna i ranija mitska tumačenja. Ta vječita čovjekova radoznalost i potreba za tumačenjem uslovila je dvije ljudske čežnje:

1. *da se objasni natprirodno*, a to je sve ono što je nepoznato i misaono nedokučivo i
2. *da se pokorava onom što ne ume da objasni*, jer je neznanje uzrok straha i nesigurnosti.

Obje težnje istorijski su se razvijale prvo u obliku brojnih mitova, a kasnije, pa sve do danas u razrađenim i sistematizovanim religijama.

VRSTE RELIGIJA

Pored danas najraspostranjenijih religija, *hrišćanstva/kršćanstva, islama i budizma*, značajan društveni uticaj imaju judizam, hinduizam i druge religije i religijski pravci. Znanja o nastanku, razvoju i obilježjima različitih religija, omogućavaju cjelovitu predstavu o društvenoj

ulozi religije i njenom značaju. *Njihova popularnost i ogroman broj vjernika čine religiju značajnim društvenim fenomenom* i u savremenom društvu.

Hrišćanstvo/kršćanstvo

Mnogi smatraju da je kršćanstvo/hrišćanstvo nastalo na tlu nekadašnje Palestine u većinskoj židovskoj tradiciji. Ono što je neosporno je da su grčki i grčkorimski elementi kršćanstvu otvorili put do svjetske religije. Judaizam spada u monoteističke religije. Raspad antičkog donia i osnivanje Rimskog carstva dovelo je do stvaranja predodžbe o univerzalnom Bogu, koji bi bio spasitelj najnižih društvenih slojeva u Imperiji. Prvobitno kršćanstvo se širilo najprije među nižim i srednjim slojevima, poput zanatlija, trgovaca, najamnih radnika i robova. Tome je pridonio i raspad i antičkih religija, privlačnost monoteizma u odnosu na politeizam. Razdoblje tolerancije kod prvobitnih kršćana prestaje kada je car Konstantin 313. godine. Milanskim ediktom dao slobodu kršćanstvu a 394. ga car Teodosije proglasio državnom religijom. U drugom vijeku kršćanstvu su prijetili raskoli. Taj proces pospješila je podjela Imperija krajem IV vijeka na zapadnu (središte u Rimu) i istočnu (središte u Carigradu) . Na zapadu je moć crkve jačala. Sve se više duhovna vlast koncentrisala u rukama rimskog biskupa koji je u V stoljeću proglašen za papu. Istočna crkva je inaugurirala institut patrijarha koji je imao vlast nad episkopima. Od tada su Papa u Rimu i patrijarh u Carigradu započeli borbu nad crkvom. Politički raskol Carstva vodio je i u definitivni vjerski raskol. Rimska crkva se poslije 1054. godine prozvala rimokatoličkom (od grčke riječi *katholu* - sveopći), a carigradska i one koje su je podržale (aleksandrijska, antiohijska, jeruzalimska) – ortodoksnom (od grčke riječi *orto-doxa* – pravovjerni/pravovjernom).

Takozvano zapadno hrišćanstvo/kršćanstvo će doživjeti još jedan raskol u 16. vijeku, kada nastaje *protestantizam*. Još jedan raskol se desio kada je Engleski kralj Henrich VIII odvojio Crkvu u svojoj kraljevini od Rima. Tako od 16. vijeka postoje 4 pravca u kršćanstvu/hrišćanstvu:

- 1) Rimokatolički,
- 2) Pravoslavni,
- 3) Protestantski i
- 4) Anglikanski.

Hrišćanstvo/kršćanstvo je preraslo u masovnu religiju na svim kontinentima već u prvim vijekovima ove ere. Formiraju se brojne hrišćanske zajednice u vidu opština, u kojima su svi bili „*jednaki pred bogom i braća u Hristu*“. Čvrsto organizovana hrišćanska crkva čije su učenje prenosili i propagirali posebni hrišćanski „službenici“, vremenom je pomirila različita vjerska i filozofska shvatanja, a hrišćanstvo postalo svjetska religija. Rascjep hrišćanske crkve na zapadnu- *katoličku* i istočnu- *pravoslavnu*, nastao je u XI vijeku kao posljedica političkih prilika tadašnje Evrope. U XIX vijeku, koga karakteriše stvaranje nacionalnih država, pravoslavne crkve se formiraju kao pravoslavne nacionalne crkve, a od katoličkih crkava izdvajaju se protestantske crkve. Propašću feudalizma hrišćanstvo postaje narodna religija. Centar katoličanstva je *Vatikan*, a centar pravoslavne crkve *Carigradska patrijaršija*.

U Francuskoj je 1962. godine podignuta „*crkva pomirenja*“ između katolika i protestanata, a 1964. godine na Trećem zasijedanju sabora izglasan je *dekret o ekumenizmu*, koji proklamuje da su pravoslavne crkve zaista crkve. Hrišćanstvo kao religiozna institucija podijeljeno je u tri osnovna hrišćanska pravca: *Katolicizam*, *Pravoslavlje* i *Protestantizam*. Unutar ovih pravaca prisutni su brojni organizacioni oblici: crkve, denominacije, kultovi i drugo. U savremenim uslovima posebno je karakteristična *ateizacija tj. sekularizacija* kao potiskivanje uloge religije u

društvenim odnosima. Istovremeno, formiraju se nove sekte i kultovi, ali je i razlika među osnovnim granama krišćanstva sve manja i sve su češći oblici njihove saradnje (ekumenizam).

Katoličanstvo

Katoličanstvo karakterišu određena religijska obilježja:

1. *Obraćanje svim pojedincima* nezavisno od njihove etičke, nacionalne i socijalne pripadnosti, sa tendencijom svjetskog obuhvatanja,
2. *Isticanje većeg značaja ovozemaljskog života,*
3. *Zasnovanost na strogoj crkvenoj hijerarhiji,* na čelu sa vrhunskim biskupom - papom u Vatikanu- Rimu, čije je mišljenje o vjerskim pitanjima nepogrešivo. Vjernici su potčinjeni kleru kao osnovnoj vjerskoj organizaciji, a koju karakteriše celibat,
4. Zasnovanost na doktrinarnom učenju Tome Akvinskog, po kome je čovjek duhovno biće,
5. *Konzervativizam shvatanja,* posebno izražen prema razvodu braka, prekidu trudnoće i drugim socijalnim pojavama savremenog društva,
6. *Politička aktivnost,* koja se ispoljava u izričitom nalaganju ili zabrani vjernika prema određenim političkim pojavama.

Pravoslavlje

Pravoslavlje se formiralo u okviru Vizantije. Od VII do IX vijeka proširilo se na Balkan, Rusiju, Gruziju, Jerermeniju i dr. Narodi koji su prihvatili vizantijsko pravoslavlje, prihvatili su i njenu pismenost, arhitekturu crkava i manastira, freske, škole i književnost. U Vizantiji carevi su postavljali i smjenjivali patrijarhe i izdavali crkvene dekrete. Na Prvom i Drugom vasiljenskom saboru u Nikeji (325) i Carigradu (381), sastavljeno je sažeto ispovijedanje pravoslavne vjere, kroz *dvanaest članova simbola vjere*. Osnovni simbol vjere je *vjerovanje u sveto trojstvo, Oca, Sina i Svetog duha, kao jednobitnog i nerazdjeljivog trojstva*.

Pravoslavnu religiju karakterišu:

1. *Dvije najveće zapovijesti:* ljubav prema Bogu i prema bližnjem, kao prema samom sebi;
2. *Deset božijih zapovijesti,* od poštovanja boga, oca i majke, do zabrana ubijanja, krađe, laži i preljube;
3. *Krsni znak,* molitve i post; devet blaženstava, koje su Hristove riječi sa Svete gore, a upućene siromašnima duhom, onima koji plaču, krotkima, gladnima i žednima pravde, milostivima, čistog srca, prognanima pravde radi;
4. *Svete tajne krštenja,* miropomazanja, pokajanja, pričešća, braka, jelovsećenja i sveštenstva;
5. *Sveta liturgija,* crkveni praznici, krsna slava i kult, tj. poštovanje mrtvih;
6. *Posebna pravila ponašanja* u crkvi, i drugo.

Srednjevijekovna pravoslavna crkva sama je bila feudalna institucija, pa je podržavala feudalnu strukturu društva i njenu ideologiju. Formiranjem nacionalnih država na Balkanu, formirane su i njihove autokefalne (samostalne, samoupravne) pravoslavne crkve. Srpska crkva dobila je samostalnost 1833., a autokefalnost 1879. Danas pravoslavnu crkvu čine carigradska, aleksandrijska, antiohijska, jerusalemska, ruska, gruzinska, srpska, bugarska, rumunska, grčka, kiparska, albanska, poljska, češka i makedonska crkva. Glavna snaga crkve nalazi se na Balkanu, u Rusiji i na Bliskom istoku. Između katoličke i pravoslavne crkve prisutne su brojne razlike u pogledu *organizacije, obreda, svete tajne i same hrišćanske dogme*.

Protestantizam

Protestantizam je nastao od latinskog izraza *portestant* – onaj koji protestuje i javno nešto dokazuje. Za vrijeme reformacije u XVI vijeku *odvojila se od rimske katoličke crkve*. Protestantizam se suprostavio papskoj vlasti, monaštvu, nekim svetim tajnama, glavnim katoličkim dogmama, ikonama, svecima, celibatu, posebnosti sveštениčkog staleža kao veze između boga i ljudskog roda. Osnovna obilježja ovog hrišćanskog pravca su:

- *Nacionalna crkva,*
- *Domaći jezik u bogoslužjenju,*
- *Iskrena vjera i čestitost i*
- *„jeftina crkva“ nasuprot katoličkoj crkvi*

Danas su glavne protestantske zemlje Njemačka, Velika Britanija, Norveška, Švedska, Danska i SAD. Protestantske crkve su autonomne.

Islam

Islam na arapskom znači pokornost božijoj volji. Islam je osnovao Muhamed u VII vijeku u Arabiji, a kasnije se raširio na Bliskom istoku, Srednjem istoku, Africi, Balkanskom poluostrvu i Dalekom istoku. Muhamedovo učenje u početku nije prihvaćeno u Meki, pa je bjekstvom u Medinu (622) Muhamed spasao sebi život, od kog datuma, tzv. „*hidžra*“ teče muslimansko računanje vremena. Islamska vjera zasniva se na vjerovanju u Alaha, svetog boga, čiji je poslanik Muhamed, vjeruju u predestinaciju (sve je na nebu unaprijed zapisano), obavezni su na molitve, hadžiluk, post, dozvoljena im je poligamija. Moralne norme se ispoljavaju kroz pet osnovnih dužnosti, na kojima počiva etika islama:

1. Vjerovanje kao najviša vrlina,
2. *Dužnost molitve*, pet puta na dan i *ritualno pranje* kao simbol pročišćenja,
3. *Dužnost posta*, za sve osim bolesnih i iscrpljenih,
4. *Milosrđe*, kao dužnost davanja priloga za siromašne i bolesne i
5. *Hadžiluk*, posjećivanje svetih mjesta

Do podjele islama dolazi nakon Muhamedove smrti. Suniti oponašaju Muhamedove izreke i praksu, a šiiti nalaze da je princip srodstva presudan po Aliju, Muhamedovog zeta pretpostavljaju drugim halifom (nasljednikom). Islamska religija nije samo sistem religijskih vjerovanja, već i jedan cjelovit način života, od nacionalnog oblikovanja i etičke povezanosti, do običajno-moralnih normi, folklora, arhitekture, kulture, stanovanja, muzike, organizacije porodice i učestvovanja u društvenom životu i svetom ratu protiv vjernika svih drugih vjera osim islama. U nekim muslimanskim državama islamsko vjersko pravo(šerijat), ima status državnog prava.

Islam je, po vremenu nastanka, treća svjetska religija. To je posljednja monoteistička religija. Po mjestu nastanka, mogli bi reći kako je to gradska religija nastala među stanovnicima grada Mekke. Etimološki gledano, riječ „ISLAM“ dolazi od glagola „aslama“, što znači podčinjavanje, predavanje, prihvatanje, a musliman označava „onog koji se predao volji Božijoj“. Nastao na početku 7. vijeka na tlu sadašnje Saudijske Arabije, islam se proširio po čitavom svijetu. Broj muslimana se početkom XXI vijeka povećao za gotovo 6 puta u odnosu na početak XX vijeka. Islam se i danas širi zapanjujućom brzinom. O pitanju Muhamedovog svjetovnog nasljeđivanja

došlo je do diferencijacije među pripadnicima islama koja su dala dva velika pravca: „sunitski“ i „šiitski“.

Sunizam (od arapske riječi: Sunnah, što znači "predanje običaja i izreka Proroka."). Nakon smrti Muhamedove, vjernici su se podělili na sunite i šiite zato što nisu mogli da se dogovore o nasljedniku. Oko 90 odsto muslimana su suniti. Oni vide zakonitog vođu islamske zajednice u običnom čovjeku, koji, doduše, mora biti vanredno bogobojažljiv i iskusan u vjerskim naukama". Sunizam je najveći ogranak islama, oni čine najmanje 85% od 1,5 milijarde svih muslimana na svijetu. Sunite se također naziva i Ahl as-Sunnet wa'l-Jamā'ah (što znači "ljudi Muhamedanske tradicije i zajednice") ili skraćeno samo Ahl as-Sunnet. Suniti su ogranak ortodoksnih muslimana koji sebe drže za jedine pravovjerne muslimane.

Islamsko pravo poznato je kao Šerijat. Šerijat znači "propisani put". Šeriju su u razdoblju od VII do IX vijeka stvorili islamski teolozi i pravni učenjaci na osnovu Kurana i pravne prakse naslijeđene od Muhameda. Šerija obuhvata ritualno pravo, ali i porodično, nasljedno, dužničko, krivično i ratno pravo. Ritualni propisi u islamskim zemljama još u potpunosti važe, a ostali zakoni samo u malobrojnim zemljama, kakva je Iran, određuju njen pravni sistem."

Izvori: Oxford Islamic Studies Online:

<http://www.oxfordislamicstudies.com/article/opr/t125/e2280?hi=2&pos=2>

VREME 629, 23. januar 2003. / EXTRA:

<http://www.vreme.com/cms/view.php?id=331519&print=yes>

Studije o šerijatskom pravu i institucijama, Fikret Karčić:

http://cns.ba/wp-content/uploads/2014/03/fikret_karcic_studije_o_serijatskom_pravu.pdf

Šiiti - Nakon Muhamedove smrti, vjernici su se podijelili na sunite i šiite zato što nisu mogli da se dogovore oko nasljednika. Oko deset odsto muslimana su šiiti. Vođe šiitskih zajednica su imami koji su gospodari cjelokupnog znanja te uživaju apsolutni autoritet. Imamiti su najveća šiitska grupacija i njihova vjera je prihvaćena u Iranu od XVI veka kao zvanična vjera koju ispovijeda većina stanovništva.

Izvor: VREME 629, 23. januar 2003. / EXTRA:

<http://www.vreme.com/cms/view.php?id=331519&print=yes>

„Šijiti (prema arap. ši'ī: pristaša, stranački, od ši'a: grupa, stranka) su sljedbenici šijizma, manjinske grane islama. Za razliku od sunita vjeruju da je sam Muhamed odredio za svojega nasljednika (kalifa) Aliju i da je nakon Alijine pogibije vladanje islamskim svijetom trebalo prijeći na Alijine potomke, nepogrješive vođe (imame), čuvare i tumače objave. – U islamskome svijetu šijiti čine manjinu, oko 10% od ukupnoga broja muslimana. Osim u Iranu i Iraku gdje čine većinu, ima ih manji broj u Libanonu, Siriji, Saudijskoj Arabiji, Afganistanu, Pakistanu i Indiji. Podijeljeni su na mnogobrojne sekte (imamiti, ismailiti, karmati, miteziliti, babiti i behaiti).“

Izvor: leksikografski zavod Miroslav Krleža, Šiiti:

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=59519>

Na prvi pogled, postoji jedna monolitna islamska vjera; u biti svaki musliman vjeruje u islamski ideal. Ali u praksi politički i historijski faktori doprinijeli su stvaranju razlika unutar te zajednice. Razlike su, prije svega, socijalne i kulturne po svom karakteru.

Iako postoje mnoge muslimanske sekte, zadržaćemo se na glavnoj podjeli na sunite i šiite. Suniti čine oko 90 posto muslimanskog stanovništva u svijetu, a šiiti oko 10 posto. Suštinske razlike između njih su minimalne i tiču se običaja i prakse. Ima tu i nekih drugih razlika u nijansama, često zasnovanih na kulturnim faktorima, s malo doktrinarnog značaja...

Šiiti su skoncentrisani u Iranu, južnom Iraku, i Južnoj Aziji. Odlikuje ih osjećanje ekskluzivnosti. Prema učenjacima iz redova šiita, oni sebe vide kao 'izabrane' (*al-hassa*) koji žive među masom (*al-amma*) muslimana.

Izvor: Peščanik/Suniti i šiiti: <http://pescanik.net/suniti-i-siiti/>

Judaizam

Judaizam je jedna od rijetkih nacionalnih religija koja se očuvala do danas. To je religija izabranog naroda. Tipično za nju je da je ona nacionalna religija. U početku je ovo bila religija uskih, kako etničkih, tako i teritorijalnih granica. U biti, mogli bismo razlikovati 4 etape u razvoju židovske religije:

- a) Biblijska
- b) Talmudska
- c) Rabinska
- d) Etapa reformirane židovske religije koja je prisutna u današnjem svijetu.

Pod judaizmom u širem smislu podrazumijeva se *cjelokupnost nacionalnih, etičkih, kulturnih i religioznih manifestacija pripadništva jevrejskoj zajednici*. U užem smislu, judaizam je najstarija monoteistička religija na svijetu, nastala na temelju bliskoistočnih motiva. Prva jevrejska knjiga osnovana je u Palestini u XII v. p. n. e. U VII v. p. n. e. nastaju knjige Ponovljenog zakona kao interpretacija *Sijanskog saveza i Tora* (Jevrejski zakon). Jevreji su se održali zahvaljujući prije svega njegovanju i prenošenju judaizma kao religijskog učenja. Po judaizmu, Jevreji su potomci starih Hebreja iz biblijske epohe, a osnova ovog učenja je monoteizam hebrejskih patrijarha *Avrama, Isaka i Jakova*. Izvori judaizma su: Pisani zakon – Hebrejska biblija u dvadeset četiri knjige (Stari zavjet, po hrišćanima), a posebno petoknjižne, tj. prvih pet koje Jevreji nazivaju Tora, Usmeni zakon, Talmud koji sadrže pravne norme, običaje, obrede i etička načela. Osnove judaizma kao religije, sadržane su u obaveznim obredima, simbolima i načelima vjere:

- *Bog je jedan, bestjelesan i vječan,*
- *Samo bogu može da bude upućena molitva,*
- *Proroci su vjerodostojni, a prvi među njima je Mojsije,*
- *Tora potiče od Mojsija, ona je sveznanje i neizmjenljiva je,*
- *Bog kažnjava i nagrađuje (ne)poštovanje Tore,*
- *Doći će Mesija (spasitelj) i mrtvi će vaskrsnuti.*

Kasnije su osnovna načela sažeta u tri grupe, o otkrovenju, nagradama i kaznama božijim. Posebno su značajni propisi o čistoći, higijeni, zdravlju i čistoj hrani (košer), kao i dan odmora (sabat), kao četvrta Mojsijeva zapovijest. Veliki značaj pridaje se praznicima od Roš-Hašana (Nove godine), Jom-Kipur (Dan praštanja i oslobođanja), Sukot(praznik koliba), Pasha (praznik oslobođenja Izraela od egipatskog ropstva), Šabuot (kada je bog dao Mojsiju vjeru) i drugi.

Sadašnji jevrejski kalendar je mjesečno – sunčani kalendar, koji je ustanovljen još u srednjem vijeku i počinje sa brojanjem od „stvaranja svijeta“, koje odgovara 3761. godini prije naše ere.

Budizam

Budistička religija je učenje indijskog mudraca *Sidarte Gotama Bude*, iz plemena Sakija i njegovih kasnijih sljedbenika. Prema tradiciji ovog učenja, godine budističke ere računaju se od godine Budinog obećanja drugima. Budizam je vremenom prerastao u najprihvaćeniju religiju Azije, ali značajan izvor razvoja ukupne kulture u ovom svjetskom području. Buda se zalaže za autonomiju misli i u tom smislu karakteristična je njegova poznata izreka: „Svako je sam sebi vodič, a i ko bi drugi to mogao biti?“

Osnove Budine izvorne nauke su: „četiri plemenite istine“:

- O patnji
- O postanku patnje
- O njenom prestanku
- Osmočlanom putu koji vodi do prestanka patnja- utrnuća, tj. nirvane.

Budizam sadrži tri osnovna principa o svijetu i životu:

1. *Sve je prolazno i lišeno suštine,*
2. *Bolnost egzistencije,*
3. *Mogućnost postizanja nirvane (nirvana, tj. utrnuće)*

Budine sledbenike odeđuje pet vrlina:

1. *Ne ubiti nijedno biće obdareno dahom*
2. *Ne uzeti ništa što nam nije dato*
3. *Kloniti se razvratnog života*
4. *Ne lagati*
5. *Udržavati se od opojnih pića*

Istorija budizma počinje od trenutka kada je Buda odlučio da govori drugima o mogućnostima da krenu njegovim putem. Budističko učenje razvijalo se kroz brojne škole i pravce: *đainizam* i *bramanizam*. Nirvana se postiže individualnim naporom etike, ispravnog uvida i meditacije. Do podjele budizma dolazi nakom Budine smrti, kada se budistička zajednica *Sandha* podijelila po pitanju uloge i načina širenja budizma. Dvije osnovne škole tj. pravca su: *Mahajana* - široki put i *Hinajana* - uski put. Pod snažnim uticajem i širenjem islama, budizam će se vremenom gasiti u Indiji, ali će svoje pristalice imati u Kini, Japanu, Šri Lanki, Burmi, Tajlandu, Laosu, Kampučiji, gdje je i danas prisutan. Danas je prisutno vidno interesovanje za budističku religiju, filozofiju i umjetnost.

ZAKLJUČAK

Naučno znanje o drugim religijama dovodi do proširivanja pogleda na svijet, veću toleranciju među ljudima, prihvatanje drugog i drugačijeg. U BiH postoje tri religije, međusobno znanje i tolerancija mogu dovesti do jačanja mira, boljeg suživota i napretka društvene zajednice kao cjeline.

LITERATURA

Savremena sociologija, prof.dr. Snežana Pantelić-Vujanić, Beograd 2002.

Sociologija za IV razred gimnazije, Zavod za udžbenike Beograd

Kultura religija za srednje škole-prof.dr. Rajko Kuljić, prof.dr. Lazo Ristić i prof.dr Zoran Avramović

4.2. RELIGIJA U SAVREMENOM/SUVREMENOM SVIJETU

AUTORI:

Prof. Smiljana Vovna, JU Gimnazija Meša Selimović Tuzla

Prof. Tanja Tomić, Helsinški odbor za ljudska prava u Republici Srpskoj

TEMA: RELIGIJA U SAVREMENOM/SUVREMENOM SVIJETU

- DRUŠTVENO ODREĐENJE RELIGIJE
- ELEMENTI RELIGIJE
- DRUŠTVENE FUNKCIJE RELIGIJE
- TIPOVI RELIGIJSKIH ORGANIZACIJA
- RELIGIJA KAO TVOREVINA KULTURE
- POJAM SEKULARIZACIJE

CILJ: upoznati učenike/ce sa osnovnim pojmovima religije, nastankom i funkcijama religije.

REZULTAT: učesnici/e podstaknuti/e da poštuju različitosti religija i upoznaju se sa običajima i vrijednostima drugih i drugačijih oblika vjerovanja.

TRAJANJE PREDAVANJA/RADIONICE: 90 minuta

METODE I OBLICI RADA: Power Point prezentacija, grupni rad, dijalog

NASTAVNI MATERIJAL I OPREMA: listići, panoj, table i audio-vizuelna oprema.

CILJNA GRUPA: učenici III i IV razreda srednje skole

DODACI PREDAVANJU (preporučena literatura/vježbe/radionice/audio i video sadržaji):

Svjetska populacija prema vjerskoj pripadnosti (grafički prikaz), str. 103. i 104.

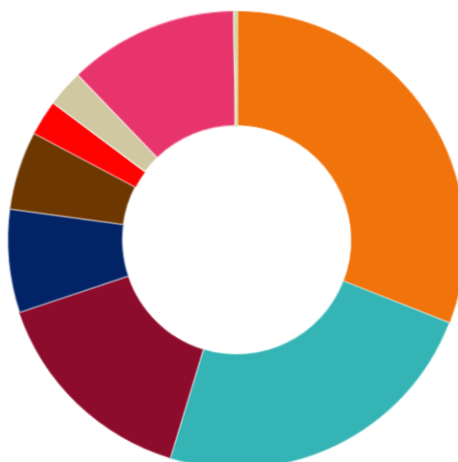
Film o nastanku najvećih svjetskih religija: Religions of the World, Youtube:

https://www.youtube.com/watch?v=Bd5hvXgl_bQ, str. 180 (CD)

Prijedlog za dodatno istraživanje: Uticaj religije za vrijeme rata u BiH

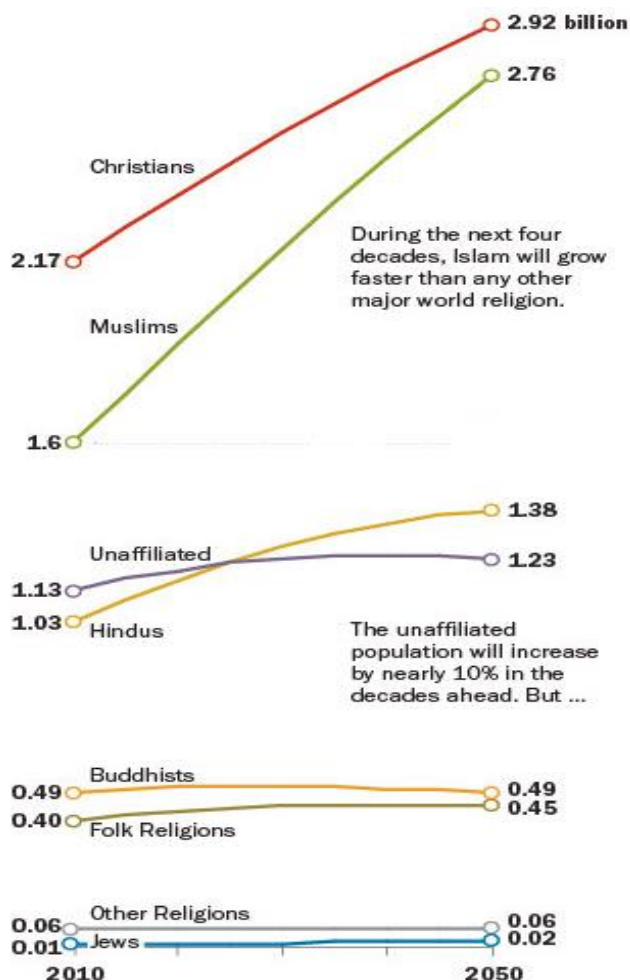
SVJETSKA POPULACIJA PREMA VJERSKOJ PRIPADNOSTI (podaci iz 2013. godine)

- Hrišćanstvo 31,0%
- Islam
- Hinduizam
- Budizam
- Kineski tradicionalisti
- Autohtone religije
- Ostali
- Nereligiozni
- Judaizam

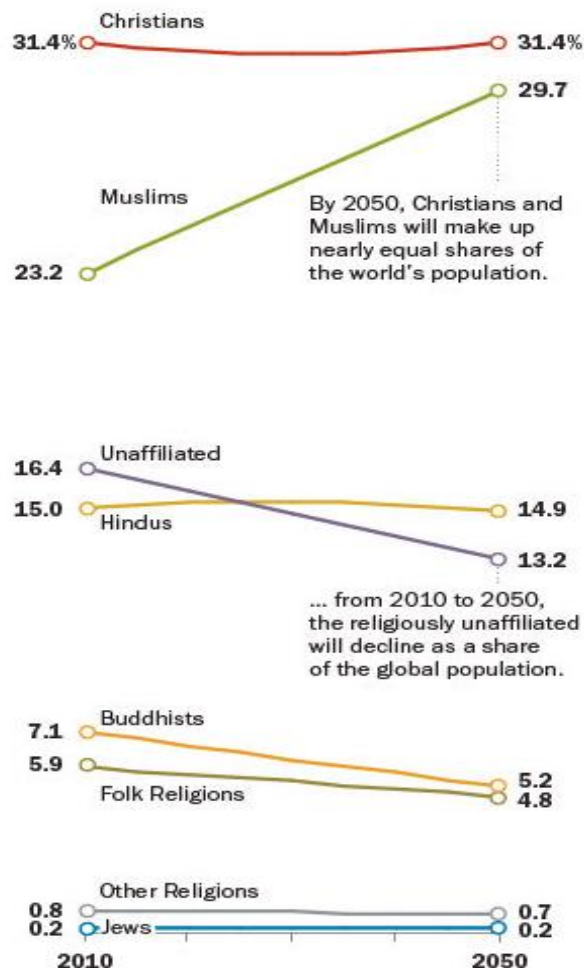

PROJEKCIJA SVJETSKE VJERSKE POPULACIJE ZA PERIOD 2010 – 2015. GODINE

Broj ljudi izražen u milijardama
2010 – 2015. godine

Procenat svjetske populacije
2010-2015. godine

Pojašnjenje:

Očekuje se da se sve velike vjerske grupacije, izuzev budista, brojčano povećaju do 2015. godine. Međutim, neke od njih neće pratiti tok rasta svjetske populacije i, kao posljedica toga, činiće manji procenat svjetske populacije 2015. godine, u odnosu na 2010. godinu. Tokom naredne četiri decenije, Islam će se širiti brže od bilo koje druge religije. Do 2015. godine, hrišćani i muslimani činiće gotovo podjednak udio svjetske populacije. Populacija neopredijeljenih povećaće se za otprilike 10% u narednim decenijama. Međutim, od 2010. do 2050. godine, udio vjerski neopredijeljenog stanovništva u svjetskoj populaciji biće znatno smanjen.

Izvori:

IBIS World: <http://media.ibisworld.com.au/2014/11/07/progressing-peaceful-world/>

Pew Research Center - Projected Change in Global population:

http://www.pewforum.org/2015/04/02/religious-projections-2010-2050/pf_15-04-02_projectionsoverview_religiousswitching_640px/

Izvor grafičkog prikaza: http://www.pewforum.org/2015/04/02/religious-projections-2010-2050/pf_15-04-02_projectionsoverview_projectedchange640px/

UVOD

Sociologija religije jedna od brojnih socioloških disciplina koja pokušava dati odgovore na pitanja:

- Što je zajedničko svim religijama svijeta?
- Kakve su društvene funkcije religije?
- Kako religija utječe na ponašanje ljudi?
- Kakav je odnos religije prema drugim društvenim institucijama?
- Opada li ili raste danas uticaj religije u industrijskom društvu?
- Kakva je uloga religije u procesima društvene promjene?

Pojam *religije* nije u potpunosti određen. Rimski filozof Ciceron pojam "*religio*" izvodi iz latinskog glagola "*relegere*", i drži da ta riječ označuje službu čašćenja bogova.

Kršćanski teolog Augustin ističe da taj pojam potječe od latinskog glagola "*religare*" i da izražava povezanost s Bogom, a isto tako prihvaća i mogućnost da bi se riječ "*religija*" mogla izvesti iz latinskog glagola "*re-elegere*" tako da tada označuje čin kojim se čovjek ponovno odlučuje za Boga, nakon što ga je bio napustio.

ŠTA RELIGIJA NIJE?

Vjera u boga (ili više bogova) nije nužna karakteristika religije. Izjednačavanje religije sa skupom moralnih pravila što upravljaju ponašanjem vjernika također nije karakteristika svih religija. Roland Robertson drži kako je religija: „skup vjerovanja i simbola koji se odnose na razliku između iskustvene i nadiskustvene transcendentne stvarnosti: značenje iskustvenog područja manje je od neiskustvenoga“. Za sociologiju religije nije važno pitanje o istinitosti onoga što ljudi vjeruju, nego je važno ono što ljudi smatraju stvarnim.

Po definiciji Glen Vernona, pet odrednica definiše religiju:

- Vjera u nadprirodno
- Vjera u sveto
- Sistem vjerovanja i običaja
- Snabdjevanje moralnim definicijama
- Udio skupine.

Kad se postavlja pitanje postanka religije, dolazimo do 2 odgovora - da je ona: urođena čovjeku i da je društveno historijski uslovljena. Najveći broj shvatanja religije ukazuje da se ona može podijeliti na četiri faze:

- 1. Animizam** – čitava priroda je nastanjena dušama, sve materijalne stvari koje okružuju čovjeka imaju dušu, koja čini relativno nezavisni dio svake materije. Čovjek je vlastite karakteristike pripisao i drugim materijalnim stvarima.
- 2. Totemizam** – najčešće se navodi da istorijski slijedi iza animizma. Vjerovanje u TOTEM, koji predstavlja neku biljku ili životinju, a rjeđe neki drugi materijalni predmet. Totem je uvijek simbol određenog roda/plemena sa kojim se čitavo pleme personifikuje.
- 3. Politeizam:**
 - Bog se uvijek zamišlja kao tjelesna-čulna ličnost;
 - njemu se pripisuju natčovječanske osobine;
 - njegovo stanište se sve više pomjera sa zemlje u nekakav nadzemaljski svijet

4. Monoteizam – vjerovanje u jednog i samo jednog Boga, koji je osnov i stvaralac svega. Najuticajnije monoteističke religije svijeta: judaizam, hrišćanstvo, islam, religije Dalekog istoka (hinduizam, konfučijanstvo, budizam, taoizam).

ELEMENTI RELIGIJE

Postoji najmanje šest dimenzija religije, a njihovo mjesto na ljestvici ovisi o tome stavljamo li na prvo mjesto ono u što ljudi vjeruju ili što čine. Zapadna civilizacija naglašava vjerovanje, ali se osoba smatra „religioznom“ ako nešto čini u svojoj religijskoj praksi. Neki od ključnih pojmova koji se vežu uz sam pojam religije su: doktrina, mit, etika, obredi, iskustvo i društvo. U nastavku ćemo kratko definisati svaki od pojmova.

- *Doktrina* je sustav/sistem vjerovanja koji daje potpuno tumačenje stvarnosti.
- *Mit* predstavlja priče o Bogu i bogovima, o stvaranju i spasenju, te o događajima historijskog/istorijskog/povijesničkog značaja.
- *Etika* je skup vrijednosti i pravila ponašanja.
- *Obred* predstavlja poštivanje, slavljenje. Neki od primjera istih su: „obredi pristupa“ i „inicijacije“, obredi kojima se određuje ishrana i odijevanje.
- *Iskustvo* je doživljaj pojedinca o transcendentnom i zastrašujućem ili osjećaju pripadnosti i predanja nekom većem od sebe.
- *Društvo* je institucionalna organizacija ljudi pomoću koje ispoljavaju svoju religioznost.

RELIGIJSKE ORGANIZACIJE

U sociologiji se razlikuju četiri idealna tipa religijskih organizacija. To su:

1) CRKVA

Osnovne karakteristike crkve su:

- velika formalna vjerska organizacija sa strogo utvrđenom hijerarhijom
- obuhvata široki teritoriji (nacionalna crkva - LUTERANSKA CRKVA U ŠVEDSKOJ; Internacionalna crkva - KATOLIČKA CRKVA)
- članstvo u crkvi se uspostavlja automatski, rođenjem.
- vjerske službe se održavaju na tačno određenom mjestu (crkva, sinagoga, džamija)
- u načelu, crkva prihvata norme i vrijednosti države u kojoj djeluje
- crkva insistira na monopolu na vjeskoj istini.

Religijske zajednice o svome odnosu prema državi

Svaka od četiri historijski utemeljene Crkve i vjerske zajednice u BiH u svome unutrašnjem vjerskom ili kanonskom sustavu ima manje ili više jasno definisano pitanje vlastitoga odnosa prema državi kao takvoj. Međutim, iako spomenuta problematika unutrašnjih odredaba Crkava i vjerskih zajednica, kojima one same uređuju svoj odnos prema državi, nije tema ovoga teksta, ipak valja napomenuti da se ova tematika može posebice dobro proučavati na primjerima pravne misli triju vjerskih grupa koje u BiH imaju najveću društvenu težinu. Ustvari, ovdje na početku prikaza potrebno je naglasiti da je, nasuprot tome, državni zakon kojim država, na konkretnom primjeru BiH, tretira pravo na slobodu vjere pojedinca, uređuju svoje odnose prema različitim Crkvama i vjerskim zajednicama koje postoje i djeluju na njezinom području i regulišu njihov pravni položaj. Zbog toga nije ni potrebno tumačiti kako pitanje odnosa prema državi uređuje

islamsko šerijatsko pravo koje u sebi objedinjuje do poistovjećivanja propise religijskoga, moralnoga i društveno-pravnoga karaktera, niti nam je zadaća tumačiti crkveno pravo u pravoslavlju koje u odnosima Crkve i države zastupa koordiniranu dijarhiju a ni cijeli sistem klasičnoga katoličkog *ius publicum ecclesiasticum externum*, kojim je razrađena problematika o odvojenosti Crkve i države, a prema kojemu je *libertas Ecclesiae* temeljni uslov za saradnju slobodne Crkve sa slobodnom državom u promovisanju prava ljudske osobe koja je tačka susreta Crkve i države.

Crkve i vjerske zajednice odvojene su od države. A to znači da država ne može priznati status državne vjere ni jednoj vjeri niti status državne Crkve ili vjerske zajednice ni jednoj Crkvi ili vjerskoj zajednici, niti se ima pravo miješati u unutrašnji ustroj i poslove Crkava i vjerskih zajednica. Nijedna Crkva ili vjerska zajednica, niti njezini službenici, ne mogu dobivati posebne privilegije od države u odnosu na druge Crkve ili vjerske zajednice i njihove službenike, niti može formalno sudjelovati u radu političkih ustanova.

Država *može* na osnovu jednakosti prema svima, davati materijalnu podršku Crkvama i vjerskim zajednicama za zdravstvene djelatnosti, obrazovne, karitativne i socijalne usluge koje pružaju Crkve i vjerske zajednice, jedino pod uslovom da Crkve i vjerske zajednice spomenute usluge obavljaju bez ikakve diskriminacije, a posebno ne diskriminacije na osnovu vjere ili uvjerenja.

Crkve i vjerske zajednice na području porodičnog, roditeljskoga prava i prava djeteta mogu obavljati javnu funkciju pomoći, odgoja i obrazovanja u skladu s odgovarajućim zakonima koji uređuju ta prava i materiju.

Javnoj je vlasti zabranjeno bilo kakvo uplitanje prilikom izbora, imenovanja ili smjenjivanja vjerskih velikodostojnika, uspostavljanja strukture Crkava i vjerskih zajednica ili organizacija koje vrše službu Božju i druge obrede.

Javno očitovanje vjere ili uvjerenja može biti ograničeno jedino na osnovu zakona i u skladu s međunarodnim standardima kada nadležni organ dokaže da je to neophodno u interesu javne sigurnosti, zaštite zdravlja, javnoga morala, ili u svrhu zaštite prava i sloboda drugih osoba u skladu s međunarodnopravnim standardima.

Izvor: Zakon o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica u BiH

2) SEKTA

- *Osnovne karakteristike sekte su:*

- Razmjerno male, zatvorene i često unutar sebe prisne skupine, nastale na načelu odvajanja od neke crkve
- Unutarnja solidarnost i kohezija - načelo potpunog pokoravanja članova sekte vodi;
- Načelo emotivne obaveze - postoji karizma vođe koja se jača tokom seansi;
- Članom sekte se postaje dobrovoljno;
- U sekti ne postoji birokratska struktura;
- Sem karizmatskog vođe, svi članovi sekte su jednaki;
- Uvjerjenje članova sekte je da je jedino njima podareno pravo na doslovnu, ispravnu interpretaciju vjerskih knjiga;
- Sekte su kratkotrajnog vijeka.

PRILOG: PRIMJERI NEKIH OD NAJPOZNATIJIH SEKTI I NJIHOVE ODLIKE

JEHOVINI SVJEDOCI - Jehovini svjedoci su milenaristička hrišćanska denominacija sa nontrinitirijanskim uvjerenjima koja je razlikuju od većine drugih hrišćanskih zajednica. Prema navodima same organizacije broji preko 7,96 miliona sledbenika aktivno uključenih u evangelizaciju, preko 12 miliona članova koji redovno dolaze na godišnje konvencije, te preko 12 miliona članova koji proslavljaju Memorijal. Njima upravlja Vladajuće telo Jehovinih svedoka, koje čine starešine sa sedištem u Bruklinu, a koje propisuje sve doktrine. Vjerovanja Jehovinih svjedoka se temelje na njihovom tumačenju Biblije pri čemu prednost daju spostvenom prevodu Novi svet – prevod Svetog pisma. Vjeruju kako je uništenje sadašnjeg svijeta u Armagedonu skoro, te da je uspostavljanje Božjeg kraljevstva na zemlji jedino rješenje za sve probleme čovječanstva. Grupa je nastala od pokreta Proučavatelja Biblije – osnovanog krajem 1870-ih od Čarlsa Tejza Rasela kao Društvo Zionove stražare – a značajne organizacijske i doktrinarne promene su se dogodile pod vođstvom Džozefa Frenklina Radeforda... Jehovini svedoci su najpoznatiji po svom propovjedanju od vrata do vrata, distribuciji literature kao što su Stražarska kula i Probudite se!, te odbijanju vojne službe i transfuzija krvi. Ime Jehova smatraju nužnim za ispravno ispovjedanje vjere, odbacuju trojstvo, temeljnu besmrtnost duše i paklene muke, koje smatraju vanbiblijskim konceptima. Ne slave Božić, Uskrs, rođendane, kao ni druge praznike i običaje za koje smatraju da su paganskog porjekla i kao takvi nespojivi sa hrišćanstvom. Sljedbenici svoj skup vjerovanja često nazivaju "istinom" i za sebe smatraju da su "istini".

Izvor: Wikipedia/Jehovini svjedoci

RASTAFARIJANCI - Rastafarianstvo je monoteistički religiozni pokret, nastao 1930-ih na Jamajci. Njegovi pripadnici veruju da je Hajle Selasije božja inkarnacija, i poznati su kao rastafarijanci ili raste. Ovaj pokret, između ostalog, uključuju upotrebu kanabisa u duhovne svrhe, i odbacivanje zapadnog društva, koje poistovećuje sa biblijskim Vavilonom. Rastafarijanci Afriku smatraju kolijevkom čovječanstva i prihvataju razne druge afrocentričke socijalne i političke stavove, naročito učenja i mišljenja crnačkog nacionaliste Markusa Garvija, kojeg smatraju prorokom. Rastafarianstvo nije visoko organizovana religija. Mnoge raste smatraju da nije uopšte religija, već „način života“.

Izvor: Wikipedia/Rastafarianstvo

HARAM NARODA - Hram naroda je kvazireligijska organizacija koju je osnovao Džim Džons. Organizacija je pokušala sa radom u Sjedinjenim Američkim Državama, ali se preselila u Gvajanu. Džim Džons je godine 1974. osnovao Džonstaun u severozapadnom delu – Gvajani, gde se 18. Novembra 1978. godine desilo masovno ubistvo i samoubistvo pripadnika Hrama naroda.

Izvor: Wikipedia, Hram naroda

ADVENTISTI SEDMOG DANA - Crkva advenstista sedmoga dana, ili Kršćanska adventistička crkva, protestantska je Crkva čija su najistaknutija vjerovanja, koja definiraju i njihov naziv, vjera u Kristov drugi dolazak i svetkovanje biblijskog sedmog dana, odnosno subote. Adventistička crkva trenutno ima više od 18 miliona vjernika. Riječ „adventist“ je upotrebljena radi vjerovanja pripadnika Adventističke crkve u Kristov drugi dolazak, dok je produžetak „sedmog dana“ pridodan zbog njihovog svetkovanja biblijskog sedmog dana, odnosno subote, sukladno četvrtoj Božjoj Zapovjedi.

Izvor: Wikipedia/Adventisti sedmog dana

MORMONI - Mormoni su vjernici pripadnici "Mormonske vjerske zajednice". Mormonsku crkvu je osnovao Džozef Smit, koji je kako sam navodi, još od svoje mladosti bio često posjećivan od strane anđela Moronija koji su mu saopštavali da pored Jevanđelja postoji i izvjestan "dodatak" pisan na zlatnim pločama. Po njegovom tvđenju on je pronašao te zapise i oni su, u vidu novog otkrovenja izašli iz štampe 1830. godine. Ubrzo posle objavljivanja svoje "biblije", Džozef Smit proglašava sebe "modernim" prorokom, ravnim prorocima Starog zaveta i počinje da okuplja sljedbenike, do vremena svog ubistva ("mučeništva", u mormonskoj istoriji) koje je počinila razjarena gomila 1844. U to vrijeme imao je bar deset hiljada sljedbenika. Mormoni pridaju veliki značaj braku. Mormoni smatraju "Da je dužnost dobrih mormona da rađaju decu, tako da obezbeđuju tela za postojeće duhove, jer je ovaj kratak boravak na zemlji neophodna faza u kretanju ka božanstvu".

Izvor: Wikipedia/Mormoni

3) DENOMINACIJA

Osnovne karakteristike:

- Tip religijske organizacije koji zauzima prostor između crkve i sekte;
- Članom se u pravilu postaje rođenjem
- Otvorena za sve društvene slojeve
- Karakteristična je danas za prostor SAD ali ih ima i u drugim zemljama
- U velikoj Britaniji su poznati Metodisti i ima ih oko pola miliona.

4) KULT

Osnovne karakteristike kulta su:

- Tip religijske organizacije koji je bitno određen odsustvom svake forme
- Članom kulta se postaje dobrovoljno
- Članstvo u kultu je potpuno neformalno

Razlikujemo dva tipa kulta:

- Kult tereta – rašireni na prostorima Melanezije i Nove Gvineje. Odlikuje ih očekivanje dolaska novog Mesije;
- Teozofija ili tzv. Božanska mudrost, jedan od najpoznatijih kultova na prostorima Amerike, obuhvata skupinu različitih mističnih pokreta (mješavina hinduizma, budizma i kršćanstva).

SEKULARIZACIJA

U svom izvornom značenju pojam sekularizacije znači posvjetovljenje, prevladavanje svjetovnog nad duhovnim, smanjenje uticaja crkve i religije nad državom.

Kada se upuštamo u istraživanje sekularizacije, kada želimo dokazati njeno postojanje ili ne, svaku raspravu moramo započeti sa osnovnim pitanjem: šta religija i pojam religioznosti jeste a šta nije? Mnogi autori u svojim empirijskim istraživanjima dolaze do različitih podataka i da

govore o različitim stvarima. Ovakvo paradoksalno stanje nastupa zbog jednog, i to veoma jednostavnog razloga; razni sociolozi različito gledaju na pojam religije.“

Sekularizacija opisuje proces u kojem religija gubi uticaj u raznim djelovima društvenog života. Postoje neslaganja između pristalica teze o sekularizaciji koji se slažu s osnivačima sociologije i smatraju da religija gubi moć i važnost u modernom svijetu, i onih koji tvrde da je religija i dalje značajna snaga.

Početkom 19. vijeka pojam sekularizacije postao je političkim idealom političkih i kulturnih skupina. Comte povezuje nastanak religije s nastupom trećeg razdoblja ljudskog društva, označena naukom, tehnologijom i industrijom. Veber govori o očaravanju svjetova sa birokratskim aparatom kroz afirmaciju modernog preduzeća. Po Veberu, uspjeh nacionalne kapitalističke organizacije biće uzrok jednodimenzionalnog obilježja modernog života ili rastuće neosjetljivosti modernog čovjeka naspram sfere svetog i religijskih ustanova. Taj se proces historijski ostvaruje na Zapadu u doba naglašenog odvajanja privredne i političke sfere od religijske. Tako se razmišljalo krajem 19. vijeka i početkom 20. vijeka.

Nakon drugog svjetskog rata, sekularizacija ponovo dolazi u središte pažnje sociologa. Tada su i teolozi shvatili kako sekularizacija i kršćanstvo nisu nepomirljivi i kako proces sekularizacije potiče iz judejske kršćanske tradicije. Mnogi sociolozi upotrebljavaju definicije religije koje nisu usklađene. Dok neki tvrde da religiju najbolje možemo razumjeti s pomoću analize tradicionalne crkvene organizacije, drugi ističu kako treba prihvatiti mnogo šire stanovište, koje bi uključilo i dimenzije lične duhovnosti te duboke privrženosti određenim vrijednostima. Stoga i sekularizaciju možemo posmatrati i procjenjivati kroz niz njenih aspekata ili dimenzija. Neki od njih, poput nivoa članstva u religijskim organizacijama, su objektivni. Na osnovu statističkih podataka možemo utvrditi koliko članova aktivno učestvuje na misama ili drugim obredima.

Druga dimenzija sekularizacije odnosi se na pitanje kako i u kojoj mjeri crkve i druge vjerske organizacije ostvaruju svoj društveni uticaj, bogatstvo i ugled. Treća dimenzija sekularizacije se odnosi na uvjerenja i vrijednosti. Ta dimenzija se može nazvati dimenzijom religioznosti. Da bismo procijenili koliko se religioznost danas smanjila, moramo razumjeti prošlost. Oni koji podupiru tezu o sekularizaciji tvrde da je u prošlosti religija bila mnogo važnija za svakodnevni život u odnosu na danas. Kritičari se ne slažu s tim i smatraju da to što su ljudi prije češće posjećivali crkvu ne znači i da su bili religiozniji. S druge strane, sociolozi antisekularisti teze o postojanju simptoma sekularizacije podvrgavaju najoštrijoj kritici. Podupiru teze da se radi o krizi crkve i crkvene organizacije, a nikako o religijskoj krizi kao promjeni čovjekovih unutrašnjih osjećanja, vjerovanja i doživljaja.

Sekularizacija se manifestuje u nekoliko vidova:

- 1) Smanjenje broja članova vjerskih organizacija.
- 2) Smanjen je politički i socijalni uticaj crkve i drugih vjerskih organizacija u društvu.
- 3) Institucionalno shvatanje religije (opadanje pohađanja vjerskih objekata).
- 4) Privatizacija religije, preobražaj iz javne u ličnu stvar, usidrenu u individualnoj svijesti.
- 5) Dolazi do smanjivanja transcencije = religiozno značenje nemaju više u velikoj mjeri onostrani svjetovi neba i pakla, nego se u prvi plan sve više stavljaju vlastita iskustva.
- 6) Dolazi do preorijentacije djelatnih ljudi s religioznih na druge sisteme tumačenja.

Među sociolozima nema velikih sporova o tome da je dugoročno gledano, sa izuzećem SAD-a, u većini zemalja Zapada religioznost u tradicionalnim crkvama počela padati. Obzirom na sve tri gore navedene dimenzije sekularizacije, uticaj religije se smanjio, upravo kako su predviđali sociolozi 19. vijeka. Religiozna i duhovna vjerovanja ostaju snažna i motivirajuća sila u životima mnogih ljudi, uprkos činjenici da svoju vjeru prakticiraju i razvijaju izvan institucionalnih oblika religije.

Sekularizacijom danas na najkorisniji način objašnjavamo promjene koje se danas događaju u tradicionalnim religijskim institucijama. To se odnosi na pad crkvene moći u uticaja, te na interne procese sekularizacije koji obuhvataju žene i homoseksualce. Religija ostaje ključna snaga našeg društvenog svijeta, njezina privlačnost, u tradicionalnim ili novim oblicima, vjerovatno će preživjeti još mnogo godina. Novi trendovi upućuju na ponovno buđenje religije i sve veći polet religije i religioznosti u savremenom svijetu. Religija postaje individualno traženje smisla. Dolazi do promjene oblika njenog izražavanja, a ne do smanjenja njenog značenja.

FUNKCIJE RELIGIJE

- 1) Religija u funkciji socijalne integracije (za izgradnju kolektivne svijesti posebno značenje imaju kolektivni religijski obredi, preko kojih članovi društva izražavaju svoju vjeru u zajedničke vrijednosti i uvjerenja i time jačaju elemente društvene integracije).
- 2) Religija u funkciji socijalne kontrole (utiče na oblikovanje svijesti pojedinca i time mu se nameće kao njegov nevidljivi unutrašnji element samokontrole).
- 3) Religija u funkciji društvenih promjena (Max Veber naročito ističe da religija može biti u funkciji društvenih promjena. Za primjer navodi asketizam koji propovijeda protestantizam).

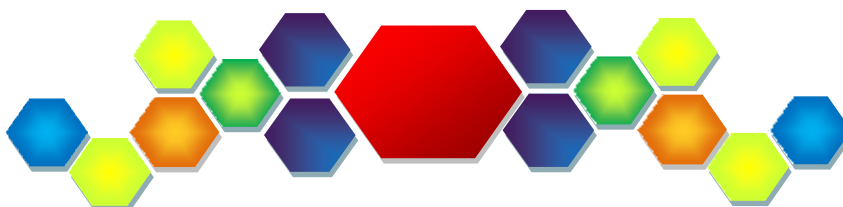
ZAKLJUČAK

Dolazi do sve većeg globaliziranja religije. Komunikacija raste, postaje sve učestalija i zahvaća cijeli svijet koji, time, postaje jednim mjestom. Sve se više država udružuje u jedan politički sistem. Na osnovu toga stvara se svjetska kultura. Moguće posljedice globaliziranja koje nastaju za religiju: privatiziranje religije, politiziranje religije, stvaranje hibridnih oblika religije, itd.

Religija će se i ubuduće razvijati. Sociologija religije i dalje treba biti upućena na to da teorijski, pojmovno i empirijski treba biti otvorena toliko široko da svaki od tih razvoja može i dalje slijediti, opisivati i objasniti. Religija u u tradicionalnim i novim oblicima mnogim ljudima omogućuje uvid u složena pitanja života i smisla na koje racionalne perspektive ne mogu dati zadovoljavajući odgovor. Stoga ne čudi da u vremenu naglih promjena mnogi ljudi traže i nalaze odgovore i utjehu u religiji.

LITERATURA

- Slavo Kukić „Sociologija“ za gimnaziju, 2003.
- Nenad Fanuko „Sociologija „UDŽBENIK ZA GIMNAZIJE“, 1997.
- The World Factbook CIA
<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/xx.html>
- World Population by Religion:
<http://www.worldometers.info/world-population/#religions>
- Rastafarijanstvo, Wikipedia:
<http://sh.wikipedia.org/wiki/Rastafarijanstvo>
- Hram naroda:
http://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%A5%D1%80%D0%B0%D0%BC_%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%B0
- Adventisti sedmog dana, Wikipedia:
http://hr.wikipedia.org/wiki/Adventisti_sedmog_dana
- Jehovini svjedoci, Wikipedia:
http://sh.wikipedia.org/wiki/Jehovini_svjedoci
- Mormoni, Wikipedia:
<http://sh.wikipedia.org/wiki/Mormoni>
- Sunizam, Wikipedia:
<http://hr.wikipedia.org/wiki/Sunizam>
- Šijitizam, Wikipedia:
<http://hr.wikipedia.org/wiki/%C5%A0ijitizam>
- Religije savremenog svijeta, Ivan Cvitković
- Antohony (2007) Sociologija, Zagreb, Nakladni zavod Globus.
- Dr. Slavo Kukić sociologija teorija društvene strukture, Sarajevo publishing 2004.
- Zakon o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica u BiH
<http://www.mpr.gov.ba/biblioteka/zakoni/bs/ZAKON%20o%20slobodi%20vjere.pdf>
- IBIS World: <http://media.ibisworld.com.au/2014/11/07/progressing-peaceful-world/>
- Pew Research Center - Projected Change in Global population:
http://www.pewforum.org/2015/04/02/religious-projections-2010-2050/pf_15-04-02_projectionsoverview_religiousswitching_640px/

5. OMLADINSKI AKTIVIZAM

ULOGA MLADIH U IZGRADNJI MIRA

Izvor fotografije:
<http://raiseafuss.com/activist/>

AUTORI:

Adela Galešić, *Norveški Helsinški komitet*

Tanja Tomić, *Helsinški odbor za ljudska prava u Republici Srpskoj*

TEMA: OMLADINSKI AKTIVIZAM

- VOLONTERIZAM
- AKTIVIZAM
- OMLADINSKI PROJEKTI
- NAJBOLJI PRIMJERI IZ PRAKSE

CILJ: *Oснаžiti mlade da postanu aktivni građani i građanke i na taj način daju svoj doprinos pozitivnim promjenama u društvu. Osposobiti mlade da dizajniraju jednostavne projekte za tu svrhu.*

TRAJANJE PREDAVANJA/RADIONICE: *90 minuta*

METODE I OBLICI RADA:

- Brainstorming (oluja mišljenja)
- Vođena diskusija
- Rad u malim grupama, rad na projektu

NASTAVNI MATERIJAL I OPREMA: flipchart papiri, markeri i hemijske olovke, post-it papiri u boji, laptop i projektor (za prezentaciju najboljih praksi)

CILJNA GRUPA: Učenici i učenice srednjih škola.

DODACI PREDAVANJU (preporučena literatura/vježbe/radionice/audio i video sadržaji):

Napiši projekat, str. 164

Rad u lokalnim sredinama, str. 164

Ja, takođe, želim da odlučujem, str. 165

UVOD

„Nikad nemojte sumnjati u to da mala grupa građana posvećenih određenom cilju može promijeniti svijet. Doista, to je jedino što ga može promijeniti.“

Margaret Mead

Profesori i profesorice srednjih škola imaju mogućnost da mlade ljude s kojima svakodnevno rade inspirišu na djelovanje i potaknu ih da postanu aktivnim građanima koji će s entuzijazmom doprinosti poboljšanju društvenih prilika u svojim zajednicama, pogotovo kada su u pitanju marginalizirane grupe. Mladi ljudi imaju veliki potencijal da svoje vrijeme i energiju ulože u aktivnosti koje će ih ispuniti i inspirisati i kojima će mijenjati svoj život i život svojih sugrađana. Aktivnim djelovanjem u društvu, mladima se otvaraju mnoga vrata za dodatno učenje i djelovanje, za istraživanje svojih potencijala, interesovanja i sposobnosti. A najmanje što mogu učiniti je napraviti prvi korak i jednostavno - pokušati!

VOLONTERIZAM

Prema definiciji koju nudi organizacija Volonteri Ujedinjenih naroda: "Volonterizam je izraz jednog od osnovnih principa većine kultura na svijetu, kao i Ujedinjenih naroda, a to je da kroz zajednički rad na dobrovoljnoj osnovi svako može učestvovati i imati koristi od društvenog razvoja. Volonterizam može uključiti uzajamnu pomoć i samopomoć, pružanje usluga, kampanje i zagovaranje, kao i razne oblike građanske angažovanosti.

Ključni i univerzalni principi volonterizma podrazumjevaju da:

- se aktivnosti provode na dobrovoljnoj osnovi i bez prisile,
- finansijska dobit nije glavni motiv,
- korist od volontiranja uživa i neko drugi pored volontera.

Svako može postati volonterom. Volontiranje je po svojoj prirodi uzajamno: korist od volonterizma uživaju i volonter i korisnik. Kroz volontiranje mladi mijenjaju svijet, ali i sebe. Mnoge organizacije nude mogućnosti za volontiranje, stoga je bitno informisati mlade kakve im se mogućnosti nude. Volontiranje može biti vrijedno iskustvo koje će mlade uvesti u sam rad na konkretnim projektima i aktivnostima koje ih interesuju. Neke od web stranica koje mogu biti korisne su:

<http://www.unv.org/>

http://www.erasmusprogramme.com/volunteer_abroad.php

Na navedenim web stranicama također postoje i svjedočenja volontera koja mogu biti inspirativna mladima koje profesor / profesorica može prezentirati učenicima.

Prijedlog za profesore i profesorice: prije davanja informacija učenicima i učenicama o definiciji i mogućnostima za volontiranje, može se održati kratka diskusija i razmjena iskustava o volontiranju koja se potiče pitanjima. Na primjer: Da li ste ikada volontirali i kakva su vaša iskustva? Koje su koristi od volontiranja i da li je i zašto volontiranje potrebno i bitno? Da li imate ideju na koji način možete volontirati u svom gradu?

AKTIVIZAM

Da bi se djelovalo u društvu u cilju stvaranja promjena na bolje nisu potrebni nikakvi posebni preduslovi. Svi građani mogu biti *aktivni građani*. Aktivni građani su svi ljudi koji aktivno djeluju za dobrobit svoje sredine. Kako je navedeno u Zmiraj prava u školi, priručniku Udruženja građana Pravo Ljudski:

„Građane/građanke prvenstveno odlikuje aktivno učešće (participacija) u vlastitoj zajednici bilo to selo, grad ili planeta Zemlja. Oni djeluju za opće dobro i dobro ugroženih pojedinaca/pojedinki, te ostvarivanje svojih i tuđih prava i interesa gdje god da se nalaze. Oni to čine privatno, ali i javno kroz tzv. javno zagovaranje, koristeći pri tom svoja politička prava: pravo na okupljanje, pravo na mišljenje i pravo na govor.“

(Priručnik je dostupan u elektronskoj formi na linku: www.pravoljudski.org)

Mladi mogu djelovati kao pojedinci, kao neformalna grupa ili u okviru organizacije u koju se mladi mogu aktivno uključiti i u kojima mogu djelovati kako bi doprinijeli razvoju svoje lokalne ili šire zajednice.

Prijedlog za profesore i profesorice: na početku se može održati diskusija o aktivizmu. Prijedlog za pitanja kojima će se voditi diskusija: Šta je aktivizam? Da li ste nekada učestvovali ili vodili neke akcije čiji je cilj bila određena promjena u zajednici (lokalnoj ili široj)? Šta su nevladine organizacije i koja je njihova uloga u društvu?

OMLADINSKI PROJEKTI

Najbolji način da mladi uče o aktivizmu je kroz - aktivizam. Radom na rješavanju nekog problema u društvu, mladi će iskusiti načine na koje se razne aktivnosti mogu organizovati i voditi, kako se mogu riješiti prepreke na koje će naići, koji su načini djelovanja koji njima najviše odgovaraju i koji su za njih najefikasniji i najinteresantniji, na koji način mogu organizovati grupu sa kojom djeluju...

Jedna od školskih sekcija koju bi škola mogla organizovati je *grupa aktivista* koji bi se redovno okupljali, raspravljala o problemima u njihovim zajednicama, pravila planove za akcije i djelovala. Aktivnosti mogu biti jednostavne ili složene, kratkotrajne ili dugoročne, sa budžetom ili bez budžeta. Prije svega, dobro je napraviti analizu grupe (snage, slabosti, prilike i prijetnje – SWOT analiza), dogovoriti se kojim problemom grupa se želi baviti i šta želi postići svojim djelovanjem. Grupe aktivista, u zavisnosti od toga koliko u datom momentu mogu ili žele raditi mogu raditi jednostavne akcije ili mogu osmisliti neke složenije s kojima (ukoliko im je to potrebno) mogu aplicirati na razne fondove koji im se nude, ili mogu tražiti podršku od organizacija/institucija koje bi ih mogle podržati. U oba slučaja, važno je dobro osmisliti i isplanirati aktivnosti koje se žele implementirati.

Većina organizacija ima svoje aplikacije za projekte koje se trebaju pratiti i popuniti na način koji je naznačen, no postoje osnovne komponente koje skoro sve aplikacije imaju. Stoga je korisno naučiti mlade osnovnim komponentama projekta kako bi lakše mogli popuniti aplikacije sa kojima će se susresti.

Osnovne komponente svakog projekta su:

- **Opis problema.** Opis problema se odnosi na postojeću situaciju u društvu na koju mladi žele uticati. Važno je zapamtiti da problem nije odsustvo rješenja, već postojeće negativno stanje. Prilikom odabira problema trebalo bi voditi računa o društvenom prostorno-vremenskom kontekstu istog, dostupnosti neophodnih informacija, postojanju projekata koji su se bavili ili se bave sličnom problematikom, odgovornim licima/ institucijama i sopstvenim kapacitetima. Postojeća situacija se najlakše analizira na osnovu raspoloživih informacija tako što se označi najveći (glavni problem), a osnovni (glavni) uzročno-posljedični odnosi se vizualizuju pomoću "drveta problema".
- **Dugoročni cilj projekta.** Dugoročni cilj projekta predstavlja odgovor na pitanje „Na koje dugoročne promjene želiš da utičeš?” Jedan projekat ne može u potpunosti ispuniti ovaj cilj, ali može doprinijeti ispunjenju zajedno sa nizom drugih sličnih projekata i procesa izvan domašaja istog.
- **Kratkoročni cilj.** Kratkoročni cilj predstavlja odgovor na pitanje “Šta želiš da postigneš ovim projektom?” Kratkoročno ostvarljivi ciljevi projekta trebaju biti postignuti realizacijom projekta, ili, jednostavnije rečeno, to je situacija koja će nastati nakon realizacije projekta. Kratkoročni cilj mora u znatnoj mjeri doprinositi ostvarenju dugoročnog cilja projekta. On mora biti realističan i određen jasno definisanim ciljnim grupama. Jedan projekat može imati nekoliko kratkoročnih ciljeva.
- **Rezultati.** Rezultati su proizvodi/usluge koji se mogu garantovati projektom kao posljedica aktivnosti projekta. Rezultati treba da budu izvodljivi u okviru resursa grupe bez ambicioznih očekivanja. Bitno je da budu tačni, mjerljivi i podložni provjeri.
- **Aktivnosti.** Aktivnosti predstavljaju odgovor na pitanje „Šta treba uraditi da bi se ostvarili očekivani rezultati koristeći ljudske, tehničke i finansijske resurse?” Aktivnosti su radnje, zadaci ili istraživanja usmjerena ka rješavanju problema. Jedna ili više aktivnosti se uvijek direktno vezuju za jedan konkretan rezultat i nikad nisu same sebi cilj. Prijedlog projekta treba da sadrži tabelu u kojoj će biti predstavljene bitne aktivnosti i vremenski period realizacije. Veoma je važno odrediti realne rokove za izvršenje aktivnosti. Precizno utvrđen vremenski plan aktivnosti je bitan segment pažljivog planiranja projekta i u velikoj mjeri osigurava kasniju nesmetanu realizaciju planiranih aktivnosti.

Jedan projekat najčešće sadrži više različitih aktivnosti – od organizovanja uličnih akcija, performansa, vršnjačkih edukacija, seminara, anketiranja...

Svrha aktivnosti je ostvarivanje određenih rezultata kojima se postiže kratkoročni cilj ili doprinosi dugoročnom cilju:

Ciljne grupe/ciljane skupine

U svakom projektu navedene su različite ciljne grupe, koje se nazivaju i korisnici. Direktni korisnici su one društvene grupe koje su pod direktnim uticajem rezultata realizovanih aktivnosti.

Indirektni ili ostali korisnici takođe imaju korist od realizacije projekta, ali je uživaju samo posredno.

Osnovno načelo svakog projekta jeste da je on usmjeren ka rješavanju problema društvene zajednice.

Rizik i prevencija

Kako bi projekat bio što uspješniji a njegova realizacija tekla po planu, bitno je prilikom izrade prijedloga projekta, posebno plana aktivnosti, voditi računa i o mogućim rizicima koji mogu ugroziti realizaciju jedne ili više aktivnosti utičući tako na postizanje očekivanih rezultata koji će doprinijeti ostvarenju svrhe i, dalje, ciljeva projekta. Radi sprječavanja neželjenih okolnosti, mladi aktivisti moraju razmisliti o eventualnim dodatnim aktivnostima koje će smanjiti mogućnost nastupanja rizičnih situacija koliko je to u njihovoj moći.

Budžet

Uz projekat se prilaže detaljan budžet u kojem su navedeni svi troškovi aktivnosti. Stavke budžeta su: naziv jedinice, broj jedinica i jedinična cijena. Primjer budžeta:

BROJ/STAVKA	NAZIV JEDINICE	BROJ JEDINICA	JEDINIČNA CIJENA	UKUPNO (KM)
1.	Materijali:			
1.1.	Markeri	10	1,5KM	15KM
1.2.	Flipchart papiri	2	10KM	20KM
2.	Osvježenje:			
2.1.	Sokovi	35	0,6KM	21KM
2.2.	Sendviči	35	1,5KM	52,5KM
3.	Promotivni materijal (štampanje)			
3.1.	Letak	300	0,5KM	150KM
3.2.	Poster	30	1KM	30KM
Ukupno				288,5KM

*Dodatno pojašnjenje: prije stupanja u realizaciju svake aktivnosti, a nakon izrade detaljnog plana aktivnosti, potrebno je izraditi detaljan pregled budžeta, koji se sastoji od tačno navedenih materijala (vrste), potrebne količine istih i novčanih sredstava za njihovu nabavku. Da bi se budžet adekvatno pripremio i bio validan, potrebno je prethodno provjeriti cijene pojedinačnih materijala kod dobavljača, te na osnovu njih napraviti obračun. Jedna od organizacija koja nudi podršku omladinskim projektima kroz program Omladinski angažman je Schüler Helfen Leben (www.shl.ba).

ZAKLJUČAK

Aktivno djelovanje u društvu mladima pruža obrazovanje i iskustvo koje se ne može naučiti u knjigama. U početku mladima često djeluje teško, ili čak nemoguće, napraviti promjene u društvu jer misle da su previše „mali“ i nebitni da bi ih neko slušao. Međutim, kada se odvaže da pokušaju djelovati i kada postignu rezultate, njihovi stavovi se najčešće mijenjaju. Njihovo samopouzdanje se povećava i povjerenje u same sebe da mogu doprinijeti promjenama u društvu. Kvalitetno provedeno vrijeme u istraživanju društva u kojem žive i problema kojim se žele baviti, u osmišljavanju različitih načina djelovanja i komuniciranje sa različitim ciljnim skupinama njihovih akcija doprinosi izgradnji njihovih ličnosti i učenju kroz iskustvo. Mladi mogu promijeniti društvo u kojem žive, a ono što profesorice i profesori mogu uraditi je ohrabriti ih, inspirisati i potaći ih na djelovanje i podržati ih tako što će im biti od pomoći sa svojim znanjem i iskustvom.

PRILOG: FOLLOW UP AKTIVNOSTI (SAMOSTALNE AKTIVNOSTI MLADIH U LOKALNIM ZAJEDNICAMA)

Najbolji primjeri omladinskog aktivizma iz projekta „Obrazovanje za mir“

Nakon učešća u Putujućim školama ljudskih prava, svi/e mladi/e koji prođu obuku imali su priliku da realizuju određene aktivnosti u svojim lokalnim zajednicama, na osnovu potreba i problema koje definišu tokom putujućih škola mira, te na osnovu prethodno izrađenih planova sprovođenja tih aktivnosti. Cilj ovih aktivnosti bio je da se mladim učesnicima/icama projekta „Obrazovanje za mir“ pored teorijskih znanja o određenim temama pruži i mogućnost da ta znanja sprovedu u praksi, istovremeno adresirajući neke od problema sa kojima se najčešće susreću u svojim školama, gradovima i cijeloj državi. Tokom definisanja problema i osmišljavanja aktivnosti, mladima je omogućena strukturalna i tehnička podrška u vidu pomoći prilikom definisanja problema, izrade akcionih planova, finansijskih, tehničkih i drugih resursa, ali im je pružena i mogućnost daljeg angažovanja u okviru sličnih projekata namijenjenih mladima u okviru Helsinškog odbora za ljudska prava u RS, ali i drugih organizacija.

Fotografija sa ulične akcije u Foči

Osam učesnika/ca Prve putujuće škole mira iz Foče učestvali/e su po završetku putujuće škole pristupili realizaciji follow-up aktivnosti u svom gradu – Foči, prilikom čega su u okviru ulične akcije crtali grafit sa porukama mira, informišući građane/ke o važnosti bavljenja temama koje projekat zagovara, uz snažnu poruku „Gradimo mir – ne rat!“

Sađenje masline u Mostaru

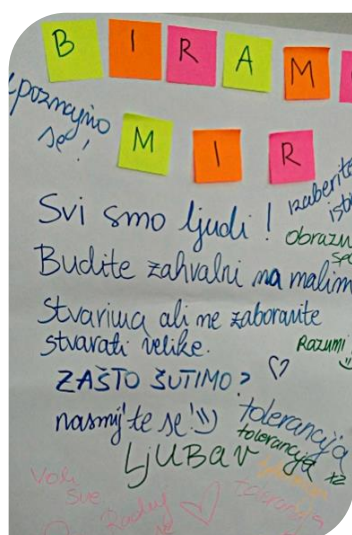
25. novembra 2014. godine u Mostaru je otvoren „Park mira“, čemu su podršku pružili /e i učesnici/e III putujuće škole mira, organizovane u okviru projekta „Obrazovanje za mir“. Učesnici/e Treće putujuće škole mira iz Mostara, Ljubuškog, Stoca, Berkovića i Konjica su dali svoj doprinos otvaranju „Parka mira“ u Mostaru, sadeći nekoliko sadnica drveća masline, na taj način poslavši poruku mira, ljubavi i razumijevanja svojim vršnjacima iz Mostara, ali i drugih dijelova naše zemlje.

Zvornik, Karakaj, Srebrenica, Bratunac

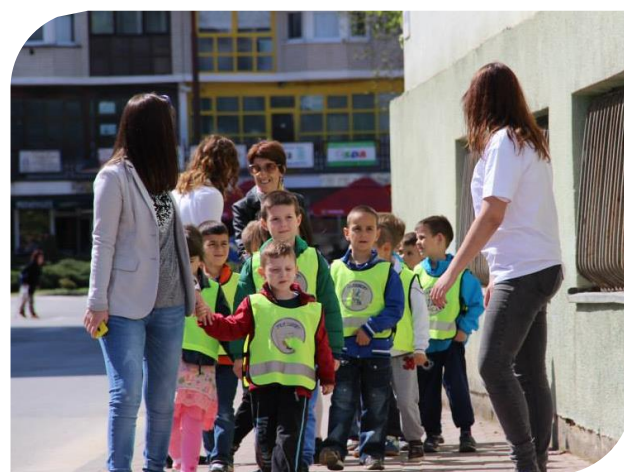
Prijedor, Sanski Most i Bosanski Petrovac

Akcija „Biram mir“ i Debata o temi „Ima li mir alternativu?“ Tuzla

Ulične akcije u Konjicu i Bijeljini

Promocija ideje mira, prijateljstva i tolerancije među različitim uzrastima djece u Foči

Širenje poruke ljubavi i mira u lokalnoj zajednici putem „Koncerta mira“ u Sanskom Mostu i predstave „Koje je boje ljubav?“

Posjeta izbjegličkom naselju: učesnici/e projekta iz Mostara i Konjica u posjeti izbjegličkom naselju u Tasovićima (Hercegovina) i Turnir mira u Berkovićima

Studijsko putovanje u Francusku

Pored redovnih projektnih aktivnosti, učenici/e koji/e su bili/e uključeni/e u projekat stekli su priliku da putuju na studijsko putovanje u Francusku, u okviru međunarodne konferencije, organizovane od strane organizacije "Les sentiers de la Mémoire". Naime, profesori i učenici srednjih škola iz Bosne i Hercegovine, Srbije, Hrvatske, Češke Republike, Njemačke i Francuske učestvovali su na međunarodnoj konferenciji u Francuskoj (grad Kutans), organizovanoj od strane francuske omladinske organizacije „Les sentiers de la Mémoire“, kako bi predstavili načine suočavanja sa pitanjima memorijalizacije i kulture sjećanja na ratnu prošlost u njihovim zemljama. Tom prilikom, predstavnici/e iz BiH (10 učesnika/ca projekta "Obrazovanje za mir"), predstavilo je aktivnosti realizovane u okviru projekta, kao i važnost, svrhu i predstojeće aktivnosti i planove. Učesnici su, takođe, imali priliku da saznaju kako se druge države bave pitanjima prošlosti, kao i da posjete neka od najznačajnijih ratnih i istorijskih spomenika u Normandiji, uključujući i Ratni muzej u Kanu (Memorial De Caen), plaže savezničkog iskrcavanja u Normandiji, a pohađali su i brojna predavanja i svjedočenja organizovana u Kutansu. Ukupno 10 učesnika/ca projekta "Obrazovanje za mir" iz BiH učestvovalo je u ovom studijskom putovanju.

Više informacija o follow-up aktivnostima možete pronaći na Facebook stranici: „OBRAZOVANJE ZA MIR/PEACE EDUCATION ON LOCATION“

<https://www.facebook.com/groups/743965225622958/>

LITERATURA:

- <http://www.unv.org/>
- http://www.erasmusprogramme.com/volunteer_abroad.php
- www.pravoljudski.org
- www.shl.ba
- www.unv.ba
- Kompas – Priručnik za obrazovanje mladih o ljudskim pravima, Centar za građansko obrazovanje za Republiku Crnu Goru (izdavač i nosilac prava za Crnu Goru), 2006.
- Zumiraj prava u školi – Interaktivna edukacija putem audiovizuelnih materijala, priručnik Udruženja građana Pravo Ljudski, Sarajevo, 2012.
- Smjernice za apliciranje sa projektima Omladinskih grupa, Regionalni program Edukacija za ljudska prava i aktivno građanstvo na Zapadnom Balkanu

6. EVALUACIJA

AUTOR:

Dipl. politik. Vedrana Subotić, Helsinški odbor za ljudska prava u Republici Srpskoj

TEMA: EVALUACIJA

- ŠTA JE EVALUACIJA I KAKO JE NASTALA?
- SVRHA I VRSTA EVALUACIJE
- EVALUACIJA U OBRAZOVANJU
- VJEŽBE ZA EVALUACIJU – PRIMJERI IZ PRAKSE

CILJ: usvojiti osnovna znanja o evaluaciji kao stručnoj i pedagoškoj delatnosti, te upoznati savremeni koncept evaluacije i osnovne oblike evaluacije u vaspitanju i obrazovanju.

TRAJANJE PREDAVANJA/RADIONICE: 45 minuta po radionici, vrši se se kontinuirano

METODE I OBLICI RADA: Priprema i način realizacije vježbi mogu biti različiti (npr. usmeno, pismeno, likovno) i zavise od karakteristika grupe kojoj su namjenjene. Poželjno je kombinovati individualni i grupni rad kako bi prikupljeni podaci bili utemeljeni na različitosti stavova, mišljenja i iskustava.

NASTAVNI MATERIJAL I OPREMA: papiri, markeri, bojice, kolaž papir, ljepljivi papirići

CILJNA GRUPA: učenici i profesori/nastavnici srednjih škola u BiH

DODACI PREDAVANJU (preporučena literatura/vježbe/radionice/audio i video sadržaji):

-VJEŽBE ZA EVALUACIJU – PRIMJERI IZ PRAKSE

-Primjer evaluacijskog upitnika, str. 132

ŠTA JE EVALUACIJA I KAKO JE NASTALA?

„Istinski genije leži u kapacitetu za evaluaciju nepotpunih, iskrivljenih i protivrječnih informacija“.
(Winston Churchill)

Evaluacija (francuski jezik: *évaluation*-odrediti vrijednost, ocijeniti, procijeniti) predstavlja sistematičan i objektivan proces, kojim se određuje vrijednost ili značaj projekta, programa ili politike, planirane intervencije, intervencije u toku ili završene intervencije.⁵² Trebalo bi napomenuti da ne postoji univerzalna saglasnost o definiciji pojma evaluacija, pa se u literaturi koristi više značenja, u zavisnosti od različitih naglasaka na svrhu evaluacije. Međutim, većina postojećih definicija evaluacije zasniva se na konceptu „ocjenjivanja ili vrednovanja, procjene ili izjave o vrijednosti“.⁵³ Proces evaluacije uglavnom se sprovodi kao nezavisna i objektivna procjena okruženja, ciljeva, rezultata i aktivnosti, kako bi se utvrdila uspješnost realizacije programa/projekta/politika, poboljšala njihova učinkovitost i uticaj na učesnike, te povećalo znanje i bolje razumijevanje postojeće prakse u svrhu prepoznavanja potencijalnih problema u ranoj fazi.

Arheološki nalazi ukazuju na to da evaluacija ima dugu istoriju i tradiciju jer su još drevni Egipćani, prije 5000 godina, redovno pratili i bilježili rezultate proizvodnje stoke i usjeva u državi. Nastanak metoda moderne evaluacije pojedini stručnjaci vezuju za XVII vijek, kada su adhoc komisije za donošenje politika u Švedskoj (sistem komisija još uvijek postoji) počele da sprovode neku vrstu evaluacije. Tokom XVIII vijeka evaluacija se počela primjenjivati u obrazovanju i procjeni društvenih programa u Velikoj Britaniji i Sjedinjenim Američkim Državama, kako bi se utvrdio kvalitet i stepen zadovoljstva korisnika.

Potreba sprovođenja evaluacije u mnogim državama u svijetu povećana je nakon Drugog svjetskog rata, kada su pokrenuti brojni domaći i međunarodni program namijenjeni za vojsku, obuku za radna mjesta, zdravstvo, ruralni razvoj, te planiranje porodice. Troškovi realizacije programa su bili veliki, što je zahtjevalo kontinuirano i sistematično praćenje efikasnosti njihove primjene i ostvarenih rezultata. U periodu 1970 – 1980. godine evaluacija je postala punopravno zanimanje u brojnim evropskim državama. Uvedeni su različiti programi za obuku evaluatora, osnovana su udruženja evaluatora, počeli su se izdavati stručni časopisi. Proces evaluacije je dobio šire razmjere i obuhvatio je i druge programe koje nije isključivo finansirala vlada. Razvoj savremene tehnologije, krajem XX vijeka, značajno je uticao na unapređenje evaluacije, jer je olakšao proces prikupljanja, analize i obrade podataka.

Savremena evaluacija, kao metodološka oblast, razvila se iz koncepta revizije i naučnih istraživanja, sa kojima je blisko povezana. Revizija i evaluacija se mogu smatrati srodnim disciplinama jer osiguravaju slične vrste informacija o usklađenosti, odgovornosti, uticaju i ostvarenim rezultatima. Međutim, revizija je više fokusirana na usklađenost sa definisanim propisima, pravilima i zahtjevima u finansijskom smislu, dok je evaluacija usmjerena na tumačenje uzroka i posljedica promjena u određenoj politici/programu/projektu. Iako se koristi

⁵² Glosar Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD)/Razvojni odbor za pomoć (DAC), 2000, strana 21.

⁵³ Oxford – engleski riječnik, www.oxforddictionaries.com, (decembar 2014)

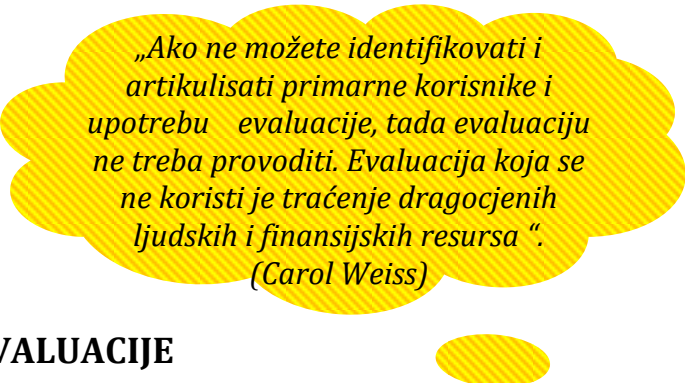
sličnim metodama kao i društvena istraživanja, evaluacija se značajno razlikuje od njih jer zahtjeva određene grupne vještine, osjetljivost za interese različitih aktera, te druge vještine na koje se društvena istraživanja ne oslanjaju u značajnoj mjeri.

Uporedo sa razvojem koncepta evaluacije razvijala se i uloga evaluatora u cjelokupnom procesu. „Evaluatori imaju više uloga, uključujući ulogu stručnjaka, medijatora, planera, saradnika, ulogu da pomognu onima koji donose odluke, te ulogu kritičkog prijatelja“.⁵⁴ Imajući u vidu ulogu evaluatora u cjelokupnom procesu evaluacije mogu biti: *unutrašnje ili interne, spoljne ili eksterne i participativne*.

Interna evaluacija (sprovodi je jedna ili više osoba/lica odgovornih donatorima, partnerima ili organizaciji) je usmjerena na procjenu ostvarenih rezultata i napretka u realizaciji programa/projekta/politike, dok se **spoljašnja evaluacija** (sprovodi je spoljni stručnjak ili tim stručnjaka koji nisu povezani sa donatorom, partnerom ili organizacijom) bazira na procjeni njihovog cjelokupnog učinka. Interni evaluator(i) uglavnom su bolje upoznati sa istorijom i načinom funkcionisanja organizacije, snagama i slabostima programa/projekata, kao i akterima uključenim u njihovu realizaciju.

Bliskost ili direktna uključenost u program/projekat mogu znatno umanjiti mogućnost i jasnog sagledavanja neophodnih promjena za povećanje njegove efikasnosti, jer se cjelokupan proces često posmatra samo iz vlastite perspektive. Eksterni evaluator(i) uglavnom su u tehničkom, administrativnom i finansijskom smislu nezavisni od programa/projekta i obično donose dozu objektivnosti samom procesu, mada to ne mora da bude garancija nezavisnosti i povjerljivosti dobijenih rezultata.

Participativna evaluacija, koju pojedini stručnjaci smatraju samostalnim metodom, nastala je kao odgovor na uočene slabosti dva pomenuta koncepta. Evaluator moderira cjelokupan proces i pomaže u sprovođenju procjene programa/projekta, dok su svi relevantni akteri (npr. osoblje, rukovodstvo, direktni i indirektni korisnici, partneri) uključeni u dizajniranje, sprovođenje i tumačenje rezultata evaluacije.

„Ako ne možete identifikovati i artikulirati primarne korisnike i upotrebu evaluacije, tada evaluaciju ne treba provoditi. Evaluacija koja se ne koristi je traćenje dragocjenih ljudskih i finansijskih resursa“.
(Carol Weiss)

SVRHA I VRSTA EVALUACIJE

Sprovođenje evaluacije podrazumijeva prikupljanje podataka kako bi se utvrdio **stepen** ostvarenosti prethodno definisanih ciljeva i rezultata određenih programa/projekta, utvrdio njihov uticaj na učesnike, prepoznale njihove snage i slabosti, te utvrdila moguća rješenja za prepoznate probleme, koji mogu uticati na njihovu učinkovitost. U literaturi se često navode različita gledišta o tome šta je zapravo namjena evaluacije i za koje svrhe se može koristiti. U većini slučajeva postoji saglasnost da bi evaluacija trebalo da posjeduje: *etičku svrhu, menadžersku (upravljачku) svrhu, svrhu odlučivanja, obrazovnu i motivacionu svrhu*. Pojedini

⁵⁴ Fitzpatrick, Jody L, James, R. Sanders, Worthen, Blaine. R. Worthen, *Program Evaluation: Alternative Approaches and Practical Guidelines*, 3rd edition New York: Parson Education, 2004, p. 28

autori često proširuju evaluaciju na globalni kontekst, odnosno na svjetske izazove, koji podrazmjevaju uticaj savremenih tehnologija, demografsku neravnotežu među nacijama, zaštitu životne sredine, održivi razvoj, terorizam, ljudska prava i druga pitanja.

Evaluirati se mogu praktično svi segmenti društvenog života, stoga se svakodnevno susrećemo sa različitim oblicima ličnih evaluacija (npr. nastavnici procjenjuju razvoj i akademski napredak učenika, poslodavci ocjenjuju zaposlene na osnovu efikasnosti i profesionalnog pristupa u izvršavanju zadataka). Formalne evaluacije su mnogo složenije i sistematičnije, a zasnivaju se na realnim podacima prikupljenim putem različitih metoda i tehnika. Imajući u vidu namjenu i period sprovođenja, evaluacija može biti:

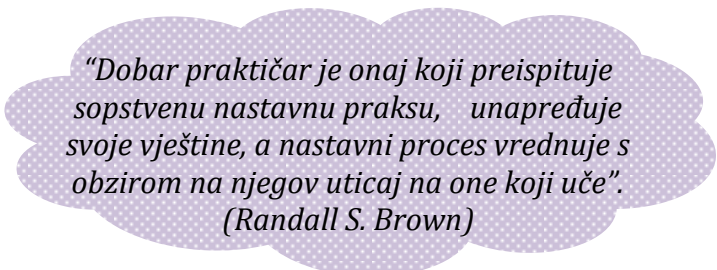
a) *Formativna* – namjenjena je poboljšanju učinka i najčešće se sprovode tokom realizacije programa/projekta.

b) *Sumativna* – sprovodi se na kraju realizacije programa/projekta da bi se utvrdio stepen ostvarenosti očekivanih ishoda ili uticaja.

c) *Prospektivna/Ex ante* – sprovodi se prije početka realizacije programa/projekta i procjenjuje njegove vjerovatne ishode na osnovu ranije utvrđenih nalaza ili studija.

Rezultati evaluacije pružaju informacije različitim institucijama/agencijama, nevladinim organizacijama i javnosti o realizaciji određenih politika/programa/projekata, a mogu se koristiti višestruko. Nalazi evaluacije mogu uticati da se poveća odgovornost relevantnih institucija za način trošenja javnih sredstava, mogu pomoći da se utvrdi zašto očekivani rezultati jesu/nisu ostvareni, mogu utvrditi eventualne uspjehe ili neuspjehe na bilo kom nivou, te identifikovati potencijale za dalji razvoj određenih politika/programa/projekata. Cjelokupan proces dizajniranja i sprovođenja evaluacije trebalo bi da bude zasnovan na odgovarajućim principima, koji povećavaju odgovornost, pouzdanost i kvalitet pruženih usluga. Standardi evaluacije, koje koristi većina organizacija, podrazumijevaju sljedeće: *relevantnost* (stepen usklađenosti ciljeva sa potrebama korisnika), *efikasnosti* (doprinos realizovanih aktivnosti ostvarenju definisanih ciljeva), *efektivnost* (usklađenost dostupnih resursa sa sa ostvarenim rezultatima), *uticaj* (pozitivne promjene nastale nakon realizacije aktivnosti), *održivost* (održivost postignutih rezultata nakon završetka konkretnih aktivnosti)⁵⁵.

EVALUACIJA U OBRAZOVANJU

*“Dobar praktičar je onaj koji preispituje sopstvenu nastavnu praksu, unapređuje svoje vještine, a nastavni proces vrednuje s obzirom na njegov uticaj na one koji uče”.
(Randall S. Brown)*

Pedagoški aspekti evaluacije

Evaluacija je, kao pedagoški pojam, oduvijek izazivala veliku pažnju stručnjaka, jer predstavlja značajno sredstvo pomoću koga je moguće pratiti primjenu stečenih znanja u praksi, kao i stepen ostvarenosti definisanih obrazovnih ciljeva i zadataka. Stoga je većina evropskih država, koje izdvajaju velika sredstava za obrazovanje, odavno razvila i usvojila sisteme evaluacije u cilju donošenja odluka usmjerenih na poboljšanje njegovog kvaliteta i efikasnosti. Sprovođenje

⁵⁵ Prema definiciji Organizacije za ekonomski razvoj (OECD), www.oecd.org, (december 2014)

evaluacije u obrazovnom sistemu podrazumjeva prikupljanje relevantnih podataka, koji će omogućiti donošenje odluka u cilju unapređenja postojećeg stanja. U skladu sa tim evaluacija se smatra sastavnim dijelom obrazovnog procesa, jer nastavnicima obezbjeđuje povratne informacije o tome „koliko su uspješni u ostvarivanju sopstvene profesionalne prakse, koje su im jake i slabe strane, te koliko su uspješni u poređenju sa kolegama nastavnicima”.⁵⁶

Tokom sprovođenja evaluacije trebalo bi odgovoriti na sljedeća pitanja: *da li preduzete aktivnosti vode očekivanim promjenama u razvoju ili učenju; da li se sprovode aktivnosti na osnovu prethodno utvrđenog nastavnog plana i programa; šta bi se moglo uraditi bolje; kako sa raspoloživim resursima i kapacitetima ostvariti maksimalan učinak u radu; kako drugima predstaviti ostvarene rezultate.* U skladu sa tim, evaluacija podrazumjeva sljedeće: *odrediti zašto se nešto procjenjuje (cilj evaluacije), odrediti šta će se procjenjivati (predmet evaluacije), definisati koje informacije su potrebne za procjenu uspješnosti realizacije određenih aktivnosti (izvori podataka), kreirati nacrt evaluacije i vremenske rokove (plan sprovođenja), definisati način prikupljanja podataka (metode evaluacije), obraditi i analizirati podatke, formulisati zaključke i preporuke za unapređenje projekta/programa.*

Motivi za prikupljanje povratnih informacija o uspješnosti primjenjenih sadržaja/tema u praksi, kao i odgovarajućih metoda učenja može biti inicirano od strane samih nastavnika ili od strane nekog spoljašnjeg faktora. Shodno tome, evaluacija može biti unutrašnja ukoliko se procjena vrši u školi, a obavljaju je nastavnici i učenici. Ovaj vid evaluacije je značajan u procesu upravljanja, organizacije i samostalnog učenja. Ukoliko evaluaciju organizuju subjekti, koji nemaju direktnu vezu sa procesom obrazovanja unutar škola (npr. Ministarstvo obrazovanja, domaće ili međunarodne institucije i organizacije), onda je riječ o spoljnoj evaluaciji.

Kao ciljne grupe tokom procesa evaluacije najčešće se navode:

- a) *profesori/nastavnici* – rezultati sprovedene evaluacije pružaju im povratne informacije o načinu realizacije nastavnih aktivnosti na osnovu kojih se način podučavanja usklađuje ili mijenja kako bi se postigli definisani ciljevi. Dobijeni rezultati predstavljaju korektiv u radu profesora/nastavnika kako bi se postigli očekivani rezultati ili ishodi nastavnog procesa.
- b) *učenici* – pomoću dobijenih rezultata moguće je utvrditi da li su realizovane aktivnosti tokom nastave usklađene sa potrebama učenika, da li primjenjene metode omogućavaju da se postignu očekivani efekti, te da se učenici informišu o trenutnim i mogućim učincima u procesu učenja.
- d) *direktori škola* – na osnovu dobijenih rezultata može se utvrditi da li je postojeća praksa usklađena sa nastavnim planom i programom, da li su postignuti očekivani rezultati nastavnog procesa, te u kojoj mjeri su ostvareni definisani ciljevi i zadaci.
- e) *roditelji* – na osnovu kontinuiranog i sistematskog sprovođenja evaluacije moguće je pratiti razvoj individualnih sposobnosti djeteta.

Evaluacija tokom nastavnog procesa – primjeri evaluacijskog postupka

Procjena postignutih rezultata tokom nastavnog procesa vrši se za različite potrebe, dok se različiti instrumenti i postupci koriste za predstavljanje dobijenih rezultata (npr. procenti, rangovi, analize). Prilikom sprovođenja evaluacije pažnju bi trebalo posvetiti usvojenim informacijama ili saznanjima, načinu na koji se mogu koristiti i šta se sve može postići sa njima u budućem radu i djelovanju. Profesori/nastavnici prate aktivnosti i ostvareni napredak svakog učenika i nastoje obezbjeđiti neophodne uslove, koji će omogućiti najbolji mogući učinak svakog učenika u skladu sa njihovim sposobnostima i vještinama. Kako bi se to ostvarilo

⁵⁶Hounsell, D, *The evaluation of teaching*, 2003

profesori/nastavnici prikupljaju neophodne povratne informacije od učenika, drugih nastavnika, stručnih saradnika ili putem samoprocjene.

Procjenjivanje, kao dinamičan proces koji se vrši na osnovu prethodno utvrđenih kriterijuma, podrazumijeva podjednaku uključenost profesora/nastavnika i učenika. Može se vršiti na različite načine – na osnovu ispitivanja (usmeno, pismeno, praktično) ili na osnovu posmatranja aktivnosti i ponašanja učenika tokom nastave. Shodno tome, procjenjivanje znanja, sposobnosti i ukupnog razvoja učenika nosi sa sobom potencijalnu subjektivnost onoga ko vrši procjenu. Kako bi se poboljšao kvalitet procjene učenika, neophodno je sprovesti sveobuhvatnu unutrašnju i spoljašnju evaluaciju, koja bi osim znanja i aktivizma, trebalo da bude zasnovana na više različitih segmenata. Brojčana ocjena, kao pomoćno sredstvo u pedagoškoj praksi, nije dovoljna za pouzdano mjerenje cjelokupnih rezultata ostvarenih tokom nastave. Stoga, sistemsko i kontinuirano praćenje razvoja interesovanja, sposobnosti i motivacije učenika podrazumijeva vrednovanje svih faktora koji utiču na njihov razvoj, napredak i postignuća.

Nastavni proces može se procjenjivati tokom njegovog trajanja (*formativna evaluacija*), ili na kraju godine (*sumativna evaluacija*).⁵⁷ Formativna evaluacija se uglavnom zasniva na kvalitativnom pristupu i podrazumijeva analiziranje i vrednovanje nastavnog procesa u cilju njegovog unapređenja, a može uključivati podjednako sve njegove učesnike (najčešće učenici i nastavnici). Sumativna evaluacija procjenjuje ukupnu učinkovitost nastavnog procesa sa ciljem da se utvrde mogućnosti za umnožavanje pozitivnih primjera iz prakse i njihovog proširivanje na druge segmente obrazovnog sistema. Iako se ova vrsta evaluacije uglavnom zasniva na kvantitativnom pristupu, kvalitativni podaci je dopunjuju i daju joj dodatnu dubinu, pouzdanost i kavlitet.

Podaci neophodni za sprovođenje evaluacije mogu biti *kvantitativni* (numerički oblik) i *kvalitativni* (nenumerički oblik). Kvantitativni podaci se mogu precizno mjeriti (npr. podaci o godinama, troškovima, području), dok su kvalitativni opisnog karaktera i uglavnom se prikupljaju posmatranjem ili na osnovu informacija drugih ispitanika (npr. odnosi, interakcija, ponašanja). Proces evaluacije uglavnom podrazumijeva prikupljanje obje vrste podataka koji se međusobno nadopunjuju, dok od cilja evaluacije zavisi koja vrsta podataka će biti više korištena. Kvalitativni podaci omogućavaju da se prikaže slikovit i detaljan opis neke promjene, dok se kvantitativnim podacima može utvrditi u kojoj mjeri ili opsegu je ostavljena željena promjena. Kada se podaci prikupljaju putem iskaza ili stavova ispitanika o sebi ili drugima, podložni su potencijalnoj pristrasnosti bez obzira koji od metoda se koristi.

Imajući u vidu da je profesor/nastavnik često procjenitelj usvojenog znanja i stečenih vještina, trebalo bi uzeti u obzir da u tom slučaju pouzdanost dobijenih rezultata može zavisi od stepena objektivnosti onoga ko vrši procjenu, kao i instrumenta na osnovu kojih se vrši procjena. Subjektivnost ispitanika predstavlja potencijalnu opasnost prilikom realizacije bilo kog istraživanja ili evaluacije. Stoga se uglavnom koristi više različitih metoda za prikupljanje podataka ili više različitih izvora podataka kako bi dobijeni nalazi bili pouzdaniji i relevantniji. Prilikom sprovođenja evaluacija nastavnog procesa mjere se vjerovanja, stavovi, mišljenja, znanje, vještine, cjelokupni učinak. Stoga, mjere koje su uzimaju u obzir tokom evaluacije nastavnih aktivnosti, kao i sve druge vrste mjerenja, moraju zadovoljiti odgovarajuće kriterijume – *relevantnost* (da li je predmet mjerenja zaista bitan ili se mjeri zato što ga je najlakše izmjeriti), *kredibilnost* (da li će se dobiti podaci o stvarnom stanju, da li su oni vjerodostojni), *validnost* (da li je predmet mjerenja ono što se uistinu treba mjeriti, da li su podaci tačni), *pouzdanost* (da li podaci prikupljeni na isti način, iz istih izvora, pod istim pravilima daju iste rezultate).

⁵⁷Pojmove "formativna" i "sumativna" evaluacija prvi je upotrijebio Michael Scriven u svojoj knjizi pod nazivom "Metodologija evaluacije"(1966), koji je isticao podjednaku važnost primjene obje vrste evaluacije u oblasti obrazovanja.

Tokom sprovođenja evaluacije moguće je koristiti različite metode/tehnike za prikupljanje neophodnih podataka, kao što su:

1) *Posmatranje (opservacija)* – podrazumijeva prikupljanje podataka neposrednim čulnim opažanjem (npr. čulo sluha, vida, dodira). U skladu sa tim, predmet posmatranja može biti bilo koja pojava, čije se spoljašnje ispoljavanje može posmatrati posredstvom čula. Prednost posmatranja nalazi se u činjenici da se, posredstvom ove metode, dobijaju podaci na čiju autentičnost ne utiču ni protok vremena niti drugi prenosiooci podataka. Stoga je vjerodostojnost i pouzdanost podataka prikupljenih putem ove metode mnogo veća od podataka prikupljenih na druge načine. Opservacija može biti:

- *struktuurirana* (prije početka se definiše šta će se posmatrati u određenom vremenskom periodu)

- *nestruktuirana* (ne postoji prethodno definisane ideje ili planovi šta će se i koliko drugo posmatrati, dok način posmatranja zavisi od trenutne situacije)

- *polustrukturirane* (postoji osnovna ideja o tome šta će se posmatrati, ali ne postoji plan nego se bilježi ono što se smatra tipičnim važnim, neobičnim)

Podaci prikupljeni ovom metodom mogu se zabilježiti putem različitih obrazaca kao što su: *vodič opservacije*, *lista bilješki (lista provjere)*, *bilješke sa terena*. Za uspješnu primjenu ove metode, osim "opremljenosti funkcionalnim čulima"⁵⁸, veoma su važne pripremljenost i obučenost posmatrača. Osnovne ograničenosti ove metode proističu iz izbora predmeta posmatranja jer predmet ne mogu biti pojave koje su prošle, te mogućnosti uspostavljanje sistematičnosti posmatranja.

2) *Ispitivanje* – podrazumijeva prikupljanje potrebnih podataka putem usmenih ili pisanih iskaza ispitanika. Podaci se prikupljaju na osnovu neposredne verbalne komunikacije sa izvorom informacija/ispitanikom. Prikupljeni podaci predstavljaju rezultat opažanja ili iskustva ispitanika, stoga je njihova istinitost i vjerodostojnost djelimično ograničena subjektivnošću ispitanika i ispitivača. Ispitivanje je najčešće korištena metoda prikupljanja podataka, jer se u literaturi smatra da predmet ispitivanja može obuhvatiti sve što može biti sadržaj smislenog odgovora ispitanika. Međutim, kao osnovni nedostatak ove metode najčešće se navodi nedovoljna pouzdanost prikupljenih podataka s obzirom na istinitost i subjektivnost odgovora ispitanika. Na osnovu načina interakcije sa ispitanikom, ispitivanje se može vršiti usmeno, pismeno ili kombinovano. U skladu sa tim, kao osnovne tehnike prikupljanja podataka posredstvom ove metode navode se: *anketa*, *intervju* i *test*.

a) *Anketa* – podrazumijeva prikupljanje podataka na osnovu mišljenja ili stavova ispitanika, gdje je odnos ispitanika i ispitivača strogo definisan karakteristikama samog instrumenta – *anketnog upitnika*. U literaturi se navodi više različitih kriterijuma za klasifikovanja ankete. Ako se uzme u obzir način rada ispitivača postoje *usmene ankete* (podrazumijevaju usmenu komunikaciju između ispitanika i ispitivača) i *pismene ankete* (podrazumijeva pismenu komunikaciju među ispitanikom i ispitivačem). U praksi se često pojavljuje kombinovana vrsta anketa, gdje ispitivači anketu uručuju direktno ispitanicima i nakon popunjavanja ih sakupljaju. Takođe, postoji i oblik ankete gdje su ispitivači obavezni da pročitaju pitanja ispitanicima i da zabilježe njihove odgovore u anketni upitnik (*intervju-anketa*).

b) *Intervju* – podrazumijeva prikupljanje podataka putem neposredne verbalne interakcije sa ispitanikom, koji iznosi svoje mišljenje ili stavove o određenoj temi ili problemu. Postoji više različitih vrsta intervju s obzirom na kriterijume njihove klasifikacije. Na osnovu načina pripreme i vođenja intervju može biti:

⁵⁸ Patton M.Q. *Qualitative Research and Evaluation Methods*, 3rd Edition, Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2002, p. 260

- *neusmjereni (slobodni)* – zasniva se na samostalnosti ispitivača prilikom odabira sadržaja, oblika i redoslijeda postavljanja pitanja u skladu sa sopstvenom procjenom karakteristika ispitanika i situacije u kojoj se odvija intervju.
- *usmjereni (vezani)* – podrazumijeva precizno definisan instrumenat i postupak vođenja intervjua za svaki pojedinačan slučaj, dok su izbor sadržaja i oblika pitanja, kao i način ponašanja ispitivača značajno ograničeni.

Kada je riječ o o broju ispitanika koji učestvuju u razgovoru i njihovom međusobnom odnosu prilikom formiranja odgovora, intervju se može podijeliti na: *individualni* (ispitivač u određenom vremenskom periodu razgovara samo sa jednim ispitanikom), *grupni* (razgovor jednog ili više ispitivača u isto vrijeme i na istom mjestu sa više ispitanika koji daju individualni odgovor (e) na postavljena pitanja), *kolektivni* (jedan ispitivač razgovara sa manjom zajednicom ili kolektivitetom, koja daje zajednički odgovor na postavljeno pitanje).

c) *Test* – podrazumijeva skup zadataka koje ispitanici rješavaju u skladu sa prethodno utvrđenim načinima i uslovima njihovog rješavanja. Ova tehnika se uglavnom koristi da bi se, na osnovu prethodno utvrđenih modela, saznao stepen usvojenost određenih stavova, znanja ili vrijednosti od strane ispitanika, te utvrdile njihove sposobnosti da se usvojeno znanje iskaže, tumači i iskoristi.

3) *Fokus grupa (grupna rasprava)* – podrazumijeva manju grupu učesnika (6-12) koji raspravljaju o određenim pitanjima ili temama pod vođstvom moderatora. Grupa obično uključuje ljude sličnog statusa (npr. grupa učenika, grupa profesora/nastavnika, grupa administrativnog osoblja), dok sastav grupe zavisi od situacije ili cilja koji se želi postići. Struktura fokus grupe zahtjeva upotrebu scenarija (skripte), koja uključuje niz pitanja. Moderator vodi diskusiju i postavlja pitanja koristeći se uputstvom razvijenim za realizaciju fokus grupe. Interakcija sa grupom počinje od lakših ka ozbiljnijim pitanjima, a završava se sumiranjem utisaka, odnosno njihovim eventualnim korekcijama i bilježenjem dodatnih komentara ili ideja. Fokus grupe sa uglavnom koriste za prikupljanje podataka o sljedećim segmentima: *interakcija grupe, kompleksnost resursa, kontekstualni odgovori, neposredne povratne informacije, kompleksnost ponašanja i motivacija, intenzitet mišljenja i stavovi o osjetljivim pitanjima*.⁵⁹ Na ovaj način moguće je brzo i efikasno utvrditi zajedničke stavove, prikupiti širi spektar potrebnih informacija, izvršiti njihovu dublju analizu, te omogućiti formiranje i prenošenje ključnih mišljenja i stavova o određenoj temi. Razgovor unutar fokus grupe traje između 60 i 120 minuta i uglavnom se snima.

4) *Studija slučaja* – primjena ove metode podrazumijeva dubinsku analizu neke pojave, procesa, događaja, osobe ili grupe pri čemu se analizira predmet (slučaj), koji sadrži neophodne podatke i odgovarajuće karakteristike predmeta koji se posmatra. Metoda je pogodna ukoliko se žele objasniti određene okolnosti /događaji/situacije/ ili se želi odgovoriti na pitanje “kako” i “zašto” se nešto dogodilo. Studija slučaja trebalo bi da bude zasnovana na analizi više različitih slučajeva sličnih karakteristika, pri čemu se svaki slučaj analizira zasebno nakon čega se prikupljeni podaci upoređuju. Ova metoda podrazumijeva analizu *konkretnog slučaja ili njegovih karakteristika, istorijske perspektive slučaja, te društvenog konteksta u kom se pojavio slučaj*. Kao osnovni nedostaci ove metode najčešće se navode: nepouzdanost i nedovoljna valjanost prikupljenih podataka, te nizak stepen standardizovanosti i nedovoljna mogućnost uopštavanja podataka.

⁵⁹Billson Janet, London N.T, *The Power of Focus Groups*, Intenational Training for Developement Evaluation Training (IPDET) presentation, Ontario, 2014

5) *Analiza dokumenata* – predstavlja koristan i pouzdan metod prikupljanja podataka o bilo kojoj pojavi, nekom njenom segmentu ili karakteristikama ukoliko je to na bilo koji način zabilježeno, odnosno dokumentovano. Dakle, izvori saznanja u ovom slučaju su dokumenti koji na bilo koji način sadrže smislene sadržaje/iskaze. Kako bi se na valjan način prikupili podaci iz postojećih dokumenata neophodno je razviti odgovarajući instrument koji će precizno odrediti koja vrsta podataka će se prikupljati, na koji način će se podaci kodirati i analizirati. Primjena ove metode podrazumjeva korištenje dvije tehnike za prikupljanje podataka: *kvalitativna analiza* (podrazumjeva odgovor na pitanje “šta i kako” je nešto rečeno) i *kvantitativna analiza* (podrazumjeva odgovor na pitanje “šta i koliko” je rečeno). Analiza podataka koje nije prikupio evaluator direktno nego su prikupljeni iz drugih izvora – **sekundarni podaci** (npr. prethodni izvještaji, novinski članci, internet stranice) zahtjeva da se uzmu u obzir sljedeći elementi: *validnost, pouzdanost i tačnost dostupnih podataka ili baze podataka, starost podataka u bazi, smislenost i konzistentnost sa podacima iz ostalih izvora, kredibilnost izvora*.

VJEŽBE ZA EVALUACIJU – PRIMJERI IZ PRAKSE

Fotografije: Evaluacija očekivanja učenika/ca, Putujuće škole mira i Škole ljudskih prava za mlade

Evaluacija radionice ili treninga podrazumjeva sveobuhvatnu procjenu učinka realizovane aktivnosti u sljedećim segmentima: *ciljevi radionice/seminara i očekivanja učesnika* (utvrđuju se na početku radionice ili seminara), *program radionice/seminara* (doprinos ostvarivanju definisanih ciljeva i sticanju vještina, saglasnost sa očekivanjima učesnika), *rad predavača* (koliko je njihov rad podstakao proces učenja), *grupna dinamika* (odnosi unutar grupe i uticaj na proces učenja), *uslovi rada* (koliko su tehnički uslovi i način organizacije usklađeni sa potrebama učesnika i proces učenja).

Učesnici samostalno evaluiraju navedene segmente radionice ili treninga putem primjene različitih tehnika za prikupljanje podataka. Ukoliko evaluacija određenih projekata ili aktivnosti pretpostavlja učešće učenika poželjno je koristiti igru prilikom osmišljavanja i sprovođenja različitih metoda za procjenu uspješnosti nastavnog procesa. Pojedini autori naglašavaju značaj igre u obrazovnom procesu, jer ona može značajno povećati dinamiku grupe i uticati na povećanje kvaliteta nastavnog procesa⁶⁰. Posredstvom igre podstiče se kreativno izražavanje mišljenja, sloboda izražavanja i neposredna interakcija.

Prije početka bilo koje vježbe za sprovođenje evaluacije (optimalno je da ih je najmanje tri radi veće pouzdanosti prikupljenih podataka) neophodno je učesnicima objasniti način na koji će se predviđene vježbe realizovati. Priprema i način realizacije vježbi mogu biti različiti (npr.

⁶⁰Bognar Ldislav, *Pedagogija između pedocentrizma i sociocentrizma, Interakcija odrasli - dijete i autonomija djeteta*, Zbornik radova sa znanstvenoga kolokvija s međunarodnim sudjelovanjem, Visoka učiteljska škola, Osijek, 1999.

usmeno, pismeno, likovno) i zavise od karakteristika same grupe kojoj su namjenjene. Iskustva iz prakse ukazuju na to da je poželjno kombinovati individualni i grupni rad kako bi prikupljeni podaci bili utemeljeni na različitosti stavova, mišljenja i iskustava. Ukoliko su dobro pripremljene i efikasno realizovane vježbe mogu biti veoma korisne za tumačenje već prikupljenih podataka i definisanje ključnih nalaza, ali se isto tako mogu koristiti za proces provjere tačnosti (validacije) prethodno prikupljenih podataka.

Primjer vježbe - slaganje očekivanja

Prije početka radionice ili seminara neophodno je odrediti očekivanja učesnika, kao i ono što donose sa sobom u smislu znanja, očekivanja, strahova. Učesnicima se daju ljepljivi papirići u tri različite boje (npr. žute, zelene, plave) nakon čega se zamole da na papirićima *žute boje* napišu *čemu se nadaju i šta očekuju od radionice ili seminara*. Kada ispune zadatak, papiriće će zalijepiti na prvu od tri kolone papira, koji je prethodno pripremljen i postavljen na zid prostorije. Zatim se zamole da na *zelenim papirićima* napišu *šta ne očekuje od radionice ili seminara*, pa da i to zalijepe na drugu kolonu na papiru. Nakon toga se učesnici zamole da na *plavim papirićima* zapišu *čega se plaše*, te da ih zalijepe u treću kolonu na papiru. Proces traje približno 20 minuta. Na kraju radionice, učesnici će imati 15 minuta da ponovo pogledaju papir na zidu kako bi još jednom razmislili o onome što su ranije napisali. Nakon toga se zamole da odstrane ono što više nije relevantno, da ga premjeste iz jedne kolone u drugu ili da ga ostave zalijepljenog ukoliko još ima važnost.

Primjer vježbe – fokus grupe:

- *Trajanje:* Približno 30 minuta
- *Potrebni materijali:* Flipchart papiri
- *Priprema:* Na početku radionice učesnici se podijele u grupe, pri čemu će broj grupa zavisi od broja učesnika (optimalno 4-6 učesnika po grupi). Vježba je pogodna za evaluaciju seminara koji traje duže od jednog dana ili se sastoji iz više tematski različitih radionica.
- *Realizacija:* Svaka grupa će dobiti po jedan flipchart papir, potražiti mirno mjesto za rad (može i izvan sale) i dobiti zadatak da odgovori na zadata pitanja, pri čemu odgovori na pitanja moraju biti usaglašeni unutar svake grupe. Pitanja mogu biti sljedeća: *koja tema im je bila najkorisnija do sad i zašto, šta su naučili tokom treninga, o čemu bi željeli naučiti više*. Svaka grupa će dobiti pet-deset minuta da ostalim učesnicima u plenumu predstavi rezultate svog rada.

Primjer vježbe – priča u slikama (photo story)

- *Trajanje:* Približno 45 minuta – učesnici rade individualno
- *Potrebni materijali:* Prethodno pripremljeni list papira (2x2m), izrađene fotografije sa svih prethodnih dana seminara (optimalno pet fotografija po danu), svjećice
- *Priprema:* Na podu sale se postavi prethodno pripremljeni papir (2x2m) na kome se nalaze fotografije najinteresantnijih događaja/tema seminara. Vježba je pogodna za evaluaciju seminara koji traje duže od jednog dana ili se sastoji iz više tematski različitih radionica
- *Realizacija:* Učesnici imaju zadatak da stanu u krug, potom svaki učesnik uzme svjećicu, upali je i stavi pored događaja/teme sa seminara koji je bio najvažniji za njega. Nakon toga, učesnici se zamole da obrazlože svoju odluku, odnosno izbor određenog događaja/teme.

Primjer vježbe – skulpture

Vježba se preporučuje ukoliko se procjenjuje učinak određene radionice ili seminara koji ne traje duže od jednog dana. Učesnici se zamole da stanu u krug, nakon čega će svaki učesnik pojedinačno napraviti određenu skulpturu, koja će odslikavati utiske/osjećanja ili najvažnije iskustvo sa radionice. Zatim će svaki učesnik obrazložiti svoju skulpturu.

Primjer vježbe – evaluacijski upitnik

Evaluacijski upitnik je korišten tokom Putujućih škola mira u regijama Podrinje, Krajina i Hercegovina, koje su realizovane u okviru projekta „Obrazovanje za mir“. Projekat realizuje Helsinški odbor za ljudska prava u Republici Srpskoj uz podršku Američke agencija za međunarodni razvoj (USAID).

FINALNI EVALUACIJSKI UPITNIK DRUGA PUTUJUĆA ŠKOLA MIRA ZA MLADE PROJEKAT „OBRAZOVANJE ZA MIR“ REGIJA KRAJINA	
(Molimo da upitnik popunite štampanim slovima – upitnik je anoniman)	
1. Molimo da ocijenite kvalitet programa Druge putujuće škole mira:	
2. Molimo da ocijenite grupnu dinamiku tokom Druge putujuće škole mira:	
3. Molimo da ocijenite organizaciju Druge putujuće škole mira:	
4. Šta bi trebalo promijeniti u načinu organizacije?	
5. Šta je najvažnije što si naučio/la tokom ove škole?	
6. O čemu bi želio/la da naučiš više?	
7. Koja tema ti je bila najzanimljivija i zašto?	
8. Koja tema ti nije bila dovoljno zanimljiva i zašto?	
9. Kako su na tebe uticali razgovori sa svjedocima vremena?	
10. Kako su na tebe uticale posjete mjestima stradanja?	
11. Molimo da ocijenite predavanja/rad predavača i trenera tokom Druge putujuće škole mira:	
- TEATAR U OBRAZOVANJU ZA MIR	
1 2 3 4 5	
- REFLEKSJE	
1 2 3 4 5	
DEMOKRATIJA I LJUDSKA PRAVA	
1 2 3 4 5	
- SOCIOLOGIJA RELIGIJA	
1 2 3 4 5	
12. Da li ćeš prenijeti svoja znanja i iskustva stečena tokom ove škole dalje, i na koji način?	
13. Komentar?	
Hvala!	

LITERATURA

- Bagić Aida, Gerasimovska-Kitanovska Biljana, Milenković Nataša, Stanković Natalija, Stubbs Paul, Škrabalo Marina, Vesić Aleksandra, *S evaluacijom na TI!, evaluacijski priručnik za civilne inicijative*, Quaker Peace and Social Witness, Sarajevo, 2002.
- Bognar Ldislav, *Pedagogija između pedocentrizma i sociocentrizma, Interakcija odrasli - dijete i autonomija djeteta*, Zbornik radova sa znanstvenoga kolokvija s međunarodnim sudjelovanjem, Visoka učiteljska škola, Osijek, 1999.
- Billson Janet, London N.T, *The Power of Focus Groups*, Intenational Training for Developement Evaluation Training (IPDET) presentation, Ontario, 2014
- Brown, Randal S, Kisker Eliason Ellen, *Nonexperimental Designs and Program evaluation, Children and Youth Services Review*, 1997
- CIDA (Canadian International Development Agency), *CIDA Evaluation Guide*, Ottawa, 2000
- Morra Imas Linda, Rist Ray, *Put do rezultata: Dizajniranje i provođenje efektivnih razvojnih evaluacija*, Svjetska banka, Sarajevo, 2012.
- Fitzpatrick, Jody L, James R. Sanders, Worthen Blaine. R, *Program Evaluation: Alternative Approaches and Practical Guidelines*, 3rd edition New York: Parson Education, 2004
- Hounsell, D, *The evaluation of teaching*, 2003
- Matijević Milan, *Evaluacija u odgoju i obrazovanju*, Učiteljska akademija, Sveučilište u Zagrebu, 2005.
- Milosavljević Slavomir, Radosavljević Ivan, *Metodologija političkih nauka*, Službeniglasnik, Beograd, 2006.
- Patton M.Q, *Qualitative Research and Evaluation Methods*, , 3rd Edition, Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2002
- Perry Valery, *Je li uspjelo?, Osnove evaluacije i procjene za NVOe*, International Rescue Committee (IRC), NGO Development Program, 2002.
- Weiss Carol, *Identifying the Intendend Use(s) of Evaluation*, Evaluation Guideline 6, www.idrc.ca

Internet stranice:

www.oecd.org
www.idrc.ca
www.worldbank.org
www.ideas-int.org
www.carleton.ca
www.usaid.gov
www.undp.org
www.ipdet.org

7. METODE/SREDSTVA/PEDAGOŠKI PRISTUPI

Autor:

Prof. Tanja Tomić, Helsinški odbor za ljudska prava u Republici Srpskoj

Projekat „Obrazovanje za mir“, a samim time i ovaj obrazovni paket, daje primat savremenijim oblicima izvođenja nastave, primjenom savremenih sredstava, nastavnih pomagala i metoda, koje stavljaju učenika/cu u centar nastavnog procesa, pružajući mu/joj mogućnost i podstičući ga/ju da se izrazi. Cilj primjene nekih od metoda u prilogu bio je da podstakne učenike/ce na samostalno djelovanje u budućnosti, kroz kritičko razmišljanje i samoinicijativno istraživanje, sa ciljem smanjenja mogućnosti da postanu žrtve različitih vidova manipulacije, kada je u pitanju prošlost njihove države i država regiona, ali i šire, globalne slike. U nastavku navodimo neke od metodoloških pristupa, koji su se pokazali najefektivnijim i najprihvatljivijim u radu sa mladima tokom bavljenja „osjetljivim temama“ i drugim pitanjima koja se do sada nisu u velikoj mjeri, ukoliko uopšte, obrađivala kroz formalni obrazovni sistem na nivou BiH.

INTERAKTIVNA NASTAVA

*„To je didaktički model u kome **dominira interakcija** kao dominantan odnos između učesnika vaspitno-obrazovnog rada i proces interaktivnog učenja u usvajanju sadržaja koji su predviđeni nastavnim planom i programom. Ove metode imaju zadatak da aktivnost prenesu sa nastavnika na učenika, da pomognu učenicima da zajedno uče, rješavaju zadatke i vrijednuju rad.“*

*Izvor: „Interaktivna nastava – Inovacije“, Dr. Anđelija Ivkov-Džigurski
(www.dgt.pmf.uns.ac.rs/download/inovacije_7.pptx)*

Imajući u vidu nedovoljnu zastupljenost interaktivnog pristupa u radu sa učenicima/icama u školama u BiH, što zbog tehničkih razloga, što zbog nedostatka volje, ograničenih kapaciteta i odnosa nastavnika/ca i pojedinačnih škola prema nastavnom planu i programu, interaktivan pristup u radu sa mladima bio je obavezan i dominantan tokom projektne implemetacije. Stavljajući ovakav pristup u prvi plan, pružali smo prostor učenicima/icama da iznose svoja mišljenja, postavljaju pitanja, da kroz direktno uključivanje u nastavni proces, individualni i grupni rad, dolaze do određenih zapažanja, rješavaju zadatke i istražuju, uz konstantan nadzor predavača.

GRUPNI, TIMSKI, INDIVIDUALNI RAD – OSNOVNE KARAKTERISTIKE I USLOVI

Grupni rad:

- Rad u manjim grupama podrazumijeva tri ili više učenika/ce, u najboljem slučaju između četiri i šest učenika/ca;
- Zadaci moraju biti jasno definisani i razumljivi svim članovima/icama grupe;
- Atmosfera u grupi treba da bude pozitivna i kooperativna;
- Raspodjela uloga unutar grupe nije neophodna, ali je potrebno akcenat staviti na ravnopravno učešće svih članova/ica grupe, interakciju i diskusiju;
- Potrebno je prethodno pripremiti odgovarajuće materijale za rad, prilagođene broju učesnika/ca u grupi, kao i dodatne aktivnosti za slučaj da jedna grupa završi zadatak prije ostalih;
- Jedna od preporuka je i nagrada za grupu učesnika/ca koji/e prvi obave zadatak;

- Učenici/e se uče saradnji i raspodjeli uloga unutar grupe, dopunjuju se i proširuju svoja znanja kroz razmjenu informacija i pitanja, i svaki član/ica daje svoj doprinos. Kroz grupni rad učenici/e uče da rade timski;
- Rad u manjim grupama učenika/ca zahtijeva više raspoloživog vremena.

Primjeri podjela učenika/ca na grupe (Priručnik „Gradimo mostove, a ne zidove“):

Voditelj bi, po pravilu, trebalo da se postara da izbjegava stvaranje "elitne" ili "slabe" grupe. Loše planirana i provedena podjela na grupe u najgorem slučaju može biti destruktivna. Iskustvo nam pokazuje da učesnici vole da grupe variraju, tako da ne moraju da rade skupa sa istim osobama sve vrijeme. To im omogućava da se povežu i sa drugim učesnicima i ostvare dublji kontakt.

2+2=4

Jednostavan način za podjelu na grupe je da se učesnici zamole da se okrenu prema osobi koja im je najbliža i tako stvore par. Nakon toga dva para koja su najbliža jedan drugom organizuju četvoročlanu grupu. Ovo ide brzo i može se primijeniti ukoliko se učesnici ne poznaju od ranije, i kada geografsko porijeklo pojedinca ne igra neku ulogu u poslu koji će se uraditi.

1, 2, 3, 4, 5

Često se dešava da oni koji se najbolje poznaju istovremeno i sjede jedni pored drugih za vrijeme nastave. Da bi se izbjeglo da uvijek isti ljudi budu u istoj grupi, može biti korisno pravljenje neuobičajene podjele i prepuštanja miješanja učesnika slučaju. Na taj način će oni koji se ne poznaju dobro dobiti priliku da rade skupa. Podjela se odvija ovako: prva osoba u grupi, koja sjedi u formi potkovice, izgovara broj jedan, druga broj dva, treća – tri, i to se nastavlja dok se ne dođe do broja grupa koje se žele formirati, na primjer - pet. Kada peta osoba izgovori broj pet, sljedeća osoba izgovara ponovo jedan, naredna - dva, itd. Kada se brojanje završi, voditelj zamoli sve "jedinice" da se sakupe u jednu grupu, "dvojke" u drugu, "trojke" u treću, "četvorke" u četvrtu i na kraju "petice" u petu grupu.

Izvlačenje

Podjela u grupe na osnovu principa slučajnosti može se, takođe, uraditi tako što će učenici izvlačiti ceduljice sa brojevima grupa.

Podjela na osnovu specijalnih kriterija

Voditelj može zamoliti učesnike da se podijele u grupe na osnovu određenih kriterija kao što su, na primjer, određen broj žena, učesnici iz određenih škola, gradova ili zemalja, ili koji govore isti jezik. Ovaj kriterij koristimo u situacijama kada želimo čuti specifična iskustva te grupe učesnika i kada radimo komparaciju gledišta različitih grupa, instanci društva ili aspekata stvarnosti.

Podjelu u grupe možete sprovesti i tako što kažete učenicima da se podijele na osnovu omiljenog godišnjeg doba (ukoliko vam trebaju 4 grupe), ili po nazivima muzičkih stilova. U svakom ćošku prostorije postavite cedulju sa nazivom godišnjeg doba, a učesnici sami priđu. Ukoliko se desi da u nekom ćošku ima previše učesnika, napravite od te grupe dvije manje ili u preostale tri

rasporedite po nekoliko učesnika. Na ovaj način ćete imati djelimično struktuiran proces podjele učesnika.

Izvor: „Gradimo Mostove, a ne zidove“, Enver Đuliman i Lillian Hjorth, HKBiH i NHC 2007.

(<http://www.theewc.org/uploads/content/archive/Bygg-Broer-bos-kro-serb.pdf>)

Individualni rad:

- učenik/ca samostalno obavlja zadatak i na taj način razvija svoje sposobnosti, uz nadzor nastavnika/ce i povratne informacije;
- jasno definisan zadatak, prilagođen učeniku/ci;
- učenik/ca sam/a upravlja procesom i vremenom;
- nastavnik/ca ima bolji uvid u proces usvajanja/razumijevanja materije kod svakog/e učenika/ce ponaosob;
- ne preporučuje se upotreba samo ovog metoda u radu sa učenicima, jer može dovesti do izolacije i nemogućnosti funkcionisanja u timu.
- individualni rad razlikuje se od samostalnog rada učenika/ce.

Timski rad

Da bi učenici/e uspješno funkcionisali/e u timu, oni/e treba da:

- dobro poznaju članove tima, da znaju njihove jače i slabije strane;
- budu svjesni/e međusobne zavisnosti i odgovornosti
- postave osnovna pravila funkcionisanja i raspodijele uloge, koje svi treba podjednako da poštuju;
- budu nadgledani/e od strane facilitatora/nastavnika;
- otvoreno komuniciraju;
- znaju kako da riješe ili izbjegnu najčešće probleme;
- imaju podsticajno okruženje.

Ovakav način rada:

- omogućava učenicima/icama da se nadopunjuju unutar tima i uče se vrijednostima saradnje i pravilne raspodjele uloga sa ciljem ostvarenja zajedničkog cilja, za čiji su ishod podjednako odgovorni/e;
- jača učeničku saradnju i uči ih važnosti aktivnog slušanja i uvažavanja tuđeg mišljenja, kao i stvaranja prostora da izrazi svoje mišljenje;
- pruža mogućnost proširivanja znanja kroz razmjenu mišljenja i ideja;
- uči saradničkom odnosu i toleranciji.

MULTIPERSPEKTIVNOST

Prema K. Peteru Fritzsche-u, multiperspektivnost je proces koji podrazumijeva uvažavanje percepcije druge strane, pored naše sopstvene, ili više takvih percepcija – sagledavanje događaja iz više različitih perspektiva, kako bismo izbjegli pristrasnost, diskriminatorne stavove i nerazumijevanje. *Tokom realizacije projekta „Obrazovanje za mir“, multiperspektivnost se pokazala jednom od najboljih metoda koje smo koristili u podučavanju mladih o temama vezanim za ratna dešavanja u BiH 1992-1995. godine, kao i tokom svjedočenja stradalih o tim događajima. Pružajući mogućnost mladim učesnicima/icama ovog projekta da vide i čuju priče predstavnika/ca*

svih grupa, omogućili smo pripadnicima/icama multietničkih grupa učenika/ca da se osjećaju ravnopravno, uspostavljajući balans tamo gdje je on moguć. Takođe, ovakav pristup mladima pruža prostor da postave pitanja i dođu do odgovora do kojih u drugačijim okolnostima ne bi došli na objektivan način, u sistemu u kome nema konsenzusa o događajima iz ratne prošlosti. Ovakav pristup bavljenju određenim temama posebno je važan u društvu poput bosansko-hercegovačkog, iz razloga što je jedan od zastupljenih načina posmatranja određenih događaja iz zajedničke prošlosti zapravo višeperspektivan, odnosno, ti događaji se različito interpretiraju u različitim dijelovima BiH. Tačnije, postoji više od jednog narativa istog događaja, što se neminovno prenosi na mlade naraštaje, a postojeće stanje nebavljenja istim temama kroz sferu obrazovanja samo dodatno pogoršava taj proces. Takvo stanje, nadalje, stvara generaciju opterećenu podjelama, subjektivnim i često netačnim percepcijama istorijskih događaja, pa samim time i usmjerenim i prilično svrstanim djelovanjem u budućnosti, što je nedopustivo za multikulturalno društvo poput bosansko-hercegovačkog.

Neki od razloga zbog kojih se preporučuje korišćenje metode multiperspektivnosti u nastavi istorije su:

- motiviše učenike/ce na rad zbog raznovrsnosti sadržaja;
- podstiče kritičko razmišljanje i samostalno istraživanje;
- podstiče saradnju među učenicima/icama i timski rad;
- podstiče razvoj svijesti o toleranciji i demokratskim vrijednostima.

S druge strane, ova metoda zahtijeva veći vremenski angažman nastavnika/ce u pogledu pripreme, zbog prikupljanja raznovrsnih sadržaja, kvalitetnih i pouzdanih informacija i izvora za analizu sadržaja, dobru pripremljenost nastavnika/ce da predstavi takve sadržaje na objektivan način, te podstakne učenike/ce da posvete pažnju svim izvorima. Na taj način učenici/e se istovremeno pripremaju na funkcionisanje u savremenom multikulturalnom društvu, poštujući različitosti i pokazujući interesovanje za sadržaje koji ne spadaju isključivo u sferu „poznatog“, „domaćeg“, „svog“, koja često predstavlja polaznu osnovu za razvoj stereotipa i predrasuda, kao i različitih diskriminatornih stavova prema „drugom“ i „drugacijem“.

VERBALNE METODE (RAZGOVOR, ČITANJE, PISANJE)

a) Metoda razgovora

„Dijalog kao nastavna metoda može biti prisutan u skoro svim fazama realizacije nastave, kao način prezentacije i pojašnjenja nastavnog sadržaja, faktor interakcije između učenika, nastavnika i sadržaja nastave, provere i procene usvojenih sadržaja, te time uspešnosti nastave filozofije. To je oblik komunikacije, između nastavnika i učenika ili između samih učenika, kojom se razmenjuju iskustva, shvatanja i stavovi o nastavnim sadržajima koji su predmet razmišljanja i istraživanja. U tradicionalnoj nastavi dijaloška metoda se sastoji u tome da nastavnik postavlja pitanja, a učenik odgovara. U savremenoj nastavi dijalog više nije tako jednosmeran i sve više je dvosmeran i višesmeran komunikacija.“

*Izvor: Zorić, V. (2008), Sokratova dijaloška metoda
([file:///D:/My%20Documents/Downloads/02 Vucina Zoric%20\(1\).pdf](file:///D:/My%20Documents/Downloads/02 Vucina Zoric%20(1).pdf))*

Tokom realizacije projekta “Obrazovanje za mir”, metoda razgovora sa učenicima/icama pokazala se izuzetno važnom u više navrata, posebno za vrijeme vježbi refleksija sa psihologom, koje su uslijedile nakon svake posjete mjestima stradanja, ili razgovora sa svjedocima ratnih dešavanja u BiH u periodu od 1992-1995. godine. Ova metoda bila je posebno važna iz razloga što su se

učenici/e unutar grupe lakše otvarali/e i iznosili/e svoja mišljenja o svemu što su vidjeli/e i čuli/e tokom posjeta mjestima stradanja ili svjedočenja, na taj način olakšavajući sebi proces nošenja sa "opterećujućim" saznanjima, ali istovremeno pomažući drugima u grupi da racionalizuju ono što su vidjeli/e i čuli/e, odnosno da bolje razumiju viđeno, kao i svoje emocije po tom pitanju. Posebno je važna bila uloga psihologa u ovim procesima, jer je kroz postavljanje pitanja i podsticanje učenika/ca na razgovor psiholog dobijao povratne informacije od njih, a njima pomagao da ispolje svoje emocije i razmišljanja o ovim izuzetno važnim pitanjima, sa kojima se ne susreću svaki dan.

b) Metoda pisanja

„U nekih autora se metoda pisanja povezuje s metodom crtanja, pa se govori o metodi pismenih i ilustrativnih radova. O metodi crtanja se govori u sklopu vizualnih metoda, što je prirodnije s obzirom na način percipiranja gradiva. Prednost korištenja ove metode:

- razvija i učvršćuje učenikovu naviku pismenog izražavanja,
- znanje čini tačnijim i čvršćim,
- podstiče oblike samostalnog rada učenika i
- obogaćuje učenikov rječnik.“

Izvor: Scribd: Nastavne metode, Dr.sc. Elvi Piršl, Didaktika
(<http://www.scribd.com/doc/186107788/Nastavne-metode-02>)

Tokom realizacije obrazovnih aktivnosti u okviru ovog projekta, akterima procesa uvijek su prethodno obezbijedjeni blokovi za pisanje i crtanje i prateći materijali, potrebni za aktivno učeće u nastavnom procesu. Učenici/e su podsticani/e da „hvataju bilješke“ u sveske, te da ih svakodnevno nose sa sobom na predavanje i uvijek imaju „pri ruci“. Na taj način, učenici/e uvijek mogu da se podsjetite ili pogledaju šta su radili/e na prethodnom predavanju, ali i da ponesu ove zabilješke sa sobom po završetku obuke. Takođe, u slučajevima kada učenici/e dobiju individualne i kompleksnije zadatke, bilježnice (sveske) pomažu im da svoje ideje najprije razrade, formulišu i zaokruže na papiru, a potom ih prezentuju usmeno.

c) Metoda čitanja sadržaja

„Primjenom ove metode učenici se upoznaju s tekstom kao važnim izvorom znanja. Radom na tekstu učenici savladavaju tehniku čitanja, pravilno korištenje teksta udžbenika, radne bilježnice, čitanke, časopisa, osposobljavaju se za samostalan rad na tekstualnim izvorima znanja. Temelj za primjenu ove metode je proces čitanja.“

Izvor: Scribd: Nastavne metode, Dr.sc. Elvi Piršl, Didaktika
(<http://www.scribd.com/doc/186107788/Nastavne-metode-02>)

Tokom projekta „Obrazovanje za mir“, učesnicima/icama smo često davali zadatke da pročitaju određeni dokument, a potom prodiskutuju, kako bismo se uvjerali da ga pravilno tumače. Zbog boljeg razumijevanja samog sadržaja, često bismo im dali zadatak da tekst pročitaju i analiziraju, a zatim pročitano primijene u praksi, kako bismo se uvjerali u njihovo istinsko razumijevanje materije. Na primjer, učenici/e dobiju zadatak da par puta pročitaju Deklaraciju o ljudskim pravima, a potom pročitano primijene na isječke iz novina (da prepoznaju praktične primjere kršenja ljudskih prava). Da bi mogli/e uspješno izvršiti zadatak, učenici/e moraju pažljivo pročitati dati tekst, kao i članove deklaracije.

TRANSMISIVNA NASTAVA

Transmisivna nastava, poznata još kao „ex-cathedra“, frontalna ili direktna nastava predstavlja oblik predavanja u kome nastavnik/ca prenosi znanja na učenika/cu direktno – najčešće verbalno, te on/a ima vodeću - transmisivnu ulogu u procesu (onaj koji prenosi znanje), dok je uloga učenika/ce više pasivna/receptivna (onaj koji sluša, posmatra, pamti i usvaja). To znači da učenik/ca do znanja ne dolazi samostalnim istraživanjem, već samo usvaja ono što mu/joj je predloženo. Iako se smatra zastarjelim, ovaj način rada sa učenicima/icama još uvijek je prisutan u našoj školskoj praksi. Uprkos činjenici da savremeno obrazovanje treba da se zasniva na interaktivnim metodama i stavljanju učenika/ce u fokus nastavnog procesa, za prenos pojedinih tema najpouzdaniji je, upravo, transmisivan pristup (frontalni način predavanja), uprkos uvriježenom, i donekle opravdanom, stavu da je zastario i, kao takav, neprihvatljiv u savremenom obrazovnom sistemu. Međutim, takvo podučavanje o određenim temama u okviru neformalnog obrazovnog sektora, u kome najčešće ne postoji mogućnost za kontinuiran obrazovni proces, pokazao se kao vrlo adekvatan. Ipak, iz našeg iskustva, ova metoda se nikada ne primjenjuje izolovano, već je praćena i drugim metodama koje će omogućiti učenicima/icama da provjere usvojeno gradivo, odnosno da ga primijene u praksi.

EGZEMPLARNA NASTAVA

„Ovaj tip nastave nastao je kao kritika tradicionalne nastave Komenskog. Osnovno polazište tvoraca ove nastave jeste da se ogromna masa naučnih činjenica koje ulaze u nastavne programe ne može savladati u okviru nastave. Nastala je kao rešenje za uspešno savladavanje enciklopedijski koncipiranih programa.“

Izvor: Stručni rad „Obrazovna tehnologija“, Jelena Jugović, Učiteljski fakultet u Beogradu (http://www.edu-soft.rs/cms/mestoZaUploadFajlove/5_OT_2_2004_JELENA_JUGOVIC.pdf)

S obzirom na činjenicu da smo tokom projektne realizacije, u velikoj mjeri kao pristup koristili rješavanje zadataka od strane učenika/ca (problemska nastava – više o tome u nastavku teksta), prethodno davanje sličnih primjera učenicima/icama, radi boljeg razumijevanja datog zadatka, bilo je obavezno. Takođe, kroz organizovanje posjeta mjestima stradanja i susreta sa svjedocima vremena, mladima smo, putem primjera iz sredine, pokazali jedan dio posljedica rata koji je zadesio BiH 1992-1995. godine. Ovakav pristup omogućio je mladima da se lično suoče sa posljedicama ovih dešavanja, da čuju i vide šta rat predstavlja, kako utiče i kakve posljedice ostavlja na pojedince i cjelokupno društvo. Ovaj pristup posebno je važan sa aspekta da se o pojedinim takvim primjerima u BiH vrlo malo govori i zna.

RJEŠAVANJE PROBLEMA/PROBLEMSKA NASTAVA

„Ovo je tipičan oblik nastave/učenja u kome ono što se uči nije dato u finalnom obliku u kome treba da bude usvojeno. U ovoj nastavi počinje se od problemske situacije za koju ne postoji direktan odgovor u prethodno učenom gradivu i učenici samostalno (individualno, u parovima ili grupama) traže rešenje. Ova metoda rada pokriva čitavu skalu zadataka rešavanja problema, od jednostavnijih, gde se traži fleksibilna primena učenog (pri čemu učenik sam treba da odredi šta mu je od onoga što je učio potrebno da reši zadatak), do veoma složenih projekatskih zadataka (koji, opet, mogu da variraju u težini, zavisno od uzrasta i nivoa školovanja).“

Izvor: „Aktivno učenje“, Ivić, Pešikan, Antić, Beograd, Decembar 2001.

U okviru naših obrazovnih aktivnosti, učenici/e su često, prije ili nakon izloženog gradiva, imali/e priliku da samostalno dođu do određenih odgovora vezanih za datu temu, kako bi istinski

razumjeli/e tematiku kojom se bave, kroz praktičnu primjenu onoga o čemu su učili, ili iznalaženje rješenja prije samog predavanja - u zavisnosti od toga kakav efekat želimo da postignemo i šta je cilj samog predavanja/lekcije. Jedan od primjera za to bio bi sljedeći: u okviru predavanja o ljudskim pravima, jedna od tema koju mladi obrađuju je „Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima“, kao jedan od najvažnijih dokumenata u toj oblasti. Po završetku predavanja učenici/e dobijaju zadatak da, u novinskim člancima koje im nastavnik prethodno podijeli, prepoznaju primjere prava koja su sadržana u Univerzalnoj deklaraciji. Prethodno pripremljeni novinski članci najčešće sadrže primjere kršenja određenih ljudskih prava, koje je lako identifikovati i pronaći u Deklaraciji. Na taj način učenici/e ne samo da uče da prepoznaju ljudska prava i njihovo kršenje, već i razumiju sam nastanak ovakvog dokumenta (iz potrebe da se usaglase određena pravila funkcionisanja, koja će biti univerzalna i koja će svi ljudi poštovati, kako bi se izbjegla kršenja prava koja svako ljudsko biće stiče rođenjem).

METODE NASTAVE KOJE KORISTE LOKALNE OBRAZOVNE POTENCIJALE

„Naše škole su često zatvorene u krug školske zgrade i vrlo retko koriste druge lokalne potencijale (resurse), tj. ono što postoji u bliskom okruženju, a može se iskoristiti na pravi način za podsticanje aktivnosti karakterističnih za pojedine oblike učenja. Često ovi lokalni potencijali mogu nadoknaditi nepostojanje bogate školske medijateke.“

Izvor: „Aktivno učenje“, Ivić, Pešikan, Antić, Beograd, Decembar 2001.
(<http://www.slideshare.net/ljubicaradovanovicnikolic/aktivno-ucenje>)

U tom pogledu, kroz naš rad sa mladima na pitanjima suočavanja s prošlošću, baziramo se na ovakvom metodološkom pristupu, prvenstveno iz razloga njegovog nepostojanja u formalnom obrazovanom sektoru u BiH. Primjena ove metode u okviru projekta „Obrazovanje za mir“ ogledala se u organizovanim posjetama pojedinim mjestima stradanja na području Hercegovine, Krajine i Podrinja, koja su obilježena važnim i mnogobrojnim ratnim zločinima, ali i posjete brojnim spomenicima, kako bi se potkrijepila određena tema ili ideja. Izuzetak nisu bile ni predstave koje se bave temama projekta, organizacije koje zagovaraju iste ili slične teme, postojeći memorijalni centri, vjerski objekti, i sl. Ovakva mjesta omogućavaju dodatni prostor učenicima/icama da analiziraju, čitaju, posmatraju i postavljaju pitanja, te na osnovu toga dolaze do zaključaka.

Posjete mjestima stradanja i memorijalizacije/mjestima od posebnog historijskog značaja/komemorativnim grobljima/spomenicima, muzejima i vjerskim objektima u svrhu obrazovanja, pokazala su se kao dobar metod podučavanja mladih o temama vezanim za mjesta/događaje iz prošlosti. Naime, naša praksa pokazala je da učenici/e lakše i brže usvajaju gradivo tokom posjeta određenim mjestima kojima se lekcija bavi nego pukim teorijskim predavanjima o tim mjestima i/ili događajima. Posebno se izdvajaju posjete mjestima stradanja/postojećim memorijalima, čiji su osnovni ciljevi: da nude znanja o historijatu mjesta; nacionalnoj historiji; podstiču razvoj anti-rasističkih stavova; podizanje svijesti o demokratskim vrijednostima i važnosti ljudskih prava.

DRAMSKE METODE/FORUM TEATAR

„Dramske metode čine skup metoda koje su objedinjene u dramski odgoj. Cilj provođenja metodike dramskog odgoja također je razvijanje komunikacijskih vještina, poticanje kreativnosti i samopouzdanja učenika/ica, poticanje razvijanja društvene svijesti i formiranje stavova, poticanje odgovornosti. Često se i u kontekstu dramskog odgoja u kombinaciji koriste već spomenute metode jer omogućuju iskustveno i participativno učenje, te su kao takve vrlo primjenjive za postizanje ishoda (obrađivanje tema i sadržaja) građanskog odgoja i obrazovanja. Jedna od najpoznatijih dramskih metoda je Boalov teatar potlačenih. Više je metoda rada razvio ovaj južnoamerički dramski pedagog, a najpoznatiji od njih je svakako Forum teatar... FORUMTEATAR: kratka scena u kojoj se jasno prikazan problem izvodi pred publikom. Scena završava u trenutku kad se potlačeni ne uspijeva osloboditi opresije. Nakon toga joker poziva publiku da postavlja pitanja, daje prijedloge ili uđe na scenu zamjenjujući glumca te na taj način pokuša riješiti problem. Scena je gotova kad su iscrpljena sva rješenja do kojih je publika došla. Najvažnije u konstrukciji scene je da je problem koji se prikazuje STVARAN, da se s njim publika može identificirati, te da je izašao iz iskustva sudionika na radionici. U ovoj formi ne koriste se stvarna imena. Razne inačice ove metode vrlo su korisne za osvještavanje učenika i učenica o situacijama diskriminacije i nasilja. Metoda je također vrlo podesna za projektni dan jer jedna grupa učenika/ica može pripremiti inicijalnu scenu, a u izvedbi (i promjenama) može sudjelovati razred ili cijela škola.“

Izvor: „PRIRUČNIK za nastavnike Pomoć u provedbi građanskog odgoja i obrazovanja“, CMS 2013
(http://www.mmh.hr/files/ckfinder/files/G00%20prirucnik%20za%20nastavnike_SCREEN.pdf)

U okviru projekta „Obrazovanje za mir“, metoda primjene teatra u obrazovanju imala je važno mjesto u programu i podrazumjevala je svakodnevne radionice sa učenicima. Naime, nakon što se završi dio dana u kome učenici/e stižu znanja o određenim temama, oni/e te teme dodatno obrađuju na kreativan i relaksirajući način, kroz primjenu teatra. U tom procesu, vođa radionice najprije da uvod u priču (zadatak), opiše ga i da učenicima/icama vrijeme da ga osmisle, razrade i predstave, pojedinačno ili u grupama/parovima, u zavisnosti od vrste zadatka i teme. Na primjer, cilj zadatka je da učenici/e interpretiraju određenu poruku na bazi onoga što su naučili, najčešće neverbalnim putem. Ovaj metod izuzetno je važan i favorizovan od strane učenika/ca jer je zanimljiv, interaktivan, podstiče njihovu kreativnost i omogućava im “da se stave u ulogu lika”. Ova metoda je zahvalna i u slučaju kada se želi prenijeti određena ideja ili poruka na širu javnost, jer privlači pažnju publike i zahtijeva posmatranje procesa od početka do kraja, kako bi neverbalna poruka doprla do posmatrača.

IGRICE I VJEŽBE

Postoje različite vrste igrice i vježbi koje možemo primjenjivati u nastavi, u zavisnosti od toga šta želimo da postignemo i u kom dijelu časa ćemo ih koristiti. U tom smislu, tipovi igrice koje smo testirali u okviru projekta „Obrazovanje za mir“ obuhvataju: vježbe za „probijanje leda“, podsticanje grupne dinamike, koncentracije učenika, ili obradu različitih tema. Ove igrice najčešće se koriste na početku nastavnog procesa (časa), kako bi podstakle aktivno učešće učenika/ca u nastavnom procesu, kao i samu dinamiku grupe učenika/ca sa kojima radimo. Najčešće je nastavnik/facilitator procesa ta/j koji/a objašnjava pravila igrice, demonstrira vježbu i daje upute koje ostatak grupe treba da prati.

UPOTREBA SIMULACIJE I IGROKAZA

„Kako bi se kroz praktičan pristup i samostalni angažman učenicima omogućilo da dođu do zaključaka na koji način su izgledali procesi donošenja određenih odluka u prošlosti i kako su se odvijali određeni događaji. „Simulacija, kao što sam pojam sugerira, jest model koji pokušava oponašati ili iznova stvoriti uvjete koji postoje ili su postojali u određenoj situaciji, događaju ili procesu.“

Izvor: Nastava Europske povijesti 20. Stoljeća, Robert Stradling, str. 123
(http://www.coe.int/t/dg4/education/historyteaching/Source/Projects/DocumentsTwentyCentury/Handbook_cr.pdf)

Jedan od primjera korištenja simulacije u nastavi jeste radionica „Nova planeta“, putem koje učenici/e imaju priliku da, kroz određene uloge i simulacije događaja, razumiju procese donošenja odluka, kreiranja određenih zakona i pravila, i sl. U ovom slučaju, smisao simulacije jeste da pomogne učenicima/icama da razumiju kako je nastala Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, odnosno njenu uslovljenost prirodnim ljudskim potrebama. Druga ovakva vježba je „Tanganija i Manganija“, koja predstavlja simulaciju pregovora između različitih strana, sa ciljem iznalaženja najpovoljnijeg rješenja za sve, uz postojanje manipulacije lažnim informacijama, koje remete i otežavaju taj proces. Takođe, kroz ovu simulaciju učenici/e stižu uvid u kompleksnost kreiranja ovog i sličnih dokumenata, da bi se zadovoljile potrebe svih strana u procesu. Obje vježbe nalaze se u ovom priručniku.

KORIŠTENJE MULTIMEDIJE

„Tehnološki razvoj učinio nam je dostupnim multimedijске izvore koji nam mogu poslužiti kao izvor problemskih situacija, te su sjajna dopuna participativnoj metodici. Proizvodnja didaktički oblikovanih materijala, edukacijskih animiranih i dokumentarnih filmova (o kršenjima ljudskih prava, aktivističkim akcijama, sukobima, ekološkim problemima) je u porastu, materijali se mogu skinuti s interneta i koristiti u radu s učenicima/ama. Ovakvi materijali poticajni su za diskusije, ocrtavaju odnos teorije i praktičnih situacija i u kombinaciji s drugim metodama mogu biti izvrstan izvor za učenje.“

Izvor: „PRIRUČNIK za nastavnike Pomoć u provedbi građanskog odgoja i obrazovanja“, CMS 2013
(http://www.mmh.hr/files/ckfinder/files/GOO%20prirucnik%20za%20nastavnike_SCREEN.pdf)

Zahvaljujući napretku informacionih tehnologija, pored brojnih izvora informacija o različitim temama, dostupni su nam i izvori za preuzimanje najrazličitijih nastavnih sadržaja, pomoćnih obrazovnih materijala i sredstava, kojima možemo osavremeniti i upotpuniti nastavni proces, te ga učiniti zanimljivijim za mlade generacije, što olakšava usvajanje gradiva, kao i sam rad sa učenicima/icama današnjice. Pored činjenice da takve materijale možemo koristiti u sklopu nastavnog časa, pogodni su i za samostalan rad učenika/ca kod kuće ili tokom pauze/slobodnog vremena (u slučaju neformalnog obrazovanja). Jedan od primjera je naša praksa da učenicima/icama nakon prezentacija o temi „Kršenja ljudskih prava“, pružimo mogućnost da slobodno vrijeme iskoriste na način da pogledaju film (npr. „Dječak u prugastoj pidžami“), nakon čega zajedno diskutujemo. Nastavnik/voditelj prethodno pripremi spisak pitanja, na osnovu koji usmjerava diskusiju u pravom smjeru i navodi učenike/ce da dođu do određenih zaključaka kroz, naizgled, neformalan i opuštajući razgovor.

LITERATURA:

- *Nastava europske povijesti 20. stoljeća*, Robert Stradling
- *Metodički priručnik za nastavnike (nacionalne manjine u BiH)*, Leonard Valenta, OSCE 2008.
- *Multiperspektivnost u nastavi istorije - priručnik za nastavnike*, Robert Stradling, COE
- *Pogled u prošlost kao put prema budućnosti – promoviranje dijaloga u BiH kroz traženje istine – stanje i perspektive*, UNDP, Graeme Simpson, Edin Hodžić, Louis Bickford
- *Kako predavati historiju Evrope 20. Vjeka*
- *Dijete, nastavnik i škola – ideje za inspiraciju i za djelovanje*, Enver Đuliman I Harald Nilsen, NHC 2007
- *Priručnik za nastavnike pomoć u provedbi građanskog odgoja i obrazovanja*, CMS 2013
- *DISCOVER THE PAST FOR THE FUTURE*, FRA 2011
- *Aktivno učenje*, Ivić, Pešikan, Antić, Beograd, decembar 2001.
- *Naša škola – metode učenja/nastave u školi*, Zoran Lalović. – Podgorica: Zavod za školstvo, 2009, Cetinje
- *Stručni rad „OBRAZOVNA TEHNOLOGIJA“*, Jelena Jugović, Učiteljski fakultet u Beogradu
- *Uvođenje multiperspektivnosti u nastavu iz historije/priručnik istorija*, CoE
- *Interaktivna nastava – inovacije*, Dr. Anđelija Ivkov-Džigurski
- *STUDENT-CENTERED TEACHING METHODS IN THE HISTORY CLASSROOM: IDEAS, ISSUES AND INSIGHTS FOR NEW TEACHERS*, IRENE LAROCHE AND ROBERT W. MALOY
- *„Gradimo mostove, a ne zidove“*, Enver Đuliman I Lillian Hjorth, HKBiH i NHC ,2007.
- Zorić, V. (2008), Sokratova dijaloška metoda
([file:///D:/My%20Documents/Downloads/02 Vucina Zoric%20\(1\).pdf](file:///D:/My%20Documents/Downloads/02 Vucina Zoric%20(1).pdf))
- *Nastavne metode, Didaktika*, Dr.sc. Elvi PiršL, Scribd:
<http://www.scribd.com/doc/186107788/Nastavne-metode-02>

Dramske metode/forum teatar

8. PRIJEDLOG MATERIJALA ZA DOPUNU SADRŽAJA

Navedeni sadržaji su testirani i dokazani kao podobni za rad sa mladima na obradi tema sadržanih u ovom priručniku. Navedeni sadržaji preuzeti su iz različitih priručnika, kompendija i sa internet stranica, čiji su izvori navedeni u literaturi na kraju ovog priručnika.

UVODNE VJEŽBE/VJEŽBE ZAGRIJAVANJA/PUNJAČI ENERGIJE

Vjetar puše

Svi sjede na stolicama u krugu, osim jednog učesnika koji stoji u sredini. Kada ona/on kaže "Vjetar puše za sve koji imaju patike" (na primjer), svi koji imaju patike moraju ustati sa svoje stolice i naći drugo prazno mjesto. Onaj koji ostane bez stolice odlazi u sredinu kruga i kaže "Vjetar puše za sve koji ..." (na primjer imaju nakit na sebi, kaiš, crvene cipele, naočare...), i tako se igra nastavlja.

Kuća, čovjek ili zemljotres

Svi učesnici stoje. Oni organizuju grupe od po troje. Dvoje učesnika se uzme za ruke, podigne ih i tako formiraju "kuću". Treći učesnik, "čovjek", ulazi u kuću, a iznad njega su ruke druge dvojice. Njihove ruke se spuštaju dole i pažljivo štite „čovjeka u kući“. Treba napraviti toliko kuća koliko je učesnika. Jedan učesnik stoji sam u sredini prostorije, sa kućama oko sebe. Zadatak ovog učesnika je da poviče "kuća", "čovjek" ili "zemljotres". Ukoliko on kaže "kuća", svi koji predstavljaju „kuće“ moraju podići ruke, napustiti svog „čovjeka“ i pronaći novog. Ukoliko učesnik koji stoji u sredini kaže "čovjek", svi koji stoje u „kućama“ moraju iz njih izaći i probati da pronađu novu „kuću“. Svi koji predstavljaju „kuće“ moraju podići ruke, tako da „ljudi“ mogu slobodno izaći i ući. Ako osoba koja stoji u sredini kaže "zemljotres", sve se „kuće“ moraju rasformirati i svi moraju stvoriti nove „kuće“ sa novim „ljudima“. Osoba koja stoji unutra i uzvikuje "kuća", "čovjek" ili "zemljotres" i sama je dio igre i pokušava da pronađe svoje mjesto ili kao "kuća" ili kao "čovjek". Onaj učesnik koji ostane bez mjesta ili kao „kuća“ ili kao „čovjek“, sljedeći je koji stoji u sredini i uzvikuje. Često se dešava da se igra mora proći najmanje dva puta dok svi ne razumiju i shvate šta treba da rade. Ali, kada se shvati i uigra, ona je vrlo dinamična i zanimljiva igra.

Izvor: „Gradimo mostove, a ne zidove“, Enver Đuliman I Lillian Hjorth, HKBiH i NHC ,2007.
(<http://www.theewc.org/uploads/content/archive/bygg-broer-bos-kro-serb.pdf>)

VJEŽBE UPOZNAVANJA I IZGRADNJE TIMA

Ljudska mašina

Ova vježba ilustruje to kako smo mi ljudi ovisni jedni od drugih i da često moramo sarađivati, koordinirati i komunicirati jedni sa drugima da bismo postigli zajedničke ciljeve. Vježba ilustruje to da smo mi u stanju da stvorimo mnogo više toga zajedno nego sami. Svi učesnici stoje u redu u sredini prostorije. Zadatak je stvoriti "ljudsku mašinu". Prvi učesnik u redu započinje nekim pokretom koji će raditi sve vrijeme dok vježba traje, na primjer, pokretati glavu naprijed – nazad. Istovremeno sa pokretima, treba da ispušta zvuk koji se ponavlja sinhronizovano sa pokretanjem glave. Sljedeći učesnik u redu treba da nađe drugi pokret i zvuk koji "odgovara" prvom. Treći radi isto, i to se tako nastavlja sve dok svi učesnici ne nađu svoj pokret i zvuk. Voditelj može dati do znanja da je moguće sinhronizovati pokrete, tako da se oni nastavljaju jedan na drugi i "ulaze u međusobne prostore". Na kraju su učesnici stvorili "ljudsku mašinu". Kada mašina pronade svoj ritam, voditelj može njome "upravljati", tako da se ona pokreće brže ili sporije, a zvuk bude jači ili slabiji.

*Izvor: „Gradimo mostove, a ne zidove”, Enver Đuliman i Lillian Hjorth, HKBiH i NHC, 2007.
(<http://www.theewc.org/uploads/content/archive/hygg-broer-bos-kro-serb.pdf>)*

Upoznajmo se

Kada se učesnici ne poznaju od ranije, a naročito ukoliko se planira da oni provedu vrijeme zajedno u narednih nekoliko dana, trebalo bi posvetiti vrijeme međusobnom upoznavanju. Ova se vježba preporučuje na samom početku radionice. Učesnici sjede raspoređeni u obliku potkovice. Oni koji sjede jedni pored drugih čine parove. Ukoliko je broj učesnika neparan, i jedan od njih ostane bez sagovornika, voditelj bi trebalo da preuzme tu ulogu. Parovi dobijaju zadatak da razgovaraju pet minuta i da saznaju što više jedni o drugima: kako se zovu, odakle dolaze, u koju školu/na koji univerzitet idu/gdje rade, koji su im hobiji, u koje zemlje bi voljeli da putuju, kome žele da poklone ružu ili koga da povedu na večeru? Nakon pet minuta sagovornici predstavljaju jedni druge. Onaj koji se predstavlja treba da ustane, a onaj koji govori ostaje da sjedi. Nakon svakog predstavljanja lijepo bi bilo aplaudirati. Ako je u grupi više od 18 učesnika, predstavljanje bi trebalo podijeliti, tako da se prekine pauzom ili punjačem energije.

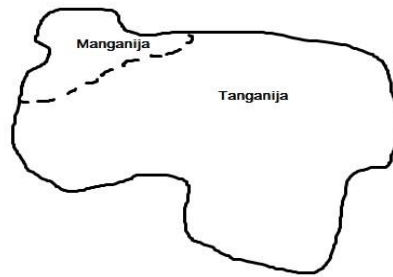
Ova slika govori o meni...

U sredini kruga poredan je veći broj raznovrsnih sličica/razglednica. Učesnici/e imaju pet minuta da ih razgledaju i odluče se za jednu sliku koja bi na neki način govorila o njima, ali je ne uzimaju dok se za to ne da znak. Nakon isteka pet minuta svako uzme željenu sliku, pa objasni zašto je baš nju izabrao, odnosno, kako ta slika govori o njemu/njoj. Trajanje: 35-40 minuta.

Moja domovina

Ova vježba dobro odgovara grupama koje se sastoje od učesnika iz različitih zemalja. Voditelj dijeli učesnike u grupe prema zemljama (gradovima, regijama) iz kojih dolaze. Veličine grupa nisu bitne, kao ni njihova neujednačenost u tom smislu. Grupe dobijaju 30 minuta da pripreme prezentaciju svoje zemlje (ili usmeno ili tako što će nešto nacrtati/napisati nešto o njoj na velikom listu papira). Interesantne teme mogu biti geografija, priroda, broj stanovnika, poznate ličnosti, historija, umjetnost i kultura, politika, sport itd. Za vrijeme ovog predstavljanja ostali učesnici mogu postavljati pitanja ili dati poneki komentar.

SUOČAVANJE/SUČELJAVANJE S PROŠLOŠĆU Tanganija i Manganija

OPIS SITUACIJE

U noći između 8. i 9. marta/ožujka 2013. godine su jedinice Vojske Tanganije upale na teritoriju Provincije Manganije uz obrazloženje da se na teritoriji Provincije dešavaju pripreme terorističkih napada na državu Tanganiju. Tokom vojne akcije, koja je trajala svega nekoliko sati, na teritoriji Manganije su boravili strani novinari, koji su trebali izvještavati o planiranim vanrednim izborima u Provinciji, koji su se smatrali ključnim za budućnost Provincije i njenog daljeg opstanka u državi Tanganiji. Te noći, strani novinari su zabilježili stravične prizore, koje su odmah te noći poslali u svijet. Njihovi izvještaji su govorili o nasilnom upadu Vojske Tanganije, prije i tokom kojeg je na teritoriji Provincije prekinuto snabdijevanje električne energije, kao i telefonske i internet veze. Izvještaji novinara su govorili o paljenju više od 200 kuća, ubistvima nekoliko desetina civila, silovanjima i fizičkom zlostavljanju civilnog stanovništva Manganije.

Zvanične civilne i vojne vlasti Tanganije negirale su tačnost ovih izvještaja, te su ovu vojnu akciju označile kao legitimno sredstvo za borbu protiv terorizma. Većinsko stanovništvo Provincije Manganije su etnički Mangani, koji predstavljaju etničku manjinu u okviru države Tanganije, čije je stanovništvo etnički tangansko. Prije više od 20 godina, Provincija je dobila široku autonomiju, posebnu vlast, ali se i dalje nalazila u sastavu države Tanganije. Podstaknuta ovim novinskim izvještajima, koji su obišli i šokirali svijet, Generalna Skupština UN je sazvala zasijedanje vanredne sjednice, te na istoj odlučila da hitno pozove strane u konfliktu kako bi se pronašlo mirno i trajno rješenje ove situacije. Pregovori su počeli između vlasti Tanganije, vlasti Provincije Manganije, predstavnika žrtava nedavnih nasilnih događaja i predstavnika međunarodne zajednice.

VLASTI TANGANIJE

Vaš interes u pregovorima:

- Ne smijete dozvoliti da se ova vojna akcija označi kao nelegitimna, a nipošto kao zločin
- Ne smijete dozvoliti da vlast Manganije ovu situaciju iskoristi kako bi zagovarali samostalnost
- Žrtvama možete donekle izaći u susret, ali ne smijete priznati da ste krivi za zločin ili bilo šta drugo slično tome, jer je ovo bilo legitimno sredstvo za borbu protiv terorizma
- Potencirajte činjenicu da su na teritoriji Provincije vršene pripreme za udar na državu

VLASTI TANGANIJE

- Pritisak međunarodne zajednice je očigledan, a vi zavisite i finansijski od njih. Moraćete napraviti neki korak koji će pokazati vašu dobru volju za mirom i pomirenjem. Sagledajte šta će vas najmanje koštati i šta će najmanje ugroziti vlast.

- Samostalnost Manganije i dalje ne dolazi u obzir! Ispod površine Provincije se krije bogatstvo i nema priče o tome da to ne pripada Tanganiji.
- Pokušajte pridobiti žrtve i njihove porodice, ponudite nešto što vas najmanje može ugroziti, obnovite kuće, ponudite neku simboličnu nadoknadu, al morate voditi računa da vas niko ne može označiti kao zločinački narod, koji je svjesno počinio nedjelo.
- Dokazi o počinjenom zločinu bi se lako mogli sakupiti, a to vas značajno može ugroziti. Nije baš sve bilo po pravilima te noći, al kako sad izbjeći da se na to stavi fokus.

VLASTI MANGANIJE

- Ovo je savršena prilika da se postignu ultimativni ciljevi koji se ogledaju u samostalnosti, ali ne smijete to očigledno tražiti. Pronađite put da to tematizirate, ali da to ne bude toliko očigledno.
- Fokusirajte se na poziciju i potrebe žrtava, to je uvijek dobar argument.
- Nastojte da na svoju stranu dobijete međunarodnu zajednicu, da im pokažete da je nemoguće mirno živjeti u jednoj državi.
- Ne popuštajte vlastima Tanganije, na ovaj trenutak ste odavno čekali!

VLASTI MANGANIJE

- Uvidjeli ste da ni međunarodna zajednica nije spremna na drastične korake i ne možete računati na njihovu bezrezervnu podršku. Potrebno je i to jasno reći i upozoriti šta se sve može desiti ako se ova situacija ne riješi odmah i dugoročno.
- Jasno je da se lako može dokazati da je bilo određenih priprema sa strane Manganije da se, ako treba i vojno suprotstavi represiji Tanganije. Zar je potrebno da se to još i objašnjava? Neka i ostalima bude očigledna ta potreba, kao i vama.
- Žrtve su mnogo zahtjevnije nego što ste očekivali a nisu ni neka podrška u vašim nastojanjima da se dugoročno traži samostalnost Manganije. Ali su vam oni bitni, slušajte ih i podržavajte koliko možete, a kasnije, kada ostvarite svoje ciljeve, lako možete revidirati rečeno i obećano.

MIROVNA MISIJA UN-a

- Morate biti neutralni, niste sigurni šta se zapravo desilo
- Pokušajte da smirite situaciju, a da se istovremeno ne stavljate ni na jednu stranu
- Žrtve moraju imati svoju poziciju, ali ta pozicija mora biti realna
- Pokušajte naći realna rješenja, uz vaše učešće, predložite mirovne misije, posmatrače ili nešto slično. Mnogo takvih situacija je već bilo u svijetu, znate kako se to radi.

MIROVNA MISIJA UN-a

- Uprkos napadima i pritiscima vi morate ostati neutralni i poštovati precedure UN-a.
- Žao vam je zbog stradanja civila, al sad se ništa tu ne može promijeniti. Vaš fokus je na rješenju, a ne na prošlosti.
- Vidite da žrtve neće tako lako odustati od svojih zahtjeva, ali morate jasno iskazati svoju sumnju koliko su ti zahtjevi realni.
- Neutralnost, samo neutralnost, to je osnovni princip i ne smijete odustati od njega.

PREDSTAVNICI ŽRTAVA

- Vi ste izgubili svoje najmilije i vas politika ne zanima. Želite znati šta se tačno desilo, ko je naredio ubistva, kako dalje.
- Ne želite biti dio političke priče i odbijate bilo kakve pregovore koji nisu vezani za rješavanje vaše situacije.

- Vama ni vlasti Tanganije, ni Manganije nisu saveznici, tražite spas u međunarodnoj zajednici, oni imaju taj mandat da pomognu, zar ne?
- Imajte u vidu da se trebate vratiti kući, u porušene domove, na grobove, nema odustajanja od vaših zahtjeva.

PREDSTAVNICI ŽRTAVA

- Jasno je da saveznika nemate nigdje i da samo vi možete osigurati bolju poziciju za sebe, budite jasni u svojim zahtjevima.
- Morate znati šta se desilo, ko je ubijen, ko je ubijao, mora biti pravde za ubijene i za one koji su preživjeli. Tražite to!
- Ne prihvatajte izvinjenja i lažna obećanja, niko ih neće ispuniti, tražite nešto konkretnije, nešto na papiru, neku jasnu odluku.
- Što sada dogovorite, to je što ćete i dobiti i ne popuštajte, jer svi imaju svoje interese, svi, pa i međunarodna zajednica.

Povjerljiva informacija 1: U medijima se pojavila vijest da je vaš predstavnik sinoć imao tajni sastanak sa predstavnicima međunarodne zajednice, na kojem je dogovoreno da će on svjedočiti o namjeri Tanganije da napadne civilne ciljeve u Manganiji. Ova informacija nije provjerena, ali smatrali smo bitnim da ipak to znate, a nakon što pročitate ovo, bacite papir i nemojte ga pokazivati vašem predstavniku.

Povjerljiva informacija 2: Slučajno je procurila vijest da su se juče predstavnici Manganije sreli sa vašim predstavnikom i da je on pristao da ubuduće jače podrži ciljeve vlasti u ostvarivanju samostalnosti Provincije, pa čak i na uštrb žrtava, te da će iskoristiti pojedinačne patnje civila da pokaže da suživot nije moguć. Ova informacija nije provjerena, al smatrali smo bitnim da ipak to znate, a nakon što pročitate ovo, bacite papir i nemojte ga pokazivati vašem predstavniku.

Povjerljiva informacija 3: U nekim medijima se pojavila vijest da je vaš predstavnik u razgovoru sa međunarodnim predstavnicima pristao na to da se u daljim pregovorima odustane od priče o samostalnosti, nego da se ojača autonomija provincije. Špekulira se da je za tu „uslugu“ dobio i mali novčani podsticaj, kao i mogućnost da se sa svojom porodicom preseli trajno u New York. Znae kakvi su mediji, ali smo ipak smatrali da ovo trebate znati. Ova informacija nije provjerena, ali smatrali smo bitnim da ipak to znate, a nakon što pročitate ovo, bacite papir i nemojte ga pokazivati vašem predstavniku.

Mapiranje patrijarhata i militarizma u našim društvima

Vježba se izvodi sa učesnicima/ama podijeljenim u dvije grupe. Jedna grupa pravi zidne novine na temu mapiranja patrijarhata, a druga mapiranja militarizma u našim društvima. Treba da prikupe što više primjera koji pokazuju gdje i na koji način te dvije pojave postoje u društvu, ko ih podržava, koji su im oblici, itd. Slijede kratke prezentacije uz eventualna pitanja za pojašnjenja. Potom razgovor u plenumu: koje su sličnosti između patrijarhata i militarizma? Gdje se prepliću?

Trajanje: 60 – 90 minuta.

Šta doprinosi izgradnji mira

Učesnici/e se zamole da čitko i velikim slovima na tri papira zapišu po tri stvari koje prepoznaju u svojim društvima, a za koje misle da doprinose izgradnji mira. Svi papiri se rašire po podu, a

zatim slijedi plenumska diskusija na temu: kako komentarišemo ovo što je napisano, šta su prioriteti, a šta stvari koje po vašem mišljenju uopšte ne doprinose izgradnji mira?

Trajanje: 60 – 90 minuta.

Kako razumeti izgradnju mira?

Podjela u manje grupe. Razgovor i priprema prezentacije na osnovu pitanja:

- Šta je za mene izgradnja mira?
- Vrijednosti koje vezujemo za izradnju mira?
- Razlozi zašto je izgradnja mira relevantna/potrebna sredini u kojoj živim?
- Ko su akteri/saveznici?

Slijede prezentacije u plenumu.

EVROPSKA UNIJA I INTEGRACIJE DRŽAVA ZAPADNOG BALKANA – PROCES PRIDRUŽIVANJA BOSNE I HERCEGOVINE

Vježba „Evropska unija“

Na početku radionice napravi se nekoliko grupa u zavisnosti od broja učesnika/ca (optimalno je pet učesnika/ca po grupi). Nakon toga se pročita pismo sa konkretnim podacima, te se daju uputstva na koji način će raditi u grupama. Preporučeno vrijeme za grupni rad je do 20 minuta. Nakon toga, učesnici/ce se vraćaju u plenum i prezentuju svoje odgovore na ponuđena pitanja. Preporučeno vrijeme za trajanje prezentacije je maksimalno 10 minuta.

Dragi kandidati za članstvo u Evropskoj uniji,

S obzirom da su rezultati provedenog istraživanja u Bosni i Hercegovini pokazali zabrinjavajuće podatke, kada je riječ o omladinskoj politici, odlučili smo da vam pošaljemo upitnik sa dodatnim pitanjima i pojašnjenjima na koje je potrebno da nam odgovorite u navedenom roku. Neophodno je da vaši odgovori budu što konkretniji i da predviđena rješenja budu što realnija, kako bi se mi uvjerali u vašu spremnost i želju da na odgovarajući način sprovedete omladinsku politiku, kao i sve vaše prethodno preuzete obaveze prema Evropskoj uniji u ovoj oblasti. Ukoliko Evropska komisija ne bude zadovoljna ponuđenim rješenjima, to će imati za posljedicu dodavanje novih uslova u pristupnim pregovorima, kao i usporavanje procesa integrisanja.

U nastavku teksta slijedi upitnik kao i rezultati istraživanja.

Upitnik

1. Kako ćete poboljšati društveni položaj mladih u oblasti: kulture, sporta, obrazovanja, zapošljavanja?
2. Kako ćete povećati uticaj mladih na proces donošenja odluka na lokalnom/regionalnom nivou vlasti?
3. Kako ćete povećati mobilnost mladih (volontiranje, društveno angažovan rad)?
4. Kako ćete organizovati slobodno vrijeme mladih i učešće u društvenom životu?

Rezultati istraživanja

78% mladih slobodno vrijeme provodi u kafićima, 33% mladih je putovalo van granica države, 49% mladih glasa, 7% parlamentaraca su mladi, 1% mladih smatraju da mogu uticati na

politička zbivanja, 5% mladih su članovi neke omladinske organizacije, 96% mladih nikada nije učestvovalo u nekom protestu, 89% mladih nikada nije učestvovalo na nekom društveno-političkom događaju o bilo kojoj temi.

Rok za dostavljanje odgovora (vrijeme i datum prilagoditi raspoloživom vremenskom okviru)

U Briselu, (datum radionice)

Predsjednik Evropske komisije

Kviz znanja, Evropska unija

Preporučuje se da se kviz znanja o Evropskoj uniji radi prije početka predavanja/radionice, kako bi se stekao uvid u znanje učesnika/ca radionice o Evropskoj uniji. Učesnici/e rade u grupama maksimalno 15 minuta, a zatim zajedno u plenumu diskutuju o rezultatima.

Odgovorite na sljedeća pitanja:

Koliko zemalja članica ima Evropska unija:

1. 22
2. 28
3. 29

Koliko ima zvjezdica na zastavi Evropske unije:

1. 28
2. 12
3. 15

Koja je zemlja članica Evropske unije smještena najsjevernije:

1. Švedska
2. Finska
3. Estonija

Koja od navedenih država nije članica Evropske unije:

1. Norveška
2. Italija
3. Portugal

Koja zemlja članica Evropske unije je najmanja površinom:

1. Malta
2. Luksemburg
3. Belgija

Koje zemlje su bile osnivači Evropske unije:

1. Mađarska, Rumunija i Bugarska
2. Austrija, Švedska i Finska
3. Francuska, Njemačka, Italija i zemlje Beneluksa

Koja institucija Evropske unije predstavlja sve stanovnike Unije:

1. Evropski parlament
2. Sud pravde Evropske unije
3. Savjet ministara

Savjet Evropske Unije čine:

1. ministri zemalja članica
2. predsjednici vlada zemalja članica
3. predstavnici parlamenta zemalja članica

Aktuelni predsjednik Evropske komisije je:

1. Žan-Klod Junker
2. Štefan File
3. Doris Pak

Sjedište Evropske unije nalazi se u:

1. Strazburu
2. Lisabonu
3. Briselu

Dan Evrope proslavlja se:

1. 16. februara
2. 9. maja
3. 25. decembra

Koji su zvanični jezici Evropske unije:

1. Engleski i Njemački
2. Francuski i Engleski
3. Zvanični su svi jezici država članica EU

Kako se zove zajednička valuta Evropske unije:

1. evro
2. marka
3. funta

Šengenski sporazum, potpisan 1985. godine, omogućio je:

1. ukidanje kontrole na unutrašnjim granicama država članica

2. reformu institucija Evropske unije
 3. poštovanje ljudskih prava
- Posljednje proširenje Evropske unije bilo je:

1. 2009
2. 2007
3. 2013

Koja zemlja je kandidat za članstvo u Evropskoj uniji:

1. Crna Gora
2. Bosna i Hercegovina
3. Hrvatska

Kako se zove sporazum potpisan 2008. godine između Bosne i Hercegovine i Evropske unije:

1. Sporazum o prekograničnoj saradnji
2. Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju
3. Sporazum o slobodnoj trgovini

Bosna i Hercegovina, u procesu pridruživanja Evropskoj uniji, ima status:

1. kandidat za članstvo
2. potencijalni kandidat za članstvo
3. punopravni član

PTSP

RATNA TRAUMA I SENZITIZACIJA – PRIČA O RIBICAMA

(Priča za bolje razumijevanje PTSP-a: „Gde si to bio, sine moj?“, Vladan Beara)

Jedan od najjednostavnijih oblika učenja jeste senzitivizacija. To je učenje u kome se reaguje na nešto na šta ranije niste reagovali. Tako postajete senzitivizirani. O čemu se, zapravo, radi? Zamislite akvarijum s ribicom koja mirno pliva, spokojno leluja u vodi. Zatim dolazi eksperimentator i kvrcne po staklu akvarijuma. Ribica ne reaguje. Kvrcne još jednom i opet ništa. Zaključak je da na draž kao što je kvrcanje po staklu akvarijuma ribica ne reaguje.

Zatim eksperimentator pusti struju kroz akvarijum. Ribica počne da se grči, uvija, „histerično“ pliva po akvarijumu... Eksperimentator ponovo pusti struju kroz akvarijum, a ribica ponovo počne da se grči, uvija; drugim rečima, počinje da „histerično“ pliva po akvarijumu... Zatim eksperimentator po treći put pusti struju i ribica ponovo, da tako kažemo, „histeriše“ po akvarijumu. Struja je prestala i ribica mirno pliva u svom akvarijumu, kao da se ništa nije dogodilo. Pliva smireno, eksperimentator ništa ne zapaža.

Najzad eksperimentator kvrcne po staklu akvarijuma, kao i pre puštanja struje, ali sada ribica počne da „histeriše“. Dakle, ribica je ranije ostajala potpuno mirna na kvrcanje stakla, a sada počinje da „histeriše“. Ribica je postala senzitivizirana i sada reaguje na draži na koje ranije nije. Kakve to veze ima s ratnom traumom, možete se pitati?

Zamislite jedan veći akvarijum gde mirno pliva desetak ribica. Kvrcnete po staklu akvarijuma i niti jedna ribica ne reaguje, niko se nije uznemirio. Zatim dođe eksperimentator i izdvoji tri-četiri

ribice i prebaci ih u novi akvarijum u kojem nisu bile ranije. Sada proba ponovo, kvrcne po staklu i ove tri-četiri ribice ne reaguju. Još jednom kvrcne po staklu i ribice opet ne reaguju. Zatim eksperimentator počne da im pušta struju. One odjednom počnu da se grče, uvijaju; drugim rečima, ove ribice sada počinju da „histerično“ plivaju po akvarijumu. Ovo se ponovi nekoliko puta. Nakon toga eksperimentator uzme tri-četiri ribice i vrati ih u veliki akvarijum s ostalim ribicama kojima nije puštana struja. Sada ponovo sve ribice plivaju u velikom akvarijumu. Međutim, „zli“ eksperimentator iznenada kvrcne po staklu akvarijuma i šta se dešava? Tri-četiri ribice kojima je puštana struja počinju da se grče, uvijaju i „histerišu“, dok ostalih šest-sedam ribica ostaje mirno. *Kada bi ribice mogle da razmišljaju, šta mislite šta bi smirene ribice pomislile o onima koje „histerišu“? Šta mislite da bi „histerične“ ribice pomislile o sebi?*

Postoji nekakva sličnost ovog fenomena s onim što se dešava traumatizovanim ratnim veteranima. Jednostavno, jednog dana stigne poziv za mobilizaciju, koji neki ljudi dobiju, a neki ne. Oni koji se odazovu pozivu, prelaze u novu sredinu – novi akvarijum, drugačiji. Šta se dešava u novoj sredini? Gotovo svakodnevno prozui neki metak oko glave, padne granata u blizini, neko nagazi na minu, neko bude pogođen snajperom, poprska vas krv; držite ranjenog saborca, dok njegov mozak curi po vašim šakama, vidite leševe u poluraspadanju, sa zadahom koji se širi oko njih; čujete krike umirućih... Jedan veteran reče: „Bilo je dana kada niko od naših nije poginuo, pa nam sve nekako čudno.“

Zaista je u ratu svakoga dana mnogo situacija koje za čoveka imaju sličan značaj kao elektrošok za naše ribice. Na kraju, kada se vrate kući, traumatizovani veterani su skloni da se trzaju, pobesne na male povode. Jedan veteran reče: „Mi imamo skraćeni fitilj, ne... mi uopšte više nemamo fitilj.“ Kada se desi da povratnik s ratišta u kući plane za sitnicu, ukućani ga posmatraju u čudu, kao da nije normalan. Počinju da ga se plaše, da strepe od njegove reakcije. Tada se često dešava da traumatizovani veteran počne sebe da okrivljuje, osuđuje zbog takvog reagovanja. Jedan veteran je došao na terapiju nakon što je iznerviran sitnicom podigao dete i bacio ga na kauč. Nakon takve neprimerene reakcije sledi samoobezvređivanje tipa – „Ja sam životinja“, „Ja nisam normalan“, „Kako sam to sebi smeo dopustiti“, „Šta mi je dete krivo“, „Ja sam za ludnicu“...

S veteranima se dešavalo da su jednog trenutka bili izvučeni iz svojih dnevnih soba, iza kompjutera, s njive, iz kancelarije... dakle, iz sredine na koju su se navikli i u kojoj funkcionišu, i bačeni u novu sredinu, gde se puca, gde ljudi ginu i padaju granate unaokolo. Kada su se vratili s ratišta i pomešali se s ljudima koji nisu imali iskustvo rata, njihovo ponašanje zaista je delovalo čudno. Nije lako živeti u društvu koje zahteva od nas veoma duge fitilje, kada je vaš poprilično skraćen. Ratna trauma je mnogo složeniji fenomen od senzitivizacije i ne može se svesti na senzitivizaciju, ali smatramo da i ona u njoj igra nekakvu ulogu.

KULTURA SJEĆANJA

Memorijalizacija: spomenici

1. Korak: izrada zidnih novina u plenumu: Čemu služe spomenici, šta im je svrha? Za koga ih pravimo?
2. Korak: na panou su fotografije spomenika iz zadnjih ratova. Kratka izložba, kako bi svi imali prilike da pogledaju.
3. Korak: razgovor u plenumu: Kako doživljavate ove spomenike i druge za koje znate da postoje? Kakvu poruku šalju? Koju vrstu simbola sadrže? Koliko doprinose sjećanju žrtve? Koliko (ne) doprinose pomirenju?

Trajanje: 1h

Napomena: ukoliko se na fotografijama natpisi na spomenicima ne vide dobro, može ih se ispisati na pratećim papirima ili na neki drugi način naznačiti.

Druga verzija vježbe:

1. Korak: u manjim grupama razgovor o funkciji postojećih oblika memorijalizacije. Izrada zidnih novina na temu: Koje potrebe zadovoljavaju? Kome („nama“, „njima“, borcima, porodicama žrtava...) Kakvu poruku šalju? Potom prezentacije i razgovor u plenumu.
2. Korak: na panou su fotografije spomenika iz poslednjih ratova. Kratka izložba, kako bi svi imali prilike da pogledaju.
3. Korak: razgovor i izrada zidnih novina u plenumu na temu: poteškoće koje imamo sa postojećim načinima obilježavanja? Zašto? Potom slijede pitanja: Šta vam se dopada u vezi sa postojećim spomenicima? Zašto?

Izvor: „Pomirenje“, priručnik za rad na suočavanju s prošlošću kroz treninge i radionice – CNA, Beograd-Sarajevo 2012

INTERKULTURALNI DIJALOG:

IDENTITET/STEREOTIPI I PREDRASUDE

RADIONICE:

- Stereotipi, predrasude, diskriminacija (Radionica 4)
- Predrasude i stereotipi - Generalizacije, koliko su tačne? (Radionica 5)
- Predrasude i stereotipi - Da li je ovo činjenica? (Radionica 6)
- Nenasilna komunikacija - Obje strane problema (Radionica 7)
- Nenasilna komunikacija - Stilovi rješavanja konflikta (Radionica 8)
- Nenasilna komunikacija - Rješavanje međukulturalnog nesporazuma (Radionica 9)

Radionice se nalaze u INTERKULTURALIZAM”(MODUL) - Priručnik za trenere, "Civitas" I MDG-F "Kultura za razvoj", Sarajevo 2009.

Asocijacije

Voditelj/ica pročita pojam, a učesnici/e imaju dvadesetak sekundi da na samolepljivim papirićima napišu asocijacije na taj pojam. Posle svakog pojma ostatak trenerskog tima pomogne da se ispisani papirići pakupe i zalijepe na velike papire, dok voditelj čita sljedeći pojam... Do deset pojmova je dovoljno.

Primjeri pojmova: novinari, homoseksualci, feministkinje, političarke, ateisti, vjernici, policajci, Evropljani, Amerikanci, menadžeri, NVO.

Napravi se kratka izložba ispisanih asocijacija, tako da svi imaju priliku da pročitaju. Potom evaluacija vježbe: kako vam ovo izgleda? Da li ste iznenađeni onim što ste zapisali? Koliko ste se cenzurirali? Odakle vam ove asocijacije, odakle one potiču?

Napomena: U ovoj, naizgled laganoj, vježbi može se dogoditi da se ljudi osjete povređeni zbog nečega što je zapisano. Cilj vježbe jeste da se osvijeste postojeći stereotipi i njihova veza sa diskriminacijom u društvu. Ona pruža mogućnost da se, na nekonfrontirajući način, unutar grupe

artikuliše osećaj nepravde vezan za postojeće stereotipe. Iz tog razloga se odabir pojmova prilagođava grupnom presjeku i kombinuje sa onim pojmovima sa kojima pretpostavljamo da se niko neće identifikovati, to je veći osjećaj slobode da se izrazi uvriježen stereotip ili predrasuda. Poređenjem ta dva slučaja u evaluaciji vježbe uočava se mehanizam koji koristimo kada primjenjujemo predrasude.

Drugi pogled

Korak 1. Izdvoje se dvije stolice na koje se pozovu da sjednu osobe koje nisu nacionalnosti A, već pripadaju „suprotstavljenom“ etničkoj grupi B. Njihov zadatak je da se stave u ulogu osoba koje su nacionalnosti A, da, takoreći, uđu u njihove cipele i da pokušaju da odgovore na sljedeća pitanja:

- S kojim se problemima i poteškoćama suočavaš?
- Koje strahove imaš?
- Koje te nepravde bole?
- Šta su tvoje potrebe?
- Čemu se nadaš?

Kao podsjetnik, na četiri papira se napišu pojmovi oko kojih se vježba vrti: strahovi, nepravde, potrebe, nade. Potom osobe koje su nacionalnosti A imaju prostor da dopune ono što je rečeno, ali se naglasi da ne treba da ispravljaju već izgovoreno, već da se fokusiraju na dopune.

Korak 2. Vježba se ponavlja, ali tako da su sada te dvije stolice namijenjene osobama koje ne pripadaju suprotstavljenom etničkoj grupi B. Oni imaju zadatak da se stave u ulogu osoba nacionalnosti B i pokušaju da odgovore na ista pitanja. Potom osobe koje jesu nacionalnosti B mogu da dopune rečeno. Po potrebi, nakon ovih koraka, može se primijeniti osvrt na vježbu u plenumu pitanjima poput: Kako vam je bilo? Šta vas se dojmilo?

Napomena: Ukoliko procjenjujete da bi ova vježba teško išla, može se „razbiti led“ tako što se dan ranije provjeri sa najmotivisanijim učesnicima/icama (i najsenzibiliranijim za dijalog) da li su zainteresovani da u ovakvoj vježbi učestvuju i da li bi se toga prihvatili, pa da imaju vremena da o tome razmisle i pripreme se. Važno je imati po dvije osobe iz obje, „suprotstavljene“ etničke grupe koje bi preuzele zadatak na sebe. Veoma je važno, prilikom uvođenja vježbe, biti transparentan i reći svima da je sa pojedinim učesnicima unaprijed dogovoreno da probaju da uzmu određene uloge, ali da je prostor otvoren za još nekoga da to pokuša, ukoliko bude želio/la.

Treba imati u vidu da ova vježba dugo traje, i da je ne treba ubrzavati. Na primjer, verzija sa tri etničke grupe može da traje i duže od dva sata. Vježba je emocionalno vrlo teška, jer se ljudi stavljaju u poziciju u kojoj verovatno nikada nisu bili, a često i prvi put razmišljaju na taj način (iz perspektive drugog). Sama činjenica koliko malo znaju i koliko im teško pada da išta smisljeno kažu o drugima, eksponira jedan dio problema u kojem žive. Vježba je zahtjevnost za vođenje i treba je izvesti u atmosferi mira i međusobnog slušanja, te podrazumijeva određeni stepen poznavanja ostvarene komunikacije u grupi. Ubacivanje kratkih pauza između koraka izvođenja sasvim je uobičajeno, zbog potrebe da se „udahne vazduh“.

Korak naprijed

Učesnicima/icama su nasumično podijeljene kartice s ulogama koje će oni/one predstavljati u vježbi. Kartice ne smiju pokazivati nikom drugom. Zamoljeni/e su da pokušaju da se što bolje užive u ulogu koju su dobili, da razmisle o načinu života i svakodnevnim obavezama i problemima sa kojima se ta osoba/lice susreće. Zatim se poredaju u liniju jedni pored drugih

(kao na startnoj liniji). Voditelj/ica naglas čita listu situacija i događaja, jednu za drugom. Svaki put kad neko od njih na izjavu može odgovoriti sa „da“, treba da napravi korak naprijed. Poslije svih pročitanih izjava, učesnici/e pogledaju kako su raspoređeni po prostoriji, a zatim saopštavaju ostalima svoje uloge. Poslije toga imaju priliku da još jednom pogledaju ko gdje stoji. Slijedi povratak u plenum i razgovor o vježbi uz pomoć pitanja poput: Kako vam je bilo? Koliko ste se osvrtni?

Kartice sa ulogama:

- Ti si nezaposlena samohrana majka
- Ti si kćer lokalnog direktora banke
- Ti si muslimanka koja živi sa roditeljima koji su veoma religiozni
- Ti si srednjovječna Srпкиnja koja živi u Prištini
- Ti si mladić koji se kreće u invalidskim kolicima
- Ti si sedamnaestogodišnja (17) Romkinja koja nikada nije završila osnovnu školu
- Ti si HIV pozitivna žena
- Ti si nezaposleni učitelj u državi čiji novi službeni jezik ne govoriš tečno
- Ti si predsjednik uticajne NVO u malom gradu
- Ti si ratni vojni invalid koji živi od socijalne pomoći
- Ti si predsjednik omladinskog ogranka političke partije koja je sada na vlasti
- Ti si ilegalni kineski imigrant
- Ti si kćer američkog ambasadora u državi u kojoj trenutno živiš
- Ti si vlasnik uspješne kompanije za uvoz-izvoz
- Ti si penzioner
- Ti si dvadesetdvogodišnji (22) homoseksualac
- Ti si voditeljka najgledanije TV stanice
- Ti si beskućnik
- Ti si devetnaestogodišnjak (19) iz veoma udaljenog planinskog sela
- Ti si Makedonka koja jedanaest (11) godina živi u prihvatnom centru.

Izjave koje su pročitane:

- Nikada se nisi susreo sa bilo kakvom ozbiljnom finansijskom teškoćom
- Imaš pristojan dom sa telefonskom linijom i televizorom
- Osjećaš da se tvoj jezik, vjera i kultura poštuju u društvu u kom živiš
- Osjećaš da je tvoje mišljenje o socijalnim i političkim pitanjima važno i da se tvoji stavovi saslušaju
- Druge osobe se konsultuju s tobom o različitim pitanjima
- Ne plašiš se da će te policija zaustaviti
- Znaš kome da se obratiš za savjet i pomoć, ako treba
- Nisi nikada osjećao/la diskriminaciju zbog svog porijekla
- Imaš adekvatnu socijalnu i zdravstvenu zaštitu prema svojim potrebama
- Možeš da ideš na odmor jednom godišnje
- Možeš pozvati prijatelje kući na večeru
- Imaš zanimljiv život i pozitivan si prema svojoj budućnosti
- Možeš da studiraš i da biraš profesiju po vlastitom izboru
- Ne plašiš se da ćeš biti uznemiravan ili napadnut na ulici ili u medijima
- Možeš da glasaš na državnim ili lokalnim izborima
- Možeš da slaviš svoje najvažnije vjerske praznike sa porodicom i prijateljima
- Možeš da učestvuješ na međunarodnom seminaru u inostranstvu
- Možeš da ideš u kino ili pozorište barem jednom sedmično

- Ne plašiš se za budućnost svoje djece
- Možeš kupiti novu odeću barem jednom u tri meseca
- Možeš se zaljubiti u koga želiš
- Osjećaš da se tvoje sposobnosti cijene i poštuju u društvu u kom živiš
- Možeš koristiti internet.

Trajanje: 45 – 60 minuta

Napomena: ova vježba je izuzetno dobra kao podsticaj za promišljanje postojanja društvenih nejednakosti, različitih mogućnosti i posljedica koje to može da ima na život osoba koje pripadaju nekoj od manjinskih i/ili ranjivih grupa (treba voditi računa da među karticama sa ulogama bude veći broj predstavnika ranjivih i neprivilegovanih grupa). Ona slikovito približava pojmove strukturnog i kulturalnog nasilja i daje priliku učesnicima da probaju „tuđe cipele“. Korisna je u osvjetljavanju nejednakih startnih pozicija koje osobe imaju u društvu i koliko ih je teško prevazići kada su nepovoljne. Ova vježba može da se koristi i kao osnova za promišljanje o stereotipima i predrasudama.

Heroji

Učesnici/e se zamole da se podijele u male grupe, na osnovu nacionalne pripadnosti: Albanci/ke, Srbi/kinje, Hrvati/ice, Bošnjaci/kinje, Makedonci/ke... Svaka grupa treba da pobroji i zapiše nacionalne heroje svojih zajednica (bez obzira da li ih oni/e lično doživljavaju kao heroje). Nakon završetka rada u malim grupama svaka grupa pročitava „svoje“ heroje, daju se eventualna pojašnjenja u u pogledu navedenih i nedovoljno poznatih imena, pa slijedi plenumska diskusija.

Neka od mogućih pitanja za diskusiju:

- Kako komentarišete vašu listu, a kako liste ostalih grupa?
- Kako se osjećate povodom navedenih imena, koliko su to i vaši lični heroji?
- Postoji li neki obrazac po kome ljudi postaju nacionalni heroji na našim prostorima?
- Kako je ovo povezano sa načinom na koji se naša društva odnose prema prošlosti?
- Zašto je tako malo žena na tim listama?

Trajanje: 45 minuta.

LJUDSKA PRAVA

Koja su prava prekršena?

Cilj: Upoznavanje sa različitim ljudskim pravima i njihovo postavljanje u perspektivu stvarnosti.

O vježbi: U ovoj aktivnosti učesnici rade u grupama, u kojima pišu kratke priče, koje će kasnije predstaviti u plenumu i o njima diskutovati.

Vrijeme: 45 minuta.

Šta nam treba: Velika prostorija za potrebe grupnog rada.

Prethodno znanje: Učesnici treba da se prethodno upoznaju sa Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima.

Voditelj objašnjava da je svrha vježbe bolje upoznavanje sa različitim pravima iz Univerzalne deklaracije. Svi učesnici treba da imaju tekst Deklaracije pred sobom. Zadatak je pronaći koji članovi Deklaracije su prekršeni u tekstu koji voditelj treba da pročita. Na primjer: *“Marija je*

novinar. Napisala je članak u novinama koji je naljutio jednu misterioznu, ali očigledno vrlo moćnu osobu. Sljedećeg dana nju otimaju nepoznati muškarci. Oni je pretuku i drže u zarobljeništvu. Niko ne zna gdje se nalazi. Izložena je torturi i izolaciji tokom više mjeseci”.

Učesnici podizanjem ruke dolaze do riječi i imenuju članove deklaracije koji su prekršeni. Dobro bi bilo i da ih glasno pročitaju, tako da se svi mogu sa njima bolje upoznati. Svakog dana, putem novina, radija i televizije, dobijamo informacije o kršenjima ljudskih prava. Možda je riječ o djeci u Africi koja gladuju, osobama izloženim rasizmu ili torturi, ili izbjeglicama koje nemaju zaštitu. Napad na ljudska prava ima široki raspon i prisutan je u svijetu svaki dan, kako u našoj vlastitoj zemlji, tako i u inostranstvu.

Vježbe iz ljudskih prava

1. Voditelj dijeli učesnike u male grupe, koje će sada napisati svoje sopstvene kratke priče o jednoj od situacija u kojoj su ljudska prava prekršena. Ako je broj učesnika mali, svako može napisati svoju priču. Ohrabrite učesnike da se koriste primjerima iz stvarnosti: nešto što se desilo u njihovoj okolini, zemlji, ili svijetu (10–20 minuta).

2. Svaka grupa, ili pojedinac, ako je mali broj učesnika, čita svoju priču u plenumu. Ostali pokušavaju da ukažu na prava koja su prekršena.

Šta nosimo sa sobom dalje?

Upoznali smo se sa različitim pravima i vidjeli da se ljudska prava krše svakodnevno, širom svijeta. Samo kada znamo da se nasilje vrši, možemo nešto uraditi da ga spriječimo i da dalje radimo na stvaranju ljepše stvarnosti.

Nova planeta

Cilj: Razmisliti o tome kojih se pravila treba držati da bi se osiguralo poštivanje ljudskog dostojanstva i stvorilo dobro društvo. Postati svjestan toga da su ljudska prava upravo pravila čiji je ovo cilj.

Često nam se dešava da o pravilima mislimo kao o nečemu što nam sputava slobodu. Razmislimo li malo dublje o tome, vidjećemo da su pravila važna da bi ljudima osigurala pravednost i dala sigurnost. Kroz cijelu ljudsku historiju /istoriju postojali su zakoni i pravila o tome kako ljudi treba da se ponašaju u društvu. Ako bi se svi ponašali onako kako hoće, u društvu bi vladalo pravo jačega. U tom slučaju poštovala bi se sila, a ne ono što je najbolje za cijelo društvo. Zato je bitno imati zakone i pravila, da bi se stvorila stabilnost, predvidljivost i mir. Neki filozofi zvali su ova pravila “društvenim ugovorom”, kroz koji pojedinci, odustajući od dijela svoje slobode, dobijaju zauzvrat zaštitu i stabilnost. Ali, kakva pravila mi, u stvari, želimo?

O vježbi: Vježba počinje grupnim radom, koji prati prezentacija u plenumu, predavanje i na kraju ponovo grupni rad. Moguće je ove elemente uraditi jedan po jedan, ali je bolje uraditi ih u kompletu.

Vrijeme: 3 sata

Šta nam treba? Velika prostorija za potrebe rada u grupama, veliki listovi papira i flomasteri, olovke i papir, kopije Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima za sve učesnike.

Pripreme: Predavanje o historiji ljudskih prava i nastanku i sadržaju Univerzalne deklaracije (20–40 minuta).

Provođenje:

1. Voditelj pravi podjelu na manje grupe i uvodi u vježbu: *"Na Zemlji se desila katastrofa i uništen je sav život. Vi ste jedini srećnici koji su dobili mjesto u raketi, koja je upravo na putu za jednu novu planetu. Ona prilično liči na Zemlju, sa planinama, vodom, poljima, morem i atmosferom u kojoj se može disati. Postoji i priroda, šume, trava, voće, drveće, povrće i životinje. Jedino što ne postoji od prije su ljudi. Vi ćete biti prvi. Ali vi ćete se vremenom razmnožiti i biće vas puno. Kao prvi ljudi, vi imate jednu privilegiju, a to je da vam je dozvoljeno da odlučite o tome koja će pravila važiti u društvu na toj planeti. Dakle, treba da se složite oko 10 pravila koja će važiti za sve ljude na planeti, tako da oni mogu imati dobar život. Važno je da se vi u grupi složite oko pravila. Ona treba da se napišu na veliki list papira, a dobro bi bilo i da nađete ime za novu planetu."* (30 minuta)

2. Svi se ponovo okupe u plenum i predstavljaju i objašnjavaju svoja pravila. Voditelj bi u toku ovog procesa trebalo da napravi mjesto za razmišljanje. Vjerovatno će se desiti da će neke od grupa imati ista pravila. Da bi se izbjeglo nepotrebno ponavljanje, voditelj može odlučiti da svaka grupa predstavi samo po nekoliko pravila i stvori uslove za dublju refleksiju o njima, dok će se o drugim pravilima diskutovati u nekoj drugoj grupi. 3. Voditelj drži predavanje o historiji/istoriji ljudskih prava i predstavlja Univerzalnu deklaraciju, koja se dijeli svima. (20–45 minuta) 4. Učesnici nastavljaju rad u svojim grupama. Zadatak je uporediti pravila njihove planete sa članovima iz Univerzalne deklaracije: Koji članovi regulišu iste elemente na koje se odnose njihova vlastita pravila? Broj tog člana treba napisati pored pravila. Najbolje flomasterom u drugoj boji. (30 minuta) 5. Kada grupe završe, svi se okupe zajedno da predstave svoj rad. Vjerovatno će se desiti da učesnici ustanove da su mnoga od njihovih pravila u skladu sa sadržajem Univerzalne deklaracije. To je dobra prilika da se pročitaju različiti članovi Deklaracije, kako bi se učesnici bolje upoznali sa njima.

Šta nosimo sa sobom dalje?

Ljudska prava predstavljaju vrijednosti i norme koje su zajedničke za ljudska društva na cijeloj Zemlji. To su i sami učesnici pokazali tako što su izabrali mnoge od istih vrijednosti i normi za svoju vlastitu planetu. Kada je Univerzalna deklaracija usvojena 1948. godine, ljudska prava su prvi put postala opšta obaveza. Tada su države članice UN-a izjavile da će raditi na njihovoj zaštiti i unapređenju za sve. Univerzalna deklaracija stvorila je polaznu tačku za obuhvatni sistem ljudskih prava koji se od tada razvija.

Varijacija: Ljudska prava mogu biti inspiracija za pravljenje "etike" ljudskih prava. Bilo bi interesantno vidjeti kako bismo mi kao ljudi, u tom kontekstu, trebali da se ponašamo jedni prema drugima. Možda bismo, na osnovu pravila koja su napravljena za novu planetu, mogli da napravimo odgovarajuće obaveze? Zamolite učesnike da u grupama naprave listu obaveza koje odgovaraju pravilima koje su napravili za novu planetu. Na primjer, pravo na život može odgovarati obavezi da se poštuje tuđi život. Zamolite učesnike da izrade "Univerzalnu deklaraciju o obavezama", koja će odgovarati "Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima". S obzirom na to da postoji 30 članova Deklaracije, dobra ideja bi bila podijeliti ih u grupe, tako da svaka grupa dobije po 5-10 članova Deklaracije.

Varijacija: Pravila za zaštitu i pravdu

1. Zamolite učesnike da razmisle o tome zašto ljudi imaju potrebu za pravilima i šta je njihov cilj. To mogu biti pravila porodičnog života, ponašanja u najbližoj okolini, ili pravila u igri. Neka svi dođu sa svojim mislima i idejama. Voditelj piše odgovore i sabira ih u dvije kolone ispod riječi "zaštita" i "pravda".

2. Objasnite učesnicima da sve do čega su došli može da se poveže sa dvije velike ideje: idejom zaštite i idejom pravde. U igrama postoje pravila da bi ona bila pravedna za sve strane koje u njoj učestvuju. Kućna pravila mogu pomoći u održavanju urednosti i čistoće, u stvaranju prijatne atmosfere u kojoj svi uživaju, pa se na taj način štiti zdravlje i dobrobit porodice. Pravila nam mogu pomoći prilikom učenja u školi, da nam bude čisto u komšiluku ili da nas zaštite od kriminala. Dobra pravila mogu dati doprinos našem pozitivnom odnosu prema drugim ljudima ili tome da svoje odgovornosti i obaveze uzimamo za ozbiljno. Zamolite učesnike da navedu primjere pravila koja služe tome da zaštite od nesreća ili opasnosti. Zamolite ih i da razmisle o pravilima koja roditelji koriste u kući: na koji način ona štite djecu? Koje potrebe djeca imaju u odnosu na pravila?

3. Voditelj objašnjava da su ljudska prava formirana da bi ljudima osigurala pravdu i zaštitu. Podijelite učesnike u male grupe. Neka čitaju Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima i pokušaju da identifikuju koje se rečenice odnose na pravednost, a koje na zaštitu. (10–20 minuta)

4. Prezentacija u plenumu.

Šta znamo od ranije?

Cilj: Da predstavi učesnicima ljudska prava i da im pokaže da mi već dosta toga znamo.

O vježbi: U ovoj aktivnosti učesnici odgovaraju na pitanja. Kasnije se zaključci donose u plenumu. Cilj je da ova vježba bude uvod u razumjevanje ljudskih prava, a ne da se stvari nauče što je moguće preciznije.

Vrijeme: Jedan čas

Šta nam treba? Tabla ili veliki listovi papira, flomasteri, hemijske olovke, obični papir, eventualno upitnik za sve učesnike.

Pripreme: Pripremiti pitanja za učesnike, eventualno kopije upitnika.

Provođenje:

1. Voditelj upoznaje učesnike sa pitanjima (tako što napiše pitanja na tabli, pročita ili podijeli upitnike).

2. Učesnici se kreću po prostoriji i pitaju različite osobe da odgovore na pitanja. Oni koji odgovore mogu se potpisati ispod odgovora. Na taj način učesnici dijele svoje znanje jedni sa drugima. Alternativa je da pojedini učesnici sami odgovaraju na pitanja. (20 minuta)

3. Voditelj postavlja pitanja u plenumu i zamoli učesnike da odgovore, dok zapisuje odgovore u kratkoj formi na tabli ili velikom komadu papira. Ohrabruje i druge da komentarišu. Nije sigurno da će učesnici moći da odgovore na sva pitanja. Može se desiti i da bude mnogo odgovora na jedno pitanje, a neki odgovori možda neće biti tačni. Mnogi misle da su ljudska prava nešto što je vrlo komplikovano i da ih razumiju samo političari, akademici i naučnici. Ali, ako samo malo razmislimo, vidjećemo da se ljudska prava odnose na našu stvarnost i da svi mi već znamo dosta toga.

Upitnik: Da li znaš nešto o ...

-Nekom ljudskom pravu?

-Nekoj zemlji u kojoj se ljudska prava krše?

-Nekom dokumentu koji štiti ljudska prava?

-Nekoj grupi ljudi koja je bila progonjena?

-Nekoj zemlji u kojoj se grupi ljudi uskraćuju ljudska prava zbog njihove nacionalnosti?

- Nekoj zemlji u kojoj se grupi ljudi uskraćuju ljudska prava zbog njihove religije?
- Nekoj zemlji u kojoj su različite grupe ljudi u konfliktu?
- Nekoj organizaciji koja radi na unaprijeđenju ljudskih prava?
- Nekom filmu ili knjizi o ljudskim pravima?
- Nekoj zemlji u kojoj su ljudi izloženi torturi?
- Nekoj zemlji u kojoj su ljudska prava poboljšana?
- Nekoj zemlji iz koje je zabranjeno emigrirati?
- Nekom ljudskom pravu koje ti je uskraćeno u kući ili u školi?
- Nekom čovjeku ili ženi koji se bore za ljudska prava?
- Nekom ljudskom pravu koje žene ponekad nemaju?
- Nekom ljudskom pravu koje bi sva djeca trebalo da imaju?
- Nekom narodu kome se uskraćuje pravo da osnuje svoju državu?
- Nekom ljudskom pravu koje se uskraćuje pojedinim grupama u tvom vlastitom društvu?
- Nekom ljudskom pravu koje imaju tvoji roditelji, a ti ga nemaš?
- Nekom ljudskom pravu koje ti nikada nije bilo uskraćeno?
- Nekom kršenju ljudskog prava koje se tiče tebe direktno?

Ljudska prava

O vježbi: Polazišna tačka ove aktivnosti je grupni rad, iza kojeg slijedi prezentacija i razmišljanje u plenumu. Preporučljivo je vježbu završiti predavanjem. Vrijeme 1 ½ – 3 časa.

Šta nam je potrebno? Veliki listovi papira i flomasteri, kopija Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima za sve učesnike.

Provođenje:

1. Učesnici se dijele u male grupe, koje treba da utvrde koje su to osnovne potrebe koje imaju svi ljudi da bi živjeli i da bi imali dobar život. Oni treba da zapišu ove potrebe na veliki list papira (20–30 minuta. *Ukoliko voditelj ne želi da koristi toliko vremena, ova priprema se može uraditi u plenumu).
2. Voditelj pita grupe koje su potrebe utvrdili kao osnovne i zapisuje ih na tabli, dijeleći ih u tri kategorije: 1) Materijalne potrebe, 2) Nematerijalne potrebe i 3) Društvene potrebe. Nakon što su potrebe smještene u određene kategorije, grupe treba da diskutuju o sljedećim pitanjima: Šta su posljedice toga kada su materijalne potrebe ljudi zadovoljene? (Blagostanje u društvu). Šta se dešava kada ove potrebe nisu zadovoljene? (Siromaštvo). Šta su posljedice zadovoljavanja nematerijalnih potreba? (Sloboda, mogućnost ličnog razvoja). Šta se dešava ukoliko one nisu zadovoljene? (Nesloboda, nemogućnost ličnog razvoja). Šta su posljedice zadovoljavanja društvenih potreba? (Sigurnost). Šta se dešava ukoliko ove potrebe nisu zadovoljene? (Nesigurnost).
 - Voditelj zaključuje: Ukoliko ljudi imaju mogućnost da zadovolje svoje potrebe, velika je vjerovatnoća da će to društvo biti dobro za život i da će njime vladati mir. Ukoliko ljudi, naprotiv, ne dobiju tu mogućnost, veći su izgledi da će doći do nezadovoljstva, nemira, nasilja, konflikata, čak i rata. Materijalne, nematerijalne i društvene potrebe važne su, svaka na svoj način, i one se međusobno dopunjavaju. Ukoliko jedna od ove tri kategorije potreba ne bude zadovoljena, postojaće osnova za nemir i konflikt. Cilj Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima je da osigura da osnovne potrebe ljudi budu zadovoljene.
3. Voditelj drži predavanje o Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima, sa posebnim osvrtom na to da ona treba da osigura osnovne potrebe ljudi, tako da oni mogu živjeti život dostojan čovjeka. (10–30 minuta)
4. Učesnici se ponovo dijele u grupe. Zadatak je da čitaju tekst Deklaracije i nađu članove koji govore upravo o zaštiti onih potreba koje je grupa zabilježila tokom rada. Članove treba zapisati

na istom listu papira na kojem su bile zapisane i potrebe. Za njih treba upotrijebiti flomaster u drugoj boji.

5. Na kraju, grupe prezentiraju svoje rezultate u plenumu. Voditelj može iskoristiti priliku da pročita članove iz Deklaracije, tako da ih svi čuju.

Šta nosimo sa sobom dalje?

Svi ljudi imaju iste osnovne potrebe. Razlikujemo se samo po načinu njihovog zadovoljenja i po trenutnim prioritetima svake od njih. Da bismo mogli dobro živjeti u mirnim i sigurnim društvima, važno je da i materijalne potrebe, kao hrana i odjeća; nematerijalne, kao sloboda i mogućnost ličnog razvoja i društvene, kao mir, red i predvidljivost budućnosti, budu zadovoljene. Ljudska prava stvorena su da bi osigurala da svi ljudi na cijelom svijetu mogu zadovoljiti svoje osnovne potrebe.

Pantomima o ljudskim pravima

Cilj: Upoznati se sa ljudskim pravima, i dobro se provoditi! Kako četvoro mladih pantomimom predstavlja prisilni brak, bez ijednog zvuka? Kako objasniti izbjeglicu koji ne može da dobije azil? Nevjerovatno je koliko se kreativnih i interesantnih skečeva može napraviti sa ljudskim pravima kao polazištem. Između teorije i predavanja možemo se smijati, koristiti tijelo i biti u pokretu.

O vježbi: Ovo je aktivnost koju učesnici veoma vole. Ona u sebi sadrži kreativnu igru u grupi i fizičku aktivnost, pa je zato dobro koristiti je poslije časova sa mnogo teorije. Umjesto korištenja Univerzalne deklaracije, ovdje možemo koristiti Konvenciju o djeci ili neki drugi dokument o ljudskim pravima.

Vrijeme: 45 minuta

Šta nam treba: Jedna velika prostorija.

Prethodno znanje: Učesnici prethodno upoznati sa Univerzalnom deklaracijom.

Pripreme: Lista sa raznim članovima Univerzalne deklaracije, koji grupama treba da budu polazište za rad. Članovi koje je dobro koristiti u ovoj vježbi su 5, 12, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 24. i 26.

Provođenje:

1. Napravite podjelu na male grupe, od kojih svaka treba da dobije kopiju jednog člana Univerzalne deklaracije. Zadatak je pantomimom objasniti situaciju u kojoj se događa kršenje tog člana. Važno je da grupe ne znaju ništa o članovima drugih grupa, a pantomimu treba da vježbaju u odvojenim sobama. (15–20 minuta)
2. Sjedi se u formi potkovice, tako da svi mogu vidjeti ono što se događa u prednjem dijelu prostorije. Učesnici moraju pri ruci imati kopiju Univerzalne deklaracije.
3. Dok prva grupa izvodi pantomimu, ostali učesnici pokušavaju da pogode o kojem se članu Deklaracije radi. Oni koji misle da znaju odgovor treba da podignu ruku, ali ne smiju ništa reći. Voditelj mora precizirati da svaka grupa treba da dobije mogućnost da završi izvođenje bez da neko priča ili uznemirava je.
4. Voditelj onda bira jednog učesnika, koji iz Deklaracije čita član za koji misli da se odnosi na izvedenu pantomimu. Ukoliko grupa ne prizna odgovor, sljedeći učesnik pokušava da odgovori. Nakon što se došlo do tačnog odgovora, naredna grupa izvodi svoju pantomimu.

RELIGIJA U SAVREMENOM/SUVREMENOM SVIJETU

Religija i tradicija u susretu sa ljudskim pravima

Tema: Ljudska prava u odnosu prema religiji, kulturi i tradiciji.

Cilj: Postati svjestan toga da pojedini elementi u religijama, kulturama i tradicijama mogu biti u suprotnosti sa ljudskim pravima. Religije, kulture i tradicije često imaju veoma dugu historiju, i pojedini njihovi elementi nisu se promijenili stotinama godina. Međunarodna ljudska prava, nasuprot tome, relativno su "nova" u historijskoj perspektivi. U stvarnosti današnjice možemo vidjeti da elementi tradicija i religija različitih kultura dolaze u konflikt sa ljudskim pravima. Ponekada se kulturni i tradicionalni običaji objašnjavaju religijom, iako to nije uvijek korektno objašnjenje. Možemo, takođe, vidjeti da i religiozni spisi mogu biti u suprotnosti sa ljudskim pravima. Pojedini citati iz Biblije, Kur'ana i drugih religioznih spisa, ni na koji način nisu u harmoniji sa današnjim pravima. Kroz historiju smo, isto tako, bili svjedoci da su religiozne dogme bile uzrok ubistvu miliona ljudi. Sloboda žena i njihovo učestvovanje u društvu, obrezivanje žena, kao i pitanje prinudnog braka, homofilija i abortus, sve su ovo tačke sukoba i problemi u danjašnjem susretu između religija, kultura, tradicija i ljudskih prava.

O vježbi: Aktivnost počinje grupnim radom, nastavlja se prezentacijom u plenumu i završava razmišljanjem. Ona se preporučuje u kulturno i religiozno izmiješanim grupama, kao i u školskim predmetima sa koji obrađuju teme društva, politike, etike, religije i pogleda na život.

Vrijeme: 2 sata

Šta nam treba? Hemijske olovke i papir.

Provođenje:

1. Voditelj kaže da se aktivnost bavi odnosom između religije, tradicije, kulture i ljudskih prava. Zadatak je pronaći elemente u religioznim spisima ili u praksi, koji su u suprotnosti sa ljudskim pravima. Važno je ukazati na to da se tradicije i običaji mnogih kultura, koji dovode do kršenja ljudskih prava, često utemeljuju u religiji, iako religiozni spisi i učenici ljudi tih religija ne podržavaju ovakve interpretacije. Zbog toga se mnogi ne slažu da je religija uzrok kršenja ljudskih prava. U ovoj je vježbi, ipak, relevantno pronaći ovakve primjere.

2. Voditelj učesnike dijeli u male grupe, prema religijskoj pripadnosti. Grupe dobijaju primjerak Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima (*pažnja: neki učesnici nisu religiozni i zbog toga će imati probleme da osjećaju pripadnost nekoj od grupa. Mi smo, međutim, zainteresovani za učesnikovo religijsko porijeklo, a ne za njegovu ličnu religijsku pripadnost ili pogled na život. Učesnik koji je sa ovog područja koji je kršćanin ili musliman ipak će poznavati kršćanstvo, odnosno islam, njihovu vjeru, kulturu i praksu u svojoj zemlji. I upravo je ova vrsta znanja ono što treba aktivirati u ovoj vježbi. Isto se odnosi i na nekog nereligioznog učesnika, ili nekog ko je prešao u neku drugu religiju). Zadatak grupe je:

- Pronaći elemente u religioznim spisima njihove kulture i/ili u religioznoj praksi, kulturi i tradiciji, koji su u suprotnosti sa ljudskim pravima. Koji su to elementi i na koji način se oni objašnjavaju i opravdavaju? Bilo bi dobro da navedu konkretne primjere. Ukoliko je teško naći elemente iz sadašnjosti, učesnici mogu probati da ih nađu u ranijim vremenima. Oni mogu pronaći primjere iz vlastite zemlje, ali i iz ostalih zemalja iste religijske kulturne pozadine. Koji član iz Univerzalne deklaracije je prekršen? (30 minuta)
- Prezentacija u plenumu. Učesnici i voditelj mogu komentarisati ili postavljati pitanja.

Za razmišljanje:

- Da li je bilo teško u religioznim spisima ili praksi naći elemente koji su (ili su bili) u suprotnosti sa ljudskim pravima?

- Da li je bilo lakše naći primjere iz ranijih vremena? Da li je došlo do napretka na ovom području? Šta je tome uzrok?
- Kako su se ljudi izborili protiv elemenata u religiji, kulturi i tradiciji, koji su ranije bili u suprotnosti sa ljudskim pravima? Primjeri?
- Postoje li elementi u različitim religijama koji su u suprotnosti sa ljudskim pravima? (Šta je sa diskriminacijom žena i homoseksualaca?)
- Ukoliko postoji konflikt između religije, tradicije i kulture na jednoj strani, i ljudskih prava na drugoj, šta treba da ima prednost? Zašto?

Šta nosimo sa sobom dalje?

Religijski spisi mogu se tumačiti na različite načine. Mnogi smatraju da bi religije trebalo protumačiti nanovo, uzimajući u obzir kontekst današnjice. Većina je saglasna sa tim da se religije mijenjaju sa vremenom. Mnogi misle da su religije, ipak, više "konzervativne" i da "zaostaju" za razvojem društva. Odluka o tome da se dozvoli da žene budu sveštenici i biskupi u Norveškoj, jedan je od primjera kako se religija prilagodila razvoju društva. Danas su homofilija, sloboda žena, pravo da one budu ravnopravno tretirane u društvu i da učestvuju u njegovim procesima, i dalje problematična pitanja, koja se nalaze u tački sukoba između religije i ljudskih prava. Nedostatak znanja i često vrlo tijesne veze između religije, kulture i tradicije, čine da nije uvijek lako shvatiti šta je religija, a šta tradicija i kultura. U našem vremenu ljudska prava predstavljaju i opšti vrijednosni temelj i pravne zakone ljudske egzistencije. Iako su mnogi ljudi religiozni, vidimo da razvoj ide u pravcu toga da se sve veći broj država odlučuje za sekularnu formu, što će reći da su zakoni državnog aparata nezavisni od religije. U njima će ljudska prava imati veću težinu (u svakom slučaju u zakonima) nego religiozni običaji i tradicije koje su sa njima u suprotnosti. Religije bi trebalo da priznaju demokratiju kao oblik društva. Tamo gdje religija krši ljudska prava, mi smatramo da ljudska prava moraju imati prednost.

OMLADINSKI AKTIVIZAM/ULOGA MLADIH U IZGRADNJI MIRA

Napiši projekat

Podijelite učenike u grupe od po 5-7 i zajedno sa njima prođite kroz proces dizajniranja projekata čiji su koraci prethodno objašnjeni. Na početku možete kroz *brainstorming* navesti neke od najvećih problema u lokalnoj zajednici, a nakon toga se učenici trebaju podijeliti u grupe u zavisnosti od toga kojim problemima bi se željeli baviti. Ukoliko se više učenika želi baviti istim problemom, profesor/ profesorica i učenici mogu odlučiti da će više grupa dizajnirati projekat koji će se baviti istim problemom. Ove grupe u kasnijoj fazi mogu odlučiti da dizajniraju zajednički projekat.

Rad u lokalnim sredinama

Korak 1: troje učesnika iz različitih sredina unaprijed (nekoliko dana ranije) dobiju zadatak da pripreme prezentaciju kojom bi druge bolje upoznali sa situacijama u svojim sredinama (relevantnim za rad na izgradnji mira). Ovom prilikom prezentuju pripremljeno, a ostali imaju prostor da postavljaju pitanja za pojašnjenje.

Korak 2: Učesnici/e se opredjeljuju za jednu od prethodno prezentovanih sredina. Tako se formiraju tri radne grupe (dobro bi bilo da je približno podjednak broj učesnika/ca u svakoj grupi). Treba da zamisle da žive u toj sredini. Zadatak je da izaberu jedan konkretan problem relevantan za rad na izgradnji mira i da razrade pristup tom problemu. Svaka grupa dobije papir

sa zadatkom i nizom pitanja koja im mogu olakšati rad: „Vaš zadatak je da odredite problem na koji ćete da se fokusirate i da razradite pristup tom problemu.“

Pomoćna pitanja:

1. Kako se odlučujete za problem? (Zašto baš taj?)
2. Koji su vam ciljevi?
3. Definišite principe svog delovanja.
4. Šta su vam jake/slabe strane? Koji kapaciteti vam nedostaju?
5. Koje resurse koristite da biste bolje upoznali sredinu?
6. S kim smatrate da je važno uspostaviti saradnju? Na koji način to činite? (Ko su vam potencijalni saveznici?)
7. Kako želite da vas sredina doživljava? (Kakav imidž želite da imate?)
8. Koji su mogući neželjeni efekti?
9. Koje konkretne aktivnosti biste mogli da sprovedete ? Zašto baš te?
10. Tri pitanja koja su vam važna, a nema ih na ovom spisku.

Korak 1: Nakon završetka rada u grupama jedna po jedna grupa sjeda na „vruće stolice“, prezentuje šta su uradili, a ostali imaju prostor da postavljaju pitanja i daju kritiku.

Korak 2: Svi imaju priliku da razmisle i zapišu na samolepljivim papirima: šta vam je bila poteškoća u ovom zadatku? Koje dileme imate? Pitanja koja su vam ostala otvorena. Potom kratak razgovor u plenumu.

Korak 3: Zidne novine: Koje ste uvide dobili o radu u lokalnoj sredini? Izrada zidnih novina u plenumu.

Trajanje: 2-3 radna bloka

Ja, takođe, želim da odlučujem

Tema: Političko učestvovanje.

Cilj: shvatiti koliko je važno učestvovati u društvenim procesima.

“Ljudi imaju političare kakve zaslužuju!”, kažu neki. Moguće je da imaju pravo. U demokratiji mi, obični ljudi, biramo ko će upravljati. Prema tome, naša je odgovornost da izaberemo pametne i pravedne političare, koji poštuju ljudska prava, umjesto da svoj glas damo onima koji moć i resurse raspodjeljuju tako da neke grupe dobiju više od drugih. Ali, jedno je sigurno: ukoliko ne koristimo pravo glasa, onda nemamo ni bilo kakvog uticaja. Da li je uredu da ljudi kritikuju političare i nazivaju ih nesposobnim pričalicama, koje nisu u stanju ništa da urade, ako sami ne učestvuju u političkim procesima? Ukoliko želimo promijeniti društvo, moramo učestvovati. Bez učešća, nema ni uticaja! U davna vremena, Tacit je rekao: “*Najstrašniji zločini su počinjeni od pojedinaca, željeni od mnogih i tolerisani od većine.*” Niko nije napravio veću grešku od onih koji nisu učinili ništa, zato što su mislili da ne mogu napraviti puno. Edmund Burke: “*Jedina stvar koja je potrebna za trijumf zla je da dobri ljudi ne urade ništa.*”

O vježbi: Aktivnost je grupni rad sa pratećim razmišljanjem u plenumu.

Vrijeme: 45 minuta.

Šta nam treba? Hemijske olovke i papir.

Provođenje: Možete početi sa uvodnom igricom koja će rasvijetliti učesnicima da smo mi ti koji činimo društvo takvim kakvo jeste, jer svako od nas igra svoju ulogu, prema postavljenim pravilima. Jedina mogućnost da ne budemo karika koja podržava opstanak jedne mašinerije je da kritički preispitamo svoje uloge i transformišemo obrasce ponašanja u pravcu poštivanja ljudskih prava. Učesnici se podijele u nekoliko manjih grupa. U svakoj grupi treba da je 5-6

učesnika. Zadatak grupe je da naprave ljudsku mašinu, tako što će svaki član grupe činiti jedan dio te mašine. Nakon prezentovanja grupe pogađaju šta koja mašina predstavlja. Pitajte učesnike sa čim mogu da povežu ove mašine i na šta ih one asociraju? Poslije toga možete napraviti uvodnu kratku diskusiju o tome kako mašine funkcionišu samo ako je svaki dio ispravan i obavlja svoju funkciju. Isto tako im pomozite da uoče da opstanak opresivnih režima zavisi od toga koliko svako od nas pristaje da se ponaša u skladu sa uvjerenjima na kojim je takav režim baziran. 1. Voditelj učesnike dijeli u grupe koje treba da pokušaju da odgovore na sljedeće pitanje: na koji način mi, pojedinci, utičemo na društvo? Odgovore treba napisati na veliki list papira (10 – 20 minuta) 2. Grupe predstavljaju svoje rezultate u plenumu. Ukoliko voditelj misli da grupe nisu uspjele da obuhvate sve važne elemente, dobro bi ih bilo dopuniti. 3. Voditelj zamoli učesnike da se vrate u grupe. Sada imaju zadatak da identifikuju članove iz Univerzalne deklaracije koji štite mogućnosti za uticaj, do kojih su učesnici došli. (naročito važni članovi su 19, 20. i 21).

Za razmišljanje:

- Zbog čega je važno da kažemo svoje mišljenje o društvu i njegovim problemima?
- Zašto je važno da što više ljudi utiče na društvo?
- Da li su zajedničke odluke bolje od odluka koje vlastodršci donose sami? Zašto?
- Kojim je grupama u društvu potrebna pomoć da bi učestvovali i da bi se čuli? (Djeca, stariji, osobe sa funkcionalnim ograničenjima, izbjeglice i drugi). Na koji način im se može pomoći da se i njihov glas čuje? Da li u našoj zemlji postoji takva pomoć? Navedi primjere.

Šta nosimo sa sobom dalje?

Pojedinci uvijek imaju mogućnost da utiču na društvo. Pojedinci su bili ti koji su prvi počeli da filozofiraju o ljudskim pravima i koji su formulisali misli u govorima, zapisima i knjigama. Upravo su pojedinci i grupe bili ti koji su tokom stotina godina apelovali, protestovali, inspirisali, i na kraju zahtijevali da države ljudska prava unesu u zakone. Da nije bilo svih njih, Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima nikad ne bi postojala. Pred svijetom je još dug put do većeg poštivanja ljudskih prava. Najvažniji rad na stvaranju boljeg društva dešava se u mislima običnih ljudi, kroz djelovanje običnih ljudi u njihovoj svakodnevici i kroz njihovo učestvovanje. Demokratija možda ne funkcioniše perfektno. To je, ipak, najbolji sistem koji su ljudi uspjeli da stvore do sada.

SADRŽAJ:

**Više primjera radionica, igrice i vježbi za dopunu nastavnog sadržaja, kao i drugi korisni obrazovni materijali, nalaze se na CD-u, koji je sastavni dio ovog obrazovnog paketa.*

- Izvor: „Gradimo mostove, a ne zidove“, Enver Đuliman I Lillian Hjorth, HKBiH i NHC, 2007.
<http://www.theewc.org/uploads/content/archive/bygg-broer-bos-kro-serb.pdf>
- Gde si to bio, sine moj?, Vladan Beara
- Pomirenje - Priručnik za rad na suočavanju s prošlošću kroz treninge i radionice – CNA, Beograd-Sarajevo 2012
- INTERKULTURALIZAM”(MODUL) - Priručnik za trenere, "Civitas" I MDG-F "Kultura za razvoj", Sarajevo 2009.

POJMOVNIK

**Izvori korišteni za definisanje/definiranje pojmovnika sastavni su dio sveukupne literature navedene na kraju ovog priručnika.*

A

ANKSIOZNOST - nejasna strepnja, strah da će se nešto loše dogoditi, bez očiglednog spolnog povoda.

C

CIVILNA ŽRTVA RATA je osoba kod koje je tokom rata ili neposredne ratne opasnosti usljed ranjavanja nastupilo oštećenje organizma, što uključuje mentalno oštećenje ili značajno narušavanje zdravlja ili pogibiju te osobe u periodu od 30. 4. 1991. do 14. 2. 1996. godine.

D

DEKLARACIJA je objava, izjava, izjašnjenje.

DEPORTACIJA ILI PRISILNO PRESELJENJE STANOVNIŠTVA je prisilno iseljenje osoba s teritorije na kojoj su zakonito prisutne protjerivanjem ili drugim mjerama prisile, bez osnova dopuštenih po međunarodnom pravu.

DEPRESIJA (*psihol.*) je stanje bezvoljnosti, bespomoćnosti, beznađa, sa usporenom motoričkom i mentalnom dinamikom, izgubljenom motivacijom, praćeno sumornim i teškim mislima i samoprekorevanjem, kao i tjelesnim poremećajima. Gubitak zanimanja i uživanja u stvarima u kojima je osoba ranije uživala.

DISKRIMINACIJA je svako neopravdano pravljenje razlike ili nejdenako postupanje prema nekim osobama ili grupama ljudi zbog toga što se od drugih razlikuje/u po boji kože, polu, rasi, jeziku koji govori/e, vjeroispovijesti, političkom ili drugom uvjerenju, nacionalnom i socijalnom porijeklu, imovini, itd.

DISKRIMINACIJA je ponašanje koje može proistći iz predrasuda. Diskriminacija predstavlja negiranje pravde i poštenog odnosa prema nekome na mnogim poljima, uključujući zaposlenje, stanovanje i politička prava.

E

EVALUACIJA (francuski jezik: *évaluation-odrediti vrijednost, ocijeniti, procijeniti*) predstavlja sistematičan i objektivan proces kojim se određuje vrijednost ili značaj projekta, programa ili politike, planirane intervencije, intervencije u toku ili završene intervencije. Evaluacija podrazumijeva ocjenjivanje ili vrednovanje, procjenu ili izjavu o vrijednosti.

F

FLEŠBEK (FLASHBACK) – ponovno preživljavanje traumatskog događaja u sećanju, koje se opsesivno nameće, osjećanje kao da se traumatski događaj ponovo dešava.

FORMALNO OBRAZOVANJE označava strukturiran sistem obrazovanja i obuke koji polazi od osnovnog, preko srednjeg do univerzitetskog obrazovanja. Ono se po pravilu odvija u opštim i stručnim obrazovnim institucijama i vodi ka certifikaciji.

G

GARANCIJA NEPONAVLJANJA predstavlja postupke osiguranja kojima će se garantovati da se u budućnosti neće ponoviti kršenja prava: demobilizacija, raspuštanje paravojnih formacija, uništavanje oružja, civilna kontrola nad službama bezbjednosti, reforma službi bezbjednosti, reforma pravosuđa itd.

GENOCID - Generalna skupština UN-a opisala je genocid kao „poricanje prava na postojanje cijelih grupa stanovništva, kao što je ubistvo poricanje prava na život individualnim ljudskim bićima.” Prema definiciji iz Konvencije o genocidu, krivično djelo genocida je činjenje zabranjenog djela s namjerom da se uništi, potpuno ili djelimično zaštićena grupa, kao takva. Genocid predstavlja bilo koje od sljedećih djela, počinjeno s namjerom da se u cijelosti ili djelimično uništi neka nacionalna, etnička, rasna ili vjerska grupa kao takva:

- (a) ubijanje pripadnika te grupe;
- (b) nanošenje teške tjelesne ili duševne povrede pripadnicima te grupe;
- (c) smišljeno nametanje pripadnicima te grupe životnih uslova koji su sračunati da dovedu do njenog potpunog ili djelimičnog fizičkog uništenja;
- (d) nametanje mjera kojima je cilj sprečavanje rađanja unutar te grupe;
- (e) prisilno premještanje djece te grupe u neku drugu grupu

H

HOLOKAUST je zločin genocida i zločini protiv čovječnosti počinjen od strane njemačkog nacističkog režima tokom Drugog svjetskog rata koji su kao takvi priznati u konačnim i obvezujućim odlukama ili presudama Međunarodnog vojnog tribunala uspostavljenog Londonskim sporazumom od 8. avgusta 1945. godine.

I

IDENTITET (lat. identitas) - istovjetnost u bitnim određujućim svojstvima. Dva predmeta mogu biti posebna, ali su istovremeno identična ukoliko imaju jednake određujuće osobine. U psihologiji se radi o identitetu ličnosti, i to u dva osnovna pravca: kao sličnost sa nekom drugom ličnošću, koja proizilazi iz procesa identifikacije (utvrđivanje istovjetnosti u značenju poistovjećivanja) i kao važno subjektivno osjećanje istosti, uprkos znatnim promjenama ličnosti u vremenu.

IMPLEMENTACIJA je primjena, izvršenje, provođenje, postupak ugrađivanja međunarodnih normi o ljudskim pravima u unutrašnje poretke.

INFORMALNO OBRAZOVANJE podrazumijeva doživotni proces u okviru kojeg svaki pojedinac stiče stavove, vrijednosti, vještine i znanja od obrazovnih uticaja i izvora iz svog okruženja te iz svakodnevnih iskustava (porodica, grupe vršnjaka, susjedi, slučajni susreti, biblioteka, masovni mediji, posao, zabava, itd.).

INTERKULTURALNO OBRAZOVANJE je pristup koji omogućava učenicima da razumiju, poštuju i cijene kulturološke razlike i sličnosti, kao i da prepoznaju dostignuća različitih etničkih, rasnih i društveno-ekonomskih grupa. Interkulturalno obrazovanje mora djecu i mlade učiniti sposobnima da djeluju kada su ugrožena ljudska prava bilo koga u njihovom okruženju i ugraditi im potrebu da se bore protiv svake vrste diskriminacije. Načela interkulturalnog obrazovanja i vaspitanja su humanost, nenasilje, potiskivanje predrasuda, otkrivanje i prihvatanje različitosti, te razvijanje vještina potrebnih za suživot sa pripadnicima različitih kultura i zajednica.

INTERKULTURALIZAM označava dinamične i interaktivne veze i odnose među kulturama – više kultura koje se poznaju, uvažavaju, prožimaju i počivaju na uzajamnosti.

ISTREBLJENJE uključuje namjerno nametanje takvih životnih uvjeta/uslova, a posebno uskraćivanje pristupa hrani i lijekovima, koji mogu posljediti uništenjem dijela stanovništva.

J

JEDNAKOST je pojam koji podrazumijeva da svi pojedinci imaju isti status u društvu.

K

KAZIVANJE ISTINE/TRAŽENJE ISTINE/UTVRĐIVANJE ČINJENICA - u teoriji i praksi tranzicijske pravde termini „kazivanje istine“ i „traženje istine“ obično se koriste kao sinonimi, mada postoje određene suptilne razlike. Konkretno, „traženje istine“ podrazumijeva trajnu potrebu za informacijama, tj. za saznavanjem i istraživanjem, kao i za činjenicama o prošlosti koje je potrebno tražiti. Pojam „kazivanje istine“ odnosi se na procese kroz koje države i društva kazuju priče o proteklom traumatičnim razdobljima, poput oružanog sukoba, i podrazumijeva potrebu da se govori i da se bude saslušan, te da se podijele iskustva o tome šta se dogodilo, a što onima koji su najviše pogođeni (žrtve) daje osjećaj osnaženosti i priznanja. Termin „utvrđivanje činjenica“ upućuje na potrebu za tzv. „forenzičkom istinom“, istinom koja je zasnovana na dokazima, tj. na utvrđivanju takve istine. Do utvrđivanja ovakve istine dolazi se najobjektivnijim i najnepristrasnijim metodama koje postoje, a koje su posuđene iz oblasti društvenih nauka, novinarstva, prava itd.

KOMPENZACIJE predstavljaju materijalno zadovoljenje žrtava putem obezbjeđivanja jednokratnih, mjesečnih ili drugih naknada na osnovu zakona i podzakonskih akata, kao i putem pokretanja krivičnih ili parničnih postupaka zbog materijalne odnosno nematerijalne štete koja je počinjena u periodu kršenja ljudskih prava.

KONFLIKT je pojava u međuljudskim odnosima, koja može biti rezultat nesporazuma, različitih duhovnih ili kulturnih vrijednosti, suprotstavljenih interesa, nezadovoljenih potreba ili npr. nesposobnosti u izražavanju sopstvenih osjećanja i mišljenja.

KONFLIKT/SOCIJALNI – sukob dveju ili više socijalnih grupa.

KONVENCIJA je međunarodni dogovor koji je pravno obavezujući za države koje su ga ratifikovale ili uvele u praksu.

L

LUSTRACIJA - predstavlja specifičan primjer provjere, gdje se ne ispituje individualno postupanje javnog službenika u smislu provjere profesionalnog kapaciteta i moralnog integriteta, već se utvrđuje (ne)povezanost neke osobe s određenom političkom organizacijom, vojnom ili policijskom jedinicom ili institucijom i grupom generalno za koju se smatra da je odgovorna za kršenja prava. Na osnovu zaključivanja o (ne)povezanosti, donosi se odluka o (ne)prikladnosti javnog službenika za rad u javnoj administraciji. Kao i provjera (vetting), lustracija ne podrazumijeva krivične sankcije. Posljedice utvrđivanja neprikladnosti za rad u javnoj administraciji slične su kao i u procesu provjere (vetting), međutim, prvenstveno se baziraju na udaljavanju neprikladnih iz javnih službi. Postupak lustracije podrazumijeva postojanje specijalnog tijela koje će ocjenjivati (ne)povezanost javnog službenika s određenim institucijama ili grupama. U literaturi o ljudskim pravima, lustracija izaziva ozbiljne rezerve zbog narušavanja standarda poštivanja ljudskih prava osoba koje prolaze kroz ovaj proces.

LJ

LJUDSKA PRAVA su pravila po kojima država postupa u ophođenju prema pojedincima i grupama. Uopšteno bi se moglo reći da nam prava daju prednost u odnosu na nekoga ko je na suprotnoj strani. Ljudska prava stavljaju nas u povlašćenu poziciju u odnosu na državu i prava su koja imamo samo zato što smo ljudska bića. Ova prava nije potrebno zaslužiti. Mi svi imamo ista ljudska prava.

M

MASOVNA GROBNICA je neoznačeno mjesto u kojem se nalaze dva ili više tijela ili ostaci ljudskih tijela ili mjesto na koje su takva tijela ili ostaci ljudskih tijela.

MUČENJE jest namjerno nanošenje snažnog tjelesnog ili duševnog bola ili patnje osobi zadržanoj od strane počinioaca ili pod nadzorom počinioaca, izuzimajući bol ili patnju koja je posljedica isključivo izvršenja zakonitih sankcija.

MULTIKULTURALNOST je kulturna raznolikost zajednica i politika koje promovišu ovu raznolikost, multikulturalizam je jednostavna činjenica kulturne raznolikosti.

MULTIKULTURALIZAM označava istovremeno postojanje mnogobrojnih kultura na nekoj teritoriji. Označava statičnu i kvantitativnu dimenziju višekulturalnosti.

MEĐUNARODNO HUMANITARNO PRAVO je skup pravila koja imaju za cilj ograničiti efekte oružanog sukoba iz humanitarnih razloga. Međunarodno humanitarno pravo štiti osobe/lica koja ne učestvuju u ratovanju (kao što su civili, medicinsko osoblje, ranjenici, bolesnici, preživjeli brodoloma i ratni zarobljenici) i ograničava sredstva i metode ratovanja. Ono obuhvata Ženevske i Haške konvencije te naknadne ugovore (Dodatne protokole), sudsku praksu i međunarodno običajno pravo. Većina humanitarnog prava sadržana je u Ženevskim konvencijama iz 1949. godine, te Dodatnim protokolima iz 1977. Međunarodno humanitarno pravo primjenjuje se samo tokom oružanog sukoba, bez obzira na karakter sukoba (da li je međunarodni ili unutrašnji).

MEĐUNARODNO PRAVO LJUDSKIH PRAVA definira obaveze država da preduzimaju određene aktivnosti ili da se suzdrže od određenih aktivnosti s ciljem promoviranja i zaštite ljudskih prava i osnovnih sloboda pojedinaca. Niz međunarodnih sporazuma i drugih instrumenata vezanih za ljudska prava, koje su usvojili *Ujedinjeni narodi*, stvorili su pravnu normu namijenjenu za zaštitu ljudskih prava pojedinaca. Na regionalnim nivoima, također, usvojeni su instrumenti za zaštitu ljudskih prava (Evropa, Amerika itd.), kojima se apostrofiraju specifični problemi vezani za zaštitu ljudskih prava u toj regiji. Kao i druge oblasti međunarodnog prava, ovi sporazumi primjenjuju se unutar država potpisnica sporazuma. Međunarodno pravo ljudskih prava primjenjuje se i u stanju mira i tokom oružanog sukoba, bez obzira na njegov karakter (unutrašnji ili međunarodni oružani sukob).

MJESTA ZATVARANJA - ovim pojmom obuhvata se činjenica individualnog i masovnog protivpravnog zatvaranja ili zatvaranja osoba/lica sa postojanjem pravnog osnova, koje su se događale širom BiH tokom oružanog sukoba 1992 – 1995. i u kojima su vršene krivične aktivnosti poput nečovječnog postupanja, torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih postupaka.

MJESTA ZATVARANJA – u relevantnim međunarodnim dokumentima, kao što su III ženevska konvencija (o ratnim zarobljenicima) i IV ženevska konvencija (o zaštiti civila u oružanom sukobu), ne postoje definicije termina koncentracioni logor, mjesta zatvaranja, sabirni centar itd. *Strategija tranzicijske pravde* koristi pojam „mjesta zatvaranja“ u generičkom i deskriptivnom smislu. Ovim pojmom obuhvata se činjenica individualnog i masovnog protivpravnog zatvaranja ili zatvaranja osoba sa postojanjem pravnog osnova, koje su se događale širom BiH tokom oružanog sukoba 1992 – 1995. i u kojima su vršene krivične aktivnosti poput nečovječnog postupanja, torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih postupaka.

MJESTA SAVJESTI su javni prostori i spomenici, čija je svrha zaštita sjećanja i interpretacija historije/istorije/povijesti, kroz stimuliranje aktivnog uključivanja građana u otvoreni, široki dijalog o naslijeđu prošlosti i savremenim društvenim procesima koji su u vezi s određenim događajem ili pojavama, koje su obilježene mjestom savjesti. Generalni cilj mjesta savjesti je promocija i zaštita demokratskih vrijednosti i ljudskih prava, te osiguravanje prevencije, tj. sprječavanja kršenja prava u budućnosti.

MUČENJE jest namjerno nanošenje snažnog tjelesnog ili duševnog bola ili patnje osobi zadržanoj od strane počinioca ili pod nadzorom počinioca, izuzimajući bol ili patnju koja je posljedica isključivo izvršenja zakonitih sankcija.

N

NACIONALIZAM ili narodnjaštvo je koncept koji u suštini predstavlja privrženost sopstvenom narodu i državi.

NESTALA OSOBA/LICE - osoba o kojoj porodica nema nikakvih vijesti i/ili je prijavljena na osnovu pouzdanih informacija kao nestala osoba usljed oružanog sukoba koji se desio na teritoriji bivše SFRJ. Strategija tranzicijske pravde koristi definiciju pojma "nestala osoba" iz člana 2.(1) Zakona o nestalim osobama Bosne i Hercegovine. Ovaj zakon odnosi se na osobe nestale u periodu od 30. aprila 1991. do 14. februara 1996. godine.

NEKAŽNJIVOST znači nemogućnost, de jure ili de facto, da se traži odgovornost počinitelja kršenja – bilo u krivičnom, parničnom, upravnom ili disciplinskom postupku – pošto nisu predmet bilo kakve istrage koja bi mogla dovesti do toga da budu optuženi, uhapšeni, da im se sudi i da, ako budu proglašeni krivim, budu osuđeni na odgovarajuće kazne, te da se obezbijede reparacije njihovim žrtvama.

NEFORMALNO OBRAZOVANJE podrazumijeva svaki planirani program obrazovanja osmišljen kako bi se usavršile brojne vještine i sposobnosti, van formalnog obrazovnog okvira.

O

OBRAZOVANJE ZA DEMOKRATSKO DRUŠTVO označava obrazovanje, obuku, jačanje svijesti, informacije, prakse i aktivnosti koje imaju za cilj da pojedinci, putem sticanja znanja, vještina i shvatanja i razvoja stavova i ponašanja, budu osnaženi u upražnjavanju i branjenju svojih demokratskih prava i odgovornosti u društvu, da vrednuju raznolikost i igraju aktivnu ulogu u demokratskom životu, sa ciljem promicanja i zaštite demokracije/demokratije i vladavine zakona.

OBRAZOVANJE O LJUDSKIM PRAVIMA označava obrazovanje, obuku, jačanje svijesti, informacije, prakse i aktivnosti koje imaju za cilj da pojedinci, putem sticanja znanja, vještina i shvatanja i razvoja stavova i ponašanja, budu osnaženi u davanju doprinosa izgradnji i branjenju univerzalne kulture ljudskih prava u društvu, sa ciljem promicanja i zaštite ljudskih prava i osnovnih sloboda.

ODGOVORNOST se odnosi na prihvatanje djelovanja u skladu sa dužnostima koje neko dobije.

ODGOVORNOST NADREĐENOG oblik je odgovornosti na međunarodnom nivou koji nema paralelni opšti princip krivične odgovornosti u pravnim sistemima zemalja. Odgovornost nadređenog oblik je krivične odgovornosti za propust. Obuhvata situacije kada komandant propusti da preduzme određene mjere.

ORUŽANI SUKOB I RAT - međunarodni oružani sukob definiše se kao pribjegavanje oružanoj sili između država. Nemeđunarodni oružani sukob definiše se kao dugotrajno oružano nasilje između organa vlasti i organizovanih oružanih grupa ili između nevladinih oružanih grupa u okviru države. Strategija tranzicijske pravde pojmove „oružani sukob“ i „rat“ koristi kao sinonime. Potreba za obuhvatanjem i razjašnjavanjem pomenutih pojmova leži u uvjerenju nekih učesnika konsultativnog procesa za izradu Strategije tranzicijske pravde da se njihova značenja razlikuju, te da upućuju na „unutrašnji sukob“ (oružani sukob), tj. „međunarodni sukob“ (rat). Ovakvo rezonovanje ne nalazi argumentaciju u međunarodnom pravu. Također, u novijim relevantnim međunarodnim dokumentima, poput dopunskih protokola uz Ženevske konvencije, termin „oružani sukob“ je u široj upotrebi.

OSOBE S INVALIDITETOM - Strategija tranzicijske pravde koristi definiciju pojma "osobe s invaliditetom" iz člana 1 Konvencije o pravima osoba/lica s invaliditetom UN-a. Osobe s invaliditetom uključuju osobe sa dugotrajnim fizičkim, mentalnim, intelektualnim ili osjetilnim oštećenjima, koje u

interakciji s različitim barijerama mogu ometati njihovo puno i djelotvorno sudjelovanje u društvu ravnopravno s ostalim članovima tog društva.

ODVOĐENJE U ROPSTVO jest vršenje nad osobom bilo kojeg ili svih ovlaštenja inače vezanih za pravo svojine, uključujući vršenje takvog ovlaštenja pri trgovanju ljudima, posebno ženama i djecom.

OPTUŽENI je osoba/lice protiv koje je jedna ili više tačaka u optužnici potvrđena.

OSUĐENI je osoba/lice za koju je pravosnažnom odlukom utvrđeno da je krivično odgovorna za određeno krivično djelo.

OSUMNJIČENI je osoba/lice za koju postoje osnovi sumnje da je učinilo krivično djelo.

P

PLURALIZAM – društveni sistem baziran na pretpostavci da sve grupe imaju pravo na očuvanje svog jezika i kulture, a da bi se stvorilo novo društvo koje priznaje postojeće razlike.

POSTTRAUMATSKI STRESNI POREMEĆAJ (PTSP) je psihička povreda izazvana jakim traumatskim događajem, događajem koji je van svakodnevnog ljudskog iskustva i koji kod čovjeka izaziva osjećaj šokiranosti. PTSP se javlja kao odgođeni ili produženi odgovor na stresni događaj, a koji se može javiti više godina nakon stresnog događaja. Takvu vrstu stresa mogu izazvati ratna dešavanja i njihove posljedice, koje su takve da prevazilaze sposobnost većine ljudi da se s njima suoče. Tok bolesti određen je intenzitetom i trajanjem traume, kao i psihosocijalnim stanjem osobe prije doživljavanja traume. Liječenje se sastoji od psihoterapije, farmakoterapije i socioterapije, koje se mogu kombinirati i uz fizikalnu terapiju.

POSTTRAUMATSKI STRESNI POREMEĆAJ (PTSP), poznatiji kao vijetnamski sindrom, je psihička povreda izazvana jakim traumatskim događajem, događajem koji je van svakodnevnog ljudskog iskustva i koji kod čovjeka izaziva osjećaj šokiranosti.

PTSP (posttraumatski stresni poremećaj) – psihički poremećaj nastao kao odloženi i/ili produženi odgovor na neku veoma snažnu stresogenu situaciju koja životno ugrožava osobu/lice (npr. bombardovanje, zemljotres, prisustvovanje ubistvu, ratnim operacijama, itd). Tipični simptomi su: emocionalna tupost, povlačenje, flešbek, noćne more, nesanica, nesposobnost doživljavanja osećanja prijatnosti.

POSTTRAUMATSKO, sve što je karakteristično za neko stanje poslije traume, bez obzira na njenu prirodu (tjelesnu ili psihičku); u psihologiji, termin se upotrebljava najčešće sa naglaskom na duševnim posljedicama. Ne mora da sadrži uzročno-posljedičnu vezu.

PSIHIČKA TRAUMA- događaj koji je izazvao primjetne i trajne posljedice na organizaciju cjelokupne ličnosti. Pretpostavlja se da posljedice otežavaju normalno funkcionisanje i da su štetne u ishodima, ali načelno je otvorena mogućnost i za djelovanje traume koja, poslije bolnog iskustva, može da rekonstruiše ličnost na povoljan način.

POČINILAC - Za potrebe Strategije tranzicijske pravde, termin počinilac obuhvata sljedeće kategorije: direktne izvršioce krivičnog djela, saučesnike (podstrekač, pomagač i sl.), kao i naredbodavce.

PROVJERA (VETTING) - Za potrebe *Strategije tranzicijske pravde* provjera (vetting) se definira kao vansudska aktivnost koja predstavlja postupak ocjenjivanja individualnog postupanja javnog službenika putem provjere njegovih profesionalnih kapaciteta i moralnog integriteta, kako bi se ocijenila prikladnost za obavljanje javnog posla. Profesionalni kapacitet obuhvata procjenu stručne spreme za obavljanje određenog posla, procjenu odgovarajućeg profesionalnog iskustva, procjenu kontinuiranog profesionalnog usavršavanja putem pohađanja specijalističkih kurseva itd. Moralni integritet upućuje na

poštivanje međunarodnih standarda zaštite ljudskih prava, (ne)korumpiranost, (ne)pristrasnost i (ne)diskriminatornost u postupanju itd. Rezultat provjere (vetting) nije izricanje krivičnih sankcija. Provjera (vetting) najčešće rezultira degradiranjem, slanjem na doškolovanje, udaljavanjem s određenih pozicija na kraće ili na duže vrijeme, sa mogućnošću ponovne aplikacije, a u najradikalnijim slučajevima potpunim udaljivanjem iz određenih službi, bez mogućnosti ponovne aplikacije itd.

PRISILNA TRUDNOĆA jest nezakonito zatočeništvo žene kojoj je prisilno prouzrokovana trudnoća, s namjerom da se utiče na etnički sastav bilo kojeg stanovništva ili da se učine druge teške povrede međunarodnog prava.

PRISILNI NESTANAK OSOBA jest hapšenje, pritvaranje ili otimanje osoba, od strane ili s dopuštenjem, podrškom ili pristankom države ili političke organizacije, uz odbijanje da se prizna takvo lišenje slobode ili da se pruži informacija o sudbini ili o mjestu gdje se nalaze takve osobe, s namjerom da se uklone od zaštite zakona na duže vrijeme.

POBUĐENJE (*psihol.*) – prelaz iz stanja mirovanja u stanje aktivnosti. Pretežno se odnosi na fiziološke procese, ali može da obuhvati i motivaciju.

POROBLJAVANJE - Definicija porobljavanja jednim dijelom zasniva se na Konvenciji o ropstvu iz 1956. godine. Elementi porobljavanja su: korištenje nad nekom osobom bilo koje ili svih ovlasti koje proizilaze iz prava vlasništva (*actus reus*), odnosno umišljajno korištenje tih ovlasti (*mens rea*).

PREDRASUDA je stvaranje suda unaprijed, donošenje odluke o nekoj osobi ili grupi ljudi bez odgovarajućeg znanja o njima. Mišljenje opterećeno predrasudama je zasnovano na stereotipima. Predrasuda je uvjerenje ili stav.

PRIRODNO PRAVO - misao o tome da čovjek ima pojedine vječne i nepromjenjive slobode i prava.

PRISILNA STERILIZACIJA - počinitelj je oduzeo jednoj ili više osoba mogućnosti biološke reprodukcije. Takvo djelovanje nije bilo opravdano bilo medicinskim ili bolničkim liječenjem osobe/lica ili osoba nad kojima je procedura izvršena, niti je ista izvršena uz njihov stvarni pristanak.

PROGON jest namjerno i teško, međunarodnom pravu suprotno uskraćivanje osnovnih prava, zbog pripadnosti skupini ljudi ili zajednici.

PSIHIČKA TRAUMA – iznenadni, prekomjerno neprijatni, bolni događaj, koji izaziva štetne psihičke posljedice po osobu/lice.

R

RATIFIKACIJA je izjava koju daje država da će provesti odluke u jednoj konvenciji ili paktu.

RAZLIČITOST znači biti drukčiji, odnosno, ona pretpostavlja one ljudske osobine koje se razlikuju od naših sopstvenih i osobina grupa kojima pripadamo, ali su prisutne kod drugih pojedinaca i grupa. Važno je napraviti razliku između primarnih i sekundarnih dimenzija različitosti. Primarne dimenzije su sljedeće: starosno doba, etnička pripadnost, pol, fizičke sposobnosti/osobine, rasa i seksualna orijentacija. Sekundarne dimenzije različitosti su one koje se mogu promijeniti, a uključuju sljedeće, mada nisu ograničene samo na to: obrazovni nivo, geografsko područje, prihod, bračni status, vojno iskustvo, roditeljski status, vjerska uvjerenja i radno iskustvo. U osnovi današnje upotrebe ovog termina je naglasak na prihvatanju kulturnih razlika i njihovom poštovanju, uviđanjem da ni jedna kultura nije superiorna u odnosu na drugu.

REHABILITACIJA - vraćanje u ranije stanje, uspostavljanje prethodnih mogućnosti. Pretpostavlja se da je neki događaj uslovio opadanje ranije postojećih sposobnosti. Rehabilitacija

nastoji da ponovo osposobi subjekta u tjelesnom, mentalnom i stručnom pogledu. Vrsta i način ponovnog osposobljavanja u velikoj mjeri zavise od vrste i posljedica prethodnih bolesti i povreda. Načelno se teži ponovnom uspostavljanju svih nekadašnjih funkcija, u najvećoj mogućoj mjeri sa eventualnim naknadnim obučavanjem, kako bi se pacijent u novim uslovima osposobio za što samostalniji život i što povoljniji socijalni status.

REIMENOVANJE je poseban oblik provjere (vetting), koji podrazumijeva suštinske reforme unutar određene institucije, kako u strukturalnom, tako i u smislu ljudskih resursa. U strukturalnom smislu, reimenovanje podrazumijeva ukidanje, rekonstrukciju ili reorganizaciju određene institucije, ili čak uspostavu nove. Što se tiče ljudskih resursa, sve pozicije unutar date institucije proglašavaju se otvorenim i raspisuje se konkurs, kako bi se izabrale najpodesnije osobe/lica za obavljanje određenog posla. Na te pozicije mogu aplicirati sve osobe koje ispunjavaju kriterije konkursa, kao i one osobe koje su uposlene u toj instituciji, ukoliko i dalje žele raditi u njoj. Postupak reimenovanja podrazumijeva da aplikanti na pozicije dokažu svoju prikladnost za obavljanje poslova, kao što je slučaj sa regularnim aplikacijama za druga radna mjesta. U slučaju reimenovanja, teret dokazivanja prikladnosti je na aplikantu.

RATNI ZLOČIN - Strategija tranzicijske pravde koristi termin „ratni zločini“ u generičkom smislu i njime obuhvata djela koja su sankcionirana međunarodnim pravom i koja se kvalificiraju/kvalifikuju kao ratni zločini (u užem pravnom smislu), zločini protiv čovječnosti i genocid.

RESTITUCIJA - predstavlja povratak žrtava u situaciju koja je postojala prije početka kršenja ljudskih prava: puštanje na slobodu, osiguravanje građanskih prava i sloboda, povratak imovine, povratak u mjesta iz kojih su raseljene i drugo.

REHABILITACIJA - predstavlja pružanje psihološke i druge podrške (medicinske) zbog preživljenih ratnih trauma ili fizičkih povreda; različiti oblici zadovoljenja - predstavljaju simbolične metode putem kojih će biti umanjene posljedice štete: rješavanje sudbine nestalih i razni oblici simboličnih reparacija poput izvinjenja, podizanja memorijala, utvrđivanje činjenica o zločinima i slično.

RASELJENA LICA, u smislu ovog zakona, jesu državljani BiH koji su raseljeni na teritoriji RS usljed sukoba, ratnih razaranja ili osnovanog straha od progona ili kršenja ljudskih prava na teritoriji BiH i nisu u mogućnosti da se na bezbjedan i dostojanstven način vrate u svoje ranije prebivalište ili na adresu svog ranijeg prebivališta.

RELAPS – ponovna pojava simptoma.

S

SEKSUALNO ROPSTVO - jedan oblik porobljavanja. Samim tim, prvi element seksualnog ropstva je porobljavanje, dok drugi element odražava seksualnu komponentu osnovnog djela: počinitelj/počiniteljica je iskoristio nad nekom osobom ili osobama bilo koje ili sve ovlasti koja proizilaze iz prava vlasništva, kao što su kupovanje, prodavanje, posuđivanje ili razmjenjivanje te osobe/lica, odnosno osoba, ili ih je izložio sličnom lišavanju slobode. Počinitelj je primorao tu osobu, odnosno osobe, da stupe u jedan ili više odnosa seksualne prirode. Seksualno ropstvo obuhvata i trgovinu ljudima.

SIMPTOMI POJAČANE POBUĐENOSTI – simptomi koji ukazuju na činjenicu da su opasnost i prijetnja svuda prisutni, što osobu dovodi do stanja prekomjernog opreza u funkcionisanju. Tipični simptomi su: razdražljivost, pojačan bijes, problemi sa koncentracijom, stalno iščekivanje znakova opasnosti.

STEREOTIP je jako pojednostavljena generalizacija o nekoj ljudskoj grupi koja ne uviđa individualne razlike. Čak i pozitivni stereotipi, kao na primjer onaj da su “stanovnici Azije dobri u matematici i kompjuterima”, imaju negativni uticaj.

STVARANJE ŽRTVENOG JAGNJETA predstavlja akciju bacanja krivice za nešto na pojedinca ili grupu, u situacijama u kojima stvarno ne postoji nikakva ni pojedinačna ni grupna odgovornost za neki problem.

Ona znači okrivljavanje druge osobe/lica ili grupe za društvene probleme zbog identiteta te osobe ili grupe. Mišljenje opterećeno predrasudama i diskriminatorno djelovanje mogu da dovedu do stvaranja situacije žrtvenog jagnjeta.

T

TOLERANCIJA je poštovanje, prihvatanje i uvažavanje bogatstva različitosti u našim kulturama, mišljenje koje poštuje prava drugih na njihova vlastita i različita mišljenja.

TOLERANCIJA podrazumjeva prihvatanje i otvorenost uma prema različitim praksama, stavovima i kulturama; ne znači obavezno slaganje sa razlikama.

TRANZICIJSKA/TRANZICIONA PRAVDA je skup aktivnosti koje se provode u društvima u tranziciji, a koje generalno dovode do uspostavljanja pravde i vladavine prava.

U

UNIVERZALNOST znači da su ljudska prava univerzalna da ih svi ljudi imaju, bez obzira na pol, rasu, vjeru, nacionalnost, gdje žive, koje pozicije imaju u društvu, itd.

USTAV predstavlja najvažniji pravno-politički dokument neke države. On obično sadržava načelne propise o društvenom, ekonomskom i političkom uređenju države; propisuje prava i dužnosti građana; određuje najviše organe vlasti, njihove međusobne odnose te odnose prema nižim organima vlasti i građanima.

Z

ZAKON je, nakon ustava, najviši najvažniji pravni akt i svi drugi pravni akti u državi moraju biti u skladu s njim jer su oni akti niže pravne snage (podzakonski akti).

ZLOČIN PROTIV ČOVJEČNOSTI - podrazumjeva izvršenje određenih inkriminisanih djela izvršenih u okviru rasprostranjenog ili sistematičnog napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva. Djelo koje se počinu u tom kontekstu, a koje bi bilo „uobičajeno“ krivično djelo prema nacionalnom pravu, kao što je ubistvo, postaje zločin protiv čovječnosti.

ZATVARANJE kao zločin protiv čovječnosti treba razumjeti kao proizvoljno zatvaranje, odnosno, lišenje slobode nekog pojedinca bez redovnog pravnog postupka, u sklopu rasprostranjenog ili sistematskog napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva. Elementi osnovnog krivičnog djela zatvaranja kao zločina protiv čovječnosti isti su kao i elementi krivičnog djela protupravnog zatočenja kao ratnog zločina.

Ž

ŽRTVA - Žrtvama se smatraju osobe/lica koje su pojedinačno ili u grupi pretrpjele štetu koja uključuje fizičke ili mentalne povrede, emotivnu patnju, materijalni gubitak ili ozbiljnu povredu njihovih osnovnih prava putem akata ili propusta koji predstavljaju teška kršenja međunarodnog prava ljudskih prava ili ozbiljne povrede međunarodnog humanitarnog prava. Kada je to primjereno i u skladu s unutrašnjim pravom, termin „žrtva“ uključuje i članove uže porodice ili štíćenike neposredne žrtve i osobe koje su pretrpjele štetu u nastojanju da pomognu žrtvama u nevolji ili da spriječe njihovu viktimizaciju. Strategija tranzicijske pravde koristi definiciju pojma „žrtve“ iz paragrafa 8 Rezolucije 60/147 Generalne skupštine UN-a Osnovna načela i smjernice za ostvarivanje prava na pravni lijek i reparacije žrtava teških kršenja međunarodnog prava ljudskih prava i ozbiljnih povreda međunarodnog humanitarnog prava.

ŽRTVA TORTURE – osoba/lice kod koje je nastupilo oštećenje organizma ili došlo do značajnog narušavanja zdravlja usljed mučenja, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja, seksualnog nasilja, silovanja, nezakonitog kažnjavanja, protivpravnog lišavanja slobode u mjestima zatočenja i prisilnog rada tokom ratnog stanja ili neposredne ratne opasnosti u periodu od 30. 4. 1991. do 14. 2. 1996. godine

PREPORUČENA LITERATURA, AUDIO I VIDEO MATERIJALI ZA DODATNA ISTRAŽIVANJA O TEMAMA SADRŽANIM U PRIRUČNIKU

U prilogu se nalaze prijedlozi priručnika, stručnih radova, prezentacija, kompendija i sličnih sadržaja, kao i audio-video materijala o temama koje su u ovom priručniku obrađene i čiji su pojedini dijelovi korišteni za izradu sadržaja ovog priručnika. Svi predloženi sadržaji nalaze se na CD-u koji je sastavni dio paketa „Obrazovanje za mir“.

Projektni implementacioni tim projekta „Obrazovanje za mir

- **NASTAVA EUROPSKE POVIJESTI 20. STOLJEĆA, ROBERT STRADLING**
http://www.coe.int/t/dg4/education/historyteaching/Source/Projects/DocumentsTwentyCentury/Hanbook_cr.pdf
- **METODIČKI PRIRUČNIK ZA NASTAVNIKE (NACIONALNE MANJINE U BIH), LEONARD VALENTA, OSCE 2008.**
http://www.oscebih.org/documents/osce_bih_doc_2011022814353189eng.pdf
- **MULTIPERSPEKTIVNOST U NASTAVI ISTORIJE, PRIRUČNIK ZA NASTAVNIKE, ROBERT STRADLING, COUNCIL OF EUROPE**
<http://www.coe.int/t/dg4/education/historyteaching/Source/Notions/Multiperspectivity/MultiperspectivitySerbian.pdf>
- **KAKO PREDAVATI HISTORIJU EUROPE 20. VIJEKA, ROBERT STRADLING**
- **DIJETE, NASTAVNIK I ŠKOLA – IDEJE ZA INSPIRACIJU I ZA DJELOVANJE, ENVER ĐULIMAN I HARALD NILSEN, NHC 2007**
<http://theewc.org/uploads/content/Barn-l%C3%A6r-skole-TEKST-boskro-ser.pdf>
- **POMOĆ U PROVEDBI GRAĐANSKOG ODGOJA I OBRAZOVANJA - PRIRUČNIK ZA NASTAVNIKE, CMS 2013**
http://www.mmh.hr/files/ckfinder/files/GOO%20prirucnik%20za%20nastavnike_SCREEN.pdf
- **DISCOVER THE PAST FOR THE FUTURE – THE ROLE OF HISTORICAL SITES AND MUSEUMS IN HOLOCAUST EDUCATION AND HUMAN RIGHTS EDUCATION IN THE EU, FRA 2011**
http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/1791-FRA-2011-Holocaust-Education-Main-report_EN.pdf
- **ANTI-AKTIVNO UČENJE, IVIĆ, PEŠIKAN, ANTIĆ, BEOGRAD, DECEMBAR 2001.**
<http://www.slideshare.net/ljubicaradovanovicnikolic/aktivno-ucenje>
- **EGZEMPLARNA NASTAVA, STRUČNI RAD „OBRAZOVNA TEHNOLOGIJA“, JELENA JUGOVIĆ, UČITELJSKI FAKULTET U BEOGRADU**
http://www.edu-soft.rs/cms/mestoZaUploadFajlove/5_OT_2_2004_JELENA_JUGOVIC_.pdf
- **IZVOR: INTERAKTIVNA NASTAVA – INOVACIJE, DR. ANĐELIJA IVKOV-DŽIGURSKI**
<http://www.scribd.com/doc/179841734/inovacije-6>
- **STUDENT-CENTERED TEACHING METHODS IN THE HISTORY CLASSROOM: IDEAS, ISSUES AND INSIGHTS FOR NEW TEACHERS, IRENE LAROCHE AND ROBERT W. MALOY**
http://www.academia.edu/420967/Student-Centered_Teaching_Methods_In_the_History_Classroom_Ideas_Issues_and_Insights_for_New_Teachers

- POSLIJERATNA PRAVDA I ODRŽIVI MIR U BOSNI I HERCEGOVINI, COUNCIL OF EUROPE PUBLISHING, FEBRUAR 2012
http://www.coe.int/t/commissioner/source/prems/Prem44012_BIH_1700_PostwarJustice.pdf
- GRADIMO MOSTOVE, A NE ZIDOVE, ENVER ĐULIMAN I LILLIAN HJORTH
<http://zgrade.files.wordpress.com/2011/05/knjiga-o-mostovima.pdf>
- ISTORIJSKE ČITANKE (OSMANSKO CARSTVO, NACIJE I DRŽAVE U JUGOISTOČNOJ EVROPI, BALKANSKI RATOVI, DRUGI SVJETSKI RAT), PEŠČANIK 2010
<http://pescanik.net/2010/03/istorijske-citanke/>
- VODIČ KROZ TRANZICIJSKU PRAVDU U BOSNI I HERCEGOVINI, RAZVOJNI PROGRAM UJEDINJENIH NACIJA U BIH
http://www.mpr.gov.ba/web_dokumenti/Vodic%20kroz%20tranzicijsku%20pravdu%20u%20BiH.pdf
- STRATEGIJA TRANZICIJSKE PRAVDE U BIH 2012-2016, RADNI TEKST
<http://www.mpr.gov.ba/aktuelnosti/propisi/konsultacije/strategija%20tp%20-%20bosanski%20jezik%20fin%20doc.pdf>
- NE MOŽE MENI BIT DOBRO AKO JE MOM SUSJEDU LOŠE, HELENA RILL I IVANA FRANOVIĆ, CNA BEOGRAD 2005
<http://nenasilje.org/publikacije/pdf/susjed/susjed-bhs.pdf>
- GDE SI TO BIO, SINE MOJ? (EGZISTENCIJALISTIČKI DOPRINOS RAZUMEVANJU RATNE TRAUME), VLADAN BEARA I PREDRAG MILJANOVIĆ, CENTAR ZA RATNU TRAUMA, 2006.
- ZLOČINI PROTIV ČOVJEČNOSTI, MEĐUNARODNO KRIVIČNO PRAVO I PRAKSA, MATERIJALI ZA PRAKTIČNU OBUKU, ICLS:
- MODUL 1: UVOD
http://wcjp.unicri.it/deliverables/docs/Module_1_Introduction_BCS.pdf
- MODUL 2: MEĐUNARODNO KRIVIČNO PRAVO
http://wcjp.unicri.it/deliverables/docs/module_2_what_is_international_criminal_law_bcs.pdf
- MODUL 3: OPŠTA NAČELA MEĐUNARODNOG KRIVIČNOG PRAVA
http://wcjp.unicri.it/deliverables/docs/Module_3_General_principles_of_international_criminal_law_BCS.pdf
- MODUL 4: MEĐUNARODNI, HIBRIDNI I NACIONALNI KRIVIČNI SUDOVI
http://wcjp.unicri.it/deliverables/docs/Module_4_International_war_crimes_courts_BCS.pdf
- MODUL 5: PRIMJENA U DOMAĆIM PRAVNIM SISTEMIMA
<http://www.iclsfoundation.org/wp-content/uploads/2012/01/nastavna-oblast-5-primjena-u-domacim-pravnim-sistemima.pdf>
- MODUL 6: GENOCID
http://wcjp.unicri.it/deliverables/docs/Module_6_Genocide_BCS.pdf
- MODUL 7: ZLOČINI PROTIV ČOVJEČNOSTI
<http://www.iclsfoundation.org/wp-content/uploads/2012/01/nastavna-oblast-7-zlocini-protiv-covjecnosti.pdf>
- MODUL 8: RATNI ZLOČINI
http://wcjp.unicri.it/deliverables/docs/Module_8_War_crimes_BCS.pdf
- MODUL 9: OBLICI KRIVIČNE ODGOVORNOSTI, IZVRŠILAŠTVO I SAIZVRŠILAŠTVO
http://wcjp.unicri.it/deliverables/docs/Module_9_Modes_of_liability_BCS.pdf
- MODUL 11: ODBRANA I OSNOVE ZA ISKLJUČENJE ODGOVORNOSTI
http://wcjp.unicri.it/deliverables/docs/module_11_defenses_bcs.pdf
- MODUL 12: KRIVIČNI I DOKAZNI POSTUPAK
http://wcjp.unicri.it/deliverables/docs/module_12_procedure_and_evidence_bcs.pdf
- MODUL: 13: ODMJERAVANJE KAZNE
http://wcjp.unicri.it/deliverables/docs/Module_13_Sentencing_and_penalties_BCS.pdf

- **PTSP, POSTRAUMATSKI STRESNI POREMEĆAJ – PRIRUČNIK ZA RATNE VETERANE I ČLANOVE NJIHOVIH PORODICA, CENTAR ZA RATNU TRAUMU, NOVI SAD, JANUAR 2011.**
http://www.wartrauma.org/images/stories/edukativni_materijal/brosura-ptsp-new.pdf
- **PTSP, POSTRAUMATSKI STRESNI POREMEĆAJ, PRIRUČNIK ZA RATNE VETERANE I ČLANOVE NJIHOVIH PORODICA, CENTAR ZA RATNU TRAUMU, NOVI SAD, NOVEMBAR 2010.**
http://www.wartrauma.org/images/stories/edukativni_materijal/ptsp-prirucnik-za-veterane-i-clanove-njihovih-porodica.pdf
- **PRAKTIKUM ZA ZAŠTITU OD DISKRIMINACIJE, PARTNERI ZA DEMOKRATSKE PROMENE SRBIJA I CENTAR ZA ALTERNATIVNO REŠAVANJE SUKOB, BEOGRAD 2012**
http://www.partners-serbia.org/wp-content/uploads/2013/06/Praktikum_za-zastitu_od_diskriminacije.pdf
- **TRANSITIONAL JUSTICE REPORT - LIFE IN TRANSITION, BOSNIA AND HERZEGOVINA, EUROPEAN BANK FOR RECONSTRUCTION AND DEVELOPMENT**
http://www.ebrd.com/downloads/research/surveys/LiTS2e_web.pdf
- **UVOD U LJUDSKA PRAVA, ENVER ĐULIMAN I GUNAR M. KARLSEN**
<http://www.theewc.org/uploads/content/MRr-innfring-bos-kroatisk-serbisk.pdf>
- **MEĐUNARODNI PAKT O EKONOMSKIM, SOCIJALNIM I KULTURNIM PRAVIMA**
<http://www.unmikonline.org/regulations/unmikgazette/05bosniak/BIIntCovEcSocCulRights.pdf>
- **EVROPSKA KONVENCIJA O LJUDSKIM PRAVIMA**
http://www.echr.coe.int/documents/convention_bos.pdf
- **MEĐUNARODNI PAKT O GRAĐANSKIM I POLITIČKIM PRAVIMA**
<http://www.mhrr.gov.ba/PDF/medunarodniPakt%20B.pdf>
- **GRADIMO MOSTOVE, A NE ZIDOVE, ENVER ĐULIMAN I LILLIAN HJORTH**
<http://zgrade.files.wordpress.com/2011/05/knjiga-o-mostovima.pdf>
- **VRŠNJAČKA MEDIJACIJA – PRIRUČNIK ZA RODITELJE I NASTAVNIKE, UMA ISIĆ OSCE 2010**
http://www.oscebih.org/documents/osce_bih_doc_2010102915393659eng.pdf
- **PRIRUČNIK ZA INTERKULTURALNO UČENJE KROZ DRAMU, IDEAL, BAZAART BEOGRAD 2012**
- **KODEKS ZA ZAŠTITU LJUDSKIH PRAVA U ŠKOLAMA, UDRUŽENJE ZA SARADNJU RODITELJA I ŠKOLE U BIH I FONDACIJA ZA KREATIVNI RAZVOJ, SARAJEVO 2007**
http://www.fkr.edu.ba/web/dokumenti/kodeks/Kodeks_bh_ver.pdf
- **JEDNO JE LICE UŽASA – KULTURA SEĆANJA NA BALKANU I U NEMAČKOJ, MARTINA FISCHER I MIRIAM SCHROER –HIPPEL, CNA 2012**
<http://nenasilje.org/publikacije/pdf/JednoJeLiceUzasa.pdf>
- **THE URGE TO REMEMBER – THE ROLE OF MEMORIALS IN SOCIAL RECONSTRUCTION AND TRANSITIONAL JUSTICE, JUDY BARSALOU AND VICTORIA BAXTER**
<http://www.usip.org/sites/default/files/resources/srs5.pdf>
- **INTERKULTURALNO RAZUMIJEVANJE I LJUDSKA PRAVA - KOMPENDIJUM, GRADIMO MOSTOVE A NE ZIDOVE, HELSINŠKI KOMITET NORVEŠKE, OSLO 2013**
http://media.uninp.edu.rs/upload/slike_vijesti/mostovi/kompendum.pdf
- **POVELJA SAVJETA EVROPE O OBRAZOVANJU ZA DEMOKRATSKO GRAĐANSTVO I OBRAZOVANJU ZA LJUDSKA PRAVA, SAVJET EVROPE 2010**

http://www.coe.int/t/dg4/education/edc/Source/Charter/Charterpocket_SER.pdf

- **PTSP U BOSNI I HERCEGOVINI, CARING AND TREATING POST – TRAUMATIC STRESS DISSORDER IN BOSNIA AND HERZEGOVINA – BOLEY, COLLEEN M. 2007**
http://digitalcollections.sit.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1228&context=isp_collection
- **20 POTICAJA ZA BUĐENJE I PROMJENU – O IZGRADNJI MIRA NA PROSTORU BIVŠE JUGOSLAVIJE, CNA**
<http://nenasilje.org/publikacije/pdf/20poticaja/20poticaja-shb.pdf>
- **ALL DIFFERENT, ALL EQUAL, COUNCIL OF EUROPE**
https://www.coe.int/t/dg4/youth/Source/Resources/Publications/Education_Pack_en.pdf
- **BALKANSKI RATOVI – CENTAR ZA DEMOKRATIJU I POMIRENJE U JI EVROPI**
http://www.cdsee.org/jhp/pdf/WorkBook3_v2_bih.pdf
- **DRUGI SVJETSKI RAT – CENTAR ZA DEMOKRATIJU I POMIRENJE U JI EVROPI**
http://www.cdsee.org/jhp/pdf/WorkBook4_mn.pdf
- **EQUITAS – EVALUATION HANDBOOK**
https://equitas.org/wp-content/uploads/2011/04/Equitas_EvaluationHandbook.pdf
- **LJUDSKA PRAVA – PRIRUČNIK ZA NASTAVNIKE, MARIJA RUDIĆ**
<http://chris-network.org/wp-content/uploads/2013/01/Ljudska-prava-Priru%C4%8Dnik-za-nastavnike.pdf>
- **MONOGRAFIJA „100 LICA NAŠE SAVJESTI“, HELSINŠKI ODBOR ZA LJUDSKA PRAVA U REPUBLICI SRPSKOJ, 2015**
<http://helcommrs.org/sr/images/docs/BROSURA100lica.pdf>
- **MONUMENTI – PROMENJIVO LICE SEĆANJA, FORUM ZFD**
- **NENASILJE – PRIRUČNIK ZA TRENINGE IZ NENASILNE RAZRADE KONFLIKATA ZA RAD SA ODRASLIMA, CNA**
<http://www.nenasilje.org/publikacije/pdf/CNA-prirucnik.pdf>
- **OBRAZOVANJE U BIH – ČEMU UČIMO DJECU, PROMENTE I FOD BIH**
<http://www.erisee.org/downloads/2013/2/bh/Analysis%20of%20teaching%20books%20for%20national%20subjects%202007%20BH.pdf>
- **POGLED U PROŠLOST KAO PUT PREMA BUDUĆNOSTI – PROMOVIRANJE DIJALOGA U BIH, SIMPSON, HODŽIĆ, BICKFORD**
- **POMIRENJE – PRIRUČNIK ZA RAD NA SUOČAVANJU S PROŠLOŠĆU KROZ TRENINGE I RADIONICE, CNA**
http://www.nenasilje.org/publikacije/pdf/prirucnik_pomirenje/CNA_PrirucnikPomirenje.pdf
- **SUOČAVANJE S PROŠLOŠĆU I PRISTUP PRAVDI IZ PERSPEKTIVE JAVNOSTI, UNDP BIH**
http://www.mhrr.gov.ba/ljudska_prava/tran_pravda/default.aspx?id=1799&langTag=bs-BA
- **ZNAM, RAZMIŠLJAM, SUDJELUJEM – PRIRUČNIK ZA NASTAVNIKE, POMOĆ U PROVEDBI GRAĐANSKOG ODGOJA I OBRAZOVANJA, CMS I MMH**
http://www.mmh.hr/files/ckfinder/files/GOO%20prirucnik%20za%20nastavnike_SCREEN.pdf
- **PSIHOLOŠKI REČNIK – Dragan Krstić, 1988**

FILMOVI (CD)

Dječak u prugastoj pidžami - Radnja ovoga filma smještena je u vrijeme Drugoga svjetskog rata i ispričana je iz vizure osmogodišnjega dječaka Brune. Bruno je sin zapovjednika u koncentracijskom logoru, a njegovo zabranjeno prijateljstvo sa židovskim dječakom s druge strane logorske žice imat će neočekivane posljedice.

Kratki film o istoriji ljudskih prava, ZEITGEIST

<https://www.youtube.com/watch?v=nCQWwkERit4>

Religions of the World, film o nastanku velikih svjetskih religija

https://www.youtube.com/watch?v=Bd5hvXgl_bQ

Dva lica pravde, dokumentarni film

<http://balkans.aljazeera.net/video/dva-lica-pravde>

Dva lica pravde je istraživački dokumentarni film koji, 20 godina nakon osnivanja Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, postavlja brojna pitanja: je li sud sačuvao nezavisnost ili je promijenio kurs i podlegao pritiscima? Je li moguć mir bez pravde i je li međunarodna pravda sposobna da spriječi ponavljanje zločina genocida? Na ta pitanja odgovaraju najeminentniji pravni eksperti, sudije, tužioci, novinari i žrtve zločina.

Monumenti in Motion

<https://www.youtube.com/watch?v=RJOZm3M7pkl>

"MONUMENTImotion"- Umjetnost suočavanja s prošlošću (projekt forumZFD i partneri) kratki je animirani film 18 studenata iz Srbije, Kosova, Makedonije, Bosne i Hercegovine i Njemačke i režiran je od strane slobodnog umjetnika Muhameda Kafedžića-Muhe, u kojem su, inspirirani izložbom MONUMENTI autora Marka Krojača, prikazali spomenike zapadnog Balkana iz Drugog svjetskog rata. Kroz ovu kreativnu viziju, mladi su studenti otvorili vrata nizu prilika za propitivanje historije, dominantnih i prevladavajućih narativa o spomenicima i memorijalnim lokalitetima na zapadnom Balkanu i uloge umjetnosti i umjetnika u procesu memorijalizacije i suočavanja s prošlošću.

Pomirenje naroda Bosne i Hercegovine

<https://www.youtube.com/watch?v=EnT7dWyLjIQ>

Niti nakon gotovo dvadeset godina poslije rata u Bosni i Hercegovini, krvavi sukob nije završen. Nacionalizam, fašizam i šovinizam se još uvijek ispoljavaju, samo u drugačijem obliku i na drugačiji način. Cilj ovog istraživanja jeste prikazati pojednice i organizacije, odnosno čitav jedan pokret koji anonimno i diskretno radi na izgradnji mira u Bosni i Hercegovini. Sa postojanjem ovakvih ljudi i postojanjem ovakve svijesti, mir nikako ne može biti iluzija i puka utopija. Oni su dokaz da je pomirenje naroda Bosne i Hercegovine realnost.

Tragovi, CNA

<http://nenasilje.org/2005/tragovi-2004/>

Četiri bivša borca iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Srbije i četvoro njima bliskih osoba, govore o svojim motivacijama da u devedesetim odu u rat i njihovim sadašnjim pogledima na prošlost i

saznanjima koja su u međuvremenu stekli... Gorčina i osjećaj iznevjerenosti povezuje njihove misli, ali prevashodno osjećaj odgovornosti da se angažuju protiv nasilja, onog ekstremnog, koje je nekada vladalo, i onog prikrivenog, koje se danas odvija spram manjina. Uloge boraca su čudesno pretvorene u uloge aktivista koji se konfrontiraju sa nacionalizmom i mržnjom među svojim redovima. Nekada borci za svoje države, oni se danas bore za otvorene granice i slobodu za sve ljude, učeći iz svog iskustva i djelujući po svojoj savjesti.

Dokumentarni serijal "Dvadeset godina poslije" je dokumentarni serijal o životu u BiH dvije decenije nakon što je počeo rat, čije se posljedice još uvijek duboko osjećaju. Serijal, čiji su producenti Institut za ratno i mirnodopsko izvještavanje i Mebius film iz Sarajeva, se sastoji iz dvadeset desetominutnih filmova:

http://www.slobodnaevropa.org/section/twenty_years_since_start_of_bosnian_war/2346.html

- BiH 20 godina poslije – Priča iz Doboja

Druga od dvadeset priča govori o Zorki Kaišarević koja je, nakon što su njena djeca otišla na studiranje, postala hraniteljica i u svoj dom primila Elvedinu i Adija Mehića. (IWPR i Mebius film)

- BiH 20 godina poslije Kum na zemlji, Bog na nebu

Prva od dvadeset priča govori o prijateljstvu trebinjskog imama Huseina efendije sa lokalnim Srbima Božom i Mirom, koji su mu pomogli da obnovi džamiju, uprkos svim pritiscima i protivljenju okoline. (IWPR i Mebius film)

- BiH 20 godina poslije – Dvije škole, jedan orkestar

U okviru projekta „20 godina poslije“, emitujemo priču o stolačkoj srednjoj školi, u kojoj ova djeca idu u različite smjene, ne zato, kako kažu, što je to njihova želja, već što je tako vlast odredila. Ipak, muzika ih spaja, jer svi zajedno sviraju u limenom orkestru. (IWPR, Mebius film)

- BiH 20 godina poslije – Priča o dječaku Elvisu

Ova priča govori o ženi koja je odlučila da jednom dječaku, u jeku rata, podari drugačiji i bolji život. Ovo je sedma, od dvadeset priča, koje se odnose na osobna iskustva, događaje i sjećanja vezanih za rat u BiH. (Producenti: IWPR i Mebius film)

- BiH 20 godina poslije - Priče logoraša

Priča o ljudima koji su preživjeli najstrašnije torture u logorima i kako su se izborili sa posljedicama. Priča ovih ljudi je upozorenje svima koji olako prizivaju rat i mržnju prema drugom, ali i podsjećanje na njihovu ljudsku veličinu, jer oni ne znaju da mrze. (Producenti: IWPR i Mebius film)

- BiH 20 godina poslije – Mostarska priča

Priča o čovjeku koji je tokom rata svakodnevno rizikovao svoj život kako bi povezao Mostarce u istočnom i zapadnom dijelu podijeljenog grada. Prenosio je pakete, poruke, a povezivao i zaljubljene parove (Producenti: IWPR i Mebius film)

SPISAK ŠKOLA UKLJUČENIH U PROJEKAT „OBRAZOVANJE ZA MIR“

PODRINJE:

Srednjoškolski centar „Petar Kočić“, Zvornik
Tehnički školski centar Zvornik – Karakaj
Srednja škola „Ivo Andrić“, Višegrad
Srednjoškolski centar, Srebrenica
Srednjoškolski centar, Bratunac
Srednjoškolski centar, Foča

KRAJINA:

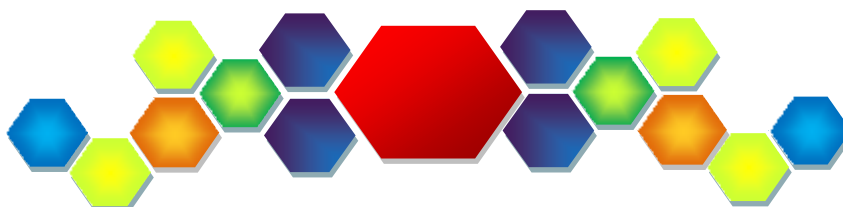
Srednja medicinsko-tehnološka i građevinska škola, Prijedor
Mješovita srednja škola, Bosanski Petrovac
Elektrotehnička škola, Prijedor
JU Gimnazija Sanski Most

HERCEGOVINA:

Internacionalna privatna gimnazija Mostar (IPG)
Koledž ujedinjenog svijeta u Mostaru (UWC)
Srednja ekonomska škola Berkovići
Srednja škola Konjic
Srednja škola Stolac
Gimnazija Ljubuški

OSTALE REGIJE:

Ekonomsko-trgovinska škola Tuzla
Gimnazija „Meša Selimović“, Tuzla
Ekonomska škola Bijeljina
Gimnazija Banjaluka

Projekat

OBRAZOVANJE ZA *MIR/PEACE* EDUCATION ON LOCATION

implementira/realizuje

HELSINŠKI ODBOR ZA LJUDSKA PRAVA U REPUBLICI SRPSKOJ

Račanska 31

76300 Bijeljina

Tel/fax: +38755210851

e-mail: helcomm@teol.net

www.helcommrs.org

Projekat finansijski podržan od strane

Američke agencije za međunarodni razvoj

